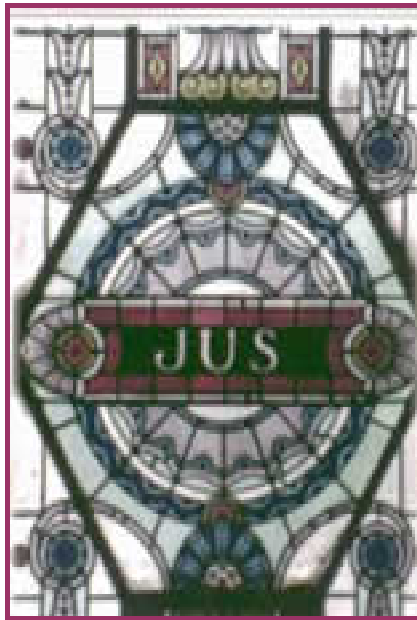

STUDIA IUVENUM IURISPERITORUM

A Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara Hallgatóinak
Tanulmányai

Per aspera ad astra

Pécs, 2010

STUDIA IUVENUM IURISPERITORUM

5

A Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara Hallgatóinak
Tanulmányai

Szerkesztő
DRINÓCZI TÍMEA

Pécs 2010

Kiadja Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
7622 Pécs, 48-as tér 1.

Lektorálta

DR. ÁDÁM ANTAL

ISSN: 1587-6810

Felelős kiadó: Dr. Berke Gyula
Nyomdai kivitelezés: Kódex Nyomda Kft.
7627 Pécs, Rigóder út 29.
Felelős vezető: Simon Béla
Példányszám: 200

A kötet szerzői

Antal Dániel, 10. szemeszter	Büntető Eljárásjogi és Kriminálisztikai Tanszék
Bódis Richárd, 10. szemeszter	Informatikai és Kommunikációs Jogi Tanszék
Firkó Zsolt, 10. szemeszter	Büntetőjogi Tanszék
Kiss Ildikó, 10. szemeszter	Jogtörténeti Tanszék
Kormos Eszter, 10. szemeszter	Jogtörténeti Tanszék
Kovács Kinga, 8. szemeszter	Közigazgatási Jogi Tanszék
Kő Edit, 8. szemeszter	Közigazgatási Jogi Tanszék
Marján Adrienn, 10. szemeszter	Polgári Jogi Tanszék
Mucsi Brigitta, 10. szemeszter	Büntetőjogi Tanszék
Nagy Noémi, 10. szemeszter	Jogtörténeti Tanszék
Szemenyei Balázs, 8. szemeszter	Polgári Jogi Tanszék
Szili Réka, 10. szemeszter	Alkotmányjogi Tanszék
Tolnai Orsolya, 10. szemeszter	Gazdasági és Kereskedelmi Jogi Tanszék

Tartalom

<i>Előszó</i>	7
Jogtörténet	
<i>Kormos Eszter</i> : Nők jogai az Árpád-korban	11
<i>Kiss Ildikó</i> : A gyermek- és fiatalkorúak kriminalitása elleni küzdelem hazánkban a XX. század elején, különös tekintettel a Bn. II. fejezetére és annak Baranya megyei gyakorlatára	31
<i>Nagy Noémi</i> : Az önvádra kötelezés tilalma az USA Legfelsőbb Bíróságának jogértelmezésében	51
Közjog	
<i>Kovács Kinga</i> : Az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat, mint dekoncentrált államigazgatási szerv	75
<i>Kő Edit</i> : A jegyző jogállása. A szabályozási rendszer anomáliái	93
<i>Szili Réka</i> : Az embriók jogállása az összejt-kutatás és az emberi jogok metszéspontjában	107
Civilisztika	
<i>Bódis Richárd</i> : Hálózati zárok alkalmazásának problémája versenyjogi környezetben	129
<i>Marján Adrienn</i> : A modernkori uzsora	147
<i>Szemenyei Balázs</i> : Dilemmák a környezetvédelem polgári jogi eszközeinek alkalmazhatóságáról	167
<i>Tolnai Orsolya</i> : Mézelő méhek vs. kártérítési joggyakorlat	195
Bűnügyi tanulmányok	
<i>Antal Dániel</i> : A nyilvánosság és a büntetőeljárás	219
<i>Firkó Zsolt</i> : Államtitoksértés és szolgálati titoksértés	241
<i>Mucsi Brigitta</i> : A gyermek védelme az európai büntetőjogokban	261

Content

<i>Foreword</i>	7
-----------------------	---

Legal History

<i>Kormos Eszter</i> : Women rights in the Árpád-age	11
--	----

<i>Kiss Ildikó</i> : Fight against crime of minors in Hungary at the beginning of the 20 th century, with special regard to the 2nd chapter of Bn and its practice at the Criminal Court in Baranya County	31
---	----

<i>Nagy Noémi</i> : The judgment of the privilege against self-incrimination in the practice of the Supreme Court of the United States	51
--	----

Public Law

<i>Kovács Kinga</i> : The Hungarian public health authority as deconcentrated organ	75
---	----

<i>Kő Edit</i> : The notary's legal status. The anomalies of the system of regulation	93
---	----

<i>Szili Réka</i> : The status of embryos according to stem cell research and human rights	107
--	-----

Civil Law

<i>Bódis Richárd</i> : Application of Service provider Locks in competition law	129
---	-----

<i>Marján Adrienn</i> : Usury of the modern era	147
---	-----

<i>Szemenyei Balázs</i> : Civil law means of the environmental protection	167
---	-----

<i>Tolnai Orsolya</i> : Honey-bee vs. legal practice on compensation	195
--	-----

Criminal Sciences

<i>Antal Dániel</i> : Publicity of the criminal procedure.....	219
--	-----

<i>Firkó Zsolt</i> : Violation of state and service secrets.....	241
--	-----

<i>Mucsi Brigitta</i> : Child protection in the European criminal laws	261
--	-----

ELŐSZÓ

E tanulmánykötet az elsőként 2002-ben megjelent, *Studia Iuvenum Iurisperitorum* (A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudomány Kara Hallgatóinak Tanulmányai) című sorozat ötödik kiadványa. A kötet a 2009 tavaszán Budapesten, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán szervezett, XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián indult, és helyezést nyert dolgozatok alapján készített tanulmányokat tartalmazza. A periodika már indulásakor célul tűzte ki, hogy publikálási lehetőséget biztosít a kari tudományos diákkörök hallgatói számára. A törekvések között az is szerepelt, hogy a konzulensek által kimagasló minőségűnek ítélt szakdolgozatok alapján készített írások is helyet kapjanak e kari kiadványban. A *Studia Iuvenum Iurisperitorum* bizonyos szempontból a *Studia Iuvenum* folytatásának tekinthető, amely 1984 és 1986 között jelentette meg az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon eredményesen szerepelt értekezések rövidített változatait és a fiatal oktatók tanulmányait. Ez a sorozat a *Studia Iuvenum* tartalmától részben eltér, mert egyrészt a PTE Állam- és Jogtudományi Kara valamennyi – nemcsak OTDK-n szerepelt – hallgatójának kíván lehetőséget nyújtani arra, hogy színvonalas tanulmányát e kötetekben közzétehesse, másrészt kizárólag a hallgatók írásainak megjelentetésére szolgál.

A szerkesztő reméli, hogy ez a publikálási lehetőség egyike lesz annak az ösztönző erőnek, amely a hallgatókat a tudományos munkássághoz vezeti.

a szerkesztő

JOGTÖRTÉNET

Nők jogai az Árpád-korban*

A választott téma a nők Árpád-kori vagyoni, öröklési jogi helyzetét vizsgálja fel. Időben tehát *1001-től 1300-ig* terjed. A kérdéssel kapcsolatban a korabeli *oklevelekből* lehet tájékozódni, pontosabban két jellegzetes típusból: az Árpád-kori uralkodók törvényhozásából, valamint az egyes személyek magánrendelkezéseiből, mégpedig olyanokból, ahol a nő maga tesz egyoldalú nyilatkozatot, a nyilatkozó felek közül legalább az egyik nő, vagy a rendelkezés nő javára történt. A nők társadalmi helyzetét a korabeli jog különböző területei érintették. Így elsősorban jogképességüket kell tárgyalni, azaz azt, hogy az érintett 300 év alatt hogyan bővült esetükben a szerzhető jogok és vállalható kötelezettségek köre. Azt is vizsgálni kell, hogy hogyan volt megszerezhető a vagyon, és a tulajdonos halála után hogyan alakult a jogi sorsa (öröklési jog). A téma időrendi áttekintését segíti a tanulmány végén található táblázat, felvázolva, hogyan bővültek a nőket érintő vagyoni és öröklési jellegű jogok.

I. A nők társadalmi helyzete

A magyar nemesek nemzetségei – mint a középkori Európában máshol is – *patriarchális családokban* éltek, amelynek feje az apa, aki hatalommal rendelkezik családjában minden tagja, tehát felesége felett is. Ezt a hatalmat csak az *korlátozza*, hogy a nemzetséget fenn kell tartani, ennél fogva az apa, például, nem tagadhatja ki fiát, nem akadályozhatja meg, hogy megnősüljön, mert ezzel a nemzetség folyamatoságát vághatná el. Az apa *kötelessége* a fiúgyermek nemzése, és az ősi birtoknak a fiúk részére történő átadása. Kötelessége a lányok kiházásítása is, de a lányok nem kapnak fekvőbirtokot – majd látni fogjuk, egyetlen kivétellel –, hanem pénzben adják ki nekik az apai birtok értékének negyedrészt, a leánynegyedét. Ebből is következik a nemzetségben belül a két rokon ág, az apai és anyai ág jelentősen eltérő súlya. Ma természetesnek tartjuk, hogy van apai és anyai rokonság, és a kettő között egyensúly áll fenn. Ez persze nem jelenti azt, hogy a két rokonságnak számszerűen egyenlő nagynak kell lennie, de nincs különbség apai és anyai nagybátyám, apai és anyai unokatestvérem között. A középkorban ezeknél a

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Magyar Állam- és Jogtörténet Tagozat I.” szekcióban harmadik helyezést ért el. Konzulens: Dr. Béli Gábor

nemzetségeknél ennek fordítottjával találkozunk. Az *apai rokonság* erős és nagy szerepet játszik, az anyai rokonság pedig kicsit. Az anyai rokonságnak tulajdonképpen inkább csak kizáró szerepe van, mert negyedfokig rokonnal nem szabad házasságot kötni, azaz az anya másodfokú unokatestvérének gyermekével. A *feleség* ebben a rendszerben teljesen *alárendelt* szerepet játszik. Férje, „ura” (mert ő is dominus-nak hívja férjét) hatalma alatt áll.¹

Szentkirályi Móricz 1826-ban írt doktori dolgozata a nők jogairól szól. Ennek bevezetőjében ír annak szükségességéről, hogy a törvényhozó rendelkezéseiben különbséget tegyen a férfiak és nők közt, kezdve természetesen a legkorábbi állapotokon, tehát az Árpád-koron: „*Hazánk ki nem felejté bő Törvényéből az Asszonyt, sok szép jussokkal ruházta fel őtet, és neme, 's rendeltetése eránt való különös tekintetből sokba inkább kedvezett néki, mint férjfiainak, de ott is a' hol ezeket bővebb jussal ruházta fel, ezt az ősi alkotmányból, és a' nemzetségek fenntartására való figyelésből szükségképpen eredett egyenlenséget részt vevő gondossággal, és igazán mint jó anya, ki gyermekeit egyenlően kedvelli igyekezett pótolni más jó tétemények által, mellyekben a' férj fiaikat nem részesítette.*”² Az ilyen eltérések indoklásakor elsősorban a *nemek közti természetes különbségekre* kell gondolni: a nők feladata a családi háztartás vezetése és a gyermeknevelés, szemben a férfiakkal, akik a gazdálkodással, a földbirtok vezetésével és politikával foglalkoztak. A nőket gyengébbnek tekintették, megteveszhetőbbnek, akiket általában véve is teljesen lefoglalt saját feladatuk, kevésbé ismerik a világ dolgait, és nem csak gyermekként, hanem felnőtt korukban is védelemre szorulnak. Ezt a védelmet apjuktól, vagy annak halála esetén gyámjuktól, férjhezmenetelük után pedig férjüktől és az új családtól kapták.

II. Személyi jog: a nők jogképessége

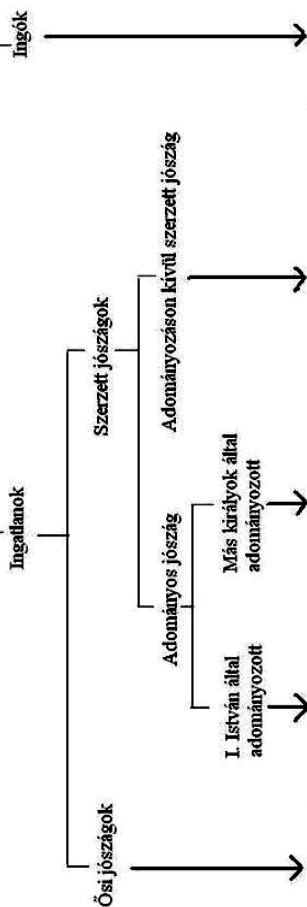
A nők a kezdeti, *nemzetségi* felépítésű *társadalomban* semmilyen jogképességgel nem rendelkeztek, a családba vétel vagy rablás útján kerültek, tulajdonképpen *vagyontárgyak* voltak. Szent István I. dekrétumában esik szó a leányrablás esetén fizetendő kártérítésről, aminek mértéke viszont nem a leány, hanem az elrablója társadalmi helyzetétől függött. Ennek azonban nem személyi jogi, hanem gazdasági okai voltak, azaz nem a nő értéke igazodott a férj rangjához, mivel egy szegényebb társadalmi osztályból származó férfi nem tudott volna magasabb vérdíjat megfizetni. A nők a család férfi tagjainak *engedelmességgel* tartoztak, a családon belül semmilyen joggal nem rendelkeztek. Tulajdonképpen kétféle családi helyzetük lehetett: *leányként* atyjuk (halála esetén más férfi rokon) hatalma alatt álltak, kiházásításuk után *feleségként* pedig a férjük hatalma alatt. A *11. század legelején* jelent meg egy harmadik kategória, az *özvegyek* és a férjüktől *elhagyott asszonyok*

korlátozott jogképessége. Így Szent István első dekrétumában rendelkezik az özvegyek haszonélvezeti jogáról elhalt férjük vagyonán: „Ha valaki gyermek nélkül marad özvegyen, és azt ígéri, hogy megmarad özvegységében újabb házasság nélkül, akarjuk, hogy legyen hatalma minden javai felett, és bármit akar azokkal tenni, megtehesse. Halála után azonban e javak szálljanak vissza férje rokonaira, ha vannak, ha pedig nincsenek, a király legyen az örökösé.”³ Ezzel szemben a *gyermekkel hátrahagyott özvegynek* megadja a jogot, hogy gyermekeivel maradhasson, és nevelhesse őket, mégpedig úgy, hogy senki se kényszeríthesse újabb házasságba. Ezzel a nő *védelmet* kapnak a *levirátus*, azaz a sógorházasság kényszere alól. Habár *tulajdonuk továbbra sem lehetett* semmin, a *haszonélvezet* a férj vagyonán biztosította a megélhetésüket, majd haláluk után a vagyon sorsa az általános öröklési szabályok szerint alakult. Ez a rendelkezés azonban egy újabb házasság esetén természetesen alapját vesztette, a nő eltartója a második férje lett: „Ha azonban fogadalmát megváltoztatva ismét férjhez akar menni, és az árvákat el akarja hagyni, az árvák vagyonából egyáltalán semmit ne követelhesen magának, csupán az őt megillető ruhákat.”⁴

A későbbiekben, miután a nők adott esetben saját vagyonnal is bírhattak, arról hasonlóképp rendelkezettek is. Ennek egyik legkorábbi emlékét az 1146-ban adott *levél* őrizte meg, mely szerint egy Színes nevű nő rokonai beleegyezésével és a király engedélyével Chutus (Kutas) nevű birtokát a pannonhalmi apátságnak adományozta, majd 1152-ben egy Margit nevű nő rendelkezik ingóságairól, ehhez azonban nem volt szükséges sem a rokonok, sem a király egyetértése. A 13. századtól a nők *jogképessége* már kiterjedt *minden olyan vagyoni jogviszonyra*, amire a férfiaké is. Minthogy ekkor már kötelező volt a végrendeletek, szerződések írásba foglalása, ettől az időszaktól jóval *több forrásanyag* áll rendelkezésre, mint a 12. századból: adásvételi és más szerződések, végrendeletek, meghatalmazott rendelése, bevallások leánynegyed, hitbér, jegyajándék átvételéről.

III. A törvényes öröklési rend

A nőkre a férfiaktól eltérő öröklési rend vonatkozott. Mivel fontos, hogy egy nő hogyan örökölhett, az *Árpád-kor komplex öröklési rendjét* az egyes jószág típusokra az alább látható *táblázat* mutatja be.

ami a fateremtől törvényes örökös útján a lenemőre szállt	minden jóság szerzett, ami nem minősül ősi jóságnak	egyetlen használatra rendelt dolgok, amelyek nem képezik a gazdálkodás alapját, de adott társadalmi viszonyok köz. jellemző értékkel bírnak pl.: fegyverek, családi iratok, ékszerek, a nem köből épült ház, a zálogos ingatlan	MEGHATÁROZÁS
egyesesági örökös rend, az örökösek köz. fejenként egyenlő részben	adományos jóság az, amit az adományos királyi kezből, adományvételrel kapott, feltéve, hogy azon a király dologi jogát fenntartotta	egyetlen használatra rendelt dolgok, amelyek nem képezik a gazdálkodás alapját, de adott társadalmi viszonyok köz. jellemző értékkel bírnak pl.: fegyverek, családi iratok, ékszerek, a nem köből épült ház, a zálogos ingatlan	MEGHATÁROZÁS
a, az anyai ősi jóságból a nők csak a leánygyed erejéig részesülhettek	egyesesági örökös rend az örökösek köz. fejenként egyenlő részben	egyesesági örökös rend az örökösek köz. fejenként egyenlő részben, kivéve: - az anyai ház a legfiatalabb fiúnak járt - a családi iratokat a legidősebb fű kapta	TÖRVÉNYES ÖRÖKLÉSI REND
b, az anyai ősi vagyomból a nők fivéreikkel egyenlő részben örökök	fiúfi ág nemzetiségi örökös rend az örökösek köz. fejenként egyenlő részben	egyesesági örökös rend az örökösek köz. fejenként egyenlő részben, kivéve: - az anyai ház a legfiatalabb fiúnak járt - a családi iratokat a legidősebb fű kapta	TÖRVÉNYES ÖRÖKLÉSI REND
urafogyott vagyon esetén a király (a szent korona) örökök	az adományos jóság nem váltik urafogyottá, mert azon a királynak nem örökös, hanem dologi joga áll fenn (törvényes örökös hiányában a király dologi joga fellelő)	a nők fivéreikkel egyenlő részben örökök az anyai ingókban, kivéve mégis a csak férfiakat megillető dolgokat (anyai ház, fegyverek, családi iratok)	NŐK TÖRVÉNYES ÖRÖKLÉSI RÉSZE A JÓSZÁGBAN
ha a király engedélyt ad a szabad rendelkezésre (és ezzel lemond örökös jogaól)	az adományos jóság nem váltik urafogyottá, mert azon a királynak nem örökös, hanem dologi joga áll fenn (törvényes örökös hiányában a király dologi joga fellelő)	urafogyott vagyon esetén a király (szent korona) örökök	URAFOGYOTTI VAGYON SORSA
ha a király engedélyt ad a szabad rendelkezésre (és ezzel lemond örökös jogaól)	ha a király engedélyt ad a szabad rendelkezésre, és ezzel lemond az adományos jóságon fennálló dologi jogáról	szabad végrendeletkezési jog	VÉGRENDDELKEZÉSI LEHETŐSÉGE

A nemesek törvényes öröklésénél minden jószágnak meghatározott *leszállási rendje* volt: az atyaiak az atyai ágat, az anyaiak az anyai ágat illették. Az öröklésben az egyes generációk meghatározott sorrendben követték egymást: ha voltak lemenők, akkor ők örökölték, ezek hiányában a felmenők, ha pedig ezek sem voltak, akkor az oldalági rokonok. Azok a *nők örökölhettek törvény szerint*, akik törvényes házasságból, az atya halála után tíz hónapon belül születtek. A nők az *atyai ősi vagyonból* csak a *leánynegyed* erejéig örökölhettek, mégpedig úgy, hogy az összes lánygyermeket együttesen illette meg a vagyon egynegyed része. Ezzel szemben az *anyai ősi vagyonból* (valamint az anyai szerzett vagyonból is) az összes gyermek (fiúk és lányok is) fejenként *egyenlő részben* örökölt. Az *adományos jószágból* a lánygyermek fivérekkel *egyenlő részben* örökölték, *feltéve*, hogy az adománylevélben a nők meg lettek említve, mert egyébként az adomány csak a férfiágot illette. Az adományozáson *kívüli jószágból* szintén fivérekkel *egyenlően* részesülhettek, *kivéve*, ha az örökhagyó nem korlátozta azt végrendeletileg kizárólag a férfiágra. Az *atya ingó vagyonából* a nőket szintén fivérekével *egyező* rész illette meg, *kivéve* azokat a dolgokat, amelyeket kifejezetten a férfiak örökölték: az atyai házat, fegyvereket és a családi iratokat. Megjegyzendő, hogy a hitbér, a hozomány és a jegyajándék akár ősi, akár szerzett vagy adományos vagyonból lett kiadva a király engedélyével, mindig *a nő szerzett jószágának* számított, ahogy minden olyan vagyon is, amit végrendelet útján szerzett.⁵ Ez közelebbről két dolgot is jelent: egyrészt nő tulajdonában kizárólag törvényes öröklés folytán lehetett ősinék minősülő vagyon, másrészt viszont, mivel az említett eredetű vagyonrészek adományozáson kívül szerzettnek minősülnek, szabad végrendelkezési jog állt fenn rajtuk, tehát a nő törvényes örökös hiányában vagy a törvényes öröklés ellenében bárkinek hagyományozhatta.

IV. A nők jogai az Árpád-kori törvények és oklevelek alapján

A nők jogai egy jellegzetes szempont szerint csoportosíthatóak, nevezetesen, hogy az adott jog a nőket illető különös jog-e, vagy olyan jog, amely eredetileg a férfiak kiváltsága volt, de később a nőkre is kiterjesztették. A *11. század elejétől* tehát a nők jogképessége fokozatosan bővült, és a *13. század végére* már tulajdonképpen bármit tehettek saját vagyonukkal, amit egy férfi is megtehetett a magáéval. Ezek a megszerezhető jogok és vállalható kötelezettségek a következők voltak:

- tulajdonjog: a vagyonnal való rendelkezés alapja, hogy az érintett személy képes legyen a dolgokon tulajdont szerezni, azaz meglegyen az erre való jogképessége;
- birtoklás;
- használat és hasznok szedése: a tulajdonjog részjogosítványai, amelyek azonban akár önállóan is fennállhattak egy olyan birtok tekintetében, ahol a használó nem tulajdonos, példa erre az özvegy nő haszonélvezeti joga;
- szerződési képesség: a nő saját szabad akaratából rendelkezhetett vagyonával, jogokat szerezhetett, vagy kötelezettségeket vállalhatott;
- rendelkezési jog a vagyon felől: vonatkozik az élők közötti (kétoldalú, szerződéses vagy egyoldalú nyilatkozat) rendelkezésekre és a szabad végrendeeléshez való jogra is;
- elidegenítés: a szerződési képesség kifejeződése (az elidegenítésnek már az Árpád-korban is több fajtája volt, így: adásvétel, csere, ajándékozás);
- megterhelés: különféle kötelezettségek vállalása, mint például zálogba adás;
- öröklés: törvényes öröklési rendben örökös, végrendeletnek pedig a kedvezményezettje lehetett.

Megkülönböztethetünk *ezen kívül* kifejezett női jogokat, amelyekkel, mint különleges jogcímeikkel juthattak a nők valamilyen vagyonhoz, vagy vagyoni jellegű joghoz. *Szentkirályi Móricz* magyarázata szerint ezek a külön jogok mintegy ellensúlyozzák azt a hátrányt, ami a nőket az örökösödési jogok terén – s így a vagyoni jogok terén is – ér: „A’ Magyar Jószágek töbnyire Királyi adománybéli Jószágek, ’s ez az egy biztos módja a’ szerzésnek: az ezek örökös birtokából töbnyire kirekesztett Aszszonyi nemnek részszerént az Atya’ ösi, ’s ötet nem illető; részszerént a’ férj jószágaiban külömbféle haszonvételeket, és az Örökösödéshez hasonló jussokat engedett a’ Törvény, mellyek mintegy pótolni látszanak az örökös Jus eránt meg állapított egyenletlenséget.”⁶ Ezek a kifejezett női jogok az Árpád-korban a következők:

- leánynegyed: negyed birtokrész öröklése az atya halála után;
- hajadoni jog: illő eltartáshoz és kiházásításhoz való jog;
- jegyajándék: a házasságkötés alkalmával ajándékba kapott ingó dolog;
- hitbér: a nő biztosítéka megélhetésére a házasság megszűnésének esetére;
- özvegyi jog: az özvegy nő joga illő eltartásra és kiházásításra, ha újból férjhez akarna menni.

V. A nőket is érintő egyes vagyoni jellegű jogok

1. A tulajdonjog és egyes részjogosítványai

A tulajdonjoggal együtt megillették a nőt a tulajdon részjogosítványai is, így természetesen a birtoklás, a használat és a hasznok szedése, a megterhelés lehetősége és a vagyon felőli rendelkezés joga. Ez nemcsak hajadonként vagy özvegyként illette, hanem házassága alatt is, amikor a férjnek semmilyen joga nincs felesége magánvagyonára fölött: „Fekvő ’s reá örökségképpen jutott, vagy házassága előtt szerzett jószágainak mind tulajdona, mind haszonvétele, és kormányozása, ha csak magát másképpen nem kötelezte le, a’ házasság idejében is egyedül ötet illeti. – Ezeknek jövedelméből (minthogy a’ házassági terhek férjére háromolnak, és ez tartozik feleségéről gondoskodni); férje az ő engedelmével nélkül se a’ köz terhek’ elviselésére, se pedig tulajdon szükségére semmit nem fordíthat. Ezekből az aszszony se férje’ adósságait fizetni, (ha vele együtt magát le nem kötelezte), se pedig férje jószágain fekvő terheknek valamely részét magára vállalni nem tartozik.”⁷ Előfordulhatott, hogy valamely dolgon a nőnek *csak haszonélvezeti vagy használati joga* állt fenn, példa erre az özvegy nő haszonélvezeti joga elhunyt férje vagyonán mindaddig, amíg újra férjhez nem megy. Az ingó vagyon felől ugyanilyen rendelkezési szabadság állt fenn, ezekkel kapcsolatban azonban kevés adat áll rendelkezésre, mivel nem voltak olyan fontosak, hogy oklevél kiállítására legyen szükség a velük való rendelkezéshez.

2. A rendelkezés és végrendekezés szabadsága és az engedélykérés

A rendelkezés és végrendekezés szabadságát a magyar jogalkotás hajnalán már *Szent István* deklaráta első és második dekrétumában. Ez magába foglalja a nők javára szóló rendelkezés szabadságát, és a nők rendelkezési szabadságát saját javaikról, ezen belül a végrendekezést és az elidegenítés különféle formáit: az adásvételt, cserét, ajándékozást. Vagyis ez a szabadságuk egyben a szerződési képesség kifejeződése is. Lehetséges volt tehát, hogy valaki végrendeletileg nőrokonaira hagyja vagyonát, vagy annak egy részét, feltéve, hogy a király ehhez hozzájárulását adta, lemondva ezzel arról a jogáról, hogy törvényes örökös hiányában az urafogyott vagyon visszaszálljon rá. Például *Adalbert* 1153-ban a király és saját rokonai engedélyét kérte (ez utóbbira akkor lehet szükség, ha a jószágra férfiági nemzetségi öröklési rend vonatkozik), és többek közt felesége és unokahúga számára is juttatott vagyonából halála esetére: „[...] a király úr, az ország nagyjai és fivérem, Hodun, és valamennyi rokonom engedélyével [...] rendelkeztem.”⁸

A nők szabad végrendekezésére jó példa *Scines* (Színes) *úrnő hagyománya* 1146-ból, amelyben Chutus (Kutas) nevű birtokát a pannonhalmi apátságának rendeli: „[...] üdvös tanácskozásba kezdtem férjemmel, Henrik úrral, Dávid apát úr fivérével, összegyűlvén rokonaimmal és barátaimmal, e királyság előkelőivel, akiknek közösen előadván ezeket, tanácsukat kértem, és hogy közbenjárjanak a megváltó Úrra hivatkozva Géza királynál, hogy engedélyével és beleegyezésével a Chutus nevű birtokot minden tartozékával együtt felajánljam és átengedjem a pannon hegyi Szent Márton egyháznak.”⁹ De akadnak *ellenpéldák* is, ahol is épp az történt, hogy a tulajdonos nem kérte a rokonok vagy a király engedélyét jószága elidegenítéséhez, és a rokonok valami módon vissza akarják szerezni a családi vagyon elvesztett részét. Ennek módja rendszerint az, hogy földet pénzzel magukhoz kell váltaniuk, az pedig, akinek a birtokában van, köteles ezt a megváltást elfogadni.

Az 1290. évi *dekrétum* megengedi, hogy a nemesek (és a szászok) birtokaikat haláluk esetére szabadon valamely rokonukra, feleségükre vagy az egyházra hagyják. Ugyanis a király a rokonok javára az öröklött és szerzett jószágról tett intézkedést rendszerint elismerte. Ez meglehetősen változás Szent István korához képest, amikor is bármely vagyon tekintetében a szabad rendelkezés végső soron nem volt más, mint egy személyre szabott kiváltság, és uralkodói hozzájárulást igényelt. A végrendekezés szabadsága azonban továbbra is azt jelentette, hogy az örökgyógok túlnyomó részt a következő kedvezményezetteknek hagytak vagyonukból:

- egyháznak;
- olyan rokonoknak, akik a törvényes öröklési rend szerint amúgy is örökölték volna;
- feleségnek és oldalági nőrokonoknak (akik a nemzetségi elv szerint ki voltak zárva az örökségből);
- leányaiknak vagy nőági leszármazóiknak (tehát leányaik élő vagy születendő gyermekeinek, akiknek csak korlátozott öröklési joguk volt).

VI. Nők rendelkezései halál esetére és élők közt

1. Női végrendeletek ingó vagyronról

A 13. századra az ingók felől már eredetüktől függetlenül rendelkeztek a törvényes örökös nélkül hátra maradt örökgyógok. Egy másik *Margit* 1152-ben – szintén II. Géza idején, mint Színes – hagyott értékes ingóságokat olyan személyekre, akik nem voltak közvetlen rokonai. Az irat jelentősége abban áll, hogy részletesen felsorolja azokat az értékesebb személyes tárgyakat, amelyekkel egy Margit rangjában álló nő bírhatott a 12. században.

Például: „[...] egy szüleit elvesztettnek, akit lányomként neveltem, adok két üstöt, egy nyakláncot, két váltás ruhát aranyból, két gyűrűt zöld kővel, és egy másikat halványsárgával, valamint három embert, tudniillik Árvát, Legunejt és Feherát, egy selyemszalagot, öt asztalra való terítőt kéztörlővel és kétszáz rőf szövetet.”¹⁰ Másik szép példája a női végrendeletnek, ahol az örökösök is nők, az örökség pedig ingóságokból áll, *Bors ispán feleségének* rendelkezése 1231-ből: „[...]Margit nővéremnek tíz betöretlen lovat és ruháim közül egy kék színű köpenyt, egy különféle prémekkel szegett ködmönt, egy-egy fekete színű szegett köpenyt és ködmönt. Hasonlóképpen nővérem leányának, tudniillik István bán feleségének, tudniillik Annának bíbor posztóból és különféle prémekből készült felöltőt és köpenyt, és hasonlóképpen bíborszövetből varrott felöltőt és tunikát, és ködmönt selyemből való lepellet és minden felsőruháimat és két főkötőt, egy aranyozottat és egy egyszerűt, három darab kendőt és három egyszerű asztali készletet családja számára és öt kéztörlőt és minden ingemet és tíz betöretlen lovat. Bíbor pamut ujjast, egy aranyozott ezüst övet és egy rubinköves gyűrűt.”¹¹ Ez igen gazdag ruhátárra vall. István ifjabb király (V. István) 1264-ből fennmaradt számadása bizonyítja, hogy az ország előkelői a legdrágább külföldi kelmekből készítették öltözküket. A jegyzékben nagy mennyiségű flandriai posztó, itáliai, bizánci és ázsiai – talán kínai – selyem és bíborszövet, finom lenszövet szerepelt, amelyekből férfi és női ruha egyaránt készült. A ruhákat drága prémekkel bélelték vagy díszítették.¹² A női használati tárgyak és személyes javak tekintetében az *örökösök* kivétel nélkül más – rokon – *nők* voltak. Ennek két okát is van: egyrészt a hagyományozó gondoskodási szándéka nőrokonai tekintetében, hiszen szemben a férfiakkal, a nők vagyoni szempontból jóval kiszolgáltatottabbak voltak. Másrészt ésszerűen belátható, hogy egy férfi nemigen tudná hasznát venni a női ruhadaraboknak.

2. Női végrendeletek ingatlanokról

Hab ispán özvegyének végrendelete 1253-ban érdekes példája a női végrendeletnek, mivel utal a hagyományozandó birtok korábbi sorsára, ezzel pedig egy *nőági törvényes öröklést* vázol fel. Az ilyen, a birtok múltjára vonatkozó információk célja az, hogy pontosan megállapítható legyen, melyik birtokról van szó, valamint, hogy az milyen jogcímen került a jelenlegi tulajdonoshoz. Az özvegy a tartozékokkal együtt a pannonhalmi apátságra hagyta a birtokot. Haláláig fenntartotta azonban a birtokokon a használat és haszonélvezet jogát. Ez általános szokás volt, és nyilván az adományozó létfenntartását volt hivatott biztosítani: „[...] a Szent Márton egyházának adományozta minden ellentmondás nélkül teljes joggal békés birtoklásra úgy, hogy az úrnőnek élete végéig ennek a földnek és szőlőknek gyümölcsseit legyen joga szabadon

és zavartalanul, senkitől sem gátolva beszédni.”¹³ Gyakori volt az a szokás (úgy a nők, mint a férfiak körében), hogy örökös híján a teljes vagyont, ha pedig van örökös, annak valamely részét az egyházra hagyja a végrendelező, mégpedig „*ad redemptionem animae*”, azaz lélekváltságul: az egyháznak (templomnak, apátságnak, monostornak) juttatott adomány fejében a hagyományozó lelke megváltását remélte a túlvilágon.

3. Dusnok (torló) rendelése

A dusnok (dusenik, dusnik, vagy magyarosan torló, esetleg lélekváltó, lélekadó) rendelése az előkelők végrendeleteinek speciális eleme volt. Szláv eredetű szó, mely a gyökéül szolgáló *dusa* (lélek) szóból ered. A dusnokok egy a 12. században feltűnő társadalmi csoport, főlzabadtított szolgák. A dusnoknak az elhunyt lelke üdvéért halála évfordulóján (vagy valamely meghatározott, jeles ünneppon) misét kellett mondatnia és tort tartania. Az egyház felé meghatározott évi *termék- és pénzáradékra* voltak kötelezve, de robotra nem. A dusnok intézménye a misealapítvány egyik változata volt.¹⁴ Természetesen a dusnok rendelésének alapja is az volt, hogy adott dolog tulajdonosa saját javaival azt tesz, amit csak akar, ha így kívánja, lelke megváltására, vagy a rá való emlékezés érdekében halála után még hosszú ideig eltartó feladatok végrehajtását róhatja a vele személyes függésben álló emberekre. Az ilyen jellegű intézkedések egyik legkorábbi említése női végrendekezésben *Margit úrnőhöz* köthető 1152-ben, ahol is a következőket rendel: „Én, Margit, szennyfoltokkal megszeplősödött gyalázatos nő [...] Boldog Márton egyházának pedig, ahol el leszek temetve [...] adok egy Péter nevű szabadost három fővel, akivel adok egy ökröt és 10 birkát, s akinek a szolgálata ne legyen más, mint hogy évente, tudniillik Szent Miklós ünnepén az egyháznak 12 rőf kárpitot fizessen [...]”¹⁵

4. Az elidegenítés és a vásárlás

Az elidegenítés leggyakoribb esete az *adásvétel*, melyre híres példa 1181-ből az a szerződés, melyben *Froa asszony* a Zeles nevű birtokát Farkas nádornak eladja. (Habár hírességére nem emiatt tett szert, hanem mert ebben szerepel III. Béla rendelete, mely szerint a későbbiekben minden jelenlétében tárgyalat ügyet írásba kell foglalni.) Az oklevél a *12. századi nemes nők szerződéskötési jogképességét bizonyítja*: „Egy bizonyos Froa nevezetű asszony pedig, Marcell prépost felesége hozzám, Béla királyhoz jött, mondván, hogy elhatározta, hogy egy bizonyos Zeles nevű birtokot ad az ispotályosok házának, idő múltán azonban úgy tetszett neki, hogy elhatározását megmásítja [...] ez az előbb mondott úrasszony a fent megnevezett birtokot eladta 120 márkáért

Farkasnak, nádorispánomnak [...]”¹⁶ Tulajdonképpen a nők és férfiak adásvételi szerződéseiben *nincs* semmilyen lényeges *eltérés*, mivel ha egy nő eladhatta a birtokát, akkor az saját tulajdonában állt, és szabadon rendelkezhetett róla, ez esetben pedig egy nő egyenrangú szerződési partnernek számított. Természetesen a nők nemcsak eladhattak, hanem *vehettek is ingatlanokat*, bár erre jóval *kevesebb* példa van, valószínűleg azért, mert a vizsgált korszakban a nők elsősorban a család és a háztartás vezetésével voltak elfoglalva, egy birtok igazgatásához a nemes nőnek nem volt kellő képzettsége vagy ráérő ideje.

Az elidegenítés egy másik formájára, az ingatlan *ajándékozására* jobbra nők részéről került sor, mivel a nemes nők szabadon rendelkezettek vagyónuk (örökrészük, hitbérük, jegyajándékuk, hozományuk) felől. Rendszerint nőrokonaiknak juttattak, tekintettel arra, hogy az ősi családi ingatlanvagyonból csak negyedre voltak jogosítottak, amit férfi rokonai magukhoz válthattak (és igen gyakran váltottak is), és adományos javakból is csak ritkán részesedtek.¹⁷

Érdekességet tartogat *Erzsébet, Örkényi Pongrácz özvegye* 1286-os rendelkezése. A hölgy ugyanis mai szóval értve eltartási szerződést kötött a pannonhalmi apátsággal: gyakorlatilag felajánlotta magát és teljes vagyonát az egyháznak. Erzsébet helyzete jelentősen *eltér az eddigi oklevelekben rendelkező nőkéttől*. A 12. században Színes, Margit, Froa mind vagyonosak, mi több, gazdagok és előkelők voltak, részint saját jószágaik révén, részint férjeik társadalmi helyzete miatt (és nyilván azon család miatt is, amelybe születtek). Másképp ügyeik nem is kerülhetek volna a király elé tárgyalásra. A 13. században már kicsit más a helyzet. Mivel azonban az oklevél-kiállítás nem korlátozódott a legmagasabb előkelők közvetlen környezetére, már a kevésbé módosak számára is lehetőség nyílt rendelkezéseik írásba foglaltatásába. Ezzel szemben Erzsébet „[...] gyermekeitől megfosztva, a legközelebbi rokonok vigaszát, oltalmát és védelmét nélkülözve színünk előtt személyesen rendelte, hogy az országban szembetűnő zűrzavar miatt, mint mondta, elviselhetetlen szegénységet vállalt magára, és nem képes magát kellően ellátni.”¹⁸

5. Szabadon bocsátás

Az ingók között különleges helyzetben voltak a *szolgák* (servus). Speciális státuszuk a társadalomban valamely földbirtokhoz kötötte a családot, amelynek tagjai szolgálni tartoztak a birtok tulajdonosának. A tulajdonos a szolgákkal együtt adta el, vette meg a földet, akik, mivel munkaerőt jelentettek, értéket képviseltek. Uruk (vagy úrnőjük) pedig rendelkezhetett ezzel az értékkel: ha úgy akarta, szabaddá tehetett valamely szolgáját, szolganőjét. Ez-

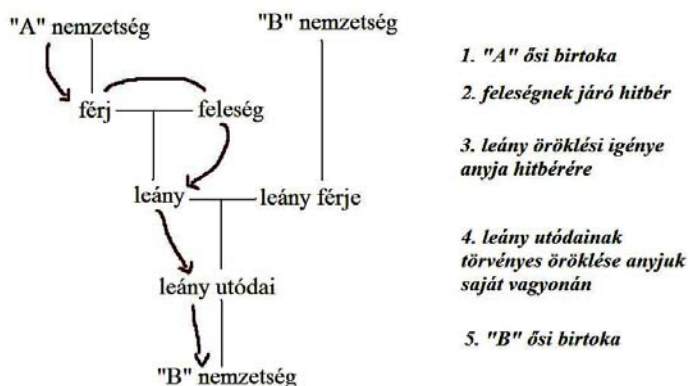
zel gyakorlatilag bizonyos *vagyonrésztől vált meg*. Végrendeletekben igen gyakoriak az ilyen szabadon bocsátások, az indok rendszerint a régtől tartó hűséges szolgálat, illetve az a szándék, hogy a szabados ura halála után torlóként bizonyos szolgálatokat tegyen az elhunyt lelki üdve érdekében. Egy nő az Árpád-korban különösen vehető indokból bocsátotta szabadon egy szolgáját: „lelkének orvosságául”,¹⁹ azaz tulajdonképpen pusztá jóérezésből, emberszeretetből.

VII. A nők egyes külön jogai

1. A leánynegyed (quarta puellaris)

A leánynegyed az 1222. évi *Aranybullában* tűnik fel először. Az erre vonatkozó rendelkezést az *1231. évi dekrétum* szó szerint megismételte: „Ha valamely serviens fiú nélkül hal meg, birtoka negyed részét leánya örökölje, a többről úgy intézkedjék, ahogy akar.”²⁰ Mivel okleveles adatainkból kimutathatóan létezett, minden valószínűség szerint már az Aranybulla megjelenése előtt is szokás volt a leányoknak kiadni.²¹

A leánynegyed a *nő törvényes örökrésze az ősi vagyonból*, azokból a birtokokból, amelyekben a nemzetségnek közös örökjoga volt. Római jogi eredetű intézmény, a magyar világi jogba feltehetően az egyházi bíróságok gyakorlatából, a kiházasítási kötelezettség sajátos értelmezésével összefüggésben került be. Kiadására mindig az atya halála után kerülhetett sor, mivel öröklési jogintézményről van szó, hajadon leány azonban házasságkötéséig nem követelhetette a kiadását (de addig is joga volt az ennek megfelelő birtokrész használatára).

A negyeddel kapcsolatban két jelentős megállapítást kell tenni. Az egyik az, hogy számuktól függetlenül az összes leányt *együttesen* illette meg az atyai ősi vagyonból, a másik pedig, hogy az oklevelek tanúsága szerint a leánynegyed *akkor is járt, ha a serviensnek volt fiúgyermeke*. A lányok örökösödése – pontosabban a birtok természetben való kiadása – azonban azt vonta magával, hogy az érintett birtokok kikerülnek a nemzetségtagok ellenőrzése alól, és egy másik, az asszony férjének nemzetsége kezére kerülnek férjhezmenetelekor. A nő fiai ugyanis, akik örököltek utána, már teljesen a másik, az apai nemzetséghez tartoztak, így a nő rokonsága számára a leánynegyedként kiadott birtokok örökre elvesztek volna.²² A korabeli uralkodói *dekrétumok* alapvetően *tiltották* a leánynegyed *természetben való kiadását*, és helyette pénzbeli megváltást írtak elő a rokonok számára. Ezzel szemben az *1298-dik évi törvény* ennek *ellenkezőjét* rendeli, amennyiben az örökgyó fiú örökös nélkül hal meg: „Ha egy nemes fiörökös nélkül hal meg, akinek birtokai így jog szerint királyi kézre fognak háramlani, akkor az elhunyt leányát vagy nőtestvéreit leánynegyed címén illető jogot a leányok és nőtestvérek részére örökös birtoklásra a birtokkal egy helyen, egy tagban kell kiadni.”²³ A *cél* az, hogy olyan birtokokat juttassanak a leányoknak, amelyekhez a rokonság kapcsán személyesen is kötődnek, másrészt pedig, hogy ne egymástól távol eső, szétaprózott területeket kapjanak, hanem az egy helyen kiszabott birtok lehetőséget adjon a vagyoni és társadalmi szempontból a férfiaknál hátrányosabb helyzetben lévő, családi támogatás nélkül maradt nőknek, hogy lánytestvéreikkel közösen segítsék egymás boldogulását.

A lányok még egy esetben kaphatták meg a negyedüket természetben, azaz birtokban: ha a *leány nem nemes férfihoz*, vagy föld nélküli nemeshez *ment feleségül*. Ez esetben, hogy családi gazdálkodásukat és létfenntartásukat megalapozhassák, a nő természetben is megkaphatta a birtokot, feltéve, hogy családja beleegyezésével kötött ilyen házasságot.

2. A hajadoni jog (jus capillare)

A hajadoni jog az atya halálával elért leány joga a *rangjához illő ellátásra* (azaz lakásra és eltartásra) valamint kiházásításra az atyai vagyon terhére. Az atya életében mindez természetes módon illette a lányokat, mégpedig külön-külön és egyenlő mértékben. Akkor is jár a hajadonnak, ha anyai vagy más örökségből már lenne bizonyos vagyona, hisz ez nem pusztán pénzbeli juttatás, hanem a szeretet és gondviselés megnyilvánulása is. A hajadoni jog egyik része a *lakhatás biztosítása az atyai házban*, ez magában foglalta nemcsak a szobák és különféle helyiségek, hanem az ott tartott szokásos tárgyak,

berendezések és bútorok megfelelő használatát is. Másik eleme, a *tartás* magában foglalja a leány teljes ellátását: étkezését, ruházkodását, neveltetését.²⁴ Ennek színvonala persze függött a család vagyoni lehetőségeitől is. A jog utolsó eleme a *kiházásítás*: a megfelelő férj kiválasztása, és a hozomány, jegyajándék átadása. Ennek mértéke megint csak a család anyagi helyzetétől függ, de a leány a későbbiekben nem követelhet semmit akkor sem, ha atyja vagyonához képest szűkebben házasította ki. A lakás, tartás és kiházásítás a leányoknak tehát a szülők halála esetén is járt. Az apátlan, árva hajadonok férjhezmenetelükig benne maradhattak az apai birtokban (haszonélvezeti jog), s a birtok örököseinek, akár a kincstárnak is kötelessége volt a leányok tartásáról, ellátásáról és férjhezmenetelük esetén kiházásításukról gondoskodni.²⁵

3. A jegyajándék (res parafernales)

A jegyajándékról első hazai adat *Kálmán király* II. dekrétumának 15. törvénycikkében maradt ránk, aki elrendelte a jegyajándék adását az egyház színe előtt való házasságkötés alkalmával. Ez esetben tehát a jegyajándék az *eljegyzés* valamely *jele*, amely minden házasságkötésben szerephez kell, hogy jusson ahhoz, hogy a házasságkötést érvényesnek lehessen elismerni. Konkrét formája nem volt meghatározva, a későbbi szokás szerint ez lehetett például ékszer (jeggyűrű) vagy ruhadarab is (jegykendő).²⁶ A *korabeli szokás* szerint azonban jegyajándéknak (paraferna, res parafernales, res paraphernales) neveztek minden ingó dolgot, amit a menyasszony a házasságkötés alkalmával kapott akár szüleitől, akár leendő férjétől, akár bármely más személytől. Így például *Bors ispán felesége* különféle értékes ingóságokat és lovakat hagy végrendeletében nővére leányára, Annára, azzal a kikötéssel, hogy azokat csak férjhezmenetelekor kaphatja meg.²⁷ Az Árpád-korra még nem volt jellemző az a szokás, amit a későbbiekben (kb. a 18. századtól kezdve) Székelyföldön *parafernum-levélnek* neveztek: a menyasszony kiházásításakor adott tárgykészlet és naturáliák szertartásos összeírásának, értékbecslésének szokása.²⁸ Bors ispán feleségének végrendelete gyakorlatilag egy halál esetére szóló ajándékozás, amelynek teljesülési feltétele a megajándékozott házasságkötése. Ha ez megtörténik, az Annának rendelt ingóságok az ő saját tulajdonát fogják képezni. Annál *gyakrabban előfordult* azonban, hogy a házasság megszűnte után a jegyajándék kiadásáról készült feljegyzés. A férj halála esetén az özvegy feleség követelésére az elhunyt férj családja köteles kiadni a jegyajándékot (valamint a leánynegyedét és a hitbért is); a feleség halála esetén pedig mindazokat a dolgokat, amelyek ilyen módon az ő tulajdonában voltak, a feleség örökösei követelhetik. Felteve, hogy a nő nem végrendelezett róluk, mert ez szabadságában állt. A

jegyajándékot pénzben volt szokás megváltani, nyilván azért, mert az ingó használati tárgyak az idő multával elhasználódtak, elpusztultak, és ha meg is maradtak, nem állt a rendelkezésre konkrét lista, amely alapján kiadhatóak lettek volna a dolgok. Ez adott esetben olyan súlyos vitát is okozhatott volna, aminek az elhúzódása teljesen megakadályozza az eredeti célt.

4. A hitbér (dos)

A hitbér (latinul dos), a *feleségnek hűsége jutalmául és a házassági kötelesség* (debitum conjugale) *teljesítéséért* a férji ingatlanokból történő vagyoni juttatás, hogy belőle a nő özvegysege esetén ellátást nyerjen. Gyakorlatilag a nő vételárának tekinthető, illetőleg a nővétel szokásából eredeztethető. A célja, hogy a férj egy társadalmi helyzetének megfelelő összeget biztosítson leendő özvegye, valamint a feleség örökösének létfenntartására saját vagyonából. A dos juttatása *szokásjogi alapon* maradt fenn és fejlődött, a királyi dekrétumokban közvetlenül soha nem rendelték el a hitbér fizetését az özvegy nő részére, ellenben megtalálható a *Hármaskönyvben* ennek a női jognak a részletes jellemzése. Habár ez nem az Árpád-korból származó forrás, szokásjogi jellege miatt mégis támaszkodhatunk rá a jogintézmény rekonstrukciója során. Eszerint a fizetség a nőnek szüzessége elvesztéséért, a házasság elhálásáért, általában a házassági kötelezettség teljesítéséért és a házassági hűségért járt. Ez utóbbit azért állíthatjuk, mert a szokásjog szerint a nő házasságtörése esetén a neki járó hitbért elvesztette. A Werbőczy által megörökített szokásjog szerint még a 16. században is többnyire csak törvényes hitbérről beszélhetünk, *szereződéses hitbér ritka*. Törvényesnek mondták azt a hitbért, amit a férj rangja és vagyona alapján állapítottak meg, szerződésesnek pedig azt, amelyet a feleség a házasságkötéskor vagy még előtte kikötött magának.

Az az asszony pedig, aki másodszor, vagy még *többször ment férjhez*, mindig csak az előző házassághoz képest hitbére felét kaphatta.²⁹ Ez azonban nem azt jelenti, hogy a korábban kifizetett összeg felét kell tekinteni, hanem arányokat tekintve felét. Ha például második férjének annyival magasabb rangja volt, az első férjhez képest, az ezen rang alapján meghatározott hitbér fele akár az előző, teljes hitbérnél magasabb összeget is kitehetett. Nem volt meghatározva, hogy hogyan kell kiadni a feleségnek járó hitbért: pénzben, birtokban, más ingó vagy ingatlan vagyonban, ha pedig birtokban, akkor a birtok mely részéből. Az *Árpád-korban* igen *vegyes* bevallásokat, szerződéseket találunk ezzel kapcsolatban: 1228-ban *Ajkai István özvegye* ingatlan birtokot kap, földet és malomrészeket, bár a föld eredetéről csak annyit tudhatunk, hogy nem pénzen vették, hisz a vásárolt birtok ingónak számított (mivel bármikor pénzre váltható volt).³⁰ 1264-ben *Chente* megkap-

ta volt férje minden ingó és ingatlan dolgát, kivéve földjeit,³¹ így lehetett a neki juttatott vagyonban ruhanemű, fegyver, ékszer, pénz, ménes vagy akár ház is. Nem sokkal később *Jolán úrnőnek* anyja hitbére fejében csak pénz (50 márkát) és szolgálókat juttatnak,³² 1278-ban *Gund* pedig kizárólag pénzt kap.³³ Vagyis már a 13. században következetesen a hitbér pénzben való kiadása felé orientálódás figyelhető meg. A cél a családi földbirtok egységének fenntartása.

Szemben az eddig tárgyalt jogintézményekkel, a hitbér *csak váromány*. A férj halála esetén az ő örököseitől követelheti az özvegy feleség, a feleség halála esetén pedig a túlélő férjtől a feleség legközelebbi rokona, aki rendszerint a leánygyermek volt. A hitbérül kiadott vagyonrész mindig a nő szerzett vagyonának számított, szabadon rendelkezhetett felőle.

5. Az özvegyi jog (*ius viduale*)

Az özvegyi jog a *hajadoni joghoz igen hasonló intézmény*, éppúgy a nő lakhatásra, ellátásra, ruházatra, kiházásításra való jogát jelentette. Természetesen nem jelenti azonban a neveléshez való jogot. Az özvegyek igényét az eltartásra illetve az önfenntartásra való lehetőséget már a legkorábbi időkben tekintetbe vették, így helyet kapott *Szent István* I. dekrétumában is.³⁴

Az özvegyekről a korábbi, kereszténység előtti társadalmi rendben is gondoskodtak, ezt nevezzük *levirátusnak*, azaz sógorházasságnak. A szeniorátussal keleten együtt járó levirátus vagy levirházasság szokása értelmében a megözvegyült asszonyt elhalt férjének öccse vagy soron következő unokaöccse „öröklí”, akkor is, ha már van felesége. E házassági rend fenntartását a pusztai társadalmakban az tette szükségessé, hogy a férjezett asszony (általános értelemben vett) hozományával és gyermekeivel férje nagycsaládjának, illetve nemzetségi alcsoportjának ága lett, s e közösség érdekeit sértette volna, ha az asszony gyermekeivel és javaival együtt hazatért volna saját rokonságához. De a gyermekek felnevelése is biztosítva volt, ha az özvegy ura halála után automatikusan ifjabb sógorának – mint Magyarországon némely vidéken a közelmúltig mondták – „kisebbik urának” felesége lett. Ez kedvező esetben az asszony házasesetének folytatását jelentette, népesedési szempontból pedig azt eredményezte, hogy a család akkor is fennmaradt, ha egy háborús katasztrófa során a férfinép zöme odaveszett.³⁵

A *kereszténység* államvallássá tételével ez a rendszer fenntarthatatlanná vált, így szükséges volt valamilyen új rend szerint gondoskodni az özvegyen, férfi védelme nélkül maradt nőkről, mégpedig úgy, hogy a férjük családjába született gyermekeket ne vigyék vissza magukkal szüleik családjába. Szent István rendelkezése először is eltörölte az újabb házasság kényszerét: a nő

dönthetett arról, hogy akar-e újból férjhez menni vagy sem, és ha akar, akkor maga választhatta meg a férjét is. Ha nem kívánt újabb házasságra lépni, lehetősége volt a férj családjában maradni, és ha voltak, gyermekeit nevelni úgy, hogy továbbra is rendelkezett férje vagyonával. Tulajdonképpen a helyzete hasonló maradt ahhoz, ahogy férje életében is élt. A férj javai természetesen nem a tulajdonába kerültek, hanem azon használati, haszonélvezeti joga állt fenn. Ha a nő újabb házasságot kötött vagy meghalt, ezek a birtokok visszakerültek a férfi rokonságának kezébe olyan rendben, ahogy a férj halála után az öröklési szabályok szerint rendezni kellett jogi sorsát. Ha rokonság nem volt, akkor a vagyon a királyra szállt.

Más volt a helyzet, ha a nő *második házasságot készült kötni*: ekkor az őt illető ruhákra volt csak joga, hogy illendő öltözetekkel csatlakozhasson az új családhoz. Ez tulajdonképp a kiházásításhoz való jog. Észrevehető azonban egy rejtettebb információ is, nevezetesen, hogy a nő ez esetben elhagyja gyermekeit: „Ha azonban fogadalmát megváltoztatva ismét férjhez akar menni, és az árvákat el akarja hagyni [...]”.³⁶ Ez olyan evidens volt abban a korszakban, hogy a dekrétum maga is tényként kezeli, és csak mint a körülményeket jellemző, elejtett információ szerepel a rendelkezésben. A korabeli nők gyermekei társadalmi szempontból ugyanis nem az anyjukhoz kötődtek, hanem apjuk családjához. A dolognak csak az egyik felét képezi az atyai vagyonon való jogi/fizikai örökösödés. Nagyon fontos emellett a *nemzetséghez való lelki kötődés*, amit egyfajta „emocionális örökségnek” nevezhetnénk: ez magában foglalja, hogy a gyermek megkapja apja nevét, múltját, eredetét, társadalmi kapcsolatait, az ősök iránti tisztelet és büszkeség érzését, és azt, hogy az ő gyermekei hasonlóképpen fogják továbbvinni ezt a lelki örökséget, és ő maga is a nemzetség tagjai, ősei közé olvad. Ha tehát egy özvegy újra férjhez ment, gyermekeit semmiképp sem vitte magával, hanem a dekrétum kifejezésével élve elhagyta őket, és az árvák az atyai család rokonságával maradtak. Épp ezért a nő semmit nem vehetett magához a gyerekeket illető vagyonból. Az új házasságban eltartásáról már második férjének kellett gondoskodnia, függetlenül attól, hogy az asszonynak volt-e saját vagyona, ami például hitbér, jegyajándék vagy más címen került a tulajdonába. Természetesen megszűnt az elhunyt férj vagyonán való haszonélvezeti joga is.

Ezzel elenyészőre csökkent azon esetek száma, amikor egy nő nem állt valamilyen módon egy férfi jogi, vagyoni, fizikai védelme alatt. Magára az özvegyi jogra vonatkozó oklevelekkel nem találkozhatunk, legfeljebb elvétve egy-egy utalással arra, hogy valamely nő férje rokonainak oltalma alatt él, esetleg éppen hogy nélkülözi ezt az oltalmat, mint Örkenyi Pongrác özvegye, *Erzsébet* is írta a fentebb már tárgyalt rendelkezésében.

VIII. Befejezés – a nők „emancipálódása” az Árpád-korban

Emancipáció (egyenjogúsítás) kifejezés a római jogból származik, s eredetileg a felnőtté vált gyermek feletti apai hatalom megszűnését, azaz az egyén saját jogúvá (sui juris) válását jelentette. A fogalom az újkorban a különböző kisebbségek Angliában például a katolikusok, majd a zsidók, a nők, később a munkások egyenjogúságát jelölte. Habár a kifejezést nem lehet teljesen korrektül használni az Árpád-kori női jogok fejlődésére, mégis van bizonyos *hasonlóság*. A teljes jogú férfiakkhoz képest a *nők jogai folyamatosan bővültek*, mégpedig meglehetősen gyorsasággal. Az államalapítás előtti korszakban a nők minden tekintetben a nemzetség férfi tagjainak uralma alatt álltak, és nem volt semmiféle jogképességük. Az Anjou-kor kezdetéig kifejlődik a közép- és újkori női jogok teljes rendszere, amit később szinte már csak finomítgatnak. Szent István törvényei olyan új lehetőségeket nyitottak meg, amelyek a nők férfiakkal való magánjogi jellegű egyenjogúsága felé vezetnek. Ennek kulcsfontosságú tényezője, hogy a nők is szerezhettek tulajdont. Ez pedig a magánjogi egyenlőség alapja, mivel a magyar jogban a tulajdon jellege egyenlő volt. Egy nő földje nem kevésbé volt a sajátja, mint egy férfié az övé. Ebből értelemszerűen következett a rendelkezés és végrendelkezés egyenlősége a saját vagyon felől.

A különbséget a két nem közt sokkal inkább az jelentette, hogy *eltért a tulajdonszerzési* alkalmak, *lehetőségek köre*. Bár időnként nők is kaptak királyi adományt, ez elsősorban mégis férfiak esetében fordult elő. A másik lehetőség, az öröklés esetében is meglehetősen korlátozott helyzetben voltak a nők. Ingatlan vétele pedig csak a megfelelő pénzbeli vagyon esetén volt lehetséges.

A női vagyonjog kialakulásának jogi összefoglalása mellett említést érdemel az egész folyamat társadalmi szinten kialakult mozgatórugója is. Mint már említésre került, a *honfoglalás előtti nagycsaládos rendszer* a levirátussal együtt könnyedén biztosította a nők létének, életszínvonalának fenntartását, mivel a vagyon nem az egyes személyekhez kötődött, hanem magához a családhoz, és annak férfi tagjaihoz. Ez utóbbiak pedig szinte kollektíve gondoskodtak a nők tartásáról. A *honfoglalás után* azonban a letelepedett életmód következményeként az ilyen típusú nagycsalád néhány generáció alatt felbomlik, és Szent István korára nyilvánvalóvá válik, hogy a nők már egy sokkal szűkebb férfi csoporttól, a szűk családtagoktól való függésbe kerülnek. Így jóval gyakrabban fordulhatott elő, hogy a család férfi tagjainak halála folytán egy-egy nő teljes egészében vagyoni háttér és védelem nélkül maradt, és még életben maradását sem igen tudta megoldani, nemhogy életszínvonalának fenntartását. *Társadalmi szükséglet alakult ki* tehát a nők va-

gyoni jogi megtámogatására, és erre volt a legelső reakció Szent István rendelkezései közt az özvegy nők haszonélvezete elhalt férjük vagyonán. Ezen okoknál fogva szükségszerűen alakult ki a nők tulajdonjoga és a női különjogok rendszere, aminek fő elemei a hajadoni jog, jegyajándékhoz való jog, leánynegyed, hitbér és az özvegyi jogok, melyek szokásjogi kialakulása külön-külön látható az egyes fejezetekben.

A nőket érintő vagyoni és öröklési jellegű jogok bővülése

1024-25	Szent István I. dekrétuma	<ul style="list-style-type: none"> • (vég)rendelkezés szabadsága <ul style="list-style-type: none"> - nők javára szóló rendelkezés - nők szabad rendelkezése saját vagyonukról • özvegyi jog <ul style="list-style-type: none"> - házasságkötés szabadsága - haszonélvezet az elhalt férj vagyonán - megfelelő kiházásításra való jog
1030-38	Szent István II. dekrétuma	
?	Könyves Kálmán I. dekrétuma	földbirtok öröklési rendjének meghatározása
?	Könyves Kálmán II. dekrétuma	a házasságkötés kellékeiről
1146	Scines nő végrendelete	föld adományozása az egyháznak lélek-váltásául
1152	Margit végrendelete	ingó dolgok hagyományozása nők javára is
1153	Adalbert végrendelete	végrendelkezés királyi engedéllyel nőkonok javára
1181	Froa asszony adásvételi szerződése	Froa eladja egy birtokát
1222, 1231	Aranybulla és az 1231. évi dekrétum	leánynegyed törvénybe foglalása
1228	Ajkai István özvegye egyezkedik hitbéréről	a hitbér korai okleveles említése
1235	Benedicta végrendelete	<ul style="list-style-type: none"> • hajadoni jog • jegyajándék • adásvétel • dusenik rendelése
1249	Ágnes királyi engedélyt kap	Ágnes engedélyt kap hitbéréről rendelkezni
1286	Erzsébet eltartási szerződése	Erzsébet eltartási szerződést köt a pannonhalmi egyházzal (zálog és végrendelet)
1288	Butka szolgálójáról	szolgáló és utódai szabadon bocsátása
1290	III. András I. dekrétuma	a leánynegyed és hitbér megváltásáról
1298	III. András II. dekrétuma	a leánynegyed kiadásának módjáról

Jegyzetek

- ¹ Fügedi Erik: A nemesi klán a középkori Magyarországon. *História* 1992. 9. sz.
- ² Szentkirályi Móricz: Értekezés a magyar asszony jussairól. Doktori dolgozat 1829. 7. o.
- ³ Szent István I/26. In: Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai 1904. Árpádkori Új Okmánytár (CD), Arkánium Adatbázis Kft.
- ⁴ Szent István I/26.
- ⁵ Béli Gábor: A halál esetére szóló rendelkezés az Árpád-korban a törvények és az ország szokásjoga alapján. In: A magyar államiság ezer éve. (Szerk.: Font Márta – Kajtár István) Pécs 2000. 101-120. o.
- ⁶ Szentkirályi: i.m. 34. o.
- ⁷ Szentkirályi: i.m. 44. o.
- ⁸ PRT. I. 602-603. (1153) In: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I-II. (Szerk.: Erdélyi László) Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend Budapest 1801
- ⁹ ÁÚO 2/24 (1146) Árpádkori Új Okmánytár I-IX. (Szerk.: Wenzel Gusztáv) Pest, Budapest 1860-1874. ÁÚO (CD), Arkánium Adatbázis Kft.
- ¹⁰ ÁÚO 1/29. (1152)
- ¹¹ MS. I. 280 (1231) In: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-III. (Ed.: Knaus, Ferdinandus, Dedek, Ludovicus Crescens Strigoni) 1874-1924
- ¹² Vazul-ág – Árpád-házi királyok Szent István után. In: Encyclopaedia Humana Hungarica 02. CD-ROM, Enciklopédia Humana Egyesület, Budapest 1997
- ¹³ PRT. II. 290 (1253) In: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története.
- ¹⁴ A Magyar Katolikus Lexikon („dusnok” és „Dusnok” címszavak). (Szerk.: Diós István – Viczián János) Szent István Társulat, Budapest 1993
- ¹⁵ ÁÚO 1/29 (1152)
- ¹⁶ Fejérpataky László: III. Béla király oklevelei. Buda-Pest 1900. 29-30. o.
- ¹⁷ Béli Gábor: Élők közti és halál esetére szóló rendelkezés. Kézirat saját használatra. 2004
- ¹⁸ ÁÚO 4/182 (1286)
- ¹⁹ ÁÚO 4/211 (1288)
- ²⁰ Aranybulla (1222) 4. art és az 1231. évi dekrétum 11. art.
- ²¹ Homoki-Nagy Mária: Megjegyzések Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed (Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére) című tanulmányára. *Aetas* 2001. 2. sz. 141-148. o.
- ²² Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed (Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére). *Aetas* 2000. 3. sz. 62-75. o.
- ²³ III. András II/74 (1298) In: Závodszy: i.m.
- ²⁴ Szentkirályi: i.m. 39. o.
- ²⁵ Homoki-Nagy: i.m. 141-148. o.
- ²⁶ Magyar Néprajzi Lexikon („jegyajándék” címszó). Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982
- ²⁷ MS. I. 280 (1231)
- ²⁸ Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest 2000. 339. o.
- ²⁹ Werbőczy István: Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve (1514). Téka Könyvkiadó, Budapest 1990
- ³⁰ ÁÚO 6/293 (1228) I
- ³¹ ÁÚO 8/78 (1264)
- ³² ÁÚO 8/279 (1272)
- ³³ ÁÚO 9/154 (1278)
- ³⁴ Szent István I/26 In: Závodszy: i.m.
- ³⁵ Györffy György: István király és műve. Gondolat Kiadó, Budapest 1977. 110-114. o.
- ³⁶ Szent István I/26 In: Závodszy: i.m.

Kiss Ildikó

A gyermek- és fiatalkorúak kriminalitása elleni küzdelem hazánkban a XX. század elején, különös tekintettel a Bn. II. fejezetére és annak Baranya megyei gyakorlatára^{*}

„Ahol a gyökerek rothadásnak indulnak, ott csakhamar a törzs is elpusztul, ahol a bármilyen okból züllésnek kitett gyermeket megmenteni, vagy legalább is ártalmatlanná tenni nem iparkodunk, ott a nemzet élete forog veszélyben.”¹
(Angyal Pál)

A dolgozatom az első Büntető novella megalkotásának 100. évfordulóján készült, abból a célból, hogy tanulmányozzam, hogy egy jelentős problémára, vagyis a gyermekek és a fiatalkorúak általi bűnelkövetés drasztikus emelkedésére a magyar állam és társadalom hogyan reagált. Különös figyelmet szenteltem okfejtésem során a Bn. II. fejezetére és annak Baranya megyében 1910-1918 között kialakult gyakorlatára. Témaválasztásomat az is befolyásolta, hogy sajnos ennek a problémának aktualitása van, az elmúlt évtizedekben megint jelentősen megemelkedett a fiatalkorú bűnözés aránya. Ezért különösen fontosnak tartottam azt vizsgálni, hogy abban az időszakban mikor a büntetőjogi szemlélet és tudomány a reformeszmék hatására jelentősen átalakult, Magyarországon milyen intézmények jöttek létre a fiatalkorúak kriminalitásának háttérbe szorítása érdekében.

A. A probléma hazai és nemzetközi vetülete

A XIX. század végén hazánkban jelentősen *megemelkedett* a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetés aránya az össz-bűnözésen belül. Míg 1874-ben 2,542%-os volt ez az arány, addig 1907-re 16,4% lett, vagyis 12 108 esetben került sor bírósági eljárásra fiatalkorú vádlottal szemben.² A számadatokat nézve, láthatjuk, hogy milyen égető volt a probléma, és ennek okán hamar a jogalkotás és a társadalmi figyelem középpontjába került.

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Magyar Állam-és Jогtörténet Tagozat II.” különdíjban részesült. Konzulens: Dr. Peres Zsuzsanna

A növekvő tendencia számos *okra* vezethető vissza, például az egyre nagyobb méreteket öltő nyomorra, a nagyvárosi életre, az alkoholizmusra, a kedvezőtlen lakásviszonyokra. A válság hatásai több dimenzióban jelentkeztek. Nemcsak a közbiztonság szempontjából volt fontos a megoldása, hanem sértette az emberek szociális érzékét is, továbbá a nemzetgazdaság fejlődésére is hátrányosan hatott. De ez nemcsak magyar jelenség volt, hanem világszerte jelentkezett. Nyugat Európában a Nemzetközi Büntetőjogi és a Nemzetközi Börtönügyi Egyesületek foglalkoztak a témával. Az előbbinek a *Liszt Ferenc* által kidolgozott eisenachti javaslata volt jelentős, utóbbi egyesület tanácskozásain pedig az eredményes büntetés végrehajtás céljából az osztályozás kérdésével foglalkoztak behatóbban.³

Megemlítendő az *Amerikai Egyesült Államok* úttörő példája is. Itt két elv határozta meg a büntetőjogi intézmények kialakítását: a bűncselekmények megelőzésére és a fiatalkorúak javító nevelésére való törekvés. Ezek hatására terjedt el az a tétel, hogy a fiatalkorúakat nem szabad büntetni, csak nevelni, nem lehet büntetetlennek tekinteni őket, ebből adódóan tilos a felnőttekre megállapított büntetéseket alkalmazni a vonatkozásukban.⁴ Velük szemben a „helyes irányba terelés” illetve az „átalakítás” a legcélszerűbb, és ezek alkalmazásánál nem az elkövetett deliktum súlya kell, hogy mérvadó legyen, hanem a fiatalkorú egyéniségét és jövőjét kell figyelembe venni.⁵ Ezenkívül számos később jól funkcionáló intézmény is itt alakult ki, például a fiatalkorúak bírósága, mint külön szervezettel rendelkező fórum, a próbára bocsátás, a pártfogói hálózat, a családi nevelés gyakorlata és a reformatory rendszer.

B. A gyermek-és fiatalkorú bűnelkövetéssel szembeni küzdelem hazánkban

A XX. század elején hazánkban is reagálni próbáltak a bekövetkezett drasztikus változásokra. Ahogy *Finkey* is megállapította, a fiatalkorú bűnözés okai, és a mibenléte „túlmegegy a büntetőjog keretén, annak megszokott fogalmán. A modern büntetőjog csak egy részlete a társadalom erkölcsstanának és a társadalompolitikának.”⁶ Mivel sokrétű volt a probléma, komplex megoldást igényelt: egyrészt a jogalkotás területe, másrészt a társadalmi összefogás ezen belül a kibontakozó patronázs tevékenység emelendő ki.

I. A gyermekvédelem legújabb szabályai

A jogalkotás vonatkozásában először is a gyermekvédelem rendszerét alakították át. Az 1908. évi VIII. és XXI. tc. valamint a Gyermekvédelmi Szabályzat és a „60 ezres rendelet” szabályozta a 15 éven aluli fiatalokat védő

intézményeket.⁷ Az újabb szabályozás célul tűzte ki az átfogóbb védelmet, és az állami szerepvállalás fokozását. Ezért az 1901. évi VIII. tc. előírta a hét éven aluli gyermekek védelme érdekében állami gyermekmenhelyek felállítását. Az 1901. évi XXI. tc. pedig az előzőt kiegészítve a hetedik életévüket betöltött, hatóságilag elhagyatottak nyilvánított fiatalok állami gyermekmenhelyeken történő elhelyezéséről gondoskodott. Az állam pedig jelentős költségvetési támogatásban részesítette az új menhelyeket.

II. A „Csemegi kódex” szabályai⁸

Az akkor hatályos *Btk.* (1878. évi V tc.) a fiatalkorú büntettek vonatkozásában *hiányos és elavult* rendelkezéseket tartalmazott. Két korosztályra osztotta őket: a gyermekkorúak és a serdülőkorúak.⁹ A 12. életévben határozta meg a feltétlen beszámíthatatlanság felső korhatárát (83. §). Ez alatt az életkor alatt a büntett, illetve vétség elkövetőjét nem lehetett büntetni. Nagy hiányossága volt, hogy nem tartalmazott rendelkezést arra vonatkozóan, hogy a bűncselekményt elkövetett gyermek továbbzüllésének megakadályozása iránt vagy veszélyességének megállapítása esetén felügyelet alá helyezése végett az eljáró bíró intézkedhessék. A 12-16. év közötti korhatár a feltételes felelősség kora volt. Mivel az ilyen korú fiatalok között a törvény aszerint tett különbséget, hogy rendelkezett-e a büntettes fiatal beszámítási képességgel vagy nem. Ha hiányzott, akkor nem lehetett megállapítani a bűnösségét, és így a megbüntetése is kizárt volt, pusztán a bíróság határozatlan időre a javítónevelését rendelhette el, ami a fiatal 20. életévének betöltéséig tarthatott (84. §). Ha viszont belátta cselekménye társadalomra veszélyességét, meg kellett állapítani a bűnösségét, és büntetni is lehetett, de enyhébb büntetési tételek szerint.

III. A Büntető novella rendelkezései¹⁰

A *Btk.* a hatályba lépését követően hamar a *támadások* keresztüzébe került. Már 1888 májusában megindultak az *előkészítő munkálatok az átalakítására*. 1902-ig három tervezetet készítettek, de ezek már a bizottsági tárgyalások alkalmával megbuktak. Ekkor a korabeli igazságügy miniszter, Plósz Sándor *Balogh Jenő* egyetemi tanárt kérte fel a munkálatokra. Balogh javasolta, hogy egyelőre egy novellában módosítsák a *Btk.*-t, és később kerüljön sor az átfogó kodifikációra, de tervezete 1907-ben a társadalmi vita során megbukott. Azonban a Balogh-féle javaslat szolgált a végleges tervezet alapjául, amit a törvényelőkészítő bizottság szövegezett meg 1908-ban.¹¹

A *novella II. fejezete* tartalmazta a büntettes gyermek- és fiatalkorúakra vonatkozó szabályokat. A Btk.-val szemben teljesen új alapokra helyezkedett. A korabeli reformeszmék hatására a bűnelkövető fiatalok megjavítását tűzte ki fő céljául. A novella megalkotói magukévá tették az új irányzatok gondolatait és reformeszméit, különösen a szociológiai iskolai tanításai érződnek a rendelkezéseiben. A determinizmus és indeterminizmus harcában az akaratszabadság álláspontjára helyezkedett, de elismerte azt a korlátozást, hogy a létező társadalmi környezet és a büntettes testi, szellemi, erkölcsi fejlettsége az akarati elhatározásnál, mint determináló tényezők hatnak.¹² Abból indult ki, hogy elsődleges feladata a jogalkalmazó szervezetnek, hogy felkutassák a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények okait, tényezőit, majd amilyen hamar csak lehet, ki kell őket emelni abból a környezetből, mely az erkölcsi romlásukat okozta. A megtorlás helyett a tág értelemben vett társadalomtudományok vívmányait kell figyelembe venni. Elrettentés helyett a fiatalkorú megmentésére, erkölcsi átalakítására kell törekedni.¹³

A *bíró feladatára* vonatkozóan nem a büntető tevékenységének kell meghatározónak lenni, hanem elsősorban a fiatalkorúak érdekeinek képviselőjét kell benne látni, „gyámkodó és oltalmazó hatósággá” kell átalakítani. Továbbá az *iskola feladatát* is meg kell reformálni. Ebben nagy szerepe volt az individualizációnak. Ennek érdekében új szerepkörrel ruházta fel az eljáró hatóságokat, különös tekintettel a bíróságokat és az iskolákat.

A novella a kilátásba helyezhető intézkedések vonatkozásában különbséget tett a gyermekkorú, büntetőjogi felelősségre vonható és nem vonható fiatalok között.

1. A gyermekkorúak

A *gyermekkor*, vagyis a 12. életév alatti kor a feltétlen büntetőjogi beszámíthatatlanság kora volt. Gyermek ellen nem lehetett vádat emelni, és büntető-eljárást sem indítani. A Bn. a velük szemben kilátásba helyezett lehetséges intézkedéseket két csoportba osztotta az egyéni körülményeikre tekintettel. Az első csoportba azon gyermekekkel szemben alkalmazható „szankciók” szerepelnek, mely fiatalok egészséges környezetben élnek, és *a züllés jelei nem mutatkoznak, de „rakoncátlanok”*. Velük szemben a házi vagy iskolai fegyelem eszközeit rendelte alkalmazni. Az iskolai hatóság ennek keretében a gyermeket megdorgálhatta, illetve iskolai elzárással is fenyegethette. A másik csoportba a *züllött*, eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett *gyermekekkel* szemben alkalmazható intézkedések tartoztak. Ezen fiatalokkal szemben már családi jogokat érintő, mélyrehatóbb intézkedések szükségesek, és az eljáró hatóság köteles volt a gyámhatóságot is értesíteni. A Bn. intézkedéseinek alkalmazását a *Fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi*

VII. tc. (továbbiakban Fb.) rendelkezései finomították.¹⁴ Az Fb.-ben egyfajta *fokozatosság* figyelhető meg a lehetséges „szankciók” terén. A legáltalánosabb az volt mikor a *szülőre bízta* a gyermek megfenyítését. Azon eseteknél, ahol a gyermek romlottságát nem lehetett megállapítani és egészséges környezetben nevelkedett, a bíróság a szülőt bízta meg azzal, hogy nagyobb figyelmet fordítson gyermeke nevelésére. Ilyen eset volt a *Pécsi Fiatalkorúak Bírósága előtt Auth János ügye*, aki 1916. május 16-án Pécs és Bátaszék között közlekedő vonat Ráczmecsek állomása közelében legeltette a család két marháját. Eközben az állatok közel mentek a sínekhez, így a vasútpályák biztonságára vonatkozó rendeletet megszegte. Mivel ezt a cselekményt egyszerű figyelmetlenség és gondatlanság okozta, a gyermek egyáltalán nem volt romlott, ezért elégséges volt az anyának, Auth Bálintnének átadni megfenyítés végett, valamint a házi fegyelem gyakorlására.¹⁵

A legtöbb esetben viszont szükségesnek mutatkozott a nagyobb ráhatás a gyermekre, és ekkor elkerülhetetlen volt az *iskola bevonása*, ez is a novella nevelésre törekvő szellemiségét tükrözi. Ilyenek voltak a csekély értékben elkövetett lopások, mint például *Schnerdenberg István büntette*, aki 1912 őszén a mohácsi belvárosi templomból öt koronát lopott. A bíróság szükségesnek látta a mohácsi népiskolának átadni a gyermeket, mert láthatjuk is, hogy az előző esethez képest ez nagyobb fokú romlottságról tesz tanúbizonyságot, mivel egy „az állam által elismert vallási szertartásra rendelt helyiségben” történt a lopás, ezért ez már kikerült a család hatásköréből és a pedagógusok bevonását igényelte.¹⁶

Sok esetben a hatóságok szükségesnek tartották *pártfogó kirendelést* is a gyermek mellé, aki folyamatosan figyelemmel kísérte a viselkedését, és jelentéseket tett. Sütő András iskolai nevelőt jelölték ki pártfogóul az iskolai intézkedés elrendelése mellett, ahhoz a 10 éves gyermekhez, akik rosszakarattól megszurkálta Kovács Gyula tulajdonát képező tehének tőgyét, és ennek következtében az állatok elhullottak, jelentős kárt okozva a tulajdonosnak.¹⁷ A nagyobb tárgyi súllyal bíró cselekményeknél is ezt az intézkedést alkalmazták: a 11 éves *Verle Károly* 1914. szeptember 20-án fivérével játszás közben összeszólalkozott, konyhakéssel hasba szúrta, és így 10 nap gyógytartalmú sérülést okozott neki. Szendődi Gézát, az Ágostontéri általános iskola igazgatóját jelölték ki pártfogóul „jövőbeli magaviselete és fejlődése érdekében”.¹⁸ A visszaesés is alapul szolgálhatott a súlyosabb szankció alkalmazásához. A 11 éves *Dinkovics István* a 14 és a 15 éves társaival 1916. februárjában Pécsen négy ízben tyúkot lopott.¹⁹

Ezen esetekből is jól tükröződik, hogy erőteljesen érvényesült a gyakorlatban az az elv, miszerint elhanyagolható a tárgyi oldal, és ennél sokkal *fontosabb az elkövető személyisége*. Az első esetenél láthatjuk, hogy Auth János meg gondolatlansága sokkal nagyobb veszélyt és kárt okozhatott volna,

mint az utóbbi két gyermek magatartása, de nála semmi romlottságot nem lehetett tapasztalni.

2. A büntetőjogi felelősségre nem vonható fiatalok

A fiatalkorúakat két csoportra lehetett osztani a büntetőjogi megítélés szempontjából: felelősségre vonható illetve nem vonható fiatalok. A jogkövetkezmények szempontjából a gyerekekkel egy tekintet alá estek a felelősségre nem vonható fiatalkorúak, mivel nekik a szükséges értelmi és erkölcsi fejlettsége nem volt meg a cselekményeik lehetséges következményeinek a felismerésére. Bár a novella nem rendelkezik arról, de a *gyakorlatban* a 15. életév egy különleges határvonalat képezett, mert ez felett csak nagyon kivételes esetben állapították meg a fejlettség hiányát. Ilyen volt például a *16 éves Farkas Mihály* esete, aki 1914-ben Ellend községben Geng Pál 14 éves fiút gondatlanságból forgópisztollyal meglőtt, és így ezzel súlyos testi sértést okozott neki. De „csak” megfenyítés végett az iskolai hatóságnak történő átadását rendelte el a Fiatalkorúak Tanácsa, mivel az értelmi fejlettsége nem érte el a büntethetőséghez megkívánt szintet, amit az is példáz, hogy többször járt ismételt évet a helyi népiskolában.²⁰

3. A felelősségre vonható fiatalok

A következőkben a büntetőjogi felelősségre vonható fiatalokkal foglalkozik a novella. Ezen fiatalok fontos ismérve, hogy a *büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettségük megvolt*. Ez a felelősségre vonás előfeltétele, és mindig a bírói határozatban kellett megállapítani. Az is a Bn. újítása, hogy szakított a discernement felfogással. Így lényegét tekintve jogkérdésnek minősült a fejlettség megléte, és a bíróság erre vonatkozó megállapítását semmisségi panasszal meg lehetett támadni.

A lehetséges intézkedések terén a törvényhozó az *individualizáció elvéből* indult ki, így a büntettes egyéniségéhez mérten szakított az egységes büntetési rendszerrel. Ez felelt meg a legjobban a fiatalkorú megmentésének célszerűségi elveivel. Így a bíróság az adott esetben a fiatalkorú egyéniségére, értelemi és erkölcsi fejlettségének fokára, életviszonyaira és az eset összes többi körülményére tekintettel a dorgálás, a próbára bocsátás, a javító nevelés, a fogház és az államfogház büntetés közül választhatott, eldöntve, hogy melyik alkalmasabb a fiatal nevelése, és fejlődése érdekében. Ezt tükrözi a *Curia* egyik *állásfoglalása* is, mely kimondja, hogy az enyhítő és súlyosító körülmények száma és súlya sem olyan mérvadó az intézkedés kiválasztásánál, mint a fiatalkorú jövőbeni átalakítása.²¹

De *hiányossága* volt a novellának, hogy ez esetben azokat az alapszempontokat nem körvonalazta, melyek a bíró számára a helyes intézkedés kiválasztásában támpontot nyújthattak volna.²²

A törvényi szabályozástól a *gyakorlat* bizonyos *eltéréseket* mutatott. Bár a novella bevezetésére két évet hagytak az elfogadása után, mégis a hiányos anyagi háttér, és a szűkös lehetőségek miatt kezdetben csak korlátozott mértékben tudott érvényesülni a jogalkalmazásban. Azt *tapasztaltam*, hogy 1914 előtt a próbára bocsátást és a határozatlan ideig tartó javító intézeti nevelést csak igen elenyésző számban alkalmazta a Pécsi Királyi Törvényszék. 1911-ben 55 olyan periratot találtam, ahol a vádlott fiatalkorú volt, ebből egyetlenegy esetben sem alkalmaztak próbára bocsátást, és csak három-ban javítónevelést, dorgálást ezzel szemben 26 esetben, a többenél pedig értelemszerűen fogházbüntetést szabott ki a törvényszék. Hasonló arány figyelhető meg a 1912-ben is (31 esetből 14 dorgálás, 2 próbára bocsátás, 3 javító intézeti nevelés). Ezen jelenség azzal magyarázható, hogy az 1910-es évek elején kezdett csak kiépülni a pártfogói hálózat és csak ekkor kezdték el a büntetett fiatalkorúak számára is az olyan létesítményeket építeni, ahol a javító intézeti nevelésüket meg lehetett oldani. Az 1914. év jelentett fordulatot, amikor is az Fb. hatályba lépett, ezzel ugyanis felállították a törvényszékeken a fiatalkorúak tanácsát. Ez a törvény az eljárási és a végrehajtási szabályokat is jelentősen részletezte a novella keretszabályaihoz képest. Ez a szabályozás komoly szervezetet igényelt, ami Baranyában kezdetben elég fejletlen volt.

a) A dorgálás

A felelősségre vonható fiatalkorúakkal szemben kiszabható intézkedések közül legelsőként a novella a *dorgálást* szabályozza. Ez nem más, mint ünnepeles, és komoly intelem és figyelmeztetés a jövőre nézve. Akkor alkalmazható, ha csekélyebb jelentőségű a büntetendő cselekmény, és romlatlan lelkiületű az elkövető, valamint egészséges környezetben él.

A könnyelműség okozta csíny és kisebb jelentőségű eltévelyedés szankciója. A miniszteri indoklás is kifejti, hogy ez nem új keletű erkölcsi büntetés. A fogékony lelkiületű fiatalokkal szemben sokkal hasznosabb: „A romlatlan emberre a komoly és szeretetteljes feddés sokkal üdvösebb, és mélyrehatóbb befolyást gyakorol, mint a rideg és végső czéllal kevésbé törődő fogház – vagy elzárásbüntetés.”²³ A törvény negatív fogalmaz, mivel kizárja ezen intézkedés alkalmazhatóságát azon súlyosabb cselekmények esetén, melyeket a törvény egy hónapot meghaladó szabadságbüntetéssel büntet, továbbá a „romlottabb” terhelten szemben, és a rossz környezetben élő fiatalkorúval szemben való foganatosítását.

Amint korábban láthattuk az Fb. hatályba lépésével az 1914. év fordulatot jelentetett, a dorgálás, és a próbára bocsátás alkalmazásának gyakorisága vonatkozásában, mivel nagyon minimális volt a próbára bocsátás alkalmazása a Bn. hatályba lépésének első éveiben. Általában, azokért a büntetendő cselekményekért, melyekért 1914-től próbára bocsátást rendeltek el 1910. és 1914. között, ha kisebb súlyú volt a vétség, akkor dorgálást, ha súlyosabb, akkor pedig rövidebb tartalmú fogházbüntetést szabott ki a törvényszék. Ezen körülményekből adódóan ítélték dorgálásra azokat az elkövetőket, akik visszaesők voltak, de az általuk elkövetett deliktumok tárgyi súlya kisebbnek minősült; illetve amikor súlyosabb bűncselekményeket követtek el, de az elkövetéskor még a 15 életévüket sem töltötték be. Az előbbire jó példa a *14 éves Jankovics Sándor* esete, aki 1910 júliusában Pécsen Kasamin Máté házának ablakát betörve 5 koronát lopott a szekrényéből, de korábban a dár-dai járásbíróóság lopás vétsége miatt 1 heti elzárással büntette.²⁴ Az utóbbi kapcsán megemlíthető az az eset, mely során 1912-ben a *14 éves Szirmai Károly* gondatlanságból az első rendű, felnőtt vádlott által a szoba sarkba támasztott Flaubert lőfegyvert felvette, és anélkül, hogy meggyőződött volna, hogy töltve van-e, a helyiségben lévő 2 éves László nevű kisfiúra tartva szíven találta, aki rögtön elhalálozott, és így megvalósította a gondatlan emberölés tényállását.²⁵

b) A próbára bocsátás

A következő fiatalkorúval szemben alkalmazható büntetés a próbára bocsátás (Bn. 21-23. §). *Balogh* „még ki ne fejlődött, forrongásban lévő büntetőjogi intézménynek” nevezi. Ez az intézkedés *angolszász mintára* került be a novellába, és a feltételes elítélésnek és a feltételes szabadon bocsátásnak a kombinációjának tekinthető.²⁶ A kilátásba helyezése során a bíróság a fiatalkorút ítélethozatal nélkül, megfelelő figyelmeztetés mellett egy évi próbaidőre szigorú szabályokhoz kötött felügyelet mellett feltételesen szabadlábban hagyta. „Olyan esetben lehetett alkalmazni a terhelttel szemben, mikor a dorgálás kevés, illetve a cselekmény súlyának vagy a környezet romlott voltánál okából a fiatalkorú erkölcsi fejlődésének irányítása céljából elegendőnek nem mutatkozott, viszont a terhelnél nem jelentkezett olyan erkölcsi romlottság, mely a javító nevelését, vagy fogházbüntetést kiszabását tette indokolttá.”²⁷

Bár a törvény *expressis verbis* nem tartalmazta az elrendelésének feltételeit a *gyakorlatban* a következő elvek terjedtek el: inkább alkalmazták a próbára bocsátást a 16. éven aluliakkal szemben, mert itt még nagyobb volt az esélye a teljes körű megjavulásának; többnyire megkívánták a büntetlen előéletet, és inkább azokkal szemben rendelték el, kiket a pillanatnyi meg-

gondolatlanság, a kínálkozó alkalom, vagy a nyomor vitt bűnbe.²⁸ A *felnőttekkel* szemben alkalmazott próbára bocsátástól eltért abban, hogy a fiatalok esetén lehetett ismételt alkalmazni. A gyakorlatban a leggyakrabban tanítók jelentkeztek pártfogónak. Ezt a 149.500/1909 V. K. rendelet is kívánatosnak tartotta: „a tanítónak törvényszabta és nemes hivatásukból eredő feladata közreműködni abban, hogy a környezetükben erkölcsi romlás veszélyének kitétt, vagy züllésnek indult gyermekek és fiatakorúak a becsületes, és munkás társadalom javára megmentessenek”.²⁹ Ha az adott településen nem volt iskola, vagy a pedagógus nem vállalta, akkor általában a lelkész tett eleget e kötelezettségnek, kivételesen találkozhatunk olyan esetekkel, mikor a község bírója egyedül látta el a pártfogói teendőket, mint például ahogy ez *Magyarhertelend nevű településen történt 1916-ban*.³⁰ (Bár az Fb. 48. §-a kimondta, hogy „a felügyeletet a bíró közvetlenül és a felügyelettel megbízott személy útján gyakorolja, aki a bíró utasítása alapján jár el.) Volt olyan hely, ahol pedig a közjegyző volt a pártfogó, mint például *Egerágon Csekery Nándor*.³¹ Ez is jól mutatja, hogy a kisebb falvakban nehéz volt kiépíteni pártfogói hálózatot.

Bár a novella már 1910-ben bevezette ezt az intézményt kezdetben elhanyagolható számban alkalmazta a *Pécsi Kir. Törvényszék*. A *gyakorlata* igazán akkor alakult ki, mikor 1914-ben felállt a fiatakorúak bírósága. Ekkor kezdtek ugyanis megszervezni a *pártfogói hálózatot*. Ezt a nehéz feladatot tükrözi a Perin Vince és társai lopási ügyének *iratai* között talált levél is, amit a pécsi patronázs egyesület elnöke írt az eljáró fiatakorúak bíróságának. „Budapestén jártam és az ottani fiatakorúak bírójával, Ráth Végh Istvánnal beszéltem arról, hogy milyen nehéz pártfogókat kapni, megtudtam tőle, hogy neki már sikerült Pest vármegye alispánjától egy rendeletet kieszközölni, amelyben az összes előjáróság kötelezettségévé tette, hogy amennyiben pártfogót nem tudnak valamely pártfogolt részére szerezeni, maguk kötelesek a pártfogói teendőket ellátni.” Az említett ügy iratai között volt egy *névjegyzék* is, mely a pártfogói hálózatba jelentkezett és a válaszmánya által felvett személyeket járásbírói területenként csoportosította. Eszerint 1914-ben a dárdai és a mohácsi kerületekben 7-7, a pécsiben 42, a pécsváradiban 11, a sásdiban 16, a siklósiban 22 és végül a szentlőrinciben 12 hivatásos pártfogó működött.³²

Az intézkedés alkalmazási körének 1914-ben bekövetkező emelkedésének másik oka a *közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913. évi XXI. tc.* bevezetése volt. A törvénycikkal ugyanis büntetőjogilag súlyosabban értékelendő magatartás lett, „ha valaki magát vagy családját erkölcsi romlásnak tette ki, illetve rendszeres megélhetése kisebb büntetendő cselekmények elkövetéséből származott” (ez korábban kihágás volt).³³ A felnőttek esetén a szankciója rövidebb tartamú elzárás (8 nap – 2 hónap, minősített esetben): 15

nap – 6 hónap) volt. A fiatalkorúak ezen erkölcstelen magatartására, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg a legalkalmasabb szankciónak a próbára bocsátás bizonyult, mivel ezzel biztosítani lehetett, hogy egy évig a pártfogó felügyelte alatt meghatározott szabályok szerint fog élni, és ezáltal erkölcsös, dolgozó életre nevelődjék. Ezért rendelte el a fiatalkorúak bírósága például a *16 éves Pétermann Teréz* esetén ezt az intézkedést. A lány 1914 augusztusa és decembere között Pécsen a Hétfejedelem nevű vendéglőben férfiakkal „szobára járt”, majd a rendőrség őrizetbe vette, ahonnan Mohácsra szökött, ahol tovább folytatta az erkölcstelen életmódját, nem dolgozott, állandóan csavargott. De a pártfogó a bírósághoz intézett véleményében előadta, hogy „ha rendes helyre kerül, a kóborlást abba fogja hagyni, és megígérte a vádlott, hogy a jövőre megbecsüli magát”.³⁴

c) A javító nevelés

A Bn. 24-25. §-ai a fiatalkorú javító neveléséről rendelkeztek, melyet akkor alkalmaztak, ha a büntetett jövőbeli magaviselete és erkölcsi fejlődése szempontjából csak a hosszabb ideig tartó, állandó intézeti kezeléstől lehetett eredményt várni. A megtorlás helyett a munkára nevelésnek, a *jellem átalakításának* volt nagy szerepe. Míg a Btk.-ban kivételes és kiegészítő intézkedésnek tekintették, addig a novella megalkotói ettől várták a legnagyobb átalakító, nevelő hatást a fiatal egyénisége tekintetében. A törvényhozó az egyéniség elvének megfelelően szabad kezét engedett a bírónak, aki akkor rendelhetett el, ha megállapította, hogy a vádlott romlás veszélyének volt kitéve, értelmi erkölcsi fejlődés érdekében, vagy más okból az intézkedés alkalmazása szükségesnek mutatkozott.

A *gyakorlatban* ugyanúgy, mint a próbára bocsátásnál láthattuk a javító-nevelésnek is a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvény hatályba lépésével emelkedett meg az alkalmazásának a gyakorisága. De itt abban az esetben rendelte el a fiatalkorúak bírósága, ha a pártfogó véleménye szerint az állandó felügyelet sem látszott alkalmasnak arra, hogy a fiatal a helyes útra visszavezesse. A legtöbb esetben a munkakerülő csavargó életmód más bűncselekményekkel, a legtipikusabban vagyon elleni deliktumokkal (például lopás, csalás, sikkasztás) állt halmazatban, ezzel próbálta ugyanis a terhelt a létfenntartását biztosítani. Sok esetben a fiatal környezete sem volt alkalmas a javulására. Például a *13 éves csavargó Németh Katalinnak* 8, illetve 10 éves korában meghaltak a szülei, a bátyja magához fogadta, de nevelésével nem nagyon foglalkozott.³⁵

A javító intézeti elhelyezéshez a novella hatályba léptekor a szükséges *intézményi háttér nem volt meg*, és később is állandó pénzügyi gondokkal küszködtek. Az Fb. hatályba lépéséig hat állami intézet működött: az aszódi

(1884), a kolozsvári (1886), a rákospalotai (1890), a székesfehérvári (1895), a kassai (1900) és a szamosújvári (1913).³⁶ 1914-ben a *pécsi patronázs egyesület elnöke* az egyik levelében így panaszkodott: „Rabmenházunkat több mint egy éve eladták, másik házat még nem vettek a fiatalok részére. Menházat a tervezett városi iparostanonc-otthonnal kapcsolatosan tervezünk felállítani, de addig viszont nem tudunk senkit sem befogadni.”³⁷ Pécsen ezen a magánkezdeményezésből épülő intézeten kívül egy állami menhely volt, továbbá Püspöknádasdon működött még a megyében ilyen intézmény.³⁸

d) Fogház, államfogház

A legsúlyosabb szankció a fogházban, illetve államfogházban végrehajtandó szabadságvesztés volt. Abban az esetben lehetett alkalmazni, ha olyannyira romlottak bizonyult a fiatal, hogy cselekménye oly „rosszakaratról, viselkedése pedig oly makacsságról tett tanúságot”, hogy a Bn.-ben korábban taglalt intézkedések nem mutatkoztak elegendőnek. Az államfogház kilátásba helyezésével *aggályok* merültek fel. Mivel itt olyan speciális szabályok érvényesültek, melyek szerint a fiatal sem munkára, sem oktatásban és az istentiszteleteken való részvételre sem lehetett kötelezni, így pedig kétségesnek bizonyult a büntetés megnevelése, átalakítása. Az igazságügyi bizottság azonban mégis felvette a novella tervezetébe.

A bűnösség súlyához mérten a fogházbüntetés minimum tartama 15 nap, maximum 5 év, de ha a cselekményre a törvény halál vagy fegyházbüntetést állapítana meg, akkor 10 év. Az államfogházat pedig egy naptól két évi terjedelemben határozták meg. Mindkettő alkalmazásának feltétele a szigorúbb intézkedés szükségessége. Abban az esetben is lehetséges volt a fogházbüntetés, méghozzá akár a maximális 10 éves tartamban, ha a fiatal nem mint tettes, hanem mint részes vett részt a deliktum megvalósításában, de a Btk. erre is halál vagy fegyházbüntetést állapított meg. A *miniszteri indoklás szerint* a büntetés mértékét a bűnösség súlyához kellett igazítani, és a cselekmény tárgyi súlyának döntő szerepe nem volt. Ez következetesen meg is jelent a gyakorlatban. Például 1914-ben a *17 éves König Ferencet* két rendbeli rongálás vétsége miatt 1 hónapi fogházra ítélték. Bár a cselekmény a tárgyi súlyát tekintve nem bírt olyan jelentőséggel, mégis az alanyi oldal miatt szükséges volt a fogház alkalmazása. A környezettanulmány adataiból ugyanis kiderült, hogy az elkövető iszákos, verekedős természetű, szeret kártyázni és az anyja sem bír vele.³⁹ Ezzel szemben 1911-ben szintén egy hónapi fogházra ítélte a törvényszék a *14 éves Vas Máriát*, de sokkal súlyosabb deliktum okán, gondatlan emberölés miatt. Eltitkolta terhességét, miután megszülte a gyermekét, magára hagyta. De nála enyhítőleg hatott a tapasztalatlansága és a gondatlansága.⁴⁰ Ezen esetek is jól példázzák, hogy a

szabályozás az individualizáció elvéből indult ki. Ugyanis mindkét esetben azonos tartamban alkalmazták ugyanazt az intézkedést, bár az élet elleni deliktum sokkal súlyosabb, mint vagyoni viszonyokat sértő rongálás, de nagyban eltért bűnösség foka.

A fogházbüntetés végrehajtásának szabályairól az igazságügy miniszter rendeletet adott ki.⁴¹ A végrehajtás foganatosítására pedig ebben az időben a budapesti országos intézetten kívül 10 kerületi fogház működött (Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Szeged, Temesvár).

A pécsi törvényszék és később a fiatalkorúak bírósága következetesen alkalmazta a novellát ezen intézkedés tekintetében. Csak néhány *kisebb fogyatékossgot találtam*. Például egy esetben előfordult, hogy ellentétben a curiai jogegységi határozattal 3 évi próbaidőre függesztették fel a büntetés végrehajtását.⁴² Továbbá egy alkalommal a törvényi minimum alá ment az eljáró fórum a büntetés mértékét tekintve: hatósági közeg elleni erőszak miatt a *12 éves Horvatics Antal* 3 napi fogházra ítélte a bíróság.⁴³

A fogház büntetés kiszabásának aránya 1910-től a fiatalkorúak bíróságának felállításáig, illetve 1917-től jelentősebb, *gyakrabban* alkalmazták ezekben az időszakokban. *Véleményem szerint ez azzal magyarázható*, hogy az első időszakban még a törvényszék tárgyalta a fiatalok ügyeit, és szívesebben alkalmazta a „hagyományos” büntetéseket, így a fogházat is, mint például az újonnan bevezetett próbára bocsátást. Az 1917-et követő időszakban pedig az összbüntetésbe foglalások nagy száma indokolta a gyakoribb elrendelését. Sokszor alkalmazták súlyosabb bűncselekmények halmazata esetén, illetve a javítónevelés szabályainak megszegésekor. Jellemző az a tendencia is, hogy kisebb tárgyi súlyú cselekmények miatt is így rendelte büntetni bíróság az elkövetőt, ha az megközelítette a fiatalkor felső korhatárát. Például 1914-ben lopás büntetvének kísérlete miatt *Höbler Pált* 15 napi fogházra ítélte a pécsi törvényszék. Bár a kísérlet befejezetlen volt, a bíróság a szigorú büntetést azzal indokolta, hogy közel volt az elkövető a 18 éves korhatárhoz, továbbá megbánás jelét nem mutatta, és tagadta a lopási szándékot.⁴⁴

e) Az utólagos javító nevelés

Bn. 29. §-a az utólagos javító nevelésről rendelkezett, mely megfelelt a novella célszerűségi elveinek. Csak a fiatalkorú által elkövette cselekményre kiszabott fogházbüntetéshez kapcsolódhatott, ennek kiállása után lehetett az ilyen intézkedés alkalmazni. Az intézkedés célját *Balogh Jenő* a következőben határozta meg: „a megtévelyedett, rakoncátlan fiatalkorút először érezhető fegyellemmel kell észhez téríteni, és mikor már megjuhászodott, éve-

kig tartó, állandó, határozatlan tartalmú neveléssel kell őt a nemzet gazdasági ereje számára használhatóvá tenni”.⁴⁵

A gyakorlatban az intézkedés alkalmazásának legtipikusabb esete a többszörös visszaesés volt, továbbá a többrendbeli deliktumok és halmazat esetén szokták még elrendelni, de viszonylag ritkán, kivételesen. Például 1917-ben 2 hónapi fogház mellett szabták ki a *16 éves Skrobák Károly* büntetett esetén. Ő korábban lopás vétsége miatt már próbára volt bocsátva. Az akkori ítéletben a bíróság figyelembe vette, hogy csavaró, munkakerülő életmódot folytatott, és korábban is többször lopott, de az ezekkel okozott kárt az anyja megtérítette. Majd 3 hónapon belül újból bíróság elé került, ekkor sikkasztás és közveszélyes munkakerülés vádjával.⁴⁶

f) Egyéb rendelkezések

A javítónevelés és a fogház megfelelő végrehajtásának ellenőrzése érdekében elrendelte a törvény, hogy állítsák fel a *Fiatalkorúak Felügyelő Hatóságát*. Ez egy „miniszteri kinevezéssel kreált hatóság” volt. Minden fogház és fiatalkorú befogadására szolgáló intézet mellett kellett funkcionálnia egy ilyen intézménynek. Különösen kísérleti kihelyezés, és a feltételes szabadságra bocsátás kérdésében az igazságügy miniszter részére adott vélemény.⁴⁷ Működésének szabályait a 27. 400/1909 I. M. rendelet tartalmazta.

Bár a Bn. a gyermek és fiatalkorúakra állapított meg rendelkezéseket, a 32. §-a csekély mértékben rendelkezett a *18-21 év közötti személyekről*. A Btk. negatív szabálya, miszerint a 16-21 év közötti fiatalokra nem lehet halál, illetve életfogytig tartó fegyházat kiszabni komoly *joghézagot* hagyott a jogalkalmazás előtt, mert nem mondta meg, hogy helyette mit kell alkalmazni.⁴⁸ A Bn. ezt próbálta kiküszöbölni, meghatározva az alsó és a felső határát a büntetési tételnek. A törvényi minimum fegyházzal fenyegető cselekmények esetén két évi, halál esetén három évi, ezenkívül maximum mindkét esetben 15 évi fegyházbüntetés volt. Természetesen az ő esetükben azokat a mellékbüntetéseket is lehetett alkalmazni, melyek a fiatalkorúaknál tiltva voltak, például a pénzbüntetés vagy a hivatalvesztés.

A Bn.-ben a törvényhozó egy jogszabályban kívánta szabályozni a fiatalkorúak által elkövetett valamennyi cselekményt, eltérően a felnőttekre vonatkozóan, ahol a Btk. a büntetteket és a vétségeket szabályozta, és külön törvény vonatkozott a *kihágásokra*. De a kihágások kisebb tárgyi súlyuknál fogva külön szabályozást indokoltak a novellán belül is. Itt a gyermekkorú és a fiatalkorú elkövetőkkel szemben ugyanazok voltak a szabályok a következő kivételektől eltekintve. A fiatalkorúval szemben nem lehetett alkalmazni fogház és államfogház büntetést, ennek pótlására az elzárásbüntetés lépett. Itt is kizárták a politikai jogok gyakorlásának a felfüggesztésének és a hiva-

talvesztésnek kilátásba helyezését. De lehetséges volt a viselt hivatal elvesztése, a foglalkozástól eltiltás és bizonyos tárgyak elkobzása. További eltérés a vétség szankcionálásától, hogy kihágás esetén alkalmazható volt a pénzbüntetés kiszabása, abban az esetben, ha fiatal már betöltötte a 15. életévét és önálló keresménnyel rendelkezett.⁴⁹

Az *elzárásbüntetés foganatosításának szabályait* a 27.300/1909. I. M. rendelet tartalmazta. Ez kimondta, hogy az egy hónapot meghaladó tartamban kiszabott büntetést lehetőleg a fiatalkorúak fogházában kell végrehajtani, az egy hónapnál rövidebbet pedig bármely fogház magánzárkájában végre lehetett hajtani. Ha javító nevelés hatálya alatt álló fiatalot ítélte a bíróság elzárásbüntetésre, akkor jelentést kellett tenni erre vonatkozóan az igazságügy miniszternél.⁵⁰

A novella szövegét tárgyaló bizottság határozottan leszögezte, hogy a Bn. egy sui generis *eljárási szabályzatot* igényel, melynek tengelyében a különbíróság áll. Már ekkor erős aggályok merültek fel az esküdtszéki és a közigazgatási hatósági jogkörrel szemben.⁵¹ De egyelőre a változások csak a Bp. 360.§-t érintették, ami az esküdtekhez intézendő kérésekre vonatkozott. De ez jelentős újítást nem hozott, pusztán a kifejezések használatát módosította, például a bűnösséget megállapító cselekmény helyett büntetendő cselekmény kifejezést kellett használni.⁵²

C. A világháború hatása

Az újonnan megszilárduló rendszer számára kihívást jelentett az időközben kirobbanó világháború, ami magával hozta a kriminalitás újbóli emelkedését és a rendezetlen közállapotokat. Míg 1910-1914 között szinte ugyanannyi fiatalkorút ítéltek el évente, addig ez a szám 1915-ben 9456-ról 11993-ra emelkedett.⁵³

Ez a drasztikus változás több *okra* vezethető vissza. Egyrészt *hadbavonult az apa*, az anya munkára kényszerült, és így a gyerekek felügyelet nélkül maradtak. Több ítéletben is találkoztam olyan megállapítással a bíróság részéről, hogy „a harctéren szolgálatot teljesítő atyáik felügyelete hiányában követték el a büntetendő cselekményt, erkölcsileg még nem romlottak, inkább a fiatalos meg gondolatlanságnak és könnyelműségnek” tudható be a cselekmény.⁵⁴ Felbillent a gazdasági egyensúly is, nagy méreteket öltött a *nyomor*. Különösen 1917-től lehetett megfigyelni Baranyában, hogy nagyon elszaporodtak az élelmiszer, a ruhaneműk és lábbelik lopása. Például 1917. augusztus 16-án este 8 órakor Zengővárkony határában Bárdos Sándor szántóföldjéről a *17 éves Dörömböző Karolina* és felnőtt társa 643 bokor burgonyát tépett ki a földből, és vitt el. A Fiatalkorúak Tanács is ítéletében elis-

merete, hogy a bűncselekmény elkövetésében a „háború okozta nehéz élelmezési viszonyok” is alaposan közrejátszottak, mint az elkövetés motívuma.⁵⁵

A szegénységnek tudható be, hogy nemcsak a vagyoni elleni illetve erőszakos deliktumok terjedtek el, hanem az olyan *intellektuális bűncselekmények* is elszaporodtak, mint például a közokirat-hamisítás. Ugyanígy több olyan esetet találtam, mikor az őrlési tanúsítványban a leadott búza mennyiségének megjelölését nagyobbra változtatták meg, illetve gyakran követtek el csalást, azáltal hogy jogtalanul vették fel a hadisegélyt. Azon fiatalokban, akik háború alatt kénytelenek voltak dolgozni „az aránylag magas munkabér nagy élvezetvágyakat ébresztett, melyek féktelen kielégítését éppen a felügyelet hiányossága tett lehetővé”. Ennek következtében megfigyelhető, hogy megnőtt a dohánytermékek jogtalan eltulajdonítása, valamint a borospincék feltörése. Az *iskolai oktatás is korlátozottabb* volt, a tanítók és a munkaadók egy része is hadba vonult. Az *utcai világítás korlátozása* növelte az erőszakos cselekmények elszaporodását. „A háborús romantika és a háború kegyetlenségei a gyermek- és fiatalkorúak könnyen befolyásolható gondolat- és érzelmvilágában veszélyes reakciókat váltottak ki.”⁵⁶ *Gyakori* volt a pisztolyok, illetve különböző lőfegyverek eltulajdonítása, illetve még olyan eset is előfordult, mikor az elkövetők a harctéren hősi halált halt katona sírját az ezüst tisztai jelzőjének megszerzése végett törték fel.⁵⁷

Baranyában nemcsak közvetetten lehetett érezni a háború okozta növekedését a bűnelkövetésnek. Ahogy az az ítéletekből is kitűnik, Siklós és Nagyharsány környékén állomásozott a cs. és kir. 4. és 5. gyalogzászlóalj, valamint a 8. huszárezred és több bosnyák gyalogezred is. *Gyakori volt*, hogy a katonákkal kapcsolatba kerültek a fiatalok és az általuk bűncselekmény útján (általában sikkasztás) megszerzett, a kincstár tulajdonát képező katonai ruházatot, illetve katonai bakancsot megvásárolták néhány koronáért és így az orgazdaság tényállását valósították meg. Továbbá a katonák több községben istállóban voltak elszállásolva, ahol az értékeiket nem lehetett elzárni, és ezt a „kínálkozó alkalmat” kihasználva ellopták azokat. Ezek általában kisebb értékre elkövetett lopások voltak, melyeket próbára bocsátással szankcionált a bíróság.

Ritka volt az olyan eset, mint például, amit *17 éves Tukodi Sándor és Csörge Károly* követtek el. Ugyanis 1916 decemberében a visovölgyi vasútállomás közelében egy vasúti szerencsétlenségből adódó alkalmat kihasználva, vagyis „közveszély színhelyén” az összetört vasúti kocsikat fosztogatták. Ezt követően pedig az orosz csapatok elől menekülő körösmezői lakosság vagyontárgyait tulajdonították el a felügyelet nélkül maradt vasúti kocsikból. A bíróság meg is állapította, hogy „nagyobb fokú erkölcsi süllyedés és rosszakarat” jellemzi a fiatalokat, hogy vasúti szerencsétlenség illetve csata

közelében valószínűsítették meg a deliktumokat, ezért szigorúan szankcionálta, egy évi fogházra ítélte őket.⁵⁸

Vámbéry azt a tényt, hogy a Bn. és az Fb. nem bírta megfékezni a fiatalkorúak kriminalitásának emelkedését, nem a törvények fogyatékoságaira vezeti vissza. Természetesen voltak hiányosságok, de alapvetően *jónak látta a rendszert*, és ennek *továbbfejlesztését javasolta* a háború lezárását követő időszakra.⁵⁹ *Véleményem szerint* is egy rendezett közállapotokra megalkotott jogszabály eredményességét és hatékonyságát nem célravezető háború idején mérni. De ugyanakkor ez egy nagyon jó próbálja is volt a rendszernek, és szerintem a körülményekhez képest a hadi állapotok idején is megállta a helyét.

D. A társadalmi összefogás és a patronázs

Bár a dolgozatomban a jogi szabályozásra helyeztem a hangsúlyt, mégis meg kell említeni a kriminalitás háttérbe szorítása érdekében munkálkodó társadalmat, mint szabályozást kiegészítő, kiegészítő közönséget. Ez nemcsak egy lehetőségként jelentkezett, hanem ahogy *Angyal Pál* is fogalmaz, ez egyenesen kötelessége is volt a civil szférának: „A hol a bűnözés oka az egyéni akaraton kívül egyszerűen valamilyen erejében társadalmilag csökkenthető tényező is, ott az elkövetett büntetendő cselekményért nemcsak az egyént, hanem társadalmat is terheli a felelősség, s e felelősség határozottan kötelezettséget ró a társadalomra.”⁶⁰ Sőt *Finkey* a büntetőjog egyik melléktudományának nevezi.

Ennek érdekében *számos társadalmi szervezet alakult*, például az Országos Gyermekvédő Liga, a Patronázs Körök Országos Szövetsége, az Ügyvédi Kamara Gyermekvédő Bizottsága. Továbbá az *egyházak és a korabeli jogász társadalom* szerepvállalása is jelentős volt, itt kiemelendő Balogh Jenő, Szilágyi Artúr Károly és Angyal Pál munkássága.

A rabsegélyezés ügyében is *több tanácskozást tartottak*, ezek közül nagy jelentőséggel bírt az 1907-ben Pécsen megtartott első Országos Rabsegélyező Konferencia. A tanácskozás hatására egy *szemléletváltás* is megfigyelhető volt, mivel a rabsegélyezés fogalmát a komplexebb patronázs váltotta fel, ami alatt azon intézmények és intézkedések foglalata értendő, melyek arra voltak hivatva, hogy a nevelés, segélyezés, gyógyítás, munkaszerzés, menedék nyújtása által a bűncselekmények elkövetésétől visszatartsák az embereket, illetve a büntetett embereknek segítsenek új életet kezdeni a büntetésük kiállását követően. Természetesen e tevékenységnek a gyermek- és fiatalkorúaknál még hatványozottabb érvényesítése volt kívánatos. De sajnos a kezdeti lelkesedés a társadalom részéről hamar *megtorpant*. Ahogyan a korabeli

évkönyvekből kiderül, 1913-ra nagyon sok szervezet csak névlegesen működött, ezért erőteljes kritikák érték őket.

E. Összegzés

A korabeli jogászok következőképpen vélekedtek a rendszerről, amit a törvények és a társadalmi együttműködés teremtett meg: „Alapgondolatában és szerkezetében az a koncepció, amelyet a Bn. és a Fb. megvalósítani igyekeznek, életrevaló és egészséges. A legnyomatékosabb kifogás, amely ellene emelhető, a végrehajtásnak részint emberi, részint nemzeti gyarlósága.”⁶¹ A gyermekvédelmi törvények és a Bn. valamint a végrehajtási szabályainak megalkotásakor már éles kritikák érték ezeket a jogszabályokat és sokan a patronázs szervezetek kevésbé hatékony rendszerét is bírálták. Természetesen voltak fogyatékoságai az intézményeknek és a világháború is kedvezőtlen volt a megkezdett reformokra nézve, de mégis *véleményem szerint* hatalmas teljesítmény volt az a magyar jogászságtól és társadalomtól, hogy felismerve a problémát rövid idő alatt és szűkös anyagi lehetőségek mellett fel tudták építeni ezt a hatékony rendszert. Ha visszatekintünk a kiindulópontra (nagyreszt azonos anyagi, eljárási és végrehajtási szabályok vonatkoztak a felnőttekre és a fiatalokra, valamint a társadalom is sokkal passzívabb volt), ahhoz képest ez hatalmas eredménynek tekinthető. Bár a háború miatt pontos statisztika nincs és a hadiállapot is jelentősen torzította a képet, mégis nagyon sok gyermek és fiatal köszönhette megmenekülését a romlott és züllött környezetéből továbbá a „megjavulását”, a nevelését. Ebben a tevékenységben kiemelendő az értelmiség és különös tekintettel a korabeli jogászság jogalkotói és társadalmi munkája. A *Pécsi Kir. Törvényszék*, 1914-től pedig a *Pécsi Fiatalkorúak Bírósága* eljárása során törekedett a törvényhozó célkitűzéseinek megvalósítására és a jogszabályok szellemiségével való azonosulásra. A korlátozott lehetőségekhez képest sikeresen teljesítette a feladatát.

Véleményem szerint példa értékűnek tekinthető ez az összefogás, és bár a társadalmi, gazdasági és jogi körülmények is változtak, mégis egyes gondolatai és jogi megoldásai a mai jogászság és a törvényhozó számára is megfontolandó és bizonyos mértékben recipiálandó lenne.

Jegyzetek

- ¹ Angyal Pál: *Fiatalkoruk és büntetőnovella*. Athenauem Kiadó, Budapest 1912. 5. o.
- ² Balogh Jenő: *Fiatalkorúak és büntetőjog*. Athenauem Kiadó, Budapest 1909. 19. o.
- ³ Szabó András: *A fiatalkorúak és a büntetőjog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1961. 29. o.
- ⁴ Balogh Jenő: *A fiatalkorúak bíróságai Észak Amerikában*. Jogtudományi Közöny 1905. 51. sz. 417. o.
- ⁵ Finkey Ferenc: *A fiatalkorúak büntetőjog Észak-Amerikában*. Athenaeum Kiadó, Budapest 1913. 9. o.
- ⁶ Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Grill Kiadó, Budapest 1909. 27. o.
- ⁷ 1901. évi VIII. tc. az állami gyermekmenhelyekről és az 1901. évi XXI. tc. a közsegélyre szoruló hét éven aluli gyermekek gondozásáról
- ⁸ 1878. évi V. tc. a magyar büntető törvénykönyv a büntettekéről és a vétségekről és a miniszteri indoklása
- ⁹ Finkey: i. m. VI. 169. o.
- ¹⁰ 1908. évi XXXVI. tc. a büntető törvénykönyv és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és a miniszteri indoklása
- ¹¹ Balogh: i.m. II. 123. o.
- ¹² Szabó: i.m. III. 40. o.
- ¹³ Angyal: i. m. I. 48. o.
- ¹⁴ Komoly vita alakult ki 1913-ban az Fb. kodifikációja során arról, hogy egyáltalán kell-e egy ilyen végrehajtási jogszabályt alkotni, és ha igen akkor milyen elvekre épüljön. Egyesek (például Baumgartner Izidor) a német jogalkotást tekintették irányadónak, ezt Vámbéry egyenesen elutasította a két jogrendszer anyagi jogi szabályainak eltérő voltára hivatkozva. Mások szerint (például Szüts Miklós, Melly Béla) nem volt meg a szükséges gazdasági háttér a Bn. végrehajtási rendszerének kiépítéséhez, és amúgy is a joggyakorlatban szokásjogi alapon megtalálhatóak voltak a szükséges elvek, ezért ők az Fb. megalkotását teljesen feleslegesnek tartották. Lásd a fiatalkorúak bírairól és a fiatalkorúak ügyeiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslatot. Magyar Jogászegyleti Értekezések 1913. szeptember VII. kötet. Franklin Társulat, Budapest 29-55. o.
- ¹⁵ BML: Pécs Fiatalkorúak Bíróságának iratai VII/2.b. (továbbiakban: Fbl.) 1916/1455/4, Auth János
- ¹⁶ BML: Fbl. 1914/182/13, Schnerdenberg István
- ¹⁷ BML: Fbl. 1916/2037/10, Vas Lajos
- ¹⁸ BML: Fbl. 1914/227/11, Verle Károly
- ¹⁹ BML: Fbl. 1916/467/14, Dinkovics István
- ²⁰ BML: Fbl. 1914/242/13, Farkas Mihály
- ²¹ 1910. nov. 22. 7281. sz. Angyal Pál – Kún Béla – Láday István – Rottenbiller Fülöp – Tóth Béla: *A fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogszabályok magyarázata*. I. rész. Politzer Zsigmond és fia könyvkereskedése, Budapest 1911. 63. o.
- ²² Oberschall Pál: *A büntető novella törvényjavaslatáról*. Jogállam 1907. szeptemberi füzet, 498. o.
- ²³ CJH: Bn. miniszteri indoklása
- ²⁴ BML: 1910/8806, Jankovics Sándor
- ²⁵ BML: 1912/7663, Szirmai Károly
- ²⁶ Balogh Jenő: *Néhány adat a próbárbocsátás fejlődéséhez*. Jogállam 1910. 491. o.
- ²⁷ CJH: Bn. miniszteri indoklása
- ²⁸ Angyal – Kún – Láday – Rottenbiller – Tóth: i.m. 81. o.

- ²⁹ Angyal Pál – Kún Béla – Ládai István – Rottenbiller Fülöp – Tóth Béla: A fiatalokorra vonatkozó büntetőjogszabályok magyarázata. II. rész. Politzer Zsigmond és fia könyvkiadó, Budapest 1912. 164. o.
- ³⁰ BML: Fbl. 1916/2971, Bakos János
- ³¹ BML: Fbl. 1916/2967, Gayer Ádám
- ³² BML: Fbl. 1914/107/8, Perin Vince és társai
- ³³ 1913. évi XXI. tc. a közveszélyes munkakerülőről
- ³⁴ BML: Fbl 1914/269/16, Pétermann Teréz
- ³⁵ BML: Fbl. 1914/94/18, Németh Katalin
- ³⁶ Vámbéry Rusztem: Büntetőjog II. kötet. Grill Kiadó, Budapest 1908. 122. o.
- ³⁷ BML: Fbl. 1914/27, Mandics Natália
- ³⁸ Az 1886-ban alakult Pécsi Patronage Kör és a helyi Rabsegélyező Egylet 1912-ben egyesült Pécs-Baranyai Patronage Egylet név alatt, mely jelentősen előmozdított a megyében a rabsegélyezés ügyét. Öt szakosztály alakult: Segélyezési, Pártfogói, Jogvédői, Fogházlátogatói és a Leányjavító Nevelőintézeti Szakosztály. A rabsegélyező egylet 1907. óta tartott fenn menházat, mely tevékenységét széles körű társadalmi bázis támogatja. Márfi Attila: Rabsegélyezés a Dél-Dunántúlon a dualizmus alatt. Győri tanulmányok 2000. 23. sz. 155-163. o.
- ³⁹ BML: Fbl. 1914/25, König Ferenc
- ⁴⁰ BML: Fbl. 1911/3162, Vas Mária
- ⁴¹ 27. 300/1909 I.M. rendelet
- ⁴² BML: Fbl. 1912/8914, Törgyéki István
- ⁴³ BML: Fbl. 1916/2163/8, Horvatics Antal
- ⁴⁴ BML: Fbl. 1914/233/11, Höbler Pál
- ⁴⁵ Balogh: Fiatalkorúak és büntetőjog. 260. o.
- ⁴⁶ BML: Fbl. 1917/147/25, Skrobák Károly
- ⁴⁷ Angyal – Kún – Ládai – Rottenbiller – Tóth: A fiatalokorra vonatkozó büntetőjogszabályok magyarázata. I. rész. 142. o.
- ⁴⁸ Angyal – Kún – Ládai – Rottenbiller – Tóth: A fiatalokorra vonatkozó büntetőjogszabályok magyarázata. I. rész. 147. o.
- ⁴⁹ A fiatalokorúak bírairól és a fiatalokorúak bűnügyeiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslat. Magyar Jogászegyleti Értekezések 1913. szeptember VII. kötet 33. o.
- ⁵⁰ Angyal – Kún – Ládai – Rottenbiller – Tóth: A fiatalokorra vonatkozó büntetőjogszabályok magyarázata. II. rész. 114. o.: 27. 300/1909. I. M. rendelet
- ⁵¹ A magyar jogászegylet büntetőjogi bizottságának tanácskozásai a büntető-novella tárgyában. Magyar Jogászegyleti Értekezések 1907. november IV. füzet. 32. o.
- ⁵² Bn. miniszteri indoklása
- ⁵³ Vámbéry Rusztem: A fiatalokorúak bírósága a háború alatt és a háború után. Jogállam, Budapest 1917. 3. o.
- ⁵⁴ Például BML: Fbl. 1918/407/17 Krakwarth József és társai ügye, amikor Radics Antal zárt pincéjét feltörve öt liter bort loptak 25 korona értékben.
- ⁵⁵ BML: Fbl. 1917/1792/11, Dörömböző Karolina
- ⁵⁶ Vámbéry: i.m. 5. o.
- ⁵⁷ BML: Fbl. 1916/1437/12, Tóth János
- ⁵⁸ BML: Fbl. 1917/1784/12, Tukodi Sándor, Csörge Károly
- ⁵⁹ Vámbéry: i.m. 74. o.
- ⁶⁰ Angyal Pál: A rabsegélyezés reformja. Taizs Könyvnyomda, Pécs 1907. 3. o.
- ⁶¹ Vámbéry: i.m. 76. o.

Nagy Noémi

Az önvádra kötelezés tilalma az USA Legfelsőbb Bíróságának jogértelmezésében*

Jelen tanulmány a XXIX. Országos Tanulmányi Diákköri Konferencián első helyezést elért, azonos című pályamű alapján készült. Mivel jelen kötetben a tanulmány egészben való közzétételére nem volt mód, ezért úgy döntöttem, kihagyom a dolgozatnak egyébként igen fontos részét képező elméleti-történeti alapvetést, amely a szabadságjogok Egyesült Államok-beli fejlődés-történetének és az amerikai alkotmány létrejöttének bemutatásán kívül a U.S. Supreme Court szerepéről és ítélezésének irányvonalairól is értekezik. Ehelyütt csupán arra szorítkozom, hogy – a tanulmány címének megfelelően – az ötödik alkotmánykiegészítésbe foglalt önvádra kötelezés tilalmára épülő legfelsőbb bírósági joggyakorlatot bemutassam, s csupán a záró gondolatok között fogom érinteni az ezen joggyakorlat alapján kikristályosodó tendenciákat, tágabb összefüggéseket.

I. Az önvádra kötelezés tilalmának történeti gyökerei

Az Egyesült Államok alkotmánya és az annak szerves részét képező Bill of Rights alapvetően táplálkozik az angol alkotmányos gondolkodás hagyományaiból (egészen a Magna Chartáig visszamenőleg¹). Mivel a dolgozat az önvádra kötelezés tilalmára (privilege against self-incrimination) összpontosít, ezért azt tesszük tüzetes vizsgálat tárgyává, hogy az ötödik alkotmánykiegészítésbe foglalt (büntető)eljárásjogi rendelkezésnek konkrétan milyen történelmi előzményei vannak. Ez azért is fontos feladat, mert – *Frankfurter* főbíró szavaival élve – az amerikai szabadságjogok története nem kis mértékben az eljárásjog története.² *Douglas* főbíró pedig egy 1951-es ügyben arra mutatott rá, hogy a Bill of Rights legtöbb rendelkezése az eljárással kapcsolatos, s hogy “a szigorú eljárásjogi biztosítékokhoz való rendíthetetlen hűség a jogegyenlőség legfőbb biztosítója”.³

A „*nemo tenetur*” gyökerét a 17. századi Angliában kell keresnünk. Amióta 1534-ben VIII. Henrik megalapította saját, állami egyházát (*Act of Supremacy*), a katolikusok, kvékerek és puritánok ellen folytatott vallási üldözés egyre hevesebbé vált. Százakat vetettek alá kínvallatásnak, majd

* E tanulmány alapjául szolgáló azonos című dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Római Jog és Egyetemes Állam- és Jogtörténet Tagozat” szekcióban első helyezést ért el. Konzulens: Dr. Herger Csabáné

börtönöztek be vagy végeztek ki azért, mert megtagadták az eskütételt (*oath ex officio*), ami tulajdonképpen egyet jelentett a beismerő vallomással. Elkeseredett küzdelmük jelképe *John Lilburne* posztókéészítő tanonc lett, akit 1637-ben börtönöztek be lázító könyvek szállítása miatt. A hírhedt Csillagkamara (*Star Chamber*) előtt – a vád természetének bárminemű ismerete nélkül – meg kellett volna esküdnie a Bibliára, hogy a valóságnak megfelelően válaszol minden kérdésre. A férfi ezt megtagadta, ami azzal járt, hogy bíróság elleni engedetlenségben (*contemp of court*) marasztalták. Lilburne kitartó makacssága egész Anglia figyelmét a Star Chamber és megfelelő egyházi szerve, a *High Commission* inkvizitórius (nyomozóelvi) eljárásaira irányította, s küzdelme eredményeként – I. Károly kétségbeesett tiltakozása ellenére – az angol „hosszú parlament” 1641-ben eltörölte a két gyűlölt felsőbbbíróságot.⁴ Annak jogi elismerése azonban, hogy senki sem köteles önmaga ellen tanúskodni, érdekes módon nem történt meg sem az 1689-es Jogok kérvényében, sem az angol Bill of Rights-ban, pedig azt Cromwell hadserege (*Declaration of the Army*) és a levellerek (*The Humble Petition of Many Thousands*) is követelték. Egyes szerzők (McCauley, Fortescue) álláspontja szerint egy ilyen nyilatkozat inkább gyengítette, mint erősítette volna a tilalmat, ami egyébként is úgy beivódott már a köztudatba, hogy törvénybe foglalása hasonlatos lett volna a gravitáció „jogának” elismeréséhez.⁵ Nem igazolható Wigmore professzor véleménye, mely szerint az új-angliai telepesek első nemzedéke számára ismeretlen fogalom volt az önvádra kötelezés tilalma.⁶ Cáfolataképp elég, ha vetünk egy pillantást a massachusettsi Body of Liberties büntető anyagi- és eljárásjogi rendelkezéseire. A charta tiltotta az embertelen, barbár és kegyetlen testi büntetéseket. A halálbüntetést ebben a korszakban még széles körben alkalmazták, a kínvallatást viszont csak korlátok között, abban az esetben engedélyezték, ha nem állt rendelkezésre elegendő bizonyíték a bűnösség igazolásához. Ekkor sem lehetett azonban azt embertelen módon végrehajtani:

„No man shall be forced by torture to confess any crime against himself nor any other unlesse it be in some capital case, where he is first fullie convicted by clear and suffittient evidence to be guilty, after which if the cause be of that nature, that it is very apparent there be other conspirators, or confederates with him, then he may be tortured, yet not with such tortures as be barbarous and inhumane.”⁷

A rendelkezés kissé homályos fogalmazásmódja kétséget ébreszthet az olvasóban, mint ahogyan kétséget ébresztett *Richard Bellingham*-ben, Massachusetts kormányzójában is. Ő Plymouth kormányzójához fordult azzal a kérdéssel, hogy mégis „mennyire lehet valakiből egy főbenjáró

bűncselekmény elkövetésére vonatkozó vallomást kicsikarni”. *Bradford* kormányzó három miniszterének továbbította a kérdést. A válasz nemigen szolgálhatott Bellingham meglegedettségére: a bíró csak a meggyőzés erejét használhatja a vallomás megszerzésére; semmiféle erőszakos módszer vagy igazmondásra kötelező eskü tételének kikényszerítése nem megengedett.⁸ Ez a vélemény és Massachusetts korai bírói ítéletei is igazolják, hogy a puritán gondolkodásmód (mely még a szigorúan konformista Virginiára is hatott!) az oath ex officio-t a tortúra fogalma alá vonta. Tény, hogy a gyarmati bírósági rendszer csúcán álló királyhű kormányzói különbíróságok gyakran semmibe vették a telepések jogait, ez azonban még inkább megerősítette a gyarmatok azon szándékát, hogy alkotmányos előírassá tegyék az önvádra kötelezés tilalmát. Az Egyesült Államok létrejöttékor hét állam⁹ alaptörvénye tartalmazta ezt a kiváltságot, mely a szövetségi alkotmányba 1791-ben került be a Bill of Rights ötödik cikkelyeként: „*No person (...) shall be compelled in any criminal case to be a witness against himself*”, azaz senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy bármely büntetőügyben önmaga ellen tanúskodjon.¹⁰

II. Az önvádra kötelezés tilalmának értelmezési alapjai¹¹

Az ötödik alkotmánykiegészítésbe foglalt rendelkezés – melyet az Alkotmány szövegezői a bizonyítékok elsőbbségének elvéből vezettek le¹² – *alapjául fekvő politikai célkitűzések* meglehetősen bizonytalanok, a Legfelsőbb Bíróság ennél a kérdésnél általában értékhalmozást (*complex of values*) jelöl meg. (1.) A korábbi ügyekben gyakran hivatkoztak az ártatlanok védelmére és az igazság kiderítésére, de mostanra, úgy tűnik, a bírák megállapodtak két célkitűzésnél: a büntetőeljárás *akkuzatórius* (vádeltvi) rendszerének fenntartása az *inkvizitórius* (nyomozóelvtvi) rendszerrel szemben, továbbá a magánélet védelme az indokolatlan kormányzati beavatkozásokkal szemben.¹³

A Bill of Rights büntetőeljárás-jogi biztosítékai – csakúgy, mint az Alkotmány legtöbb szabadságjogi rendelkezése – *csak a kormányzatot kötik*, nem vonatkoznak magánszemélyek cselekményeire. (2.) Ha például egy magánszemély betör valakinek az otthonába, s az ott talált bizonyítékot átadja a rendőrségnek, a vádlottat nem védi a negyedik alkotmánykiegészítés.¹⁴ Mindazonáltal vannak körülmények, melyek folytán egy ilyen „magánakció” mégis kormányzati tevékenységnek minősül: ha a magánszemély közfeladatot lát el, ha a jogellenes magatartásra az állam adott felhatalmazást, illetve, ha a magánvállalat olyan mértékben összefonódott az állam tevékenységével, hogy az egyik közvetlenül a másik jelenléte folytán jut nyereséghez.¹⁵

Az önvádra kötelezés tilalmára nemcsak a vádlott, hanem *a tanúk is hivatkozhatnak*. (3.) Utóbbi esetben ugyanakkor a bírónak mérlegelési lehetősége van, abból kifolyólag, hogy a kiváltság nemcsak azokra a válaszokra vonatkozik, melyek önmagukban a vád alapjául szolgálhatnak, hanem azokra is, melyek közvetlen kapcsolatot hoznak létre a bizonyítékláncban. A tanúnak ésszerű oka kell legyen a gyanúba keveredéstől való félelemre (*reasonable apprehension of incrimination*). A bíró csak akkor vonhatja meg a tanúságtétel megtagadásának jogát, ha az eset összes körülménye alapján világosan megállapítható, hogy a kérdésre adandó válasz a tanú számára nem jár az önvád veszélyével.¹⁶ A kiváltságra kifejezetten hivatkozni kell, különben a bíróság úgy tekinti, mintha a tanú lemondott volna ezen jogáról. (4.)

Amennyiben a vádlott úgy dönt, hogy kiáll a tanúk padjára, az ügyészi keresztkérdések tüzeiben már nem tagadhatja meg a vallomástételt, s mint a többi tanúnak, neki is igazat kell mondania. Ha kiderül, hogy hazudott, hamis tanúzásért vádat lehet emelni ellene.¹⁷ Amennyiben viszont a vádlott egyáltalán nem tesz vallomást, *hallgatását* az ügyész vagy a bíró *nem használhatja fel az esküdtek befolyásolására*. (5.) A Legfelsőbb Bíróság szerint ennek megengedése a vádlott megbüntetését jelentené azért, mert élni kívánt alkotmányos jogával.¹⁸ Egy későbbi ügyben pedig kimondták, hogy a bírónak kifejezetten fel kell hívnia az esküdtszék figyelmét, hogy hagyják figyelmen kívül a vádlott hallgatását, s ne vonjanak le belőle kedvezőtlen következtetéseket.¹⁹

Az önvádra kötelezés tilalma *személyes kiváltság*, azt jogi személyek, egyéb szervezetek nem vehetik igénybe. (6.) Így például a társaság nem tagadhatja meg üzleti könyveinek kiadását, ha arra bírósági végzés kötelezi, továbbá a társaság munkavállalója a társasággal kapcsolatos kérdésekre köteles választ adni, illetve a cégiratokat bemutatni, még akkor is, ha azok őt személyesen érintik (és esetleg gyanúba keverik).²⁰ A tanúságtétel megtagadásának jogára bármilyen eljárásban lehet hivatkozni, ha a válasz később bűnügyi természetű (*criminal in nature*) eljárásban felhasználható.²¹ (7.) A védelem csak *kötelező önvád (compulsory incrimination)* esetén áll fenn, amikor a vallomástétel jogilag kikényszeríthető kötelezettség, tehát megtagadásához jogkövetkezmény fűződik. (8.) Ez alatt nemcsak börtönbüntetést kell érteni: ide tartozik a közalkalmazotti jogviszony megszüntetése vagy az ügyvédi kamarából való kizárás is.²²

A tilalom csak a tanúvallomásokra, illetve azzal egyenértékű kijelentésekre (*testimonial disclosures*) vonatkozik.²³ (9.) Nem lehet rá hivatkozni például akkor, ha a gyanúsítottat bizonyos szavak felolvasására, írásminta, ujjlenyomat vagy vérminta adására, felismerésre bemutatásnál sorban állásra,²⁴ illetve véralkoholszint-próba elvégzésére²⁵ kötelezik. A szabály

nem érvényesül a személyes iratok esetében, melyek bemutatására jogszerűen senkit sem lehet kötelezni. Kivételt jelent a kivétel alól a jogszabály által előírt nyilvántartások köre, melyek a gazdasági élet megfelelő működésének eszközei, s mint ilyenek, tulajdonképpen a kormány tulajdonát képezik (*required records doctrine*).²⁶

Szorosan ide kapcsolódik a legfelsőbb bírósági döntések különféle „bevallásokkal” kapcsolatos csoportja (*reporting and disclosure*). Az esetek hosszú sora 1927-ben kezdődött a *United States v. Sullivan* ügygel,²⁷ amelyben egyhangú döntés született: az ötödik alkotmánykiegészítés nem mentesíti a szeszecsempészt a jövedelemadó-bevallás alól azon az alapon, hogy ezzel felfedné a jövedelem forrásának törvénytelenységét. A Bíróság döntésén felbuzdulva a Kongresszus gyorsan törvényt alkotott a szerencsejáték-adóról. A játékosoknak ezentúl nemcsak az általános jövedelemadót kellett befizetniük, de a Kongresszus külön adót vetett ki a szerencsejátékból származó jövedelmükre is. Ezen kívül minden évben nyilatkozniuk kellett üzleti tevékenységükről, a vállalkozás székhelyének és az alkalmazottak nevének megjelölésével. A Legfelsőbb Bíróság – jórészt a Sullivan-ítéletre támaszkodva – alkotmányosnak minősítette a törvényt.²⁸

Nem talált viszont megerősítésre az a szövetségi törvény, amely a kommunista párt tagjait kötelezte a párttagságukkal kapcsolatos nyilatkozattételre. A Bíróság a két eset fokozottan eltérő (büntetőjogi) természetére hivatkozott:

„In Sullivan the questions in the income tax return were neutral on their face and directed at the public at large, but here they are directed at a highly selective group inherently suspect of criminal activities. Petitioners’ claim are not asserted in an essentially noncriminal and regulatory area of inquiry, but against an inquiry in an area permeated with criminal statutes, where response to any of the form’s questions in context might involve the petitioners in the admission of a crucial element of a crime.”²⁹

Alig tizenöt évvel a Kahriger-ügy után a Bíróság megváltoztatta álláspontját a szerencsejáték-adóval kapcsolatos bejelentési kötelezettséget illetően. Az azóta született büntetőjogi tárgyú törvények azt eredményezik, hogy a nyilatkozattétel immáron az önvád valós és értékelhető („*real and appreciable*”), nem pedig képzeletbeli és alaptalan („*imaginary and unsubstantial*”) veszélyét rejti magában. Az a vélemény, miszerint a játékban való részvétel egyben a vallomástétel megtagadásának jogáról való lemondást is jelenti – mivel a szerencsejátékhoz való alkotmányos jog nem létezik – teljesen kiüresítené az önvád-klauzula tartalmát. A Bíróság fokozottan ügyelt arra, hogy az esetet a Saphiro-ügyben kifejtett „*required records*” tantól megkülönböztesse.³⁰

A „required records” tan mellett a Bíróság kialakította a „*versengő érdekek*” elméletét („*compelling reasons unrelated to criminal law enforcement*”), melynek értelmében „vallomástételre” (név és cím megadása, gyermek bemutatása stb.) lehet kötelezni a vádlottat, amennyiben a kormány erősebb érdeket tud igazolni, mint az alkotmányos alapjogok védelme vagy a büntetőeljárás akkuzatórius rendszerének fenntartása. A *Baltimore Dep’t of Social Services v. Bouknight* ügyben³¹ – amikor a gyermekének elrablásával gyanúsított anyát a bírósági végzés a gyermek előadására kötelezte – az erősebb érdek a gyermek biztonsága volt. Egy esetben fordulhat elő, hogy a tanút kötelezni lehet a vallomástételre: ha a törvény *mentességet* biztosít számára a büntetőjogi következmények alól. (10.) Ha a tanú a mentesség birtokában sem hajlandó vallomást tenni, bírósággal szembeni engedetlenségért (*contempt of court*) akár szabadságvesztéssel is büntethető.³² Az első mentességi törvényt 1710-ben cikkelyezte be az angol parlament, mely nemsokára széles körben elterjedt a gyarmatokon is. Az első *szövetségi* mentességi törvény 1857-ből származik, mely arról biztosította a kongresszusi bizottság előtt tanúskodót, hogy *nem fognak ellene vádat emelni* a vallomásával érintett bűncselekmény miatt. Az 1868-as immunitási törvény ezzel szemben azt mondta ki: *nem lehet felhasználni a vallomást* későbbi eljárások során. A Legfelsőbb Bíróság ezt a törvényt alkotmányellenesnek találta, mivel a tilalom kizárólag a jövőbeli eljárásokra és csak az elsődleges bizonyítékokra vonatkozott (a származékos bizonyítékokra nem), ráadásul a mentesség tartalma nem volt azonos terjedelmű az ötödik alkotmánykiegészítésbe foglalt kiváltsággal, melynek helyettesítésére létrejött.³³ Ezt követően a Kongresszus olyan törvényt alkotott, mely immáron a „*transactional immunity*”³⁴ szellemében született. Ezt a Bíróság fenntartotta³⁵, majd az immunitási törvények alkotmányosságával kapcsolatos álláspontját 1956-ban is megerősítette.³⁶ Nehézség csak azután merült fel, hogy 1964-ben az államok számára is kötelezővé tették a *self-incrimination clause* alkalmazását (lásd az 5. pontot). A szövetségi kormányzat ugyanis mentesíthet egy szövetségi tanút a tagállami eljárásokra kiterjedő hatállyal is, ez azonban fordítva nem működik; az egyes államok csak saját joghatóságukon belül cselekedhetnek. Másrésztől viszont súlyosan csorbítaná az államok büntetőeljárás sikeréhez fűződő érdekét, ha csak azért vonnák meg tőlük a vallomás kikényszerítésének lehetőségét, mert „idegen” eljárásokban nem tudnak tanúiknak mentességet biztosítani. A Legfelsőbb Bíróság a megoldást a *use immunity* használatában látta, és kimondta, hogy a szövetségi jog nem kötelezheti önvádra az állami tanút, kivéve, ha a szövetségi hatóságok nem használhatják fel a tanú vallomását vagy az abból származó bizonyítékot.³⁷ A döntést követően a Kongresszus – a *use immunity* elvén alapuló – új törvényt alkotott, melyben hatályon kívül

helyezte az összes korábbi immunitási törvényt. Az új törvény átment az alkotmányossági próbán:

„Transactional immunity, which accords full immunity from prosecution for the offense to which the compelled testimony relates, affords the witness considerably broader protection than does the Fifth Amendment privilege. The privilege has never been construed to mean that one who invokes it cannot subsequently be prosecuted. Its sole concern is to afford protection against being forced to give testimony leading to infliction of ‘penalties affixed to criminal acts’.”³⁸

III. A Bill of Rights és a tizennegyedik alkotmánykiegészítés: az inkorporációs vita

Az Egyesült Államok szövetségi rendszerében a büntető-igazságszolgáltatás elsődlegesen az államok feladata. Rájuk az Alapító Atyák eredeti szándéka szerint a Bill of Rights sem vonatkozott.³⁹ Az 1868-ban beiktatott tizennegyedik alkotmánykiegészítés – a Legfelsőbb Bíróság következetes álláspontja szerint – sem teszi kötelezővé az összes eljárási biztosítéknak az államokra történő alkalmazását,⁴⁰ „csupán” azt mondja ki, hogy „egyetlen állam sem hozhat vagy alkalmazhat olyan törvényt, amely korlátozza az Egyesült Államok polgárait megillető előjogokat és mentességeket”, illetve „egyetlen állam sem foszthat meg valakit életétől, szabadságától vagy tulajdonától megfelelő törvényes eljárás (*due process of law*) nélkül”.⁴¹

A Bíróság a *Twining v. New Jersey* ügyben⁴² kimondta: elképzelhető, hogy néhány, szövetségi korlátozástól mentes jog a tagállami beavatkozásoktól is védett, de nem azért, mert ezen jogokat az első nyolc alkotmánykiegészítés felsorolja (így tartják a *teljes inkorporáció*⁴³ hívei), hanem azért, mert jellegüknél fogva magába foglalja őket a *due process* elve.⁴⁴ Később a *Palko v. Connecticut* ügyben⁴⁵ Cardozo főbíró vállalta magára azt a feladatot, hogy választóvonalat húzzon a Bill of Rights tagállami korlátozásoktól védett és nem védett rendelkezései között. A jogokat lényeges (*essential*) és nem lényeges (*nonessential*) csoportokra osztotta, s kimondta: az egyes államok mindaddig szabadon igazgathatják büntetőeljárásukat, amíg nem sértik meg az igazság valamely alapvető elvét.⁴⁶ Ez nem jelent mást, mint a *szelektív inkorporáció* elvének elfogadását, azaz a Bill of Rights egyes rendelkezéseinek külön-külön, esetről esetre történő vizsgálatával kell eldönteni, hogy melyek minősülnek alapvetőnek a „rendezett szabadság” szempontjából („*very essence of a scheme of ordered liberty*”).⁴⁷ Ennek megfelelően a Legfelsőbb Bíróság 1925 és 1975 közötti esetjoga túlnyomó részt azzal foglalkozott, hogy a Bill of Rights mely rendelkezéseit teszi a

tagállamok számára kötelezővé a tizennegyedik alkotmánykiegészítés. A bírák végül hosszú folyamat eredményeképpen a Bill of Rights összes⁴⁸ előírását „inkorporálták”.⁴⁹ A Bill of Rights cikkelyeinek vizsgálatánál az volt a kiindulópont, hogy a megfelelő törvényes eljárás érvényesüléséhez feltétlenül szükséges alapjogot tartalmaznak-e. *Curtis* főbíró egy 1856-os véleményében azt írta, hogy a *due process* fogalma kétség kívül ugyanazt jelenti, mint a Magna Charta „*by the law of the land*” szavai. Ezzel még nem jutunk közelebb az igazsághoz, hiszen az Alkotmány semmilyen ezzel kapcsolatos pontosító rendelkezést nem tartalmaz. Curtis ezért az Alkotmány egész rendszerének vizsgálatát és az angol jog figyelembe vételét javasolta.⁵⁰ (Bár utóbbira több példát is találunk, a Legfelsőbb Bíróság nem érzi magát kötve az angol common law jogelveihez.) Nem képezte vita tárgyát a tortúra megítélése. A bírák szerint a kínvallatás – legyen szó akár testi, akár lelki kényszerről – semmilyen körülmények között nem megengedett. A *Chambers v. Florida* ügyben⁵¹ gyilkosság és rablás vádjával vettek őrizetbe (letartóztatási parancs nélkül) négy afro-amerikai férfit, majd több napon keresztül vallatták őket. Ez idő alatt senkivel sem találkozhattak. Az egy hét után kicsikart beismerő vallomások alapján a négy férfit halálra ítélték. A Legfelsőbb Bíróság ítéletében *Marshall* főbíró arra mutatott rá, hogy a kellő eljárás követelményéhez való ragaszkodás a történelem szomorú tanulságaiból fakad.⁵² Az önvádra kötelezés tilalmának inkorporációja csak 1964-ben⁵³ történt meg. Pár évvel korábban az *Adamson v. California* ügy alapkérdése az volt, hogy fűzhet-e az ügyész bíráló megjegyzéseket ahhoz, hogy a vádlott nem tett tanúvallomást, ezzel befolyásolva az esküdszéklet a bűnösség megállapításában. Ekkor a Bíróság még úgy találta, hogy – bár ez a cselekmény alkotmányellenes volna a szövetségi bíróságok előtt⁵⁴ – a tizennegyedik alkotmánykiegészítés nem kívánja meg a tagállamok bíróságaitól, hogy biztosítsák a vádlott tanúságtétel megtagadásához való jogát.⁵⁵ *Black* főbíró különvéleményében kifejtette: ez az ítélet igazolja a *Twining*-ügyben kifejtett álláspontot, miszerint a Bíróságot az Alkotmány korlátlan hatalommal ruházta fel, amelyet a testület időről időre arra használ, hogy a tisztességről és szabadságról alkotott mindenkori felfogásának megfelelően alakítsa az alkotmányos követelményeket.⁵⁶

IV. „Jogában áll hallgatni...”

Az 1966-os *Miranda v. Arizona* ügy⁵⁷ az ötödik alkotmánykiegészítéssel kapcsolatos leghíresebb ítélet, amely tökéletes példája a Warren-bíróság által képviselt bírói aktivizmusnak. Egészen idáig a vallomások alkotmányosságának megítélésére az angol common law bizonyítási jogában jól ismert „*voluntariness test*”-et alkalmazták, azaz a bíróság az eset összes körülmé-

nyeinek mérlegelésével döntötte el, hogy a vallomás önkéntes volt-e, vagy azt fenyegetés, esetleg erőszak hatására tették.⁵⁸

Az önvádra kötelezés tilalmával kapcsolatos első eset 1884-ből származik, melyet a Bíróság még egyértelműen a „voluntariness” teszt alapján ítelt meg, miközben figyelmeztetett a vallomás alapos vizsgálatának fontosságára.⁵⁹ A due process elvének alkalmazására a vallomások alkotmányosságának megítélésével kapcsolatban először 1897-ben⁶⁰ történt kísérlet, de ez egészen 1966-ig nem vált hivatalos állásponttá.⁶¹ A Miranda-ügynek éppen az az óriási jelentősége, hogy a *self-incrimination clause*-teljes mértékben (azt is mondhatnánk: *közvetlenül*) alkalmazandónak rendelte az őrizet alatti kihallgatások (*custodial interrogation*) során is – immáron az egyes államokra is kötelezően.⁶² Ez közelebbről azt jelenti, hogy bármilyen kérdés feltevése előtt a gyanúsítottat figyelmeztetni kell a következőkre: jogában áll hallgatni, bármi, amit mond, felhasználható ellene a bíróságon, jogában áll ügyvédet fogadni, amennyiben nem tud, hivatalból rendelnek ki neki egyet.⁶³ Innentől kezdve a bíróság nem vizsgálja, hogy a vallomás önkéntes volt-e vagy sem, hanem gondolkodás nélkül törli a bizonyítékok sorából, ha – a kötelező figyelmeztetés elmaradásával – a due process elvét megsértették. A „voluntariness” teszt és a due process követelményének különbözősége az önvád-klauzula céljának megjelölésében rejlik. Előbbi arra összpontosít, hogy a kikényszerített vallomás nem mindig szavahihető, utóbbi célja pedig az eljárás törvényes kereteinek megtartása – a bizonyíték megbízhatóságára tekintet nélkül.⁶⁴

Earl Warren főbíró így indokolta a Bíróság döntését: „Az ember azon kiváltsága, hogy önmaga ellen ne tanúskodjon, ami fenntartotta kontradiktórius eljárásunkat, az értékek összességén alapszik. Az összes elmélet egyetlen alapvető gondolat köré csoportosul. Az alkotmányosság lényege az, hogy a kormányzat iránti tisztelet összhangban legyen az állampolgárok méltóságával és integritásával. Ahhoz, hogy az állam és az egyén közti igazságos egyensúlyt fenn lehessen tartani, a kormányzatnak a teljes terhet a vállára kell vennie, és tisztelnie kell az emberi személyiség sérthetlenségét. Büntető igazságszolgáltatásunk vádelvi rendszere megköveteli, hogy az állam, ha meg akarja büntetni az egyént, saját független eszközeivel szerezze meg az ellene szóló bizonyítékokat, és nem azzal a kegyetlen, de egyszerű megoldással, hogy a vádolt személy szájából hallja.”⁶⁵

A Miranda-ügyet kezdettől fogva heves viták övezték. Sokan gondolták s gondolják úgy, hogy az önvádra kötelezés tilalma csak egy jogi alakiség (*legal technicality*), amely tulajdonképpen nem az ártatlanokat védi (hiszen ha valaki ártatlan, nincs rejtegetnivalója), hanem a bűnözőknek jelent kibúvót. Számtalanszor látjuk a televízióban, amint az alvilág közismert

alakjai gépiesen ismételtetik: „az ötödiket alkalmazom”.⁶⁶ A Miranda-szabály a támadások ellenére él és virul, legutóbb 2000-ben erősítette meg a Legfelsőbb Bíróság.⁶⁷

1. A Miranda v. Arizona ügy részletszabályai

A Miranda-szabályt számos későbbi eset kapcsán értelmezte és egészítette ki a Legfelsőbb Bíróság. A legfontosabb megválaszolendő kérdés az volt, hogy *mit kell az őrizet (custody) fogalma alatt érteni*.⁶⁸ A Bíróság erre egy objektív (az érzékelő személyétől független) tesztet dolgozott ki, melynek értelmében őrizetnek minősül minden olyan helyzet, amelyet egy ésszerű személy (*reasonable person*) akként ítélne meg. Figyelembe kell venni továbbá olyan tényezőket, mint például a rendőrök száma, a letartóztatás helye vagy a rendelkezésre álló fegyverállomány mennyisége.⁶⁹ A Bíróság egy 1980-as ügyben kifejtette, hogy *a Miranda-szabály nemcsak a „hivatalos” kihallgatásokra (interrogation) vonatkozik*, hanem azok rendeltetésbeli megfelelőire is, mint amilyen például a bűncselekmény elkövetésére való célozgatás vagy a szűrőpróbaszerű kérdésfeltevés. A Miranda-figyelmeztetés minden olyan esetben alkalmazandó, amikor a rendőrnek tudnia kell, hogy a feltett kérdésre nagy valószínűséggel a gyanúsítottra nézve terhelő válasz érkezik.⁷⁰ A döntés alapját képező tényállás főszereplőjét gyilkosság vádjával tartóztatta le a rendőrség, de az elkövetési eszközt nem találták meg. A gyanúsított, miután megfelelően tájékoztatták jogairól, nem kívánt vallomást tenni. A rendőrök ezt tiszteletben tartva nem kérdeztek tőle semmit, egymással viszont beszélgetésbe elegyedtek, melyben jelezték, hogy a bűncselekmény elkövetésének színhelye nagyon közel van egy fogyatékos gyermekek számára fenntartott iskolához, s hogy remélik, megtalálják a fegyvert, mielőtt bárki megsérülne. A gyanúsított ekkor elvezette őket a fegyver rejtékhelyéhez. A Legfelsőbb Bíróság úgy találta, hogy a rendőrök egymás közötti beszélgetése rendeltetésében nem felel meg egy kihallgatásnak, s az ezúton szerzett bizonyíték nem alkotmányellenes.⁷¹ Egy évvel későbbi döntésében a Bíróság megállapította, hogy egy bírósági végzés által a vádlott belátási képességének vizsgálatára elrendelt „börtöninterjú” – amikor pedig a védelem az elmeállapot kérdését fel sem vetette – a Miranda-szabály alkalmazásában kihallgatásnak minősül. Ebből a szempontból közömbös, hogy a vizsgálatot elmeorvos és nem nyomozó végezte, hiszen azzal, hogy a pszichiáter vizsgálati eredményeiről a tanúk padján beszámolt, elveszítette „semlegességét”, s tulajdonképpen a vád képviselőjévé lépett elő. Mivel a gyanúsítottat nem figyelmeztették jogaira, az elmeorvosi szakvélemény nem használható fel bizonyítékként.⁷²

A Miranda-üggyel kapcsolatban felmerülő újabb fontos kérdés a *Miranda-figyelmeztetés tartalma*. Az ítélet szövege pontosan tartalmazza, mit kell közölni a gyanúsítottal a kihallgatás megkezdése előtt, a bírák ugyanakkor hangsúlyozták, hogy ezt nem kell szó szerint elismételni, bármilyen egyéb módszer („*other fully effective means*”) megengedett, ha alkalmas a vádlott jogainak közvetítésére. Arra azonban nincs mód, hogy a vád képviselői bizonyítsák, hogy a gyanúsított – akit előzetesen nem oktattak ki – valamilyen úton-módon mégiscsak tisztában volt a jogaival.⁷³

A Miranda-figyelmeztetést követően a gyanúsított természetesen dönthet úgy, hogy vallomást tesz, a *hallgatás jogáról való lemondásnak* azonban mindig *szándékosnak és önkéntesnek kell lennie*, ami csak azután lehetséges, hogy megfelelően tájékoztatták jogairól. A figyelmeztetés megtörténtét követő, a bűncselekmény részleteinek felderítését célzó rendőri fortélyokkal szemben a bírói gyakorlat is elnézőbb. A hallgatás jogáról való lemondásnak nem kell kifejezettnek lennie. Ha a rendőr felolvassa a Miranda-figyelmeztetést, s azt a gyanúsított szemmel láthatólag megérti, majd magára nézve terhelő kijelentéseket tesz, a lemondást vélelmezni kell. Ha később bármi módon jelzi, hogy nem kíván a feltett kérdésekre válaszolni, a kihallgatást abba kell hagyni. Ha a gyanúsított beszélni kíván az ügyvédjével, a kihallgatást – beleértve a más bűncselekményre vonatkozó kérdéseket is – az ügyvéd megérkezétségig fel kell függeszteni, kivéve, ha annak folytatását maga a gyanúsított kezdeményezi. Miután a gyanúsított tanácskozott ügyvédjével, kihallgatását nem lehet az ügyvéd jelenléte nélkül újra kezdeni.⁷⁴

2. Kivételek a Miranda-szabály alól⁷⁵

A bűnüldözésben számos olyan helyzet adódhat, amikor nem lenne célszerű vagy biztonságos a Miranda-figyelmeztetést alkalmazni. Egy ilyen körülményt törvényesített a Legfelsőbb Bíróság a *New York v. Quarles* ügyben, amikor is egy élelmiszerboltban letartóztatott férfitől a rendőrtiszt jogainak felolvasása nélkül „tudakolta meg” fegyvere hollétét, amiről alaposan feltételezhető volt, hogy a gyanúsított nemrég rejtette el az üzletben. A *közbiztonsági kivétel* (*public safety exception*) alkalmazásának indoka tehát olyan helyzet fennállta, amely a társadalom biztonságát fenyegető veszéllyel jár.⁷⁶

Kivételt képez a Miranda-szabály alól a fedett nyomozó általi „kihallgatás” (*covert custodial interrogation*) is. Az *Illionis v. Perkins* ügyben⁷⁷ a Bíróság kimondta, hogy nem kell a Miranda-figyelmeztetést alkalmazni, amikor a gyanúsított nincs tisztában azzal, hogy rendőrtiszttel (*law enforcement officer*) beszél, s így tesz önkéntes (!) vallomást. A döntés ésszerű indoka az, hogy a Miranda-szabály a rendőri őrizet és kihallgatás

közötti kölcsönhatásban rejlő kényszer (*coercion inherent in the interplay between police custody and police interrogation*) ellen kíván védelmet nyújtani, mely kölcsönhatás nincs meg, ha a gyanúsított nem tudja, hogy nyomozóval beszél.

Nem kell felolvasni a gyanúsított jogait a letartóztatott személyek nyilvántartásba vétele előtt (*routine booking exception*). A kivétel a nyilvántartásba vételhez, illetve a tárgyalás előtti eljárásokhoz szükséges személyes adatokkal (*biographical data necessary to complete booking or pre-trial services*) kapcsolatos kérdésekre vonatkozik. Ha ilyen kérdésre a vádlottra nézve terhelő válasz érkezik, azt bizonyítékként fel lehet használni, egészen addig, amíg nem bizonyítható, hogy a kérdések burkolt célja terhelő vallomások kicsikarása volt.

Bár történt kezdeményezés a Miranda-figyelmeztetés mellőzésére kisebb súlyú bűncselekmények (*misdemeanors*)⁷⁸ esetén, a Legfelsőbb Bíróság ezt elutasította, mivel szerinte a Miranda-szabály minden őrizet alatti kihallgatásra vonatkozik, tekintet nélkül a gyanúsítás alapjául szolgáló cselekmény természetére vagy súlyosságára.⁷⁹

V. A „tilos fa tilos gyümölcse” elv

Az önvád-klauzula mit sem érne, ha a kikényszerített vallomást be lehetne mutatni a bírósági tárgyaláson. Ennek megakadályozására született meg az ún. *kizárási szabály* (*exclusion rule*), amely a jogellenesen megszerzett bizonyíték felhasználásának tilalmát jelenti. Ebből a tág megfogalmazásból is adódik, hogy a kizárási szabály nemcsak az alkotmányellenesen szerzett vallomásokra vonatkozik, hanem a negyedik alkotmány-kiegészítésbe ütköző módon lefolytatott házkutatások és foglalások eredményeire is.⁸⁰

A tilos fa tilos gyümölcse („*fruit of the poisonous tree*”) elvet 1914-ben⁸¹ fektette le a Legfelsőbb Bíróság, ekkor még csak a szövetségi bíróságokra vonatkoztatva. (Hiszen mind a negyedik, mind az ötödik alkotmány-kiegészítés inkorporációja csak jóval később történt meg.)⁸² A korábbi bírói gyakorlat meglehetősen ingadozó volt. 1886-ban⁸³ még alkotmányba ütközőnek minősítették a vádlott jogellenesen lefoglalt iratainak bizonyítékként történő felhasználását, majd 1904-ben⁸⁴ kimondták, hogy a hatalom tekintélye és az okszerűség („*weight of authority as well as reason*”) azt a common law-ban képviselt álláspontot támasztja alá, miszerint minden bizonyítékot – bármilyen forrásból származzék is – el kell fogadni.⁸⁵ A kizárási szabályt 1961-ben, a *Mapp v. Ohio* ügyben⁸⁶ terjesztették ki az államokra. *Clark* bíró így indokolta a Bíróság döntését:

„Since the Fourth Amendment’s right of privacy has been declared enforceable against the States through the Due Process Clause of the Fourteenth, it is enforceable against them by the same sanction of exclusion as it used against the Federal Government. (...) To hold otherwise is to grant the right but in reality to withhold its privilege and enjoyment. (...) [T]he purpose of the exclusionary rule ‘is to deter – to compel respect for the constitutional guaranty in the only effectively available way – by removing the incentive to disregard it.’”⁸⁷

A Mapp-ügyben született ítélet a fent említett *elrettetés* (az alkotmány előírásainak megsértésétől) célja mellett még egy érvet tartalmaz a kizárási szabály létjogosultságának igazolására: ez pedig a *judicial integrity* (bírói teljesség, sértetlenség) elve, amely annak biztosítását szolgálja, hogy a bíróságok ne váljanak cinkosokká az alkotmányos jogok megsértésében azzal, hogy alkotmányellenesen szerzett bizonyítékokat fogadnak el.⁸⁸

A kizárási szabályt – főleg az utóbbi évtizedekben – sok támadás érte, elsősorban azok részéről, akik a Warren-bíróság által felkarolt, elsősorban a bűnözők jogaira és az eljárás törvényességére összpontosító *due process* modellel szemben a bűnüldözés hatékonyságát előtérbe helyező *crime control* elméletet képviselik.⁸⁹ Szerintük a szabály jelentősen lassítja a bírósági eljárás ténymegállapító szakaszát, ráadásul a bűnözők kiszabadulásával járó „költségeket” a társadalomnak kell megfizetnie.⁹⁰ Tulajdonképpen az a képtelen helyzet áll elő, hogy – *Cardozo* bíró szavaival élve – „a bűnöző szabadon távozhat, mert a rendőr hibázott”.⁹¹ Az exclusionary rule támogatói viszont arra mutatnak rá, hogy annak eltörlése még nagyobb ellenszenvet ébresztene a bírói intézményekkel szemben, hiszen igen nehéz igazolni azt a tényt, miszerint valakinek van ugyan egy bizonyos joga, de nincs a kezében hatékony eszköz annak megsértése esetén.⁹² A vitát a Legfelsőbb Bíróság úgy döntötte el, hogy megtartotta a kizárási szabályt, de szűkítette alkalmazási körét, azaz azokban az esetekben, amikor az elrettentési célzat nem érvényesülne, engedélyezte a szabály mellőzését. (A bírói sértetlenség elve, úgy tűnik, feledésbe merült...⁹³)

„The exclusionary rule operates as a judicially created remedy designed to safeguard against future violations of Fourth Amendment rights through the general deterrent effect. As with any remedial device, the rule’s general application has been restricted to those instances where its remedial objectives are thought to be efficaciously served.”⁹⁴

Közvetlenül az elrettetéssel kapcsolatos első kivétel a jóhiszeműség (*good faith exception*). Ha a rendőrtiszt nem tudta, vagy – az ésszerűséget is figyelembe véve – nem kellett tudnia, hogy tevékenysége alkotmányellenes, az így szerzett bizonyíték elfogadható. A fent említett *United States v. Leon*

ügyben például olyan házkutatási parancsot használtak fel, amiről később kiderült, hogy hamis. Az *Arizona v. Evans* ügyben pedig a vádlottat úgy tartóztatták le, hogy a járőrökci számítógépe „elfelejtette” jelezni, hogy a letartóztatási parancsot időközben visszavonták. A Legfelsőbb Bíróság mindkét esetben engedélyezte a jogellenesen szerzett bizonyítékok felhasználását, mivel a rendőrök jóhiszeműen, cselekményük jogszerűségében bízva jártak el.⁹⁵ A jogellenesen felvett vallomást nem lehet a vádlott ellen közvetlenül felhasználni a bűnösség megállapítása vagy a büntetés kiszabása céljából tartott tárgyaláson, de a Bíróság – az exclusionary rule alóli újabb kivételként – engedélyezte például *impeachment* (a vádlott szavahihe-tőségének megkérdőjelezése) céljára történő igénybevételét.⁹⁶ Fontos hangsúlyozni, hogy a vallomásnak – a korábbi *voluntariness* tesztnek megfelelően – ekkor is önkéntesnek kell lennie.

A *Walter v. United States* ügyben⁹⁷ a vádlott nemcsak a bűncselekmény (ez esetben kábítószer-árusítás) elkövetését tagadta, de azt állította, hogy sosem került kapcsolatba drogokkal. Az ügyész ekkor a vádlott otthonában két évvel azelőtt törvényellenesen lefoglalt kábítószerre hivatkozott a vallomás megbízhatatlanságának alátámasztására. A Bíróság szerint ez nem ütközik a tilos fa tilos gyümölcsének elvébe, mivel a vádlott anélkül is tagadhatta volna a bűncselekmény elkövetését, hogy további – saját magára nézve később terhelőnek minősülő – kijelentéseket tesz.⁹⁸ Egy másik ügyben a Bíróság úgy indokolta döntését, hogy alkotmányos jogának megsértése nem jogosítja fel a vádlottat a hamis tanúskodásra. Az őszinte tanúvallomás többet nyom a latba, mint az a feltételezett lehetőség („*speculative possibility*”), hogy a jogellenes bizonyíték felhasználása az Alkotmány megsértésére bátorítja a rendőröket.⁹⁹

Egy következő kivétel a szűkebb értelemben vett¹⁰⁰ tilos fa tilos gyümölcse elvvel (*exception for derivative evidence*) kapcsolatos. Az amerikai szakirodalom ez alatt azt érti, hogy nemcsak az alkotmányellenes módon megszerzett bizonyíték, hanem az abból fakadó bármilyen értesülés, újabb bizonyíték felhasználása is tilos.¹⁰¹ Ha azonban a jogellenes rendőri magatartás és a bizonyíték felfedezése közötti kapcsolat nem túl erős („*so attenuated as to dissipate the taint*”), vagy a vád bizonyítani tudja, hogy a származékos bizonyítéknak független forrása van, a bizonyítékot figyelembe lehet venni. Ugyanilyen megítélés alá esik az „elkerülhetetlen felfedezés” (*inevitable discovery*), amikor is az eset összes körülménye alapján nyilvánvaló, hogy a szóban forgó bizonyítékot előbb-utóbb törvényes eszközökkel is megszerezték volna. A szűk értelemben vett tilos fa tilos gyümölcse elv nem vonatkozik a Miranda-szabály megsértésével felvett vallomásból származó bizonyítékokra.¹⁰²

VI. Záró gondolatok

A korábbi ígéretemhez híven ehelyütt nem a tanulmány összefoglalását adom, hanem a dolgozatban vizsgált, ötödik alkotmánykiegészítésben foglalt privilégiumra épülő legfelsőbb bírósági joggyakorlat alapján a testület szerepére, és ítélezésének irányvonalaira kísérlek meg következtetéseket tenni.¹⁰³

A Legfelsőbb Bíróság mindenkori politikai elkötelezettsége erőteljesen tükröződik a szabadságjogokkal kapcsolatos ítéletekben: megfigyelhetünk egy konzervatív és egy liberális irányvonalat. A politológiában bevett kifejezéseknek a bírói jogértelmezést illetően azonban módosított tartalmat kell adnunk. A *bírói liberalizmus* egyet jelent a bírói aktivizmussal, mely irányzat a bírósági döntésekben a társadalmi megújulás fontos eszközét látja, míg a *bírói konzervativizmus* a bírói önmegtartóztatás, azaz a politikai küzdelmekről tartózkodó „jogászkodás” rokonszava. Különbséget szoktak még tenni *originalista* (az Alapító Atyák eredeti szándékát kutató) és *textualista* (az Alkotmány szövegét szó szerint követő) álláspont között.¹⁰⁴ Nem ér bennünket meglepetésként, hogy a szabadelvű bírák inkább voltak hajlamosak elrugaszkodni a szigorú szövegértelmezéstől, és könnyebben nyitottak a társadalmi változások irányába, mint a gyakran túl merev konzervatívok.¹⁰⁵

Hogy a Supreme Court ítélezésében éppen melyik irányzat kap nagyobb hangsúlyt, az nemcsak a politikai légkörtől függ (ne feledjük, hogy a testület tagjait az Egyesült Államok elnöke nevezi ki), de döntő mértékben befolyásolja egyes főbírák személyisége, buzgalma, öntudatossága is. Az *1950-60-as évek „szabadságjogi forradalmában”* például nem kis szerepet kapott *Black* főbíró, és a Bíróság elnöke, *Earl Warren*. A Bill of Rights büntetőeljárás-jogi tárgyú rendelkezéseit szinte kivétel nélkül ebben az időszakban inkorporálták (tették kötelezővé a tagállamok általi alkalmazását). Nem lehet elégszer hangsúlyozni ezen folyamat fontosságát, hiszen az Egyesült Államok ötvenegy igazságszolgáltatási rendszeréből ötvenet a tagállamok tesznek ki – a „maradék” egy a szövetségi jog.

A Warren-bíróság ezen kívül is jelentősen gazdagította a kiváltságok alkalmazási körét. A mérföldkönek számító *Miranda v. Arizona* ügyben például kimondta, hogy a *self-incrimination clause* ezentúl az őrizet alatti kihallgatásra is vonatkozik, ezáltal bővült az *exclusionary rule* által kizárt bizonyítékok listája is. Kevésbé híres, ámde annál fontosabb szabályokkal pedig – mint például, hogy a vádlott hallgatásához az ügyész nem fűzhet rosszindulatú megjegyzéseket, vagy hogy a tanúságtételt akkor is meg lehet

tagadni, ha az nem büntetőjogi következményekre vezetne – tovább erősítette az ötödik alkotmány-kiegészítés védőpajzsát.

Az, hogy az Egyesült Államok Alkotmánya immáron több, mint kétszáz éve az amerikai jogi és hatalmi berendezkedés „bevehetetlen erődje”, elsősorban az Alapító Atyáknak köszönhető (akik elég bölcssek voltak ahhoz, hogy „eleget mondjanak, de ne sokat”),¹⁰⁶ másodsorban pedig a Legfelsőbb Bíróságnak, amely maradéktalanul megfelelt a *checks and balances* elv által megkívánt ellenőrző-egyensúlyozó szerepének, sőt, *John Marshall* ügyes „húzásával” túl is nőtt ezen. Ha nem is osztjuk *Hughes* főbíró véleményét – miszerint „az alkotmány azt jelenti, amit a bírák mondanak”¹⁰⁷ –, kétségtelen tény, hogy az alaptörvényt a bírósági értelmezés teszi „élővé”, amely egyszerre igyekszik fenntartani a jogfolytonosságot, és megfelelni a mindenkori társadalmi igényeknek.

Jegyzetek

- ¹ Sőt, Balla Antal az angol szabadságjogok gyökereit a germánok ősi, törzsrendszerbeli intézményeiben véli felfedezni. Balla Antal: *Az észak-amerikai Egyesült Államok tegnapi és ma.* Müller K. Budapest 1945. 28. o.
- ² Nagyné Szegvári Katalin: *Fejezetek az Amerikai Alkotmány történetéből.* HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest 2002. 53. o.
- ³ „It is not without significance that most of the provisions of the Bill of Rights are procedural. It is procedure that spells much of the difference between rule by law and rule by whim of caprice. Steadfast adherence to strict procedural safeguards is our main assurance that there will be equal justice under law.” *Joint Anti-Fascist Refugee Committee v. McGrath*, 341 U.S. 123 (1951) Idézi Rocco J. Tresolini: *American Constitutional Law.* Macmillan, New York 1965. 635-636. o.
- ⁴ Ellen Alderman – Caroline Kennedy: *A Nép nevében: az Amerikai Alkotmány kétszáz éve.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1993. 172-173. o.
- ⁵ Carter Pittman: *The Colonial and Constitutional History of the Privilege Against Self-Incrimination in America.* 21 Va. L. Rev. 763, Virginia Law Review Association 1935. http://www.rcarterpittman.org/essays/Bill_of_Rights/Privilege_Against_Self-Incrimination.html
- ⁶ John Henry Wigmore: *A Treatise on Anglo-American System of Evidence in Trials at Common Law.* Little, Brown & Co., Boston 1940. sec. 2250, 817. o.
- ⁷ *The Massachusetts Body of Liberties 1641, No. 45*
- ⁸ „A magistrate is bound to sift ye accused and by force of argument to draw him to an acknowledgement of ye truth; but he may not extract a confession, by any violent means, by any punishment inflicted or threatened to be inflicted, for so he may draw forth an acknowledgement of a crime from a fearful innocent; if guilty he shall be compelled to be his own accuser, when no other can, which is against ye rule of justice.” Idézi Pittman: i.m.
- ⁹ Észak-Karolina, Maryland, Pennsylvania, Virginia, 1776; Vermont, 1777; Massachusetts, 1780; New Hampshire, 1784. Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Északamerikában.* Officina, Budapest 1943. 143. o.
- ¹⁰ Ezt nevezik az amerikai jogirodalomban self-incrimination clause-nak.
- ¹¹ A fejezethez az alább hivatkozottakon kívül lásd Cornell University Law School: *Congressional Research Service (CRS), Annotated Constitution. Fifth Amendment Rights of Persons. Self-Incrimination.* 1302-1321. o. A fejezetben hivatkozandó jogesetek bemutatását lásd ugyanitt.
- ¹² Alderman – Kennedy: i.m. 173. o.
- ¹³ „[T]he basic purposes that lie behind the privilege against self-incrimination do not relate to protecting the innocent from conviction, but rather to preserving the integrity of a judicial system in which even the guilty are not to be convicted unless the prosecution ‘shoulder the entire load’.” *Tehan v. United States ex rel. Shott*, 382 U.S. 406 (1966), 415. o.
- ¹⁴ William Burnham: *Introduction to the Law and Legal System of the United States.* West Group 2003. 277. o.
- ¹⁵ David S. Clark – Tugrul Ansary: *Introduction to the Law of the United States.* Kluwer Law International 2002. 73. o.
- ¹⁶ „The privilege afforded not only extends to answers that would in themselves support a conviction (...), but likewise embraces those which would furnish a link in the chain of evidence needed to prosecute. (...) To sustain the privilege, it need only be evident from

the implications of the question, in the setting in which it is asked, that a responsive answer to the question or an explanation of why it cannot be answered might be dangerous because injurious disclosure could result.” *Hoffman v. United States*, 341 U.S. 479 (1951), 486-487. o.

¹⁷ *Burnham*: i.m. 301. o.

¹⁸ *Griffin v. California*, 380 U.S. 609 (1965). Lásd Lloyd L. Weinreb: *Criminal Law. Cases, Comment, Questions*. Foundation Press, Westbury – New York 1993. 62. o.

¹⁹ *Carter v. Kentucky*, 450 U.S. 288 (1981)

²⁰ *United States v. White*, 322 U.S. 694 (1944)

²¹ *Allen v. Illinois*, 478 U.S. 364 (1986)

²² *Marchetti v. United States*, 390 U.S. 39 (1968)

²³ „[T]he Fifth Amendment does not independently proscribe the compelled production of every sort of incriminating evidence but applies only when the accused is compelled to make a testimonial communication that is incriminating.” *Fischer v. United States*, 425 U.S. 391 (1976), 408. o.

²⁴ *Schmerber v. California*, 384 U.S. 757 (1966)

²⁵ *South Dakota v. Neville*, 459 U.S. 553 (1983)

²⁶ *Saphiro v. United States*, 335 U.S. 1 (1948) 33. o.

²⁷ 274 U.S. 259

²⁸ *United States v. Kahriger*, 345 U.S. 22 (1953)

²⁹ *Albertson v. SACB*, 382 U.S. 70 (1965) 79. o.

³⁰ „First, petitioner (...) was not (...) obliged to keep and preserve records ‘of the same kind as he customarily kept’; he was required simply to provide information, unrelated to any records which he may have maintained, about his wagering activities. This requirement is not significantly different from a demand that he provide oral testimony. (...) Second, whatever ‘public aspects’ there were to the records at issue in *Saphiro*, there are none to the information demanded from *Marchetti*. The Government’s anxiety to obtain information known to a private individual does not (...) render that information public (...) Third, the requirements at issue in *Saphiro* were imposed in ‘an essentially non-criminal and regulatory area of inquiry’, while those here are directed to a ‘selective group inherently suspect of criminal activities’”. *Marchetti v. United States* 57. o.

³¹ 493 U.S. 549 (1990). Lásd bővebben: *Alderman – Kennedy*: i.m. 171-181. o.

³² *Burnham*: i.m. 301-302. o.

³³ *Counselman v. Hitchcock*, 142 U.S. 547 (1892)

³⁴ A „transactional immunity” tulajdonképpen teljes mentességet jelent, azaz a tanút a szóban forgó bűncselekmény miatt később akkor sem lehet vádolni, ha a vádat a vallomásán kívül más bizonyítékok (independent evidence) is alátámasztják. Ezzel szemben a „use immunity” esetében ez megengedett, csupán a vallomás, illetve az abból származó bizonyíték (derivative evidence) felhasználására nincs lehetőség.

³⁵ *Brown v. Walker*, 161 U.S. 591 (1896)

³⁶ *Walter F. Murphy*: *Congress and the Court*. University of Chicago Press, Chicago – London 1965. 82-83. o.

³⁷ „A state witness granted immunity from prosecution under state law may not be compelled to give testimony which may incriminate him under federal law unless such testimony and its fruits cannot be used in connection with a federal prosecution against him.” *Murphy v. Waterfront Comm’n*, 378 U.S. 52 (1964). 79. o.

³⁸ *Kastigar v. United States*, 453. o.

³⁹ „The constitution was ordained and established by the people of the United States for themselves, for their own government, and not for the government of the individual states. (...) These amendments contain no expression indicating any intention to apply them to

the state governments.” – mondta Marshall főbíró az 1833-as *Barron v. Mayor and City Council of Baltimore* ügyben (7 Pet. [32. U.S.] 243), mely egyben a Bill of Rights-cal kapcsolatos első legfelsőbb bírósági döntés volt. Ez alól a megállapítás alól kivétel a hetedik alkotmánykiegészítés, melyet kifejezetten az Egyesült Államok „bármely bíróságának” címezték. Lásd Kathleen M. Sullivan – Gerald Gunther: *Constitutional Law. Fifteenth Edition.* Foundation Press 2004. 446-448. o.

⁴⁰ Tresolini: i.m. 637. o.

⁴¹ Harlan főbíró szerint: „[The] first section of the [Fourteenth Amendment] was meant neither to incorporate, nor to be limited to, the specific guarantees of the first eight Amendments. (...) The great words of the (...) Fourteenth Amendment would have been an exceedingly peculiar way to say that ‘The rights heretofore guaranteed against federal intrusion by the first eight Amendments are henceforth guaranteed against state intrusion as well.’” Idézi Sullivan – Gunther: i.m. 477-479. o.

⁴² 211 U.S. 78 (1908)

⁴³ Azon elmélet, mely szerint a tizennegyedik alkotmánykiegészítés megalkotóinak az volt a célja, hogy a Bill of Rights összes rendelkezése a tagállamokat is kötelezze. Az irányzat állhatatos képviselője volt Black főbíró, aki terjedelmes különvéleményekben adott hangot nézetének, sőt bírói kinevezése előtt tanulmányt is írt a kikényszerített vallomások kérdésköréről. Lásd bővebben: Rosen: i.m. 129-175. o.

⁴⁴ Sullivan – Gunther: i.m. 468-469. o.

⁴⁵ 302 U.S. 319 (1937)

⁴⁶ Tresolini: i.m. 637. o.

⁴⁷ Clark – Ansay: i.m. 341. o.

⁴⁸ Kivéve a fegyverviselési jogot (2. cikk), a katonák beszállásolása elleni védelmet (3. cikk), a nagyesküdszék által történő vádemelés követelményét (5. cikk), az esküdszék által történő tárgyalás jogát polgári ügyekben (7. cikk) és a túlzott mértékű óvadék tilalmát (8. cikk). Lásd Burnham: i.m. 277. o.

⁴⁹ George P. Fletcher – Steve Sheppard: *American Law in a Global Context.* Oxford University Press, Oxford 2005. 260-261. és 272. o.

⁵⁰ Sullivan – Gunther: i.m. 467-468. o.

⁵¹ 309 U.S. 227 (1940)

⁵² Tresolini: i.m. 682-685. o.

⁵³ *Malloy v. Hogan*, 378 U.S. 1

⁵⁴ Lásd *Wilson v. United States*, 149 U.S. 60 (1893)

⁵⁵ Tresolini: i.m. 647-655. o.

⁵⁶ „This decision reasserts a constitutional theory spelled out in [Twining], that this Court is endowed by the Constitution with boundless power under ‘natural law’ periodically to expand and contract constitutional standards to conform to the Court’s conception of what at a particular time constitutes ‘civilized decency’ and ‘fundamental liberty and justice’. (...) The natural-law-due-process formula (...) has been used in the past, and can be used in the future, to license this Court (...) to roam at large in the broad expanses of policy and morals and to trespass, all too freely, on the legislative domain of the States as well as the Federal Government.” Idézi Sullivan – Gunther: i.m. 470-471. o.

⁵⁷ 384. U.S. 436 (1966)

⁵⁸ Clark – Ansay: i.m. 356. o.

⁵⁹ „[While a] voluntary confession of guilt is among the most effectual proofs in the law, from the very nature of such evidence it must be subjected to careful scrutiny and received with great caution. (...) The presumption upon which weight is given to such evidence, namely, that one who is innocent will not imperil his safety or prejudice his interests by an untrue statement, ceases when the confession appears to have been made (...) because of a

threat or promise (...), which (...) deprives him of that freedom of will or self-control essential to make his confession voluntary within the meaning of the law.” Hopt v. Utah, 110. U. S. 574, 584-585. o.

⁶⁰ Bram v. United States, 168 U.S. 532

⁶¹ Cornell University Law School: i.m. 1321-1322. o.

⁶² Clark – Ansay: i.m. 356. o.

⁶³ Lawrence M. Friedman: Law in America. New York, 2004. 146. o. Az ítélet pontos szövege így fogalmaz: „Prior to any questioning, the person must be warned that he has a right to remain silent, that any statement he does make may be used as evidence against him, and that he has a right to the presence of an attorney, either retained or appointed.” Miranda v. Arizona 444-445. o.

⁶⁴ „The aim of the rule that a confession is inadmissible unless it was voluntary made is to exclude false evidence. (...) The aim of the requirement of due process is not to exclude presumptively false evidence, but to prevent fundamental unfairness in the use of evidence, whether true or false.” Lisenba v. California, 314 U.S. 219 (1941) Lásd Cornell University Law School: i.m. 1328. o.

⁶⁵ Idézi Alderman – Kennedy: i.m. 174. o.

⁶⁶ Michael G. Trachtman: The Supremes’ Greatest Hits. New York, 2006. 54-57. o.

⁶⁷ Dickerson v. United States, 530 U.S. 428. Lásd: Clark – Ansay: i.m. 357. o.

⁶⁸ A Miranda ítéletben foglaltak szerint a Miranda-figyelmeztetést az őrizetbe vett vagy egyébként szabadságától megfosztott személynek a bűnüldöző szervek általi kihallgatása előtt kell alkalmazni: „[Miranda applies to] questioning initiated by law enforcement officers after a person has been taken into custody or otherwise deprived of his freedom of action in any significant way.” Miranda v. Arizona, 444. o.

⁶⁹ Clark – Ansay: i.m. 357. o.

⁷⁰ „We conclude that the Miranda safeguards come into play whenever a person in custody is subjected to either express questioning or its functional equivalent. (...) the term ‘interrogation’ under Miranda refers not only to express questioning, but also to any words or actions on the part of the police (...) that the police should know are reasonably likely to elicit an incriminating response from the suspect.” Rhode Island v. Innis, 446 U.S. 291, 300-301. o.

⁷¹ Cornell University Law School: i.m. 1333-1335. o.

⁷² Estelle v. Smith, 451. U.S. 454 (1981). Lásd Cornell University Law School: i.m. 1335. o

⁷³ Miranda v. Arizona, 469-473. o.

⁷⁴ Burnham: i.m. 291-292. o.

⁷⁵ A fejezethez az alább hivatkozottakon kívül lásd: Burnham: i.m. 292-293. o.

⁷⁶ Rehnquist főbíró elismerte, hogy a kivétel csökkenti a szabály világosságát („lessen the desirable clarity of the rule”), ugyanakkor kifejezte reményét, hogy a zavar nem lesz túl nagy: „We think that police officers can and will distinguish almost instinctively between questions necessary to secure their own safety or the safety of the public and questions designed solely to elicit testimonial evidence from a suspect.” New York v. Quarles, 467 U.S. 649 (1984), 658-659. o.

⁷⁷ 469 U.S. 292 (1990)

⁷⁸ A common law a bűncselekményeket két csoportra (felonies és misdemeanors) osztja, melyek körülbelül a magyar büntetőjog büntett-vétség fogalmainak felelnek meg. A legtöbb amerikai állam igazságszolgáltatási rendszerében a misdemeanor kevesebb, mint egy év szabadságvesztéssel büntethető, míg felony esetén kiszabható halálbüntetés is. Lásd Lloyd Bonfield: American Law and the American Legal System. Thomson – West 2006. 229. o.

- ⁷⁹ „A person subjected to custodial interrogation is entitled to the benefit of the procedural safeguards enunciated in *Miranda*, regardless of the nature or severity of the offense of which he is suspected or for which he was arrested.” *Berkemer v. McCarty*, 468 U. S. 420 (1984). Idézi Cornell University Law School: i.m. 1339-1340. o.
- ⁸⁰ *Bonfield*: i.m. 261-271. o. A kihallgatás jogszerűségének vizsgálata nélkül ki kell zárni a bizonyítékok köréből az olyan vallomást, amelyet – a letartóztatástól számítva – „szükségtelen késedelemmel” (unnecessary delay) vettek fel (*McNabb – Mallory doctrine*). Lásd *Murphy*: i.m. 108-109. o.
- ⁸¹ „Conviction by means of unlawful seizures and enforced confessions (...) should find no sanction in the judgements of the courts.” *Weeks v. United States*, 232 U.S. 383, 392. o. Idézi *Archibald Cox: The Court and the Constitution*. Houghton Mifflin Company, Boston 1987
- ⁸² Az 1949-es *Wolf v. Colorado* ügyben a Legfelsőbb Bíróság kifejezetten ki is mondta: „[I]n a prosecution in a State court for a State crime the Fourteenth Amendment does not forbid the admission of evidence obtained by an unreasonable search and seizure.” Lásd *Fletcher – Sheppard*: i.m. 265-266. o.
- ⁸³ *Boyd v. United States*, 116 U.S. 616
- ⁸⁴ *Adams v. New York*, 192 U.S. 585
- ⁸⁵ *Burnham*: i.m. 294-295. o.
- ⁸⁶ 367 U.S. 643. Részletes elemzését lásd *Cox*: i.m. 235-238. o.
- ⁸⁷ Idézi *Fletcher – Sheppard*: i.m. 266-267. o. Harlan bíró különvéleményében az állami és szövetségi hatáskörök közötti megfelelő egyensúly fenntartásának fontosságát hangsúlyozta, valamint rámutatott, hogy a Bíróság akkor tud tiszteletet ébreszteni az alkotmányos jogok iránt, ha maga is tiszteletben tartja az Alkotmány által megszabott határokat. *Fletcher – Sheppard*: i.m. 270-271. o.
- ⁸⁸ *Burnham*: i.m. 295. o.
- ⁸⁹ A bűnüldözés irányvonalát a mai napig meghatározza a két elmélet küzdelme, bár a legújabb fejlemények egyértelműen a crime control modell fokozatos erősödése felé mutatnak. Utóbbi szemléletet támogatja a jelenlegi, konzervatív többségű Legfelsőbb Bíróság is. Lásd bővebben *Clark – Ansay*: i.m. 342-344. o.
- ⁹⁰ Az aggodalmaskodók megnyugtatóra szolgálhat az a – Legfelsőbb Bíróság által is idézett – tanulmány, mely szerint a kizárási szabálynak köszönhetően felmentett vádlottak aránya 0,6 és 2,35% között mozog, bár ez a hányad kábítószer-ügyekben elérheti a 7-8%-ot. *United States v. Leon*, 468 U.S. 897 (1984), 907. o.
- ⁹¹ „The criminal is to go free because the constable has blundered.” Idézi *Cox*: i.m. 237. o. A Bíróság szerint néhány esetben valóban ez lesz az eredmény, de a bűnelkövetőt maga a jog „szabadítja ki”. Semmi sem tudja gyorsabban lerombolni egy kormányzat tekintélyét, mint az, hogy saját törvényeit nem tartja be. A Bíróság ezen gondolat alátámasztására Brandeis főbíró különvéleményét idézte 1928-ból (*Olmstead v. United States*, 277 U.S. 438): „Our Government is the potent, the omnipresent teacher. For good or for ill, it teaches the whole people by its example. (...) If the Government becomes a lawbreaker, it breeds contempt for law; it invites every man to become a law unto himself; it invites anarchy.” Idézi *Fletcher – Sheppard*: i.m. 267. o.
- ⁹² *Burnham*: i.m. 295. o. *Clark – Ansay*: 350. o.
- ⁹³ Az elrettentési célzat mint az exclusionary rule egyedüli jogalapja különösen akkor vet fel nehézségeket, ha figyelembe vesszük, hogy a Bíróság bizonyos esetekben engedélyezte a szabály visszaható hatályú alkalmazását. Vitatható a meggyőző ereje a Bíróság indoklásának, mely szerint a szabály csak akkor alkalmazható kizárólag a jövőre nézve (prospective overruling), ha az ítélet nem a tárgyalás tisztességes lefolytatásával (fairness of the trial), hanem a vádlott emberi méltóságával (dignitary rights) volt kapcsolatos,

melyet az eljárás tisztességes voltától függetlenül sértettek meg. Lásd Fletcher – Shepard: i.m. 272-274. o.

⁹⁴ Arizona v. Evans, 514 U.S. 1 (1995). Idézi Burnham: i.m. 295. o.

⁹⁵ Burnham: i.m. 295-296. o.

⁹⁶ A jogellenesen szerzett bizonyíték felhasználható továbbá az adóügyi eljárásban, a kiutasítási tárgyaláson, az előkészítő tárgyaláson (preliminary hearing), a feltételes szabadságra bocsátás visszavonására és az óvadék meghatározására irányuló eljárásban. Lásd Burnham: i.m. 297. o.

⁹⁷ 347 U.S. 62 (1954)

⁹⁸ Cornell University Law School: i.m. 1338-1339. o.

⁹⁹ Harris v. New York, 401 U.S. 222 (1971). Lásd Burnham: i.m. 296. o.

¹⁰⁰ Tágabb értelemben a tilos fa tilos gyümölcse elv magát a kizárási szabályt jelenti, tehát az alkotmányértő módon szerzett bizonyítékok figyelmen kívül hagyásának kötelezettségét.

¹⁰¹ Burnham: i.m. 296. o.

¹⁰² Az 1974-es Michigan v. Tucker (417 U.S. 433) ügyben a Miranda-szabály megsértésével lefolytatott kihallgatáson a vádlott szemtanúk neveit adta meg, akik később tanúskodtak ellene a tárgyaláson. A Legfelsőbb Bíróság a vádlott vallomását igen, de a tanúvallomást nem nyilvánította alkotmányellenesnek. Lásd Burnham: i.m. 297. o.

¹⁰³ Megjegyzem, hogy következtetéseim alapjául a XXVIII. OTDK-n bemutatott „A kegyetlen és szokatlan büntetések tilalma az Amerikai Egyesült Államok bírói gyakorlatában” c. tanulmányom is szolgál.

¹⁰⁴ Heffernan nem e két irányzat, hanem originalizmus és historicizmus (történeti szemlélet) között különböztet. Lásd William C. Heffernan: Constitutional Historicism: An Examination of the Eighth Amendment Evolving Standards of Decency Test. 54 Am. U.L. Rev. (American University Law Review, 2005) 1355

¹⁰⁵ Bár kifejezetten nem került kimondásra, de tartalmában a büntetőeljárással kapcsolatos alkotmány-kiegészítések értelmezése során is érvényesült a tisztesség fejlődő követelménye (evolving standards of decency) elv, melyet a Legfelsőbb Bíróság a kegyetlen és szokatlan büntetések megítélése során fejlesztett ki. Lásd Nagy Noémi: The judgement of the constitutionality of capital punishment in the practice of the Supreme Court of the United States. In: Recht ohne Grenzen. (Szerk.: Herger – Korsósné Delacasse – Steppan – Szekeres: Festschrift zum 15. Jubileum der Zusammenarbeit der Grazer und Pécsi Rechtshistoriker. A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének Kiadványai 10. sz. Pécs 2007. 131-137. o.

¹⁰⁶ Cox: i.m. 377-378. o.

¹⁰⁷ Idézi Cox: i.m. 375. o.

KÖZJOG

Kovács Kinga

Az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat mint dekoncentrált államigazgatási szerv*

A közigazgatás szerteágazó intézményrendszeréből azért választottam éppen ezt a témát, mert marginális részterület lévén, nagy jelentősége ellenére, elenyésző közérdeklődés kíséri. *Aktualitását* – megítélésem szerint – az adja, hogy a közigazgatási reform végrehajtása értelmében, 2006-ban került sor az egészségügyi hatóság regionális átszervezésére. Magam is kevés ismerettel rendelkeztem az intézményről, ezért töltöttem az ÁNTSZ Dél-Dunántúli Regionális Intézeténél a jogászképzésben kötelező szakmai gyakorlatot. Ez idő alatt, valamint dolgozatom elkészítése során sikerült némi betekintést nyernem a Szolgálat munkájába. A köztudatban az ÁNTSZ mint bírságoló hatóság, mint a szakszerűtlenül működő éttermek, szórakozóhelyek, vágóhidak „bezáratója” szerepel, én magam – kutatásaim során – egészen más oldaláról is megismerhettem. Széleskörű tevékenységének bemutatására tesz e tanulmány kísérletet.

I. Egészségügyi igazgatás

Az *Alkotmány 70/D. §-a* szerint a Magyar Köztársaság területén élőknek joguk van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez. Ez alapvető emberi jog, amelyet hazánk az egészségügyi intézmények, és az orvosi ellátás megszervezésével valósít meg.¹ Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény az *egészségügyi ellátáshoz való jogot* négy elemre bontja, melyek a következők:

- Minden betegnek joga van sürgős szükség esetén az életmentő, illetve a súlyos vagy maradandó egészségkárosodás megelőzését biztosító ellátáshoz, valamint fájdalomnak csillapításához és szenvedéseinek csökkentéséhez.
- Minden betegnek joga van – jogszabályban meghatározott keretek között – az egészségi állapota által indokolt, megfelelő, folyamatosan hozzáférhető és az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő egészségügyi ellátáshoz.

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Közigazgatási Jog Tagozat II.” szekcióban különdíjat ért el. Konzulens: Dr. Kóbor Gyula

- A betegnek joga van az állapota által szakmailag indokolt szintű egészségügyi szolgáltató és – ha jogszabály kivételt nem tesz – a választott orvos egyetértésével az ellátását végző orvos megválasztásához, amennyiben azt az egészségi állapota által indokolt ellátás szakmai tartalma, az ellátás sürgőssége vagy az ellátás igénybevételeinek alapjául szolgáló jogviszony nem zárja ki.
- Amennyiben a beteg az adott egészségügyi szolgáltatónál nem részesíthető az egészségi állapota által indokolt legrövidebb időn belül a szükséges ellátásban, tájékoztatni kell őt arról, hogy az adott ellátás mely egészségügyi szolgáltatónál² biztosítható. A beteget a külön jogszabályban meghatározott esetben és módon kell várólistára helyezni.³

Az egészségügy *irányítását a Kormány az egészségügyért felelős minisztérium – jelenleg az Egészségügyi Minisztérium – útján látja el. Az állam az egészségügyi feladatok ellátását különböző szervek segítségével biztosítja, ezek az Egészségügyi Minisztérium, az önkormányzatok, és az utóbbiak által létrehozott intézmények. Az egészségügyi igazgatás központi, dekoncentrált szerve az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat.*

Az ÁNTSZ állami költségvetésből működtetett *központi hivatal*, amely irányító, koordináló és felügyeleti feladatokat lát el a közegészségügyi (különösen a környezet- és település-, élelmezés- és táplálkozás-, gyermek- és ifjúság-, sugár-egészségügyi, kémiai biztonsági), a járványügyi, az egészségfejlesztési (egészségvédelmi, egészségnevelési és egészség-megőrzési), és az egészségügyi és igazgatási tevékenységek felett, valamint felügyeli az egészségügyi ellátást.⁴ A közegészségügyi és a járványügyi feladatok jellegüknél fogva többnyire nem csak egy önkormányzat területét érintik. Ezért vált szükségessé ennek, az önkormányzatoktól független dekoncentrált szervnek a felállítása.⁵

II. Az ÁNTSZ létrejöttének története

1. A közegészségügy magyarországi történetének kezdetei

Magyarországon szervezett közegészségügyi tevékenységről mindössze a XVIII. század második felétől beszélhetünk. *Mária Terézia* nevéhez fűződik az első átfogó egészségügyi rendelet, a Hodosi Skollanics József Ferenc, Pozsony megye „physicusa”⁶ által szerkesztett, 1752-ben kelt és 1770-ben kihirdetett Generale normativum in re sanitatis.⁷ Ezen a rendeleten és kiegészítő szabályzatain alapult a magyar egészségügyi közigazgatás 1849-ig. A Generale normativum fektette le a *physicusi (tisztiorvosi) rendszer* alapjait.

A rendelet első része minden vármegyét és szabad királyi várost *egészségügyi bizottság felállítására* kötelezett. A bizottságok feladata az orvosok, sebészek, gyógyszerészek, gyógyszertárak, ispotályok, borbélyok, fürdősök és bábák feletti hatósági felügyelet volt. Az első négy szakasz többek között a megyei physicusok feladatait, az emberi és állati járványok idején az orvosi tevékenységet, a vesztegár idején kötelező intézkedéseket írja le és az orvosok, sebészek, patikusok, bábák eskümintájával zárul.⁸ Ebben a részben megfigyelhetjük a hippokratészi erkölcsiséget.⁹

A rendeletehöz később – mint feljebb már láthattuk – több kiegészítő szabályzat is társult. Ezek közül témánk szempontjából kettő bír kiemelkedő jelentőséggel. A physicusok számára írt *működési szabályzat*, az „*Instructio officiosa pro physicis comitatensibus*” (Tiszti oktatás a vármegyék orvosdoktorainak számára) 1787-ben jelent meg. A szabályzat a physicusok feladatává tette többek között a községek egészségügyi szemléjét, a járványok elleni küzdelmet (például járványügyi zárlat elrendelését) a füvek és gombák ismeretét, a vármegye területén élő egészségügyi személyzet (például a gyógyszerészek és bábák) szakmai felügyeletét, a kuruzslók üldözését, valamint a törvényszéki orvosi teendőket. A másik rendelkezés a megyei és megyei jogú városi physicusok *központi szakmai felügyeletéről* szólt. II. József 1786-ban a helytartótanácon belül egy *országos főorvosi állást* – „*Protomedicus Regni Hungarie*” státuszt – hozott létre azzal a céllal, hogy az ellenőrzést gyakoroljon a physicusok felett. Erdély egészségügyét külön protomedicusok igazgatták. A protomedicus feladatait tartalmazó szabályzat – az *Instructio Officiosa pro Regni Protomedico* – 1802-ben jelent meg.

A *nyelvújítási* hullám a közegészségügyet sem kerülte el. A megyei és városi physicus helyett egyre elterjedtebbé vált a *megyei vagy városi főorvos* kifejezés. A protomedicust pedig lassanként az országos főorvosi cím váltotta fel. A szabadságharc leverése derékba törte a magyar közegészségügyet.

2. A magyar közegészségügy a szabadságharc leverésétől az első világháborúig

A szabadságharc káros következményei miatt az országos főorvosi státuszt sem töltötték be egészen 1862-ig. Ezzel egyidejűleg megjelent az *igény egy átfogó közegészségügyi törvény* megalkotására. Az országgyűlés az elé került két különböző törvényjavaslat közül *Balassa János*¹⁰ tervezetét fogadta el. Így született meg az akkori Európa egyik legmodernebb törvénye, az *1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről*. A törvény egyik legjelentősebb eredménye annak kimondása volt, hogy a közegészségügy vezetése az állami igazgatás körébe tartozik.¹¹ Kerettörvény volt, mely az intézkedések szükségességét, valamint a végrehajtásukért felelős szerveket írta elő,

teret engedve a tudomány fejlődésének és a törvény helyi viszonyoknak megfelelő alkalmazásnak. Egy 1899-ben kiadott közigazgatási jogi tankönyv a törvény alapján a *közegészségügyi igazgatást három részre* bontja: ezek a közegészségügyi szervezet és az ehhez kapcsolódó közegészségügyi bírászkodás, a szorosabb értelemben vett egészségügy (Sanitätswesen), végül a gyógyászati ügy (Medizinalwesen).

A közegészségügy vezetése tehát az *államigazgatás* körébe tartozott. Területi és települési szinteken a törvényhatóságok valamint a községek jelentek meg az államigazgatás közvetítőiként. A közegészségügy akkoriban a *belügyminiszter vezetése* alatt állt, aki főfelügyeletet gyakorolt, szabályrendeleteket bocsátott ki, legfelső fokon döntött a – ma felülvizsgálatnak, mint másodfokú jogorvoslatnak megfelelő – felfolyamodásokról, és engedélyeket adott ki a törvény által hatáskörébe utalt ügyekben. A belügyminisztériumon belül közegészségügyi osztály működött, ahol többek között közegészségügyi felügyelőket alkalmaztak, akiknek az volt a feladatuk, hogy a kerületükhöz tartozó törvényhatóságokban ellenőrizzék a közegészségügyi törvény és az annak alapján kiadott kormányrendeletek betartását. A *törvényhatósági közgyűlés* közegészségügyi ügyekben szabályrendeletet alkothattott. Minden törvényhatóságban egészségügyi bizottságot alakítottak ki, melynek tagjai a főorvos, minden hatósági orvos és állatorvos, a honvédség főorvosa, egy mérnök, egy építész és egy gyógyszerész voltak, többi tagját pedig a törvényhatósági bizottság kebeléből választották háromévente. Az egészségügyi bizottság súlyos járványok esetén járványbizottsággá alakult. A törvényhatóságot alispán vagy polgármester vezette, aki ellenőrizte a közegészségügyi jogszabályok alárendelt szervek általi betartását. A vezető másodfokon döntött az elsőfokú hatóság határozata elleni felfolyamodások kérdésében. Az alispán másodfokú határozata ellen a közigazgatási bizottsághoz fellebbezhetek a felek, amely harmadfokon bírálta el az ügyet. A közigazgatási bizottság határozata ellen további fellebbezésnek nem volt helye, de a főispán a bizottság bármely határozatát felterjeszthette a belügyminiszterhez jogorvoslat céljából. A törvényhatóság vezetőjének közegészségügyekben eljáró szakközege a *tisztifőorvos* volt. A *község* végrehajtotta a törvényt, a kormány, valamint a törvényhatóság rá vonatkozó rendelkezéseit. Minden törvényhatósági joggal felruházott város, a törvényhatóságok székhelyéül szolgáló városok, valamint minden legalább hatezer lakosú község köteles volt *orvost* foglalkoztatni. A hatezer lélekszám alatti településeket a mai körjegyzőségekhez hasonlóan közegészségi körbe rendezték, ahol ugyancsak kötelezővé tették *körorvos* tartását. Minden legalább ezerötyszáz lakosú község köteles volt *szülésznőt* alkalmazni. A közegészségügy fejlődése azonban ismét megtört az I. világháború következtében.

3. A közegészségügy alakulása a két világháború között

Az első világháború, az ezt követő belpolitikai események, valamint a trianoni béke következményei *súlyos válságba* sodorták a magyar közegészségügyet. A helyzet mihamarabbi reakciót igényelt. 1927-ben megalakították az *Országos Közegészségügyi Intézetet* (OKI), melynek első vezetője *Johan Béla*¹² lett. Az 1925. évi XXXI. törvénycikk szerint: „Az Intézet feladata a közegészségi tudomány gyakorlati előmozdítása, főleg a fertőző betegségek ellen irányuló védekezés irányítása, a közegészségügyi hatóságok támogatása, és közreműködés a közegészségügyi személyzet, különösen a tisztiorvosi kar, megfelelő kiképzésében.”¹³ Johan Béla nevéhez fűződik az *1939. évi IX. törvénycikk* a hatósági orvosi szolgálatról és a közegészségügyi törvények és egyéb rendelkezéseinek módosításáról, amely jelentős lépés volt a *tisztiorvosi rendszer széttagoltságának felszámolásában*. A járási tisztiorvosok közvetlen felettese a *megyei tisztifőorvos* lett, aki pedig a belügyminiszternek volt alárendelve. Ekkor szervezték újra a tisztiorvosi képzéshez szükséges tanfolyam anyagát is. 1940-ben megalkották az *1000/1940 BM rendeletet a zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálatról*, amely különösen az esendő kórosztályok védelméről, illetve a népbetegségek elleni szervezett küzdelemről szólt. A rendelet alapján az országot egészségvédelmi körökre osztották fel, központjai az *egészségházak* voltak, melyek különböző feladatokat láttak el. A legegyszerűbb esetben az egészségház tanácsadói funkciót látott el, emellett a tisztasági fürdő, valamint a védőnő lakása is itt helyezkedett el. A következő egészségházforma már anya- és csecsemővédelmi intézményekkel bővült, ez azonban több egészségvédelmi kört látott el. A legnagyobb egészségházakban tüdőgondozó, nemibeteg-gondozó is helyet kapott, sőt a rendelet már előrevetítette a rákszűrőállomások létesítését is. Ezzel a rendelettel több száz gyakorló orvost vontak be a megelőző orvosi szolgálatba, és a járások közegészségügyi vezetői a járási tisztiorvosok, míg a megye és a törvényhatósági jogú városok egészségvédelmi köreinek legfőbb vezetői a tisztifőorvosok lettek. Ezzel a tisztiorvosi szolgálat egészségügyi rendészeti funkciói kibővültek. A magyar egészségügy felszálló íve azonban ismét leáldozott a II. világháborúban.

4. Tisztiorvoslás a II. világháborútól a rendszerváltásig

Az újabb világégés kimondhatatlan pusztítást eredményezett; több száz orvos meghalt, vagy menekült el az országból, a kórházak és egészségházak egy része működésképtelenné vált, pusztítottak a különböző járványok és az éhezés.

A tisztiorvosok egy része tovább tudott dolgozni, az OKI is folytatta tevékenységét, és emberfeletti erőfeszítéseket tettek az egészségügyi helyzet normalizálására. Sokat segített továbbá, hogy 1949-ben megalakult az *Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi*, valamint az *Országos Munkaegészségügyi Intézet*. Az így létrejött *tisztiorvosi rendszer* azonban nem volt hosszú életű, rövidesen megkezdődött a *közegészségügy szovjet típusú átalakítása*. 1951-ben megjelent az *Állami Közegészségügyi Felügyelet szervezéséről szóló minisztertanácsi rendelet* – amelyet azután újabb rendeletek és utasítások követtek – gyökeresen megváltoztatva a tisztiorvosi rendszert.

A tisztiorvosokat és tisztifőorvosokat *állami közegészségügyi-járványügyi felügyelők* váltották fel, akiknek szakmai irányítása a megyei felügyelőhöz tartozott, munkájuk tekintetében a tanácsok végrehajtó bizottságainak voltak alárendelve. A megyei felügyelő egyben a megyei *Közegészségügyi - Járványügyi Állomásnak* (KÖJÁL) volt az igazgatója. A megyei felügyelő szakmai munkáját az Egészségügyi Minisztérium Közegészségügyi és Járványügyi Főosztályának főfelügyelője, közigazgatási munkáját a megyei főorvos irányította. A tisztiorvosi rendszer függetlenségét teljesen elvesztette.

A KÖJÁL számos *előnnyel* rendelkezett – történetében először kapott hatósági jogkört – ugyanakkor komoly *hátrányai* is voltak, például, hogy közel az összes társadalom-egészségügyi funkcióját elvesztette, amely jelentős közegészségügyi következményekkel járt. Ennek hatására a *Magyar Tudományos Akadémia* 1986-ban bizottságot küldött ki a magyar lakosság egészségi állapotára ható tényezők vizsgálatára, amely megerősítette a kedvezőtlen mutatókat és a megoldást többek között a közegészségügyi és járványügyi hálózat *korszerűsítésében* látta. A reform 1990-ben vette kezdetét.

5. A közegészségügy alakulása a rendszerváltástól napjainkig

A rendszerváltás után megalakult kormány elhatározta, egy korszerű közegészségügyi ellátó és szakfelügyeleti illetve szakirányítási intézményrendszer létrehozását. Ennek megtervezésére *szakértői bizottságot* alakított, amely különböző elveket dolgozott ki az új intézményrendszer kialakítására.

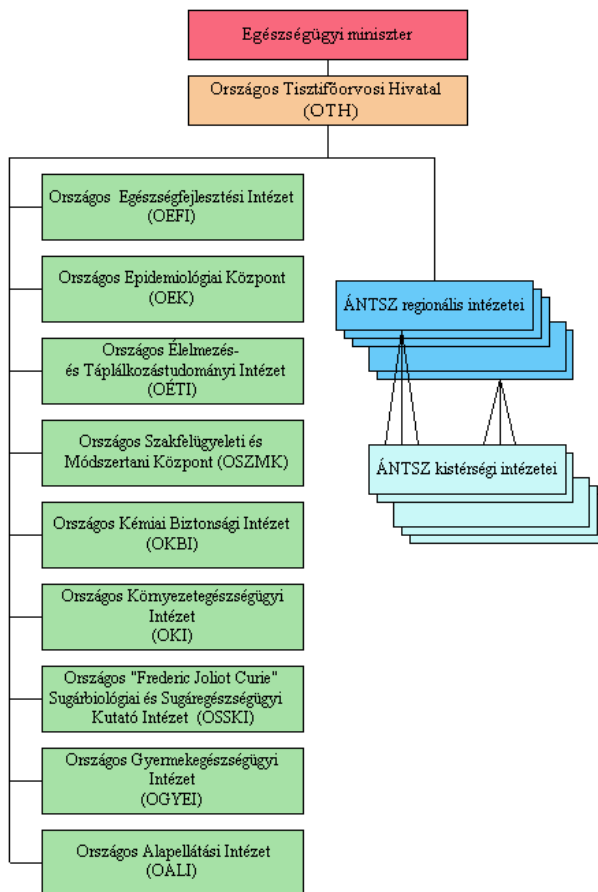
Alapvető *célkitűzéseik* között szerepelt a népesség fogyásának megakadályozása különösen a korai halálozás csökkentése révén. Erre tekintettel a szervezet elnevezésének is tükröznie kellett, hogy a nép szolgálatában áll. A célok megvalósítása érdekében szükséges volt *visszaállítani* az országos tisztifőorvos által irányított *tisztiorvosi rendszert*, melynek keretében ismét szerepet kapott az egészségvédelem is a közegészségügy és járványügy mellett. Az új intézményt *függetleníteni kellett* az önkormányzatoktól, ezért *dekoncentrált* államigazgatási szervként, a *hatósági jogkörrel*, és megfelelő

laboratóriumi háttérrel kívánták létrehozni. Az új szervezetet régi, tapasztalt szakemberek és új, az egészségügy eddig más szakterületein dolgozók együttes munkájával szerették volna felállítani.¹⁴

A folyamat eredményeképpen a – többször módosított, de még ma is hatályban lévő – *1991. évi XI. törvény* létrehívta az *Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálatot*. A Szolgálat szervezeti és működési szabályzatát a *7/1991 (IV. 26.) NM rendelet* szabályozta. Ennek értelmében a közegészségügyi, járványügyi és egészségvédelmi (népegészségügyi) tevékenység irányítása és felügyelete, valamint az egészségügyi ellátás felügyelete állami feladat, melyet az akkor a népjóléti miniszter – ma az egészségügyi miniszter – irányítása alatt álló ÁNTSZ lát el.

Végül az *Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálatról* és a gyógyszerészeti államigazgatási szerv kijelöléséről szóló *362/2006 (XII. 28.) kormányrendelet* 2007. január 1-jei hatállyal megszüntette az ÁNTSZ megyei és fővárosi intézeteit, helyettük *regionális rendszerbe* szervezte a Szolgálat területi szintjét. A regionális intézetek a megyei/fővárosi intézetek jogutódjaként működnek. A városi intézeteket *kistérségi intézetek* váltották fel. A reform kapcsán hét regionális intézet és 69 kistérségi intézet került kialakításra.

III. Az ÁNTSZ szervezeti felépítése

1. ábra: Az ÁNTSZ szervezeti felépítése¹⁵

Amint azt a mellékelt ábra mutatja, az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat *háromszintű központi szerv*. A szervezet *irányítása* az egészségügyért felelős miniszter hatáskörébe tartozik, *vezetését* az országos tisztifőorvos és hivatala látja el. A középső szinten regionális intézetek működnek, végül a legalsó szintet a kistérségi intézetek foglalják el.

Az *Országos Tisztifőorvosi Hivatal* (OTH) önállóan gazdálkodó és teljes jogkörrel és jogi személyiséggel rendelkező központi költségvetési szerv, melynek élén az országos tisztifőorvos áll, akit az egészségügyért felelős miniszter nevez ki. Az OTH felügyeleti szerve az Egészségügy Minisztérium.¹⁶ Az OTH irányítása alá tartoznak továbbá meghatározott, részjogkörrel

rendelkező, részben önállóan gazdálkodó költségvetési szervként működő – az ábrán látható – országos intézetek. Az országos intézeteket főigazgató vezeti.¹⁷ A központi szervek az ország egész területére kiterjedő kizárólagos illetékességgel látják el feladataikat.

Az Országos Tisztifőorvosi Hivatal szervezetileg főosztályokra, főosztályi szinttel azonos főigazgatóságra, valamint osztályokra tagozódik. „A Hivatal igazgatójának irányításával működő szervezeti egységek összefoglaló megnevezéseként a Hivatali Apparátus, a gazdasági főigazgató irányításával működő szervezeti egységek esetében a Gazdasági Főigazgatóság megnevezés használandó.”¹⁸

A Belső Ellenőrzési Főosztály, a Gyorsreagálási Osztály, a Humánpolitikai és Oktatási Főosztály, a Kommunikációs Főosztály, a Kontrolling Főosztály, valamint az Országos Tisztifőorvosi Titkárság közvetlenül az országos tisztifőorvos irányítása alá tartoznak. Az *országos tisztifőorvost* az egészségügyért felelős miniszter nevezi ki, és gyakorolja felette a munkáltatói jogokat. A további szervezeti egységeket – a Hivatali Apparátust – a hivatal igazgatója irányítja. A Hivatal igazgatóját az országos tisztifőorvos javaslatára az egészségügyért felelős miniszter nevezi ki. A *hivatali apparátus* a következő alegységekre tagozódik:

- Egészségügyi Igazgatási Főosztály
- Hivatali Titkárság,
- Informatikai Főosztály
- Járványügyi Főosztály
- Jogi Főosztály
- Közegészségügyi Főosztály
- Országos Gyógyhelyi és Gyógyfürdőügyi Főigazgatóság
- Nemzetközi Főosztály
- Népegészségügyi Főosztály.

A felsoroltak közül a Közegészségügyi, a Járványügyi, a Népegészségügyi, az Informatikai és a Nemzetközi Főosztályok, valamint az Országos Gyógyhelyi és Gyógyfürdőügyi Főigazgatóság a *helyettes országos tisztifőorvosok* szakmai irányítása alá tartoznak. Őket az országos tisztifőorvos javaslatára az egészségügyi miniszter nevezi ki.

Az *országos tisztifőgyógyszerészt* az országos tisztifőorvos javaslatára az egészségügyért felelős miniszter nevezi ki. A tisztifőgyógyszerész irányítja a Gyógyszerészeti Főosztályt.

A gazdasági főigazgatót szintén az egészségügyért felelős miniszter nevezi ki az országos tisztifőorvos javaslatára. Az ő irányítása alá tartoznak a Beruházási és Ingatlanfejlesztési, a Koordinációs és Közbeszerzési, a Közgazdasági és az Üzemeltetési és Szolgáltató Főosztály, valamint a Bér- és Munka-

ügyi Osztály. A főosztályokat főosztályvezetők vezetik, akiket az országos tisztifőorvos nevez ki, és gyakorolja felettük a munkáltatói jogokat.

Az OTH munkáját különböző *testületi szervek* segítik, ilyenek a Főigazgatói Tanács, a felsővezetői értekezlet, a vezetői értekezlet, a munkaértekezlet, a referáló értekezlet, a regionális tisztifőorvosi értekezlet, a kistérségi tisztifőorvosi értekezlet, a regionális tisztifőgyógyszerész értekezlet és a szakmai értekezlet.¹⁹

Az ÁNTSZ *területi szervei* az OTH közvetlen irányítása alatt működő regionális intézetek. A regionális intézet részjogkörrel rendelkező, részben önállóan gazdálkodó költségvetési szerv. A regionális intézet jogi személy, vezetője a regionális tisztifőorvos, akit az országos tisztifőorvos nevez ki, és gyakorolja felette a munkáltatói jogokat.²⁰

A Szolgálat *helyi szervei* a regionális tisztifőorvos közvetlen irányítása alá tartozó kistérségi intézetek, valamint a fővárosi kerületi intézetek. „A kistérségi intézet a regionális intézet jogi személyiséggel nem rendelkező, önálló feladatkörrel felruházott szervezeti egysége.”²¹ A kistérségi intézet vezetője a kistérségi tisztifőorvos, akit a regionális tisztifőorvos nevez ki az országos tisztifőorvos egyetértésével. A kistérségi tisztifőorvos gyakorolja a kistérségi intézet alkalmazottai felett a munkáltatói jogokat. A regionális tisztifőorvosi, a helyettes regionális tisztifőorvosi, a regionális tisztifőgyógyszerész, továbbá a kistérségi tisztifőorvosi állásokat pályázat útján töltik be.²²

IV. Feladat- és hatáskör

Az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat hatásköri szabályait összesen *339 jogszabály*, ezen belül 36 törvény, 95 MT és kormányrendelet, 207 miniszteri rendelet és egy miniszteri utasítás tartalmazza.²³ Legátfogóbbak az egészségügyi hatósági igazgatási tevékenységről szóló 1991. évi XI. törvény, az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény és az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálatról és a gyógyszerészeti államigazgatási szerv kijelöléséről szóló 362/2006. (XII. 28.) kormányrendelet. Korábban a ma már nem hatályos az ÁNTSZ szervezetéről és működéséről szóló 7/1991. (IV. 26.) NM rendelet szabályozta e tárgykört.

A *fertőző betegségek elleni küzdelemben* a közegészségügyi és járványügyi tevékenység eredményessége sokszor az intézkedés gyorsaságán múlik, ezért elengedhetetlen, hogy a hatósági intézkedések feltétlen végrehajtási kötelezettséggel párosuljanak, a diszkrecionális elemeket a lehetőségekhez mérten kizárják, és a *hatósági jogosítványok* e területeken legyenek a *legerősebbek*.²⁴ Az ÁNTSZ nemcsak közegészségügyi és járványügyi hatóság, hanem biztosítja az egészségügyi ellátás feletti állami felügyeletet, illetve egészségvédelmi feladatai is vannak. Igazgatási funkciói mellett számos

szolgáltató tevékenységet végez. Egyes jogszabályban meghatározott esetekben pedig szakhatóságként működik.²⁵ Az egészségügyi hatósági és igazgatási tevékenységről szóló 1991. évi XI. törvény értelmében az ÁNTSZ *felügyeletet gyakorol* az ország közegészségügyi és járványügyi viszonyai felett. Ennek keretében közegészségügyi ellenőrzést végez, biztosítja a közegészségügyi előírások betartását és végrehajtja a külön jogszabályok által hatáskörébe utalt feladatokat.

Népegészségügyi tevékenysége keretében vizsgálja, elemzi és ellenőrzi a lakosság egészségi állapotának alakulását, és az azt befolyásoló és veszélyeztető tényezőket; kialakítja és működteti a fertőző és nem fertőző betegségek, valamint a környezeti hatásokkal összefüggő egészségkárosodások bejelentési és nyilvántartási rendszerét; tudományosan megalapozza a közegészségügyi követelményeket; valamint ösztönzi és támogatja a közegészségügyi ártalmak megelőzését szolgáló tudatos és aktív magatartás társadalmi méretű kialakítását.

Környezet- és településegészségügyi feladatai különösen a légszennyezettség rendszeres vizsgálata, az emberi használatra szolgáló vizek (pl. medencevíz, gyógyvíz, ivóvíz) minőségére vonatkozó közegészségügyi előírások betartásának vizsgálata és a veszélyes hulladékokkal kapcsolatos előírások érvényesülésének ellenőrzése.

Sugáregészségügyi tevékenysége keretében megalkotja, ellenőrzi és érvényesíti a munkahelyi és környezeti sugárvédelmi normákat, közegészségügyi követelményeket. Az egészségügyi államigazgatási szerv kémiai biztonsággal összefüggő, élelmezés- és táplálkozásegészségügyi, járványügyi, egészségfejlesztési valamint koordinációs feladatokat is ellát.

A Szolgálat közegészségügyi és járványügyi feladatai ellátása érdekében *laboratóriumokat* tart fenn. Az ÁNTSZ valamennyi természetes és jogi személyre, valamint jogi személyiséggel nem rendelkező társaságra kiterjedő hatósági jogkört gyakorol.

V. Az ÁNTSZ hatósági eljárása

Ha jogszabály eltérően nem rendelkezik, az *elsőfokú eljárás* a Szolgálat *kistérségi intézményeinek* hatáskörébe tartozik.²⁶ Ilyen területek például a vízminőség védelem, a levegőtisztaság védelem, a zaj- és rezgésvédelem, a talajvédelem és hulladékkezelés, a járványügy és az egészségfejlesztés. Külön jogszabályok nevesítik azokat az eseteket, amelyekben *első fokon magasabb fórum* jár el: így például valamennyi az ÁNTSZ hatáskörébe tartozó szabálysértési ügyben a regionális intézet is eljárhat első fokon (pl. kutyával való veszélyeztetés esetén a regionális intézet ügyintézője helyszíni bírságot szabhat ki, valamint kábítószer-rendészeti szabálysértés illetve közegészség-

ügyi szabálysértés estén is eljárhat).²⁷ Az ivóvízzel kapcsolatos ügyekben többnyire a regionális intézet jár el (pl. ivóvíz minőségének ellenőrzése).²⁸ A regionális intézet évente legalább egyszer megvizsgál minden olyan fedett közfürdőt, amelynek megengedett legnagyobb terhelése meghaladja az 50 főt, szabadtéri közfürdő esetén a 100 főt.²⁹ Ha egy víziközmű vízminősége nem felel meg az előírt követelményeknek, az üzemeltető köteles erről a fogyasztókat, a vízügyi hatóságot, az érintett önkormányzatot, valamint az ÁNTSZ illetékes regionális intézetét értesíteni. Utóbbi határoz az üzemeltetés további feltételeiről. Ha a víz szennyezettsége valószínűsíthető, az ÁNTSZ az újbóli üzemeltetés feltételül szabhatja a vízminőség-ellenőrző vizsgálatok kedvező eredményét.³⁰ A Szolgálat *kémiai biztonsággal* összefüggő feladataiban többnyire az *Országos Tisztifőorvosi Hivatal* jár el első fokon.

Amennyiben elsőfokon a kistérség járt el, a *másodfokú eljárást* a *regionális intézet* folytatja le. Ha azonban a régió, vagy valamely országos intézet járt el első fokon, úgy a másodfok már az *Országos Tisztifőorvosi Hivatal* lesz. Ha pedig az OTH, vagy az országos tisztifőorvos folytatja le az elsőfokú eljárást, akkor másodfokon a *külön jogszabály szerinti jogorvoslati hatóság* jár el. A fellebbezési fórum két dolgot tehet a jogorvoslati eljárásban. Egyrészt *megsemmisítheti* az első fokon eljárt intézet jogszabálysértő határozatát a tényállás kiegészítéséhez szükséges külön vizsgálatok elvégzésével, másrészt a tényállás kiegészítéséhez szükséges külön vizsgálatok elvégzésével vagy megsemmisíti a jogszabálysértő határozatot és *új eljárást lefolytatására* utasítja az első fokú hatóságot, vagy *megváltoztatja* azt. Az első esetben az első fokú szerv az új eljárást külön díj befizetése nélkül köteles lefolytatni. A második esetben köteles azonban a másodfokon eljáró intézet számára az eljárásban felmerült szükséges költségeket megtéríteni.³¹ *Helyszini ellenőrzésre* a Szolgálat fényképes igazolvánnyal rendelkező köztisztviselője jogosult.

Az ÁNTSZ hatósági eljárását kezdeményező magánszemély, jogi személy, valamint jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet köteles bizonyos eljárási cselekmények (például az OTH által kiadott sugárvédelmi minősítés)³² *költségeit* megtéríteni.³³ A közigazgatási hatósági eljárás során felmerülő mintavételi, laboratóriumi, illetve az egyéb műszeres vizsgálatok költségei, továbbá az eljárásban a tényállás tisztázása során felmerült személyi és dologi költségek külön jogszabály eltérő rendelkezése hiányában egyéb eljárási költségnek minősülnek.³⁴ A felszámítható költségek mértékét a népjóléti ágazatba tartozó egyes államigazgatási eljárásokért és igazgatási jellegű szolgáltatásokért fizetendő díjakról szóló 50/1996. (XII. 27.) NM rendelet határozza meg az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény felhatalmazása alapján.

A Szolgálat *kistérségi intézete szakhatóságként* jár el a vízjogi engedélyezési eljárásban.³⁵ Úgyisintén, ha a közfürdő vízi létesítményeinek, mint sajátos építményszakfajtáknak a létesítéséhez, alakításához vagy felújításához vízjogi, illetőleg építési engedély szükséges.³⁶ Fürdőhely kijelölésében szakhatóságként közreműködik többek között az ÁNTSZ fürdőhely fekvése szerint illetékes kistérségi intézete is.³⁷ A környezetvédelmi hatóság – többek között a Szolgálat kistérségi intézetének szakhatósági állásfoglalása alapján – az előírtnál kisebb levegőtisztaság védelmi övezetet is megállapíthat, ha valamennyi levegővédelmi követelmény teljesül.³⁸ A zajgátló védőövezetet – a területileg illetékes kistérségi közegészségügyi hatóság állásfoglalásának kikérése után – az illetékes légiközlekedési hatóság jelöli ki.³⁹ Temető létesítéséhez a kistérségi intézet – egészségügyi igazgatással kapcsolatos hatáskörében kiadott – szakhatósági állásfoglalása szükséges.⁴⁰

Az ÁNTSZ *regionális intézete* egyes ügycsoportokban *szakhatóságként* jár el, például a természetben okozott károsodás mértékének megállapítása ügyében eljáró hatóság által készített tényfeltárás esetén.⁴¹ Meglévő közfürdő esetén az előírásoktól való eltérést a közfürdő területe szerint illetékes vízügyi igazgatóság engedélyezheti az ÁNTSZ regionális intézetének szakhatósági hozzájárulásával.⁴² A természetes ásványvíz elismerési kérelmével egyidejűleg be kell nyújtani többek között az ÁNTSZ területileg illetékes regionális intézetének szakvéleményét a víznyerőhely állapotának közegészségügyi elbírálásáról, és a víz palackozási célú felhasználhatóságának közegészségügyi feltételeiről.⁴³ A környezetvédelmi hatóság a Szolgálat regionális intézetét az építőipari tevékenység ideje alatti zaj- és rezgésvédelmi ellenőrzési eljárásba szakhatóságként bevonja.⁴⁴ A települési hulladékkal kapcsolatos engedélyezési eljárásba közegészségügyi szakkérdésekre kiterjedően mindig bevonandó első fokon az ÁNTSZ területileg illetékes kistérségi intézete, másodfokon pedig annak regionális intézete.⁴⁵ Az OTH működik közre szakhatóságként a radioaktív hulladék országhatáron át történő szállításának engedélyezésében.⁴⁶

Az ÁNTSZ eljárása során kémiai terhelési, szabálysértési, valamint egészségvédelmi *bírságot* szabhat ki. A Szolgálathoz befolyt bírságok kirovására, behajtására és felhasználására szóló nyilvántartást az országos tisztifőorvos vezeti, amelynek összefoglaló adatairól évente tájékoztatja a minisztert.⁴⁷

VI. Következtetések – javaslatok

A *közigazgatási reform sikerességét* az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat vonatkozásában *korai lenne megítélni*, hiszen annak bevezetése óta mindössze két év telt el, ugyanakkor már e rövid idő alatt is le tudunk vonni bizonyos következtetéseket. A regionális átszervezésnek az ÁNTSZ vonatkozásában mind pozitív, mind negatív hatásai is megfigyelhetők.

Problémát jelent például, hogy a Szolgálat a kistérségi, illetve a regionális szint kialakítása következtében lecsökkent szervezeti keretekkel *nem tudja kellő hatékonysággal* ellátni kiterjedt feladatkörét. A reform jelentős mértékű létszámleépítéssel járt, ennek következtében már most látható, hogy a megmaradt dolgozókra komoly *többletterhelés* hárul. Az egyes régiókon belüli nagy távolságok *megnehezítik az ad hoc ügyintézés*ét.

Hátrány továbbá, hogy jogszabály nem rendelkezik az egyes államigazgatási szervek regionális központjának kialakításáról, így minden dekoncentrált szerv önállóan dönthette el, hogy hová kerül a székhely. Az ÁNTSZ esetében a hét régió egyikében sem olyan városba került a regionális központ, amelyben orvosi egyetem működik. Ez azért jelent komoly gondot, mert korábban az egyetemekhez tartozó klinikák felügyelete a megyei intézetek hatáskörét képezte, a régiók kialakításával azonban ezek az intézmények „gazdátlanul” maradtak. *Az ellenőrzések gyakorisága* ezért nagymértékben *csökkent*.

Negatívum emellett a *jelentős hatáskörcsökkentés*, ugyanakkor több feladatot csak részben vontak el, ami egy *nagyfokú szétaprózódást* eredményezett. A környezet- és településegészségügyet például megosztották az ÁNTSZ és a környezetvédelmi hatóság között. Az élelmezés és táplálkozás-egészségügy jelenleg egyaránt képezi mind a Szolgálat, mind a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság, mind Magyar Élelmiszer-biztonsági Hivatal, mind pedig a Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatal (MgSzH) hatáskörét. Ez amellett, hogy nagyfokú *jobbizonytalansághoz* vezet, azt eredményezi, hogy egyik szerv sem tekinti majd sajátjának a feladatot, így „a sok baba között elvész a gyerek”. *Véleményem szerint* vissza kellene adni ezeket a hatásköröket az egészségügyi hatóságnak, hogy egy feladat egy szerv kezében összpontosuljon.

A sok hátrány mellett ugyanakkor *pozitívumok* is megfigyelhetők a reform kapcsán. A regionális központok mellett a megyeszékhelyeken továbbra is működnek *kirendeltségek*, melyek lehetővé tesznek bizonyos korlátozott mértékű ügyintézés, például Pécsen is működik járványügyi osztály, nemcsak a kaposvári központban. A kirendeltségekben rendszeres ügyfélfogadásra is lehetőség van.

Előnyként megemlíthetjük, hogy a hatáskörcsökkentés következtében a Szolgálat *működése hatékonyabbá vált* tekintettel arra, hogy közegészségügyi-járványügyi és egyéb egészségügyi igazgatással foglalkozó szakemberei a tényleges alapfeladatokra tudnak koncentrálni. Regionális szinten jobban lehet egységesíteni a feladatellátás követelményrendszerét, így kevesebb személynek nagyobb területre van rálátása, például a kórházhigiénés szabályok betartásának ellenőrzésére.

A 90-es évek végén indokolttá vált az ÁNTSZ *laborhálózatának átszervezése*. Szakértők megállapították, hogy a külső megrendelőknek végzett szolgáltatások árbevétele nem fedezi a működtetés tényleges költségeit, tehát a laboratóriumok veszteségesen végezték vállalkozási tevékenységüket, melyre alapító okirataikban kaptak felhatalmazást.⁴⁸ Az államháztartás működési rendjéről szóló 217/1998. (XII. 30.) kormányrendelet értelmében, ha egy költségvetési szerv veszteségesé válik, felügyeleti szerve köteles a veszteségeség okait felülvizsgálni, és ennek alapján a szervet megszüntetni. A Szolgálat már nem volt képes megfelelni az egyre növekvő EU elvárásoknak, nem tudta elavult eszközeit modernizálni, amely *tendencia* a laboratóriumok kiszervezéséhez vezetett. Ennek eredményeképpen megindult egy olyan *átszervezési folyamat*, mely kivonta az állami szférát a laboratóriumok működtetéséből, és nagymértékű *költségmegtakarítást* eredményezett az ÁNTSZ intézetei számára. 2004-ben sor került a laboratóriumok működésének újraszabályozására. Az átszervezés 14 megye kémiai és 16 megye mikrobiológiai laboratóriumát érintette. Végül a 2189/2004. (VII. 22.) kormányhatározat rendelkezett a Szolgálat laborhálózatának átszervezéséről és a 100 százalékosan állami tulajdonú ÁNTSZ laboratóriumi Kft. megalapításáról, melyet a lehető legrövidebb időn belül privatizálni kell, amire 2006-ban sor is került. A kiszervezés több laboratórium megszüntetését jelentette. A *privatizáció előnye*, hogy jelentős költségteherrel szabadította meg a Szolgálatot. *Hátránya* ellenben, hogy amelyik dolgozó nem járult hozzá a Kft. általi tovább foglalkoztatásához, azt elbocsátották (ez körülbelül 150 embert érintett).

Az ÁNTSZ hatásköri szabályait több, mint 300 jogszabály tartalmazza, ezért *véleményem szerint* indokolt lenne a Szolgálatra vonatkozó rendelkezéseket egyetlen átfogó törvényben szabályozni.

Összegzésképpen elmondható, hogy az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat hatékony működtetése és finanszírozása állami feladat, szerepe pedig nemhogy csökkent volna, hanem egyre nőtt a globalizációval, az urbanizációval, a migrációval és a turizmussal terjedő betegségek megelőzésében.

Jegyzetek

- ¹ Kilényi Géza (szerk.): A közigazgatási jog nagy kézikönyve. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest 2008
- ² Egészségügyi szolgáltató: a tulajdoni formától és fenntartótól függetlenül minden, egészségügyi szolgáltatás nyújtására és az egészségügyi hatóság által kiadott működési engedély alapján jogosult egyéni egészségügyi vállalkozó, jogi személy vagy jogi személyiség nélküli szervezet.
- ³ Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 6-9. §
- ⁴ Az Országos Tisztifőorvosi Hivatal Alapító okirata
- ⁵ Nyitrai Péter: Egészségügyi igazgatás. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc 1997
- ⁶ A „physicus” tisztség a mai regionális tisztifőorvosnak felel meg.
- ⁷ Balázs Péter: Generale Normativum in Re Sanitatis 1770 – Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba-Budapest 2004.
- ⁸ Generale normativum in re sanitatis 1770
- ⁹ Balázs Péter: i.m.
- ¹⁰ Balassa János (1814-1868) kiváló sebész és egyetemi tanár volt, emellett kórházigazgatói tisztséget is betöltött. Balassa Európában az elsők között operált érzéstelenítéssel.
- ¹¹ Kertai Pál – Lun Katalin: 250 éves a magyar tisztiorvosi szolgálat.
<http://www.antsz.hu/portal/portal/antsztortenete.html> (2008.09.06.)
- ¹² Johan Béla (1889 - 1983) orvos, patológus, mikrobiológus, és államtitkár volt.
- ¹³ Tahin Emma: A magyar közegészségügy története
<http://www.kozegeszsegtan.sote.hu/magyar/intezet/kozegtort.htm> (2008.09.05.)
- ¹⁴ Kertai – Lun: i.m.
- ¹⁵ http://www.antsz.hu/portal/portal/szervezetifelepites_46.html?menuid=381f5ecf-1105-11db-87a0-cb90be1e0ead (2008.08.27.)
- ¹⁶ Az egészségügyi miniszter 7/2006. (EüK. 21.) EüM utasítása az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat Országos Tisztifőorvosi Hivatala Szervezeti és Működési Szabályzatáról
- ¹⁷ 362/2006. (XII. 28.) kormányrendelet az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálatról és a gyógyszerészeti államigazgatási szerv kijelöléséről
- ¹⁸ Az egészségügyi miniszter 7/2006. (EüK. 21.) EüM utasítása az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat Országos Tisztifőorvosi Hivatala Szervezeti és Működési Szabályzatáról 6. §. (2) bek.
- ¹⁹ 7/2006. (EüK. 21.) EüM
- ²⁰ Az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat Dél-dunántúli Regionális Intézetének Alapító Okirata
- ²¹ 362/2006. (XII. 28.) kormányrendelet 4.§ (3) bek.
- ²² 362/2006. (XII. 28.) kormányrendelet
- ²³ Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat és központi szervei feladat- és hatáskörére vonatkozó jogszabályok kivonatos gyűjteménye. Összeállította OTH Jogi Főosztály. Lezárva: 2008. 01. 01.
- ²⁴ Nyitrai: i.m.
- ²⁵ Nagy Marianna: Egészségügyi igazgatás. In: Magyar közigazgatási jog különös rész európai kitekintéssel (szerk. Ficzer Lajos – Forgács Imre). Osiris Kiadó, Budapest 1999
- ²⁶ 362/2006. (XII. 28.) kormányrendelet
- ²⁷ 218/1999. (XII. 28.) kormányrendelet az egyes szabálysértésekről
- ²⁸ 201/2001. (X. 25.) kormányrendelet az ivóvíz minőségi követelményeiről és az ellenőrzés rendjéről

- ²⁹ 37/1996. (X. 18.) NM rendelet a közfürdők létesítésének és üzemeltetésének közegészségügyi feltételeiről
- ³⁰ 21/2002. (IV. 25.) KöViM rendelet a víziközművek üzemeltetéséről
- ³¹ 50/1996. (XII. 27.) NM rendelet a népjóléti ágazatba tartozó egyes államigazgatási eljárásokért és igazgatási jellegű szolgáltatásokért fizetendő díjakról
- ³² 16/2000. (VI. 8.) EüM rendelet az atomenergiáról szóló 1996. évi CXVI. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról
- ³³ 50/1996. (XII. 27.) NM rendelet a népjóléti ágazatba tartozó egyes államigazgatási eljárásokért és igazgatási jellegű szolgáltatásokért fizetendő díjakról
- ³⁴ 362/2006. (XII. 28.) kormányrendelet az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálatról és a gyógyszerészeti államigazgatási szerv kijelöléséről
- ³⁵ 72/1996. (V. 22.) kormányrendelet a vízgazdálkodási hatósági jogkör gyakorlásáról
- ³⁶ 121/1996. (VII. 24.) kormányrendelet a közfürdők létesítéséről és működéséről
- ³⁷ 273/2001. (XII. 21.) kormányrendelet a természetes fürdővizek minőségi követelményeiről, valamint a természetes fürdőhelyek kijelöléséről és üzemeltetéséről
- ³⁸ 21/2001. (II. 14.) kormányrendelet a levegő védelmével kapcsolatos egyes szabályokról
- ³⁹ 176/1997. (X. 11.) kormányrendelet a repülőterek környezetében létesítendő zajgátló védőövezetek kijelölésének, hasznosításának és megszüntetésének szabályairól
- ⁴⁰ 1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről
- ⁴¹ 91/2007. (IV. 26.) kormányrendelet a természetben okozott károsodás mértékének megállapításáról, valamint a kármentesítés szabályairól
- ⁴² 37/1996. (X. 18.) NM rendelet a közfürdők létesítésének és üzemeltetésének közegészségügyi feltételeiről
- ⁴³ 65/2004. (IV. 27.) FVM-ESzCsM-GKM együttes rendelet a természetes ásványvíz, a forrásvíz, az ásványi anyaggal dúsított ivóvíz és az ízesített víz palackozásának és forgalomba hozatalának szabályairól
- ⁴⁴ 284/2007. (X. 29.) kormányrendelet a környezeti zaj és rezgés elleni védelem egyes szabályairól
- ⁴⁵ 213/2001. (XI. 14.) kormányrendelet a települési hulladékkal kapcsolatos tevékenységek végzésének feltételeiről
- ⁴⁶ 155/2004. (V. 14.) kormányrendelet a radioaktív hulladék országhatáron át történő szállításának engedélyezéséről
- ⁴⁷ 362/2006. (XII. 28.) kormányrendelet
- ⁴⁸ 217/1998. (XII. 30.) kormányrendelet az államháztartás működési rendjéről

Kó Edit

A jegyző jogállása A szabályozási rendszer anomáliái*

I. Bevezetés

Önkormányzati rendszerünk tizennyolc éve létezik és működik. Ez idő alatt jelentős és jelentősnek hitt változások következtek be a struktúrárt illetően. Vannak azonban problémák – s ezek közé tartozik a jegyző jogállásának rendezése is –, melyekre a mai napig nem találtak megoldást. Ennek oka egyrészt a javaslatok megfogalmazásának hiányában, másrészt pedig a konkrét megoldási alternatívák törvényi szintű rögzítésének elodázásában keresendő. Ezért van tehát az, hogy a jegyző jogállásának kérdésében e közel húsz év alatt nem sikerült egyről a kettőre jutni. A téma *aktualitása miatt* – mely a jelenlegi reformtervekből is látszik – úgy érzem, nem felesleges részletesen bemutatni e kérdést. Dolgozatomban tehát arra teszek kísérletet, hogy bemutassam a jegyző jogállásával kapcsolatos szabályozási problémákat.

II. A hatályos törvényi szabályozás

Az Országgyűlés az Alkotmány felhatalmazására 1990-ben törvényt alkotott a helyi önkormányzatokról: *1990. évi LXV. tv. a helyi önkormányzatokról* (továbbiakban: Ötv.). Elemzéseimhez a törvény hatályos rendelkezéseit rögzíteném itt, ezeket tekintem vezérfonalnak.

A hatályos Ötv. a következőképpen rendelkezik a jegyzőről.¹
„36. § (1) A képviselő-testület – pályázat alapján – a jogszabályban megállapított képesítési követelményeknek megfelelő jegyzőt nevez ki. A képviselő-testület a jegyző, a főjegyző javaslatára – a jegyzőre vonatkozó szabályok szerint – községben kinevezhet, más önkormányzatnál kinevez aljegyzőt a jegyző helyettesítésére, a jegyző által meghatározott feladatok ellátására. A kinevezés határozatlan időre szól.

(2) A jegyző vezeti a képviselő-testület hivatalát. A jegyző

a) gondoskodik az önkormányzat működésével kapcsolatos feladatok ellátásáról;

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Közigazgatási Jog Tagozat I.” szekcióban első helyezést ért el. Konzulens: Dr. Ivancsics Imre

- b) a hatáskörébe tartozó ügyekben szabályozza a kiadmányozás rendjét; gyakorolja a munkáltatói jogokat a képviselő-testület hivatalának köztisztviselői tekintetében. A kinevezéshez, vezetői megbízáshoz, felmentéshez, a vezetői megbízás visszavonásához, jutalmazáshoz — a polgármester által meghatározott körben — a polgármester egyetértése szükséges;
 - c) döntésre előkészíti a polgármester hatáskörébe tartozó államigazgatási ügyeket;
 - d) dönt azokban a hatósági ügyekben, amelyeket a polgármester ad át;
 - e) tanácskozási joggal vesz részt a képviselő-testület, a képviselő-testület bizottságának ülésén;
 - f) dönt a hatáskörébe utalt ügyekben.
- (3) A jegyző köteles jelezni a képviselő-testületnek, a bizottságnak és a polgármesternek, ha a döntésüknél jogszabálysértést észlel.
- (4) A községi körjegyzőségnél a körjegyző a polgármesterek egyetértésével nevezi ki, menti fel és jutalmazza a hivatal dolgozóit, és gyakorolja a munkáltatói jogokat. A polgármesterek megállapodhatnak az egyetértési jog gyakorlásáról. Ha nem tudnak megállapodni, akkor a képviselő-testületek együttes ülése jelöli ki az egyetértési jogot gyakorló polgármestert.”

A jegyző jegyzőkönyv-vezetési kötelezettségéről is az Ötv. rendelkezik.

- „17. § (1) A képviselő-testület üléséről jegyzőkönyvet kell készíteni, amely a megjelent képviselők és meghívottak nevét, a tárgyalt napirendi pontokat, a tanácskozás lényegét, a szavazás számszerű eredményét és a hozott döntéseket tartalmazza. A jegyzőkönyv elkészítéséről a jegyző gondoskodik.
- (2) A képviselő-testület ülésének a jegyzőkönyvét a polgármester és a jegyző írja alá. A jegyzőkönyvet, az ülést követő tizenöt napon belül a jegyző köteles megküldeni a Kormány által rendeletben kijelölt szervnek (közigazgatási hivatal).
- (3) A választópolgárok – a zárt ülés kivételével – betekinhetnek a képviselő-testület előterjesztésébe és ülésének jegyzőkönyvébe. A zárt ülésről külön jegyzőkönyvet kell készíteni. A külön törvény szerinti közérdekű adat és közérdekből nyilvános adat megismerésének lehetőségét zárt ülés tartása esetén is biztosítani kell.”

A jegyző jogállásának tisztázása érdekében az *expressis verbis* jegyzőre irányuló törvényi rendelkezések mellett az Ötv. egy másik alaprendelkezését is felsorakoztatom a hivatkozott jogforrások között.

- „9. § (1) Az önkormányzat jogi személy. Az önkormányzati feladat- és hatáskörök a képviselő-testületet illetik meg. A képviselő-testületet a polgármester képviseli.

(2) Az önkormányzati feladatokat a képviselő-testület és szervei: a polgármester, a képviselő-testület bizottságai, a részönkormányzat testülete, a képviselő-testület hivatala látják el.

(3) A képviselő-testület egyes hatásköreit a polgármesterre, a bizottságaira, a részönkormányzat testületére, a kisebbségi önkormányzat testületére, törvényben meghatározottak szerint társulására ruházhatja. E hatáskör gyakorlásához utasítást adhat, e hatáskört visszavonhatja. Az átruházott hatáskör tovább nem ruházható.”

A jegyző kinevezésének fent említett követelményeit *1992. évi XXIII. törvény a köztisztviselők jogállásáról* (a továbbiakban Ktv.) a következőképpen tartalmazza.²

„8. § (1) Jegyzővé, körjegyzővé, megyei jogú város kerületi hivatalvezetőjévé, aljegyzővé (a továbbiakban együtt: jegyző) az nevezhető ki, aki

a) igazgatásszervezői vagy állam- és jogtudományi doktori képesítéssel, és – a (4) bekezdésben meghatározott esetet kivéve – jogi vagy közigazgatási szakvizsgával, vagy az Országos Közigazgatási Vizsgabizottság (a továbbiakban: OKV) elnöksége által a teljes körűen közigazgatási jellegűnek minősített tudományos fokozat alapján adott mentesítéssel rendelkezik, és

b) legalább kétévi közigazgatási gyakorlatot szerzett.

(2) A községi önkormányzati képviselő-testület a körjegyző és az ötezernél több lakosú község jegyzője kivételével

a) felmentést adhat az (1) bekezdés a) pontjában foglalt igazgatásszervezői vagy állam- és jogtudományi doktori képesítés alól annak a személynek, aki az előírt képesítés megszerzésére irányuló tanulmányait a kinevezéstől számított két éven belül befejezi. A felmentés időtartamának eredménytelen eltelte esetén a jegyző közzszolgálati jogviszonya megszűnik. A képesítés alóli felmentés esetén a (4) bekezdésben meghatározott határidőt a képesítés megszerzésétől kell számítani,

b) az (1) bekezdés b) pontjában előírt gyakorlati időt csökkentheti vagy elengedheti.

(3) ...

(4) A képviselő-testület közigazgatási szakvizsgával nem rendelkező pályázót is kinevezhet, feltéve, hogy a kinevezéstől számított egy éven belül a jogi vagy közigazgatási szakvizsgát, vagy a szakvizsga alól az OKV elnöksége által a teljes körűen közigazgatási jellegűnek minősített tudományos fokozat alapján adott mentesítést megszerzi. A határidő eredménytelen eltelte esetén a jegyző, főjegyző közzszolgálati jogviszonya a törvény erejénél fogva szűnik meg. A határidőbe nem számíthatók be a 25. § (4) bekezdésében meghatározott időtartamok.”

III. A jegyző kapcsolatrendszere

A hatályos szabályozás a jegyzőt illetően bizonytalanságot tartalmaz, hiszen egyrészt államigazgatási, másrészt önkormányzati tisztviselőnek állítja be. A jegyzőt, jogállásának vizsgálatakor elsőként az önkormányzat, majd az államigazgatás szervezetében célszerű elhelyezni. A két alrendszer szükség-szerű szétválasztásakor *Magyary Zoltán* állásfoglalását követem, miszerint „az államigazgatás és az önkormányzati igazgatás nem bontja meg a köz-igazgatás egységét”.

1. A jegyző kapcsolata az önkormányzattal

a) A képviselő-testület és a jegyző

A jelenlegi szabályozás szerint a képviselő-testület kinevezi és irányítja a jegyzőt. Ennek keretében a képviselő-testület szakmailag értékeli a jegyző munkáját, ami azért is érdekes, mert a jegyző munkája nem csupán önkormányzati jellegű, hanem államigazgatási is, amihez a képviselő-testületnek, esetenként pedig a polgármesternek csupán meghatározott mértékű (többnyire minimális) beleszólása lehet. A jegyző tevékenységei között első sorban szerepel az önkormányzat működésével kapcsolatos feladatok ellátása.³ Leszűkítve a kört, a képviselő-testületek működésével kapcsolatban e feladatok közé tartozik az ülések előkészítése (testületi meghívók elkészítése, azok időbeni kiküldése és az ülésterem előkészítése), a napirendek tartalmi és formai szempontból való előkészítése, az előterjesztések eljuttatása a címzetekhez. A képviselő-testület üléséről a jegyző köteles jegyzőkönyvet vezetni, s azt a polgármesterrel egyetemben aláírni. A jegyzőkönyvet az ülést követő tizenöt napon belül a jegyző köteles megküldeni a közigazgatási hivatalnak. A jegyző emellett törvényességi ellenőrzési tevékenysége körében ellenőrzi a képviselő testület munkájának törvényességét, s amennyiben törvénysértést észlel haladéktalanul köteles azt a testület tudomására hozni. Ha figyelmeztetése csupán pusztába kiáltott szó marad, végső soron lehetősége van a közigazgatási hivatalhoz fordulni a törvénysértés orvoslása végett. A képviselő-testület ülésein tanácskozási joggal vesz részt.

b) A jegyző és a bizottságok

A jegyzőt jelzési kötelezettsége a bizottság törvénysértése esetén is köti. Ugyanakkor a képviselő-testületekhez hasonlóan, a bizottságok operatív feladatainak ellátását is a jegyző koordinálja. A bizottság ülésein szintén

tanácskozási joggal vesz részt. A bizottságok feladata közé tartozik a hivatal döntés-előkészítő tevékenysége a képviselő-testülettel szemben.

c) A polgármester és a jegyző

A polgármester és a jegyző kapcsolata *alá- fölérendeltségi viszony*. A polgármester a képviselő-testület elnöke, vezetője. Ebből a pozíciójából adódik a képviselő testület hivatalával szembeni irányító tevékenysége is, mely a polgármestert a jegyző közvetlen felettesévé teszi. A polgármester irányító munkája a hivatal tekintetében ugyanakkor a jegyző közreműködésével jelenik meg, hiszen ő a hivatal vezetője. A polgármester csupán a fő irányvonalak kitűzésében vesz részt, melyet a jegyző utasításain keresztül juttat el a hivatal dolgozóihoz. Kapcsolatuk ugyanakkor nem merül ki csupán e hierarchikus viszonyban, sokkal bonyolultabb annál. Fontos, hogy ők ketten partneri viszonyban, együttműködve tudjanak a település szolgálatára állni, hiszen a jegyző szakmai tudásával, hozzáértésével segíti az önkormányzat, s ezen keresztül a polgármester munkáját. A hatályos *szabályozás* egyértelműen tükrözi kettejük egymásra utaltságát: a jegyző a polgármesterrel egyetértésben gyakorol bizonyos jogokat a hivatal köztisztviselőivel szemben,⁴ döntésre előkészíti a polgármester hatáskörébe tartozó államigazgatási ügyeket,⁵ dönt azokban a hatósági ügyekben, amelyeket a polgármester ad át.⁶ A jegyző és a polgármester *kooperatív viszonya* a képviselő-testületi ülés szereposztásában is megfigyelhető (legalább is a nagyobb városokban, ahol a testület külön ülésteremmel rendelkezik). Míg a képviselő-testület a „küzdőtéren” frakciók szerint helyezkedik el, addig a jegyző és a polgármester egymás mellett, kissé a testület felett foglal helyet. A polgármester a testületi ülést tartalmi szempontból, a jegyző pedig eljárási szempontból (a törvényesség öreként) vezeti, igazgatja. A jegyző és a polgármester egymásra utaltságát gyakorló jegyzők azon megnyilatkozásai⁷ is alátámasztják, hogy gyakorlati tevékenységük ellátása során sokkal többször kerülnek a polgármesterrel interakcióba, s „kényszerülnek” együttműködésre, míg a testülettel nagyrészt csupán az ülések alkalmával találkoznak. Tekintve tehát a jelenlegi szabályozást, azonnal látható a jegyző függőségi viszonya, melyet egyesek kiszolgáltatottságnak⁸ neveznek, ennek értékeléséről azonban később szólnék.

d) A jegyző kapcsolata a polgármesteri hivatallal

Az Ötv. a képviselő testület szervei között nem említi a jegyzőt, azonban a jegyző által vezetett hivatalt igen. A jegyző vezető, a képviselő testület hivatalát (mint szervezetet) vezeti, így a vezetési elmélet szerint a vezetett szervezettől elválasztani nem lehet, hiszen arra hatást gyakorol mind a célok

meghatározásán, mind pedig a döntések meghozatalán keresztül.⁹ Az Ötv. a képviselőtestület hivatala tekintetében, az önkormányzat működésével, valamint az államigazgatási ügyek döntésre való előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatos feladatokat állapít meg.¹⁰ Mindez egyértelműen utal arra a kettőségre, mely a jegyző jogállásában fent megállapítást nyert. Talán nem véletlen – s ebben már jogalkotói következetességet is felfedezhetünk –, hogy amennyiben a hivatal (mint szervezet) tevékenysége önkormányzati és államigazgatási ügyek körében értendő, úgy a jegyzőnek (szervezet vezetője) sem lehet csupán egyik vagy másik tevékenységgel foglalkoznia. Mindez természetesen fordítva is áll, kérdés csak az, vajon a következetes gondolatmenetet miért nem követte a jogalkotó akkor, amikor az önkormányzat szerveit felvázolta. A jegyző kapcsolata a hivatallal a vezetői tevékenység részletes elemzésével tovább árnyalható. A jegyző ugyanis differenciált vezető tevékenységet végez: *hivatali vezetés*; intézményirányítói tevékenységben való közreműködés. Az Ötv. a hivatali vezetés egy-egy szegmensét meg is említi a 36.§ (2) b) pontjában. Ezen felül a jegyző a gyakorlatban az iratkezelés során felmerülő vezetői feladatokat is ellátja: szignál, az ügyintéző által készített aktákat aláírja; a munkáltató jogával kapcsolatos vezetői feladatokat ellátja a köztisztviselők munkába állításától kezdve felelősségre vonáson át köztisztviselői jogviszonyuk megszűnéséig... stb.¹¹ Az *intézményirányítói tevékenység* nagyságrendjében az előbbihez képest jóval kisebb arányt jelent. A jegyző tevékenysége e körben főként az önkormányzat intézményeinek vezetőjével való kapcsolattartás, döntés-előkészítés és ellenőrzés.

2. A jegyző kapcsolata az államigazgatással

„A községi jegyző a közigazgatás mindenese. Az ő kezében futnak össze az adminisztráció összes számai. Tulajdonképpen hivatása volna a községnek tisztviselője lenni. De mert az államigazgatásnak az adminisztráció végső fokain közegei nincsenek, a községi jegyző terheltetett meg az összes államigazgatási teendők végzésével is, meg nem bírálva, elbíri-e a folyton fokozódó munkahalmazt vagy sem. A törvényhozás, mert a helyi igazgatásban külön állami szervek nem léteztek, nem is tehetett egyebet, mint a törvények helyi végrehajtását a községekre, ill. a jegyzőre bízni.”¹² Az állam eszerint az idő előrehaladtával egyre több feladatot osztott le helyi szintre, jelesül a jegyző hatáskörébe. Ezen hatáskörök számba vétele ma már terjedelmük miatt igen nehéz feladat. Települési szinten ugyanis az államigazgatási feladatokat általános hatáskörrel a jegyző látja el. Azokat azonban egyetlen jogszabály sem foglalja össze egyértelműen. Az bizonyos, hogy a jegyző munkájával 60-70%-ban államigazgatási feladatokat lát el. Ezen feladatok jellege igen vegyes. Más a helyzet az önkormányzati oldalon. Mivel a tör-

vény az önkormányzati feladat- és hatáskörök címzettjét, valamint ezek átruházásának lehetőségét egyértelműen megjelöli,¹³ s ezek között a jegyző nem szerepel, a jegyző vonatkozásában, e feladatokat kizárhatjuk. Ezzel kapcsolatban azonban felmerül a kérdés, hogy törvényi rendelkezés hogyan adhat a jegyzőnek mégis önkormányzati hatáskört. Ez történik ugyanis akkor, amikor a jegyző, mint önkormányzati adóhatóság kap szerepet. (Ugyanígy környezetvédelmi hatóság is a jegyző stb.)

IV. A jegyző tevékenységi körei

A jegyző kapcsolatrendszerének tisztázása után, két tevékenységi körét bon-tanám ki részletesebben. Szinte minden ténykedéséről esett már néhány szó a kötődései elemzésekor, ugyanakkor jogállásának megismerése érdekében érdemes ezen ismereteket egységbe foglalni. Ehelyütt szeretném nyomatéko-sítani azt a korábban tett megjegyzésemet, miszerint a dolgozat tartózkodik a feladat- és hatáskörök felsorolásától, mely talán eredménytelen vállalkozás is lenne. Annyit azonban el lehet mondani, hogy a feladatok csoportosítása segít a jegyző kötődéseinek elhatárolásában.

1. Az önkormányzati munka kiszolgálása¹⁴

A tevékenységek e csoportja nehezen meghatározható, mert egy igen terje-delmes halmazról van szó. Az alaposabb megismerés végett tehát szűken és tágan egyaránt értelmezendő. Szűk értelemben az önkormányzati munka segítése jelenti a kimondottan önkormányzatot szolgáló tevékenységet, tág értelemben pedig hatósági ügyek kivételével a jegyző összes többi tevékeny-ségét. Az első kategóriába sorolnám a döntések előkészítésével, meghozata-lával, valamint végrehajtásával kapcsolatos feladatok ellátását. A *döntés-előkészítésben* a jegyzőt mind tartalmi, mind pedig eljárás feladatok terhelik a képviselő-testület, a bizottságok, valamint polgármester tekintetében. Az ülések, a napirendek, valamint az előterjesztések adminisztrációja mellett, a döntések szakmai előkészítése is a jegyzőre hárul. E körben a jegyzőnek alapos munkát kell végeznie az információk gyűjtése, rendszerezése majd feldolgozása során, hogy precízen, körültekintően tudja a határozati javasla-tokat és a rendelettervezeteket megfogalmazni.

A *döntéshozatal* során (vagyis a képviselő-testületi és bizottsági ülések alkalmával) a jegyző tevékenysége többnyire eljárás kérdésekre szorítkozik. A működés gördülékenysége érdekében a jegyző figyelemmel kíséri az ülés vezetését és menetét (határozatképesség, szavazáskor egyszerű vagy minősít-tett többség, zárt vagy nyílt ülés, kizárás a szavazásból... stb.) az SZMSZ, valamint egyéb jogszabályok rendelkezéseinek megfelelően. Amennyiben

pedig jogszabálysértést észlel, azonnal köteles azt jelezni a polgármester és a képviselő-testület felé. (lásd később részletesebben) Ahogyan ezt fent már említettem, a testület és a bizottság üléséről a jegyző jegyzőkönyvet vezet (a zárt ülésről külön jegyzőkönyvet kell vezetni), melyet annak elkészültekor aláír (a polgármesterrel együtt), és tizenöt napon belül megküld a közigazgatási hivatalnak. A jegyző aláírásával vállalja a felelősséget a jegyzőkönyv tartalmi hitelességéért. Ügyelnie kell ugyanakkor arra is, hogy a jegyzőkönyv megfeleljen az Ötv. által támasztott formai követelményeknek. A jegyzőkönyvhöz csatolni kell a meghívót, a jelenléti ívet (hiteles aláírással), az írásos előterjesztéseket, a jegyzőkönyvbe nem foglalt rendelet hiteles példányát, valamint azokat a képviselői indítványokat, hozzászólásokat, interpellációkat, amelyek csatolását a képviselő-testületi tagok kérték.¹⁵ A jegyzőkönyv tartalmát illetően az SzMSz további előírásokat is megállapíthat (pl. szó szerinti jegyzőkönyv készítése), melyeket a jegyzőnek szintén szem előtt kell tartania. Mindezeket a körülményeket ugyanis a közigazgatási hivatal részletekbe menően ellenőrzi.

A *döntés végrehajtását* illetően a jegyző tevékenységének jelentősége nemcsak a végrehajtásban, hanem már az azt megelőző mozzanatban, a kihirdetésben leledzik. Az önkormányzati rendeletet az önkormányzat hivatalos lapjában, illetőleg a helyben szokásos módon kell kihirdetni, amit az önkormányzat szervezeti és működési szabályzata állapít meg.¹⁶ A jegyző köteles rávezetni a megalkotott rendeletre a kihirdetés időpontját. A jogszabály csak akkor érvényes, ha a létrehozására feljogosított szerv, a jogforrás létrehozására vonatkozó eljárási szabályok szerint, a jogforrási hierarchiába illeszkedően, az előírt módon kihirdetve hozza létre.¹⁷ Ebből következik az, amit az alkotmánybíróság 32/1993. (V. 26.) AB határozatában is megállapított, hogy a képviselő-testület által elfogadott, de ki nem hirdetett rendelet nem érvényes jogszabály, vagyis nem jogszabály. A kihirdetés elmaradása jogsértést valósít meg, s a jegyző önálló felelősségét is megalapozza.

Ha a hivatal feladata a végrehajtás, akkor az a jegyző vezetésével végzi annak megszervezését, amennyiben pedig azt más szerv, vagy személy látja el, a jegyző figyelemmel kíséri (felügyeli) annak tevékenységét. Ha a végrehajtás nem gördülékeny, a jegyző arról értesíti a polgármestert. Adódhat, s a gyakorlatban adódik is olyan helyzet, hogy a végrehajtás a képviselő-testület által megfogalmazott célkitűzések időszerűtlensége miatt akadozik. A jegyzőnek tehát folyamatosan figyelemmel kell kísérnie a jogszabályok változását, hogy az aktualitásukat veszített helyi normákat deregulációra tudja javasolni a testületnek.

A tág értelemben vett működéssel kapcsolatos feladatok ellátása bármi más olyan ad hoc feladat lehet, amely az önkormányzat működésének rugalmasságát, eredményességét segíti, egyszóval, amit az önkormányzati

érdekek megkívánnak. Ilyenkor a jegyző automatikusan cselekedni köteles. Ilyen feladatok többek között az egyes megbeszélések, tárgyalások, fórumok, egyeztetések, döntésekhez javaslati alternatívák kidolgozása, tanácsadás, jogi véleményezés... stb. A jegyző feladatkörébe tartozik továbbá az is, hogy rendszeresen tájékoztassa a polgármestert és a képviselő-testületet a jogszabályok változásairól.

2. A törvényesség biztosítása

A fent felsorolt tevékenységekhez igen szorosan kapcsolódik a törvényesség biztosításának követelménye. Tulajdonképpen egy olyan tevékenységről van szó, mely önállóan és más ténykedésekkel együtt, tehát kettős dimenzióban értelmezhető. A jegyzői tevékenység egy olyan eleme ez, mely az Ötv. szabályozásában egyrészt külön intézményesült, ugyanakkor a többi feladatot szintén áthatja. Valójában tehát átfedésről, egyfajta „szuperelvről” van szó.

„A jegyző köteles jelezni a képviselő-testületnek, a bizottságnak és a polgármesternek, ha a döntésüknél jogszabálysértést észlel.” Így rendelkezik az Ötv.¹⁸ Ez a szabályozás különösen fontos a jegyző feladatellátását illetően. Amennyiben adott egy jogszabály, mely a Jat. 1. § (1) bekezdésében foglalt bármely jogszabálynak megfelel, s adottak a jogszabálysértés feltételei, a jegyzőnek *jelzési kötelezettsége* támad. A Jat. hivatkozott szakasza taxatív felsorolja a számba jöhető jogszabálytípusokat, így: törvény, törvényerejű rendelet, kormányrendelet, minisztertanácsi rendelet, miniszteri rendelet, önkormányzati rendelet.¹⁹ Semmiféle mérlegelési jog nem illeti meg a jegyzőt e köteletségét illetően. Az Ötv. jelzési kötelezettséggel kapcsolatos rendelkezésében csupán a határidővel marad adós. Ez azonban az intézmény rendeltetését illetően ad okot bizonytalanságra. A legkedvezőbb nyilván az lenne, ha a jegyző tudomására jutásakor, illetve minél előbb közölné az érintettekkel a törvényt sértés tényét, hogy az a lehetőségekhez képest megakadályozható legyen.

Az intézmény – *véleményem szerint* – akkor eredményes, ha képes a prevenció megvalósítására, máskülönben mi értelme lenne a törvényt sértések jelzésének, ha azok irreverzibilis folyamatként haladnak előre, s végül is azt eredményezik, hogy az érvényesíteni kívánt jognak bottal üthetjük a nyomát. Egyesek szerint kifejezetten üdvözítő az a gyakorlat,²⁰ hogy a közigazgatási hivatalok a törvényességi-ellenőrzési tevékenységük során gyakran partnerek a jegyzőkkel való kapcsolattartásban a megelőzés érdekében.²¹ Az eredményesség a jegyző képviselő-testülettel és polgármesterrel szembeni kiszolgáltatott helyzete miatt kérdőjeleződik meg. Ahogyan Ivancsics Imre fogalmazott,²² „a jegyző kiszolgáltatottá válhat egyrészt a szabályozási rendszer hibájából, másrészt e rendszeren kívül álló okokból.” Ez utóbbi ténye-

zők politikai, szociológiai kategóriák, melyek feltárása bonyolultabb elemzést igényelne. A rendszer hibája azonban kézzel fogható. A képviselő-testület és/vagy a polgármester törvénysértésekor a jegyző saját feletteseivel szemben tesz észrevételt, olyanokkal szemben, akik őt mind szakmailag, mind egzisztenciálisan elmarasztalhatják, tehát gyakorlatilag a jegyző maga alatt vágja a fát. Az a tény sem maradhat figyelmen kívül, hogy olyan személyektől várjuk ez esetben a törvénysértés kiküszöbölését, akik maguk is (az esetek feltételezhetően kisebb részében szándékosan) törvénysértők. Marad tehát a becsület, ha a törvényesség megtartásáról beszélünk, azonban e kategória meglehetősen szubjektív, s mint ilyen, nehezen bizonyítható. A helyzet tehát olyannyira kényes, hogy a témáról kérdezett jegyzők²³ többnyire félelmekről beszélnek, vagy még félelmeiket is félnek bevallani. Persze ez a probléma – s ezt újra nyomatékosítanám – azokon a településeken fordulhat elő, ahol a jegyző, illetve polgármester és/vagy képviselő-testület nem megfelelő viszonya ad rá okot. Azt *gondolom*, a szabályozás stabilitását ássa alá az, ha ilyen jellegű szubjektív viszony teszi komolytalanná a működés egyébként egységesre szánt rendszerét.

A törvényesség biztosításának másik dimenziója a jegyző minden más tevékenységére értendő. A testületi ülésen való részvételekor a jegyző *ellenőrzi* az eljárási előírások betartását, valamint az ülésen készült jegyzőkönyvet; *közreműködik* a különféle önkormányzati működéssel kapcsolatos szerződések megkötésénél, s e közben szem előtt tartja a jogszabályi rendelkezéseket.

V. Szakmaiság

A fentiekhez azonban a jegyzőnek *szakmailag* kellőképp *felkészültnek* kell lennie. A polgármester és a képviselő-testület az önkormányzatban a politikai, míg a jegyző a szakmai elem. A jogszabályok (anyagigazgatási jog és egyéb jogszabályok) pontos ismerete, s az általános tájékozottság alapkövetelmény. (Ezt lehetett tapasztalni a kezdeti időszakban is.) „A közfeladatok ellátására szakképzettséget, tapasztalatot és ennek biztosítása végett állandó alkalmazást”²⁴ kell garantálni a köztisztviselők, így a jegyző személyében is az államigazgatási feladatok kifogástalan teljesítésére. A fenti követelményeknek eleget téve a Ktv. rendelkezik a jegyzők szakmai képzésének követelményeiről, az Ötv. pedig a határozatlan időre szóló kinevezésről. A szakmai rátermettség jelentősége azért rendkívül nagy, mert a jegyzőknek mind az önkormányzattal kapcsolatos feladataikban (pl. rendeletek előkészítése), mind pedig az államigazgatási feladataik során a jogszabályok alkalmazásával kell eljárniuk. A *jogalkotó* körültekintően szabályozta a politikai elem túlkapasainak megakadályozását a jegyző törvényességi jelzési kötelezettségével. Arra azonban *nem gondolt*, hogy a jegyző szakmai tevé-

kenységét teszi ki veszélynek, amikor a laikusokat hatalmazza fel annak szakmai értékelésére (minősítésére). E helyzet egyértelmű feszültséget okoz polgármester, képviselő-testület és jegyző között.

Manapság azonban a szakmaiság követelményének torzulásait nem pusztán a fent említett befolyásoló viszony okozza, hanem sok esetben egyszerűen a felkészültség hiánya, a hozzá nem értés. Erről később még részletesebben szólok.

A szakképzettségen túl, a *határozatlan idejű kinevezés* elsősorban azért jelentős, mert biztosítja a jegyzők tevékenységének szakmai jellegét azáltal is, hogy függetleníti őket a választási ciklusoktól. Sajnos a közelmúltban azonban nem egy esetben előfordult, hogy a helyhatósági választások után a politikai elem megvált a hivatali szervezet egyes hivatali elemeitől. E rendelkezés biztosítékot nyújt a gyakori fluktuáció ellen. Teljes körű garanciát viszont még ez sem jelent, hiszen a jegyző köztisztviselői jogviszonyát egyéb jogcímekre (például alkalmatlanság) hivatkozva is meg lehet szüntetni, vagy előfordulhat az is, hogy az „közös megegyezéssel” szűnik meg.

Adott az önkormányzat életében a jegyző, aki egyrészt az önkormányzat működésével kapcsolatos feladatokat, másrészt a helyi szintű államigazgatási, hatósági feladatokat (például első fokú szabálysértési hatóság) látja el. *Ehhez képest* a jogi szabályozás a következő: az Ötv. szerint a jegyző nem a képviselő testület szerve, hacsak közvetetten nem, a hivatal útján, melynek ő a vezetője. A hivatal tekintetében – ahogyan azt már fent említettem – a polgármestert illeti meg az irányítás joga, mely egyértelmű alá-fölrendeltséget hoz létre jegyző és polgármester között. Nem beszélve arról, hogy egyes esetekben ez a jegyző jogkörének önkényes korlátozását jelenti. A jegyző kiszolgáltatottságáról beszéltek annak kapcsán, hogy a jegyző pozícióját a képviselő-testület kinevezéséből nyeri, továbbá a kinevezéskori alapilletmény, valamint a fegyelmi jogkör is a testület kezében összpontosul. Az egyéb munkáltatói jogokat a polgármester gyakorolja. Röviden tehát, a képviselő testület és a polgármester, az önkormányzat politikai, laikus elemei minősítik szakmailag a jegyzőt, ami *véleményem szerint* minimum megmosolyogtató. Fent már többször utaltam e körben a jegyző törvényességi jelzése működésének problémáira.

VI. Összegzés

A jegyző közigazgatásunk *különleges jogállású* tagja. Ezt próbáltam bizonyítani a fenti gondolatsorral. Vizsgálódásaim során igyekeztem minél több bizonyítékot felkutatni, hogy a nézőpontok széles palettáját vonultathassam fel témám részletes megismertetésére.

Végezetül álljon itt személyes *véleményem* tanulmányaim, tapasztalataim és értékrendem tükrében. Az államnak létezése óta szüksége van írástudó emberekre. A közigazgatás önkormányzati és államigazgatási alrendszerre való tagolódása óta ez hatványozottan így van. Az állam a fejlődés ütemében igyekezett kiépíteni területi szintű munkamegosztással feladatai megoldására a megfelelő közegeket, optimális esetben a helyi szintekig. Hazánkban a történelmi fejlődés során a jegyző volt az, aki a jelentkező állami feladatoknál „segédkezett”, így a modern feladat- és hatáskörök is mind-mind a jegyzőnél maradtak, többek között gazdaságossági szempontokból is. Az önkormányzatiság kialakulásával ez a tendencia tovább folytatódott, s így a jegyző lett az államigazgatási feladat- és hatáskörök címzettje helyi szinten. A túlzott patetikus hang mellőzésével azért azt kell mondanom, hogy a nagy horderejű kérdések eldöntésekor mégis csak egyszerű igazságokhoz célszerű visszatérni. Így amikor a közigazgatás reformálásáról van szó, nem szabad figyelmen kívül hagyni a célt magát, amelyre létrejött: a köz szolgálatát. Ez a közigazgatás, mint egész esetében ugyanúgy érvényes, mint az egyes részek tekintetében. Azért is fontos, hogy tisztázódjon a jegyzők helyzete, mert ők azok, akik a hivatal mellett nap, mint nap szembesülnek a jelentkező állampolgári problémákkal. Napjainkban kedvelt szófordulatok a minőség javítása, a versenyszemlélet alkalmazása, a teljesítményorientált bérezés, az ügyfélorientált közigazgatás, az ügymenet egyszerűsítése, a polgárközeliség. Egyesek szerint ezen elveknek kell érvényesülniük a települési közigazgatásban, a jegyző munkájának során is. A szemlélet kritikájaként megfogalmazott érvek a közigazgatás közjogi és szolgáltató jellegére hivatkoznak. *Véleményem szerint* a közigazgatásban ugyanúgy érvényesülhetnek a verseny elemei, mint a magánszektorban, természetesen a kellő változtatásoknak megfelelően. Az persze más kérdés, hogy van-e lehetőség a tervezett, s elgondolt reformokat véghezvinni.

A változtatások között van olyan, mely a túlterheltség kapcsán *létszám-bővítést* említ községi szinten. Napjainkban ez azért *kétséges*, mert évek óta, ahogyan ma is a létszámcsökkentés van napirenden. Ráadásul a Kormány jelenlegi elképzelése a jegyzői államigazgatási feladat- és hatáskörök kistérségi szintre telepítéséről szintén e tendenciát erősítené azáltal, hogy a települési jegyző szerepe csökkenne a körzetközponti jegyző javára.

Kérdésem, hogy a magasabb felkészültséget igénylő ügyek esetében, melyek szintén kistérségi szintre kerülnének, a körzetközponti jegyző képes lesz-e ellátni bizonyos szakmai feladatokat, vagy indokolt lenne dekoncentrált szervek bevonása e körben. Habár az elképzelés kapcsán még sok a kérdőjel, *véleményem szerint* a struktúra illetően átalakítása megfelelő módja lenne számtalan probléma megoldásának. Persze a javaslatok megfogalmazása még nem emeli piedesztálra az érintetteket. A döntő e kérdésben

az elképzelések megvalósítása lesz. Nem egy reformkísérlet végződött már az országos politikában a konszenzus hiányával. Ha viszont meg is kapja a tervezet a kellő mértékű támogatást, a helyi politikában való fogadtatása bizonytalan, a választói reflexről nem is beszélve. A sikeres átalakulás érdekében ezért *véleményem szerint* jelentős propaganda tevékenységet és hatásvizsgálatokat kellene végezni, s a végső döntés meghozatalakor az összegyűjtött információkat és a tudományos- szakmai véleményeket figyelembe kellene venni.

Jegyzetek

- ¹ A 36. § (1) bekezdés az 1994. évi LXIII. törvény 23. §-ának (1) bekezdésével megállapított szöveg.
- ² A 2001. évi XXXVI. törvény 102. § (9) bekezdése alapján, ha 2001. július 1-jén a jegyző másik jegyző helyettesítése céljából egynél több további közzolgálati jogviszonyt tart fenn, e jogviszonyokat egy kivételével 2001. július 1-jétől számított 120 napon belül köteles megszüntetni.
- ³ Ötv. 36. § (2) bek. a) pont
- ⁴ Az Ötv. 36. § (2) bekezdésének b) pontja taxatíve felsorolja az egyetértésre utaló kérdéseket.
- ⁵ Ötv. 36. § (2) bek. c) pont
- ⁶ Ötv. 36. § (2) bek. d) pont
- ⁷ Például Szántó Mária: A községi jegyző helye, szerepe a magyar önkormányzati rendszerben. Comitatus 1994. április 51. o., 1994. május 34. o.
- ⁸ Például Ivancsics Imre: A jegyzők „kiszolgáltatottsága”. Comitatus 1999. október 11. o.
- ⁹ Bővebben Fazekas Mariann – Ficzer Lajos (szerk.): Magyar Közigazgatási jog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2006. 26. o.
- ¹⁰ Lásd az Ötv. 38. § (1) bekezdését.
- ¹¹ A feladat- és hatáskör részletes elemzése nem tartozik a dolgozat céljai közé.
- ¹² Detre László: Közigazgatásunk főbajai. Budapest 1906
- ¹³ Ötv. 9. § (3) bek.
- ¹⁴ E csoportosítási mód Szántó Mária már említett tanulmányából származik.
- ¹⁵ A felsorolást lásd Gyergyák Ferenc: A képviselő-testület, a polgármester és a jegyző feladatai az önkormányzat munkájában, az együttműködés konfliktusainak kezelési módszerei. Comitatus 2007. október 17. o.
- ¹⁶ 1987. évi XI. törvény a jogalkotásról 14. § (3) bek.
- ¹⁷ Petrétei József: Magyar alkotmányjog I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs 2002. 125. o.
- ¹⁸ Ötv. 36. § (3) bek.
- ¹⁹ Törvényerejű rendelet és minisztertanácsi rendelet esetében csak a még hatályban lévőkről van szó.
- ²⁰ Magam tapasztaltam a Közép- Dunántúli Regionális Közigazgatási Hivatalban eltöltött időm során.
- ²¹ A gyakorlatban ez rendszeres telefonos konzultációt jelent.
- ²² Lásd Ivancsics: i.m. 14. o.
- ²³ Gajdusчек György „A jegyző helyzete” című szociológiai tanulmányában az általa gyűjtött adatokból von le következtetéseket. Gajdusчек György: A jegyző helyzete. Comitatus 1994. augusztus-szeptember 84-85. o.
- ²⁴ Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1942. 104. o.

Szili Réka

Az embriók jogállása az őssejt-kutatás és az emberi jogok metszéspontjában*

Az elmúlt évek legfontosabb biomedicinális kutatási területe az őssejt-kutatás. Kiemelkedő jelentőségét az adja, hogy az őssejtek alkalmazása a gyógyászatban forradalmian új lehetőségeket hozna magával. E kutatások alapvetően arra irányulnak, hogy feltárják azokat a mechanizmusokat, amelyek által irányíthatóvá és befolyásolhatóvá válik az őssejtek fejlődése, szaporodása, és erre alapozva olyan technikákat dolgozzanak ki, amelyekkel új szerveket, szöveteket lehet létrehozni transzplantációs célból. Az ún. őssejt-terápiával pedig számtalan megbetegedést lehetne gyógyítani, pótolni lehetne a működésképtelen, beteg szerveket, szöveteket, így gyógyíthatóvá válnának az olyan betegségek, amelyek az életfontosságú szervek és szövetek károsodása miatt eddig halálos kimenetelűek voltak. (Például Alzheimer-kór, rák, szívelégtelenség, Parkinson-kór stb.)

Már ma is sikeresen alkalmazzák az őssejt terápiát vérképzőszervi megbetegedések esetén, például leukémia vagy a sugár és kemoterápiás kezelések során az elpusztult sejtek pótlására, az őssejtekkel létrehozott szervek és szövetek pedig megoldást jelentenének a szerv-transzplantációk esetén a kilökődés problémájára. Látható tehát, hogy az őssejtek „az élet zálogát”¹ jelenthetik, ezért hatalmas – gazdasági, társadalmi és nem utolsósorban üzleti – érdekek fűződnek az ezekkel kapcsolatos kutatásokhoz. Az őssejt kutatásokkal kapcsolatos jogi problémák jobb megértése érdekében mindenképpen szükséges tisztázni az őssejt fogalmát, fajtáit, tulajdonságait.

I. Az őssejt fogalma és fajtái

1. Az őssejtek bizonyos fejlődési irányba még el nem kötelezett sejtek, amelyek végtelen osztódási képességgel rendelkeznek és belőlük bármilyen sejt-típus kialakulhat.² Osztódhatnak további őssejteké, anélkül, hogy bármelyik sejt-típusra változnának át, vagy lehet belőlük adott differenciált sejt (például izomsejt).³

Az őssejtek az orvostudományban és biológiai kutatásokban elfoglalt jelentőségüket pontosan e két fő tulajdonságuknak köszönhetik. Ezekből adó-

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Alkotmányjogi Tagozat IV – Alapjogok II.” szekcióban második helyezést ért el. Konzulens: Dr. Zeller Judit, Dr. Bódis József

dóan ugyanis számtalan módon felhasználhatóak, szaporításukkal, fejlődésük megfelelő irányításával szervekké, szövetekké fejlődhetnek, képesek szöveti funkciók ellátására.

2. Az összejteknek három alapvető típusának megkülönböztetése átalakulási, differenciálódási képességük szerint történik.

Totipotens összejtről a megtermékenyítés után pár órával elinduló osztódó zigóta esetében beszélünk. A megtermékenyülés után a zigóta többször osztódik, kettő, négy, majd nyolcsejtesse válik.⁴ A nyolcsejtes állapot azért fontos határvonal (a 14-15. napra tehető), mert eddig a fejlődési pontig egyforma és így totipotens az embrió minden sejtje, vagyis képes bármilyen szövetre átalakulni, sőt, ha a nyolc sejtet különválasztanánk, mindegyikből képes lenne kifejlődni egy önálló egyed, éppen ezért ez jelenti a határát az egypetéjű ikresedés kialakulásának is.⁵ A nyolcsejtes állapot után 6-7 nappal az osztódás már nagyjából 100 sejtnél tart, ekkor már több része különböztethető meg.⁶ A sejtek ekkor már csak *pluripotensek*, azaz már nem képesek önmagukban egy teljes emberi szervezet kialakítására, mivel nem tudják létrehozni a méhen belüli fejlődéshez szükséges valamennyi szövetet, de még bármilyen testi sejtjé át tudnak alakulni.⁷ Az embriócsomó sejtjeiből a fejlődés során három sejttréteg alakul ki. Ez a három dermalis réteg már csak *multipotens* összejteket tartalmaz,⁸ amelyek már csak az adott dermalis rétegen belül előforduló szövet típusokká képesek fejlődni, így például az ekto-dermában lévő összejtek már csak bőr és idegrendszeri szövetekké tudnak átalakulni.

Míg a totipotens és a pluripotens összejtek csak embriókban találhatóak meg, a multipotens összejtek fellelhetőek a felnőtt szervezetben is, a legújabb kutatások szerint a szervezet minden szövege tartalmaz összejteket a szív kivételével.⁹

II. Etikai aggodalmakat felvető összejt-források

Az összejtek két forrásból származhatnak: felnőtt szervezetből (tágan értelmezve ide értendők a már megszületett egyedek) vagy embrióból. A dolgozat témájánál fogva elsősorban az utóbbiról lesz a továbbiakban szó.

Az embrionális összejtek forrásai lehetnek: az abortált magzatok, a mesterséges megtermékenyítések során az ún. „visszamaradt” embriók, a kifejezetten erre a célra előállított, klónozott embriók. Mindhárom embrionális összejt nyerési mód jogilag és etikailag igen kényes kérdéseket érint.

- Döntő tényező az embrió státuszának a meghatározása.
- Sérül-e az emberi méltóság védelme?
- Megvalósul-e az objektív életvédelem?

- Kit illet meg az embriók feletti rendelkezési jog?
- Hogyan alakul az embriókkal való kísérletezés megengedhetősége és kereteinek kérdése?
- Megengedhető-e embriók létrehozása kísérletek és őssejt-nyerés céljából, megengedhető-e egyáltalán a terápiás klónozás?
- Lehet-e emberi és állati sejtek felhasználásával embriót létrehozni kutatási és őssejt-nyerés céljából?
- Minek minősülnek az SCNT eljárással létrehozott embriók?
- Elfogadható-e az ember-állat határok átlépése, ezáltal egyes morális tabuk megszegése, ha a tudomány ezzel olyan eredményeket ér el melyek az emberiség javát szolgálják?
- Motiválhatja-e őssejt-nyerési cél az abortuszt?

A kérdéskatalógust áttekintve látható, hogy amíg az élet kezdetére és az embrió státuszára vonatkozó alapkérdésekre nincs egyértelmű válasz, addig a kérdéskör *circulus vitiosus*. Ezért a dolgozatom további részét abból a feltevésből kiindulva folytatom, hogy az embrió ember, és megilleti az élethez és a méltósághoz való jog. Elsőként azokat az őssejt forrásokat szeretném bemutatni, amelyek számomra elfogadhatatlanok, mind jogilag, mind morálisan, mind etikailag. Ezek ugyanis az embert, mint anyagot, eszközt használja fel, kutatási és gyógyítási célból, figyelmen kívül hagyva, hogy az ember nem lehet eszköz, csak cél.

1. Az abortált magzatokból történő őssejt kinyerés

Az elvetélt, illetve abortált magzatokból az őssejteket a magzat azon szöveiteiből nyerik, amelyekből a petefészkek vagy a herék fejlődtek volna ki, ezt a helyet az ún. ősvarszervek területének nevezik. Ezeknél az eljárásoknál az anya *beleegyezése* szükséges. Az eljárással összefüggésben felmerül a probléma, hogy egyes országokban, ahol az őssejtekkel való kutatás jogilag nem megfelelően vagy túl liberálisan szabályozott, ez az őssejt-nyerési módszer további motivációt jelenthet az abortuszoknál. Az őssejt-terápia és az ehhez szükséges őssejt kinyerés ugyanis költséges művelet, ezért nem okozna gondot valamennyit az anyának is juttatni a költségekből, a magzatából nyert őssejtekért cserébe. Sok nőt ez is befolyásolhat a magzatának elvetetéséről hozott döntése során. Az őssejtekben rejlő lehetőségek tehát nem csak a tudományos, hanem az üzleti szempontból is nagyon előnyösek. Számtalan őssejt-kezeléssel foglalkozó *magánklinika* alakult az elmúlt években, főként azokban az országokban, ahol az őssejtekkel folytatott tevékenységek liberálisan szabályozottak vagy teljesen szabályozatlanok. Nem egy ezek közül megkérdőjelezhető tevékenységet folytat. Az őssejtek, különösen az embriónális őssejtek nem megfelelő alkalmazása *számos veszélyt* rejt, ezért is koc-

kázatos a még kísérleti stádiumban lévő, tudományosan nem igazolt gyógy-módok, őssejt terápiák embereken való alkalmazása. Az embrionális őssejtek az állatkísérletek során többször viselkedtek a rákos sejtekhez hasonlóan és alakultak ki a szervezetbe való juttatásuk után belőlük daganatok.¹⁰ A magánklinikák pedig előszeretettel dolgoznak embrionális őssejtekkel, kihasználva az őssejt-kutatások és az őssejtek humán alkalmazásának szabályozatlanságát a tudományos világ szerint egyébként még kísérleti fázisban lévő terápiákat és gyógymódokat alkalmazva csodákat ígérnek és cserébe hatalmas pénzeket kérnek. Eközben előfordulhat, hogy a nagy keresletre tekintettel már nem lesz elég a visszamaradt embriókból és az abortált magzatokból nyert rendelkezésre álló őssejt,¹¹ vagyis fennáll a veszélye, hogy *biológiai feketepiacot* generálnak, hiszen hatalmas üzletet jelent az őssejt, ezért minél többre van belőlük szükség. Az abortált magzatokból történő őssejt nyereség tehát veszélyeket rejt magában, mivel feltételezi az abortuszt.

Ahogy arra a *48/1998 AB határozatban* Lábady Tamás alkotmánybíró is rámutatott: „Az abortusz a jogállam értékrendje szempontjából leküzdendő jelenség” valamint „az élethez való jog objektív oldalából az életvédelem tartalmával szemben az az alkotmányos követelmény származik, hogy az államnak megfelelő eszközökkel hatékonyan kell küzdenie az abortusz, mint jelenség ellen”. Azok az őssejt-magánklinikák, amelyek működése abortált magzatokból kinyert őssejtekkel való munkára épít, érdekelté válnak megfelelő számú abortusz elérésében, az embrionális őssejtek folyamatos biztosításához, ezáltal az abortusz nem egy megtűrt, hanem a klinika működését, és így a gyógyítást feltételező cselekménnyé válhat. A magzatuktól szabadulni kívánó nőknek is könnyebbé válhat a döntés azzal a tudattal, hogy valami jót is tesznek az abortusszal. Az abortusz társadalmi megítélését kedvezően befolyásolhatja az abortált magzatokból történő őssejt nyereség, ezáltal egy alapjában véve elítélendő, nem kívánatos cselekmény, ami eddig – legalábbis elvi szinten – megtűrtnek számított, ezután pozitív színben tűnhet fel. Tehát azoknak a klinikáknak a működése alkotmányellenes, melyek kizárólag abortált magzatokból, valamint visszamaradt embriókból származó őssejt kutatásra és terápiára építenek, ugyanis ezek engedélyezésével az állam nem tesz eleget az objektív életvédelemi kötelezettségének. Az őssejt-klinikák működését különösen etikátlannak találom akkor, ha egyidejűleg szülészeti-nőgyógyászati ellátást is nyújtanak.¹²

Országunkban, ahogy az egész világon, szigorúan büntetik a szervkereskedelmet,¹³ következetes szabályokkal próbálják megakadályozni, így ennek analógiájára az embriókkal és a petesejtekkel sem szabad kereskedni, márpedig, ha az anya bármilyen ellenszolgáltatást akár költségtérítést kaphatna az őssejtekért az már morálisan megkérdőjelezhető lenne.

2. A mesterséges megtermékenyítésből visszamaradt embriókból történő összejt-kinyerés

A mesterséges megtermékenyítés in vitro fajtáinál (IVF, ICSI¹⁴) egyszerre több petesejtet termékenyítenek meg, az eljárás hatékonysága érdekében. A legéletképesebb embriókat beültetik, a többi, ún. számfeletti embriót, amelyek nem kerülnek beültetésre, lefagyasztják, megsemmisítik, vagy kutatási célokra használják fel. Az eljárás során a be nem ültetett embriókkal kapcsolatos rendelkezési jogot, az embriót létrehozó házastársak (élettársak) gyakorolják. A rendelkezési jog három döntési lehetőséget foglal magába: az embrióletétet, az embrióadományozásról való rendelkezést és az orvostudományi kutatásra való felajánlást.¹⁵ Az összejt-kutatásoknál tehát a felajánlott, valamint a fagyasztási idő lejártáig fel nem használt és a károsodott embriókkal lehet kísérleteket végezni. Ezeket az embriókat ugyan eredetileg *reproduktív céllal* hozták létre, de mivel ezt a célt már nem kívánják velük megvalósítani, *kutatási célokat* szolgálhatnak. Miután az összejteket kinyerik belőlük, megsemmisítik őket. A szülők a rendelkezési jog gyakorlása során nincsenek könnyű helyzetben, hiszen ekkor gyakorlatilag a megsemmisítés és a kutatási célokra történő felajánlás közül választhatnak. Az *embrióadományozás* lehetősége nem túl életszerű lehetőség, mert ha a saját ivarsejtjeiből van lehetősége egy párnak mesterséges megtermékenyítésre, miért fogadná örökbe más párok visszamaradt embrióit? Nagyon ritka az az eset, amikor egy mesterséges megtermékenyítés útján gyermeket vállalni kívánó pár egyik tagjának sem megfelelő az ivarsejtje a reprodukció elvégzéséhez. Azoknak az embrióknak a sorsa tehát, amelyeket nem adományoznak más pároknak, vagy tudományos kutatások részére, egyébként is a megsemmisítés lenne. Sokaknak, akik az embriókon való kísérletezés hívei, éppen ez a legfőbb érvük, de *véleményem szerint*, ha lenne megfelelő embrió védelem, nem lennének „visszamaradt” embriók, és akkor ez a vita tárgyaltalan lenne.

3. Össejt nyerés, kifejezetten erre a célra létrehozott embriókból

A kifejezetten kutatási célra létrehozott embriókból történő összejt-kinyerés az összejt kutatás teljes problematikájának talán „*legforróbb*” pontja, hiszen ez a része veti fel a legtöbb etikai, morális és jogi problémát. E kérdéskörben az eddigieken kívül megjelenik más probléma is: vajon létrehozhatunk-e pusztán csak azért embriókat, hogy azokat kísérleti célokra használjunk fel őket?

Az embriókat a már említett terápiás *klónozás* vagy másképp sejtmag átültetés (SCNT) elnevezésű eljárással hozzák létre. Az eljárás során a petesejt

magját (genetikai anyagát) eltávolítják, és a helyébe egy testi (szomatikus) sejt magját ültetik be. Ennek eredményeként ugyanolyan zigóta jön létre, mint a petesejt és a hímivarsejt összeolvadásából. Ez az eljárás úgy is felfogható, mint amelynek során létrehozzák annak az embernek az egypetéjű „embrió ikertestvérét”, akinek a testi sejtje kerül beültetésre a sejtmag helyébe, hiszen az ő genetikai állományával teljesen egyező lesz a létrehozott embrió genetikai állománya. A zigótából kifejlődő, hólyagsíra állapotú embrióból aztán különválasztják az összejteket, majd az embrió megsemmisítésre kerül.

Az eljárás nagyon *előnyös* lehet abban az esetben, amikor valaki szervátültetésre szorul. Ilyenkor ugyanis a beteg testi sejtjének magját helyeznék a petesejtbe, így az ő genetikai állományával megegyező genetikai kódot hordozó embrió jönne létre, akinek az immunológiaiailag kompatibilis¹⁶ összejtjeiből fogják képezni azokat a „cseresejteket”, illetve „csereszöveteket”, amelyekből létrejöhet az új, egészséges szerv, ami ha beültetésre kerül nem fog kilöködni, mert a szervezet a saját részeként kezeli. A terápiás klónozás tehát megszüntethetné a kompatibilitási problémákat, csökkentené vagy teljesen kiküszöbölné a kilöködés veszélyét bizonyos betegségek kezelésénél, és a szervátültetésnél. A klónozott embrió tehát gyakorlatilag „szervdonorként” szolgál, persze nem a szó szerint vett értelemben. A terápiás klónozásnál a reprodukív klónozással szemben tehát nem szaporodási céllal, hanem gyógyászati és kísérleti célból hoznák létre az embriókat, és a beültetés helyett az összejteket kinyerése a cél. *Hazánkban* az embriók létrehozását kutatási célból tiltja az Eütv. 180. § (3) bekezdése, a Btk. 173/E. § bekezdése és a Be. 18. cikke.

A *reprodukív klónozás* – vagyis a genetikailag azonos, kifejlett egyedek létrehozatala – szinte a világ minden országában tiltott, hazánkban az Eütv.¹⁸ és a Btk. is tiltja,¹⁷ az Európa Tanács és az Európa Parlament is elutasította,¹⁸ de a tudományos körökben is megkérdőjelezzik etikusságát. A tudósok közül az *emberi klónozás* egyik legelkötelezettebb *ellenzője*, Dolly, a klónjuh megalkotója Ian *Wilmuth* és több, genetikával foglalkozó tudós, akik személyes gyakorlatra és tapasztalatokra támaszkodva, óva intenek a klónozás emberen való alkalmazásától, egyrészt a technika fejletlensége, eredménytelensége, másrészt a kísérletek sikerének alacsony aránya miatt, mivel a sikeres klónozások aránya egyelőre alig egy százalék körül mozog. Amennyiben az eljárás mégis sikeres, akkor is, az élőlények mintegy felénél fejlődési rendellenességet tapasztalnak (szív-, vese- és tüdő-rendellenesség). Megfigyelték, hogy a klónozott állatok rövidebb élettartammal rendelkeznek. Elpusztulásukért felelős lehet a sejtek természetes öregedésével együtt rövidülő ún. teloméra génszakasz,¹⁹ amely esetükben a normálisnál eleve rövidebbnek bizonyult. A klónozott állatok tehát mondhatni „öregem születnek”. Ez tu-

dományosan nem nyert igazolást, mert Dolly viszonylag hamar bekövetkező halála nem tette lehetővé tanulmányozását, más egyedeknél pedig nem tudták a jelenséget bizonyítani.²⁰

4. Az ember-állat kevert embriók, mint az őssejtek alternatív forrásai

Annak tudományos kidolgozásához, hogy a sejtmag-átültetés általánosan alkalmazható technikává válhasson, nagyon sok petesejtre van szükség. Mivel a petesejtek csak korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre és ezeknek a női szervezetből való „leszívása” a szervezetre igen megterhelő hatással van, a tudományos kutatók számára régóta nagy kihívást jelent, hogy alternatív módot keressenek a petesejtek pótlására. A tudósok által javasolt egyik legújabb megoldás az állati petesejtek alkalmazása az emberek helyett a sejtmag átültetés során. Ezt a technikát alkalmazták Nagy-Britanniában a *Newcastle*-i Egyetem humángenetikai intézetének kutatói.²¹ A hír nagy port vert fel, pedig a *massachusetts*-i Advanced Cell Technology (ACT) biotechnológiai cég kutatói már jóval korábban alkalmazták azt az eljárást, amelynek során egy tehén petesejtjének eltávolított magja helyébe ültettek be emberi DNS-t, és az így létrejött sejtet 12 napig hagyták osztódni. Erről a kísérletről 1998-ban tettek bejelentést. Egyes források szerint, már Japánban is megvalósultak hasonló eljárások, ezek során azonban nyúl petesejtet használtak.²²

A kiméra kísérletek első pillantásra bizarrnak tűnhetnek, ezért több *tévhit* is el kell oszlatni velük kapcsolatban. „A *kiméra* olyan biológiai szervezet, mely azonos vagy eltérő faj genetikailag különböző egyedének sejtjeit vagy szöveteit hordozza.”²³ Ez létrejöhet vérátömlesztéssel vagy transzplantációval, ha például egy rossz emberi szívbillentyűt cserélnék ki marhából vagy disznóból származó szívbillentyűre, egy ilyen műtét során a befogadó szervezet emberi állati kimérává válhat, ha a donor vérképző őssejtjei bekerülnek a befogadó szervezetébe.²⁴ A kimérák nem ember-állat hibridek, vagyis nem emberi és állati sejtek egymással történő megtermékenyítéséről van szó, hanem a már leírt SCNT eljárással hozzák létre őket, állati petesejt és emberi sejtmag felhasználásával. Így az embrió nem hordoz állati géneket. Ezeknek a kiméráknak, más néven ún. *citoplazmikus hibrid embrióknak*²⁵ létrejöttét eredményező eljárást úgy kell elképzelni mint egy tojás fehérjét és sárgáját. A fehérje a petesejt (sejtplazma), a sárgája a testi sejtől bejuttatott sejtmag. A sejtplazma és a sejtmagban található DNS egymással nem keverednek, (mint ahogy a tojás fehérje és sárgája sem), az ebből kifejlődő lény, a sejtmagból, azaz az emberi genomból jön létre.

A citoplazmikus hibrid embriókkal kapcsolatban többféle *félelem* is megjelenik. Az egyik az, hogy lehetőséget nyújt bizonyos állati vírusoknak, mikroorganizmusoknak, hogy átterjedjenek az állatokról az emberre. Ez a *fertőződés* független a DNS-ektől. Ha tehát hagynák kifejlődni az embriót, valószínűleg normális emberi kinézete lenne, de hordozná magában és bizonyos ismeretlen megbetegedések, mutációk veszélyét. Félni tehát nem szörnyszülöttek világrájöttétől kell, hanem a kórokozóknak az emberre való átterjedésétől, hiszen ezáltal újabb betegségek jelenhetnének meg. Természetesen mindez csak elméleti fejtegetés, mert egyrészt még egy ilyen hibrid-embrió kifejlődéséről sem tudunk, másrészt a reprodukzív célú klónozás tilos. Ezért a citoplazmikus hibridek kinézetére és egészségére vonatkozó minden megállapítás csak feltételezés lehet.

A kiméra-embriókkal kapcsolatban *alkotmányjogi* szempontból felvetődő *kérdésekre* a dolgozatomban már korábban kifejtett azon megoldás a válasz, hogy az embrió meghatározása a „sejt vagy sejtek azon csoportja, melyből képes kifejlődni egy ember” legyen, így a fogalma alá vonhatóak lennének a terápiás klónozással létrejött hibrid embriók is. Alapvetően a kimériszmus nem érinti az embrió státuszát, hiszen a már megszületett embereknél is előfordul az emberi-állati kimériszmus – ld. az állati szövet vagy szerv beültetését –, mégsem kérdőjeleződik meg a státuszuk. Persze más kérdés, hogy az embereknél a kimériszmus kialakulását általában az egészség iránti szükségesség hozza létre, még az embrióknál semmi nem indokolja ezt, éppen ezért *sérti az emberi méltóságot a kevert embriók létrehozása*. A probléma a kevert embriókkal morálisan és etikailag ugyanaz, mint az emberi embriók kutatási célú létrehozatalával, hogy életük kizárólag kísérleti célt szolgál, ami azonkívül, hogy degradálja emberi élet célját és értelmét, sérti az ember élethez való jogát is.

Az ember-állat hibridek létrehozása az előbbiek értelmében az összejt-kutatások *zsákutcájának* bizonyul, hiszen olyan veszélyeket rejt magában, mint például állati betegségek emberre való átvitele. Az így nyert összejtek sok esetben fertőződtek, vagy mutálódottak, így ahhoz, hogy humán gyógyításban alkalmazhatóak legyenek, még rengeteg problémát kellene megoldani velük kapcsolatban. Sok tudós, kutató is úgy vélekedik, hogy túl sok gondot vet fel az ember állat hibridekkel való összejt-kutatás, és az összejt-kutatásnak vannak nagyobb eredménnyel kecsegtető irányai.

III. Őssejt-nyerés etikai aggodalmak nélkül

Több kutatás is azt igazolta, hogy a felnőtt összejtekkel is jelentős eredményeket lehet elérni, és a „tudóstársadalom” is egyre inkább a *felnőtt összejt-kutatás felé fordul*, mert az embrionális kutatásokat – bár gyorsabban halad-

nának, mint a felnőtt összejt-kutatások – a nyomukban létrejött politikai, jogi, vallási és társadalmi viták nagyban hátráltatják. Így mind a módszerek, mind az eredmények megkérdőjelezhetőek, aminek egyre kevesebb kutató szeretné kitenni magát. Ennek ellenére több hazai jogász és kutató úgy véli, hogy még ennél is liberálisabb szabályozásra lenne szükség. Mandl József akadémikusnak, az Egészségügyi Tudományos Tanács (ETT) titkárnak például az volt a véleménye a közelmúltban elfogadott brit törvénymódosítás kapcsán,²⁶ hogy a Magyarországon jelenleg hatályos reprodukciós eljárásokra vonatkozó szabályokat *liberálisabban* kellene újraírni.²⁷

A dolgozatom további részében azokat az összejt nyerési módokat részletezném, amelyeket etikailag megengedhetőnek tartok, és a fenti, számomra elfogadhatatlan összejt nyerési módok alternatívájaként szolgálhatnak.

1. Embrionális összejt vonalak

Az összejtek megfelelő körülmények között bármennyig tenyészthetőek, és embrionális összejt az összejt-kutatások jelenlegi állása szerint az *embrió károsítása nélkül is nyerhető*.²⁸ Az embrió nyolcsejtes állapotáig, a nyolc sejtből leválasztható egy vagy kettő anélkül, hogy ez az embrió károsodásával járna. Ebben a *totipotens állapotban* tehát az embrió károsítása nélkül ki lehetne nyerni az embrionális összejtet, amit ezután megfelelően tenyészteni lehetne, és így nem lenne szükség a visszamaradt embriókon való kísérletezésre. Az így nyert összejtekkel való kutatást morálisan sem lehetne elítélni, hiszen való igaz, hogy a leválasztott sejtből egyes vélemények szerint kifejlődhetne önálló élet, de ez az eljárás nem akadályozza meg az embrió egészséges fejlődését és az ikresedés lehetőségét, sem. Az embriócsomóból pedig természetes úton nem jöhetne létre három vagy négy embrión kívül több, és ha négynél több sejtes (így például a hatsejtes) állapotban választanak le a szükséges sejtet, akkor etikailag nem kifogásolható, hiszen még így is létrejöhet akár négyes ikerterhesség, tehát biztos, hogy nem pusztítunk el potenciális életet.²⁹ Az összejt-vonalak létrehozása tehát alternatív lehetőségként szolgálna az embrionális összejt-kutatás terén, *helyettesíthetné* az embriók károsodásával és elpusztításával járó kutatásokat. A technológia alkalmazását korlátozó egyik *probléma*, hogy az összejt vonalakat nem könnyű életben tartani, a másik, hogy a kutatók megfigyelték, hogy egyes összejtek embriókká alakultak. Ha ez ténylegesen így van, akkor ez újabb etikai kérdéseket vet fel, és az egész összejt-kutatást és felhasználást erkölcsileg megkérdőjelezné. Magyarországon az Eütv. szerint nem engedélyezett az embrionális összejt-vonalak létrehozása, így csak a külföldről behozott összejt-vonalakkal végezhető kísérletek.³⁰ Ez a szabályozás *morálisan* meglehetősen *kérdéses*, hiszen az előállítását megtiltja, de külföldről származó embrionális összejt vonalakon

megengedi a kísérletezést. Ha a jogalkotó elfogadhatatlannak tartja az embriónális őssejtek klónozását,³¹ akkor a következetesség azt diktálná, hogy teljes tiltást alkalmazzon az őssejt-vonalakkal történő kísérletezés esetében az importált őssejt-vonalak tekintetében is. A másik következetes lehetőség, ha a szabályozás megengedi az ilyen őssejt vonalak előállítását is.

2. Köldökszinórvérből nyerhető őssejtek

A felnőtt őssejtek³² egyik speciális fajtája a köldökszinórvérben (továbbiakban: KZSV) található. Ez azért jobb más őssejteknel, mert rugalmasabb, nagyobb osztódási képességgel rendelkezik, mivel még fiatal, és még nem alakulhattak ki benne a környezeti hatásokra esetlegesen fellépő mutációk. A KZSV-ből könnyedén és fájdalommentesen nyerhetőek az őssejtek, más szövetekből történő őssejt-nyeréssel ellentétben³³ nem jelent beavatkozást a szervezetbe. Ezek a tulajdonságok a KZSV őssejteket egyedülállóvá teszik a felnőtt őssejtek között. A felhasználásra nem kerülő, egyébként kidobásra ítélt KZSV-ben és placentában egy negyvenkilós ember számára elegendő mennyiségű őssejt található, ezért a KZSV-transzplantáció a kezdetekben *csak gyermekek esetén* jelentett megoldást. Ezt a problémát azonban mára már sikerült megoldani, úgy, hogy egyszerre két vagy szükség esetén több donor köldökszinórvére kerül transzplantációra egy felnőtt ember esetén. A KZSV-transzplantációs eljárás a *nyolcvanas évek eleje* óta ismert, az első allogén köldökszinórvérsajt átültetést 1988-ban, *Párizsban* végezték egy ötéves gyermekben. *Magyarországon* az első ilyen beavatkozás az 1990-es évek közepén történt meg, azóta évente közel 250 köldökszinórvér transzplantációt végeznek.³⁴

A köldökszinórvérből nyert őssejtekkel elsősorban a vérképzőszervi megbetegedéseket lehet hatékonyan kezelni (leukémia vagy a sugár és kemoterápiánál károsodott vérképző sejtek pótlásánál), de a tudományos eredmények arra engednek következtetni, hogy a köldökszinórvér őssejtek többféle szövetté is képesek átalakulni. A *new castle-i* egyetem kutatócsoportjának sikerült a köldökszinórvér őssejtjeiből olyan májsejteket létrehozni, amelyekből később akár szervátültetésre alkalmas máj fejlődhet ki. A köldökszinórvér őssejtek -196 Celsius fokon, folyékony nitrogénben elvileg bármilyen hosszú ideig tárolhatóak, ezért nagy előnyük, hogy a későbbiekben annak, akiből származnak, a szervezetével megegyező, genetikailag azonos őssejtek állnak rendelkezésére, így ezekből szükség esetén szövetek szervek növeszthetőek, amikkel nem lesznek kompatibilitási problémák, továbbá nem kell a szervátültetéseknél szokásos hosszú listát sem végigvárni.³⁵ A családtagok negyedénél a köldökszinórvér minták immunológiai azo-

nosságot mutatnak ezért számukra is hasznos lehet a köldökzsínór vér tárolása.³⁶

A köldökzsínórvér tárolása jelenleg közösségi³⁷ és privát összejt bankokban lehetséges.³⁸ Hazánkban az összejtek gyűjtésére jogosult intézményeket a 18/1998. (XII. 27.) EüM rendelet 6. sz. melléklete szabályozza, kizárólag a rendeletben foglalt feltételekkel lehet ilyen tevékenységet folytatni. A köldökzsínórvér levétele már régen ismert, diagnosztikai célra alkalmazott, rutinszerű eljárás. A tárolását az Egészségügyi Tudományos Tanács (ETT) kutatási tevékenységnek minősítette ezért rá a 23/2002. (...), az emberen végzett orvostudományi kutatásokról szóló egészségügyi miniszteri rendelet vonatkozik. Nagyon fontos a tárolás körülményeként szabályozása, mert a vérképzőszervi megbetegedéseket úgy gyógyítják ezzel az eljárással, hogy az összejt transzplantációt megelőzően a beteg saját vérképzőrendszerét általában teljesen kiiktatják, legtöbbször sugárkezeléssel, ezért fontos és a beteg gyógyulása szempontjából garanciális jelentőségű, hogy a beültetendő összejtek megfelelő állapotban legyenek és a tárolás során a minőségük ne károsodjon.

Magyarországon több összejt bank is működik. Az egyik allogén felhasználású közösségi jellegű összejt bank a budapesti *Országos Gyógyintézeti Központ* (OGYK), ahol önkéntes alapon lehet adományozni köldökzsínórvért allogén felhasználásra. Itt a kórház *célja* az, hogy csatlakozzon a nemzetközi donorregiszterek hálózatához, valamint, hogy minden rászorulóknak segítséget nyújtson. A többi, privát összejt bank, melyben a megfelelő ellenszolgáltatás fejében vállalják a köldökzsínórvér levételét, szállítását és tárolását.³⁹ A szülők, akik közösen gyakorolják a rendelkezési jogot a gyermek 18 éves koráig a köldökzsínórvér fölött, minden olyan adatról, ami szükséges ahhoz, hogy a sejteket a gyermekébe beültethessék, okmányt kapnak. A szülők a sejteket felhasználhatják a gyermekük testvére számára vagy másnak is felajánlhatják.⁴⁰ Az összejtek őrzése relatíve költséges és mivel az eljárás még nagyon új ezért sok ember számára nem is ismert még ez a lehetőség vagy fenntartásaik és kétségeik vannak a célját és hasznát illetően. Bár a szervek, szövetek képzése KZSV-ből egyelőre még csak kísérleti fázisban van, de az összejt kutatás olyan rohamléptekben halad, elképzelhető, hogy az, ami ma még sci-finek tűnik egy-két év múlva már rutin eljárás lesz.

3. Magzatvízben található összejtek

A magzatvízben található összejtek több vonatkozásban is kiemelését érdemelnek. Egyrészt *könnyen hozzáférhetőek*, és kinyerésük nem igényel külön beavatkozást, ami a köldökzsínórvér összejtekhez teszi őket hasonlatossá. Másrészt, egy évvel ezelőtt a *Wake Forest University* orvostudományi karának

tanára Anthony Atala, és munkatársai arról számoltak be a *Nature Biotechnology* című folyóiratban, hogy a magzatvízből nyert összejtek éveken át nagyon jól fejlődnek laboratóriumi körülmények között, a szöveti összejtekkel ellentétben, és az embrionális összejteknel gyorsabban fejlődnek. Állatkísérletekkel igazolták, hogy a magzatvízből nyert összejtekkel károsodott agyszövetek pótolhatóak. Anthony Atala szerint „a magzatvízből nyert összejtek százezer mintájából álló bank elméletileg »lefedné« az amerikai lakosság 99 százalékát, egy esetleges transzplantáció esetén genetikailag tökéletes találatot biztosítana”.⁴¹

4. A felnőtt összejtek

A felnőtt szervezetben az ún. szöveti összejtek feladata, a szervezet regenerálása az egyes sérülések következtében, valamint a folyamatosan megújuló szövetek pótlása.⁴² Felnőtt összejtet legelőször a csontvelőben találtak, de megtalálhatóak az idegszövetekben, az erek falában, a vázizomban, a bőr alatt, a foggyökérben, sőt, a legnagyobb meglepetést az okozta, amikor a *1990-ben* kiderült, hogy az agyban is találhatóak összejtek, mert általánosan elfogadott volt, hogy az agy sejtjei, ha elpusztulnak nem képesek regenerálódni. A felnőtt összejteknek az a *hátránya* az embrionális összejtekkel szemben, hogy sokkal kevesebb szövetté képesek átalakulni. Az embrionális összejtek hátránya viszont az, hogy épp a nagy osztódási-differenciálódási képesség miatt sokszor tumorokká fejlődtek kísérletek során, még ez a felnőtt szöveti összejtekkel nem fordult elő.⁴³

A felnőtt összejteknek vannak hátrányai, amik miatt sok kutató szerint az összejt-kutatás nem redukálható kizárólag a felnőtt összejtekre.

- A felnőtt szövetekben csak kis mennyiségben található összejt,⁴⁴ ezek felkutatása, azonosítása és kinyerése is nehéz művelet.
- A felnőtt összejtek kisebb plaszticitással rendelkeznek, az osztódási képességük sokkal gyengébb, ezért egy gyors sejterápiás beavatkozás szükségessége esetén nem alkalmazhatóak.
- Genetikailag már „használtak” azaz érték őket olyan külső környezeti hatások, amelyeknek a hatására elváltozások jöhettek rajtuk létre.
- Az életkor előrehaladtával az összejtek száma a szervezetben fokozatosan fogyatkozik.⁴⁵

A felnőtt összejtek azonban a hozzájuk fűzött csekély reményekhez képest egyre újabb *kilátásokkal* kecsegtetnek, a vártnál ugyanis jóval rugalmasabban viselkednek. Eredetileg azt hitték, hogy a testi szövetekben található összejtek csak az adott szövet sejtjeivé képesek alakulni, de bebizonyosodott, hogy egyes elkötelezett sejtek is képesek megfelelő irányítás mellett más

sejtvonalak kialakítására is. (Például a csontvelőképző őssejtekből májat is létre lehet hozni). A *biotechnológiai ipar egyik legígéretesebb területe* napjainkban, a szöveti őssejtekből egyszerűbb szervek, protézisek előállítása (szívbillentyű, ízületek, porckorongok). Egyes kutatók szerint arra is rá lehetne venni magát a szervezetet, hogy saját maga pótolja a balesetek, sérülések vagy egyszerűen csupán az öregedés során elvesztett sejtjeit. Az elmélet szerint, ha az őssejtek már úgyis ott vannak a szervezetben, elég lenne őket a megfelelő helyen és időben aktiválni.⁴⁶ Ha ez sikerülne, igazi áttörést jelentene az ún. regeneratív medicinában, mert nem lenne többé szükség donorra, in vitro sejtenyészetekre, a recipiens immunrendszerének a gátlására.⁴⁷

IV. Az őssejt-kutatások jogi szabályozására vonatkozó javaslat

Az eddig leírtak alapján látható, hogy számos kritika fogalmazható meg az őssejt kutatás szabályozásának hazai megoldásaival szemben. A dolgozatomnak ebben a részében szeretném összefoglalva kifejteni a saját javaslataimat a fent felvetett problémákra vonatkozóan.

1. Az abortált magzatokból való őssejt nyerés

Az abortált magzatokból történő őssejt nyerés *nem lehet kizárólagos*, azaz nem engedélyezhető az olyan klinikák működése, amely kizárólag az ezekből valamint a visszamaradt embriókból nyert őssejtekkel való kutatásra és gyógyításra épül. Következetes szabályozás szükséges, az abortuszt és az őssejt kutatást végző intézmények és személyek elhatárolására. Hazánkban tilos a halott magzathoz való őssejt nyerés, ezt az Eütv. tiltja. *Javaslatom*, hogy kifejezett tiltó nyilatkozat hiányában az abortált magzat automatikusan lehessen felhasználható orvosi célokra, a halott ember szervei felhasználásának analógiájára, és ehhez ne legyen szükség az anya hozzájárulására.⁴⁸ Ezért semmiféle juttatás vagy költségtérítés nem illetheti meg az anyát.

2. Embriók kutatási célú létrehozatala

Az Eütv. ugyan tiltja az embriók kutatási célú létrehozatalát, és kutatásra csak a visszamaradt embriók felhasználását engedélyezi. A törvény a jelenlegi értelmezés szerint nem tiltja azonban a kutatási célra létrehozott embriók behozatalát az országba és az ezekkel való kísérletezést. Véleményem szerint az Eütv. 180. § (3) táján értelmezve magában foglalja ennek tilalmát is: „csak a reprodukciós eljárások során létrejött embriókat szabad felhasználni

az arra jogosultak rendelkezése alapján vagy az embrió károsodása esetén”. A törvény hatálya tehát kiterjed a külföldről behozott kutatási célra létrehozott embriókra és az olyan összejt vonalakra is, amelyeket ilyen embriókból hoztak létre. Az értelmezési nehézségek, viták elkerülése és a hazai gyakorlat végett azonban a *törvénynek egyértelműen kellene tartalmaznia*, külön, a külföldön kutatási célból létrehozott embriók behozatalának és a velük való kísérletezésnek a tilalmát.

3. Kutatás és kísérletezés életképtelen embriókkal

Ha az embrió életképtelen, azaz nem hordozza magában az emberré válás lehetőségét és így nem tekinthető az ember előfeltételének sem, véleményem szerint felhasználható kutatási célokra ez nem sérti az emberi méltóságot és az élethez való jogot.

4. Kutatás és kísérletezés visszamaradt embriókkal

A visszamaradt embriókból nyert összejtekkel való kutatás és kísérletezés azonban csak akkor megengedhető ultima ratióként, ha nincs más megoldás gyógy mód vagy kezelés. Ezt biztosítaná az a korábban (ld. a III. pont c) alpontjában kifejtetteket) javasolt megoldás, hogy az Eütv.-ben szereplő azon feltételt, miszerint csak akkor engedélyezhető a kutatás, ha „nem létezik más, az emberen végzett kutatáshoz hasonló hatékonyságú eljárás”, felvennék az embriókutatásokra vonatkozó feltételek közé is.

Az államnak az objektív életvédelmi kötelezettsége keretében meg kell tennie a *megfelelő lépéseket* a visszamaradt embriók csökkentésére és minimalizálására:

- Ha a párok közül valamelyik nem rendelkezik a megtermékenyítéshez megfelelő ivarsejttel, mielőtt donor ivarsejtjét vennék igénybe, tájékoztatni kell őket az embrióadományozás lehetőségéről.
- Az „embrió örökbefogadás” lehetőségét népszerűsíteni kell.
- Jelenleg a 30/1998. NM. rendelet határozza meg a beültethető embriók számát – ami maximum négy – és ennek feltételeit, ami véleményem szerint változtatásra szorul. Csökkenteni kell a beültethető embriók számát (a szelektív abortusz elkerülése érdekében), és egyszerre csak annyi petesejtet kellene megtermékenyíteni amennyi beültetésre kerül, és az embriók helyett a petesejtet kellene tárolni. Számos országban már csak maximum kettő embrió beültetése engedélyezett, és a tendencia az egy embrió beültetése felé halad. Svédország például arra ösztönöz, hogy kivételes esetektől eltekintve mindig csak egy embrió kerüljön beültetésre, Belgium pedig csak

akkor finanszírozza a mesterséges megtermékenyítést, ha az első alkalommal csak egy embriót ültetnek be. Nincs döntő bizonyíték arra nézve, hogy a kettőnél több embrió beültetése jelentősen növelné a terhesség esélyét, a kockázatokat viszont annál inkább. Azokban az országokban ahol csak kettő embrió beültetése lehetséges nem csökkent a terhességi arány még a többszörös terhességek száma jelentősen kevesebb lett.⁴⁹

5. Allogén felhasználású, non-profit működésű, közösségi őssejtbank létrehozása

Magyarországon szükség van egy olyan *állami finanszírozású*, allogén felhasználású közösségi őssejtbankra, amely széles körűen később pedig a lakosság egészére kiterjedően biztosítani tudná az őssejteket. Ebben az őssejtbankban KZSV-ből származó őssejteket tárolnának. Az erre vonatkozó *szabályozást* úgy kellene *módosítani*, hogy a KZSV tárolásához és levételéhez ne legyen szükséges külön beleegyezés, hanem minden szülésnél vélelmezni kellene a hozzájárulást. Tekintettel arra, hogy a KZSV biológiai hulladékként egyébként kidobásra kerül, mindenki köteles lenne felajánlani a KZSV-t, kivéve, ha autológ felhasználás céljából saját maga szeretne gondoskodni a tárolásáról. Bár a KZSV szövetnek minősül, és így ennek a levétele jelenleg átültetés céljából tájékoztatáshoz és hozzájáruláshoz kötött, *véleményem szerint* mégsem sérül az egészségügyi önrendelkezési jog, hiszen ennek a levételével semmilyen kockázat nem jár és nem szükséges beavatkozás sem az emberi szervezetbe. Ha azonban a KZSV kidobásra kerül, sérül az esélyegyenlőség elve és az egészséghez való jog⁵⁰ is, hiszen minden kidobott KZSV-rel csökken az esély társadalmi szinten az életmentő őssejtekhez jutáshoz. A KZSV a többi szövethez képest különleges tulajdonságokkal rendelkezik, ezért külön kellene szabályozni a levételét és a tárolását, és az ehhez szükséges hozzájárulási kötelezettségtől el kellene tekinteni közösségi érdekből. Csak így biztosítható, hogy azok, akik nem képesek maguk gondoskodni az őssejt levételéről és tárolásáról, szükség esetén hozzájuthassanak őssejtekhez. Magyarországon a köldökzsinórvér őssejt átültetések legnagyobb akadályát a családi – legtöbbször testvér – donorok alacsony száma jelenti. Sok beteg a nemzetközi donorregiszterek segítségével ellenére sem talál donort magának.⁵¹ Éppen ezért kellene szorgalmazni a nemzeti közösségi őssejt bankok felállítását és működtetését. Az őssejtek elérhetőségét egy közösségi őssejt bank biztosíthatná, az őssejtek megfelelő mennyiségben való rendelkezésre állását pedig a KZSV automatikus⁵² levétele és tárolása.

V. Zárszó – Szép új világ?

Érdemes belegondolni, hogy milyen negatív következményei lehetnek a genetika tudománya robbanásszerű fejlődésének. A legtöbb tudományos felfedezést – gondoljunk csak az atomra – egyaránt lehet jó és rossz célokra fordítani így van ez a genetikával is. Az emberi szervezet genetikai feltérképezése, az őssejt-kutatások, a sejtbiológia mind az emberi test megismerését szolgálják, gyógyászati, diagnosztikus vagy terápiás céllal, ám e tudással olyan hatalom birtokába jutott az emberiség, amelyet nemcsak a jó szolgálá-
tába lehet állítani, hanem súlyos visszaélésekhez is segítséget nyújthat.

Mindezt csak azért említettem meg, hogy gondoljunk csak bele, hogy milyen következményei is lehetnek az emberi génállomány feltérképezésének, ha nem megfelelő ember, legyen ez orvos, politikus, tudós – birtokába jut. Ma már elvileg ki lehet mutatni a mesterséges megtermékenyítés során in vitro létrehozott embriókban az öröklött betegségeket, génhibákat, ami egyrésztől jó dolog, ha ki lehet küszöbölni, gyógyítani a rendellenességet, de másrésztől pedig egy eugenetikusszelekcióhoz vezet már embrionális vagy magzati korban. Ezt az eljárást PGD⁵³ azaz „preimplantációs genetikai diagnosztikának” nevezik. Erre a genetikai szűrésre lehetőség van magzati korban is, ekkor a magzatvízből nyert mintát vizsgálják meg. Ezeknek a vizsgálatoknak is az a célja, hogy ha kiderül valamilyen genetikai rendellenesség (például Down kór) az a magzat abortálását illetőleg az embrió szelekcióját jelenti. A PDG a kisebb rossz, mert ez csak válogatásra ad alapot. De a klónozás olyan hatalmat nyújt a szülők számára, amellyel eldönthetnék, hogy leendő gyermeküknek milyen génjei legyenek, milyen tulajdonságokkal rendelkezzen, a kinézetüket is befolyásolhatják (ők lennének a „design bábik”). Ha e kérdéskör etikai, morális oldalát most nem is vizsgáljuk (hiszen az egy önálló, filozófiai megközelítésű dolgozat tárgya lehetne), akkor is felvetődnek olyan problémák, amik miatt ezt az eljárást soha nem szabad megengedni. Nem tudhatjuk, hogy egy embernek az egyénisége mitől lesz harmonikus vagy kiegyensúlyozott, mitől alkot egy ember személyisége „egészet”. Ha „belenyúlnának” a tulajdonságaiba, nem lehet tudni, hogy milyen következményei lennének, lehet, hogy éppen egy rossz tulajdonság eltüntetése, vezetne a személyiség eltorzulásához. A másik probléma a (reproduktív) klónozással az lenne, hogy nem engedi a gének természetes mutációját, hiszen a klón génállománya a donor génállományának teljes másolata. Ha a klónozás a gyermektelen párok számára elérhető, szerte a világon alkalmazható technika lenne, fent állna a veszély az emberiség belterjesség válásának veszélyére. Ezáltal újabb akár genetikai eredetű megbetegedések keletkeznének, és ezzel „ott lennénk ahol a part szakad”. Próbálták a kihalás

szélén álló fajoknál alkalmazni a klónozást, hogy kis idő alatt sok példánnyal tudják növelni az adott fajt, de nem vált be a módszer, mert az így létrejött példányok nem lettek elég ellenállóak, gyengébb immunrendszerrel és felépítéssel rendelkeztek.

A terápiás klónozás során megalkotják az adott személy egypetéjű iker embrióját, és az ebből kinyert sejtekből hoznak létre számára szövetet, szervet. Azon felfogás híveiben, akik az embriót embernek tekintik, joggal vetődhet fel: hogyha, ezek az embrióknak, mint kezdetleges fejlődési fázisban lévő emberek életének célja csupán az, hogy összejt donorként szolgáljanak, akkor nem egy modern kori genetikai rabszolgaságról van e szó?

Mіндеzen kérdések tisztázása miatt és azért, hogy ezek, a – ki tudja – lehet, hogy nem is olyan utópisztikus gondolatok soha ne valósulhassanak meg, van szükség egy olyan körültekintő, következetes, kikapukat nem hagyó jogi szabályozásra, amely vigyáz arra, hogy ezeket a fantasztikus genetikai, orvosi felfedezéseket az emberiség megfelelően hasznosítsa, hogy a jövő nemzedékét valóban egy szép, új világ várja.

Jegyzetek

- ¹ Zeller Judit: A testen kívül létrejött embriók morális és jogi státusa a reprodukcióhoz való jog és a tudományos kutatás tükrében. Doktori értekezés, Pécs 2009. Kézirat
- ² Kemény Annamária – Duda Ernő: Az őssejtek különleges tulajdonságai: pluripotencia és sajátos sejtciklus-szabályozás. Magyar Tudomány 2004. 3. sz. 276-283 o.
- ³ ATHANASIANA 13 – Egészségügyi Minisztérium, Olaszország. Őssejtek. http://www.atanaz.hu/foisk/athanaz/atan13/ata13_16.htm#t12 (2008.10.25.)
- ⁴ Papp Zoltán: A szüléset-nőgyógyászat tankönyve. 6. Fogamzás és élettan terheség. Semmelweis Kiadó, Budapest 1999
- ⁵ Zeller: i.m.
- ⁶ Papp: i.m.
- ⁷ Zeller: i.m.
- ⁸ Mezey Éva: Őssejtek: Csodatévők vagy csodák? Magyar Tudomány 2004. 3. sz. 326-330. o.
- ⁹ Kopper László – Hajdú Melinda: Tumorőssejtek. Magyar Tudományos Akadémia Folyóirata 2004. 3 sz. 319-325. o.
- ¹⁰ Kemény – Duda: i.m. 276-283 o.
- ¹¹ Az abortált magzatokból történő őssejt nyeres abortuszt motiváló hatását igazoló példa a barbadosi Institute of Regenerative Medicine (IRM) intézet körüli botrány is. Az angol BBC egy oknyomozó riportban derített fényt arra, hogy a klinika olyan őssejtekkel dolgozott, amelyek Ukrajnából és Kijevből pénzért vállalt abortuszokból származtak. A klinika ezáltal fekete iparágat teremtett Kijevben és Ukrajnában, mely arra épített, hogy nőknek fizettek azért, hogy vállalkozzanak magzatuk abortálására pénzért cserébe, így biztosítva az embrionális őssejtek alapanyagát. Egyes kórházakban feltűnően magas volt az olyan páciensek száma, akiknek a kezelő orvosa a magzat súlyos betegségére hivatkozva művi vetélést javasolt. Még ijesztőbb adat, hogy egy harkovi kórházban történt csecsemőhalalozási eseteket is összefüggésbe hoztak a barbadosi őssejt-kereskedelemmel. Ismerteti Gáti Júlia: Őssejtüzlet Magyarországon - Sokasodjatok? HVG 41. sz. 2008. október 11.
- ¹² Példaképpen a Seffer – Renner magánklinika őssejt kutató része főként abortált embriókból való őssejt nyereséssel és tárolással foglalkozik, de célja, hogy a jövőben őssejt terápiával és gyógyítással is foglalkozzon, de erre egyelőre nem kapott az ETT-től engedélyt. A magánklinika szüléset-nőgyógyászat osztályán igénybe vehető a terheség megszakítás mint szolgáltatás.
- ¹³ Btk. 173/I. § (1) bek.
- ¹⁴ ICSI: „intracytoplasmatic sperm injection” az IVF módszerei közé tartozó mikromanipulációs módszer. A beavatkozás során a hímivarsejtet közvetlenül a petesejt sejtplazmájába juttatják, és így kikerül a petesejtet körülvevő összes réteget. Papp Zoltán: A szüléset – nőgyógyászat tankönyve 5. Meddőség és fogamzásgátlás. Semmelweis Kiadó, Budapest 1999
- ¹⁵ Eütv. 175. §
- ¹⁶ Ez azt jelenti, hogy a beteg számára létrehozott szövetek, szervek megegyeznek a saját szövetével, gyakorlatilag ez is „saját” szövet lesz, hiszen a beteg embrió-ikertestvérből hozták létre akinek a genetikai génállománya azonos a beteggel..
- ¹⁷ Eütv. 180. § (5) bek. és Btk. 173/F. §
- ¹⁸ Vö. a BE Kiegészítő Jegyzőkönyvének 1. cikkével
- ¹⁹ A teloméra génszakasz azáltal, hogy az élet során természetesen megrövidül, az élő szervezet természetes öregedéséért felelős kromoszóma szerkezeti eleme.
- ²⁰ Dinnyés András: Őssejtek és a klónozás lehetőségei. Magyar Tudomány 2004. 3. sz. 292-298. o.

- ²¹ Igen a hibrid embriókra. <http://nol.hu/archivum/archiv-492467> (2008.09.24)
- ²² Dinnyés: i.m. 292-298. o.
- ²³ Petrányi Győző: Transzplantációs tolerancia indukciójának legújabb lehetőségei. Magyar Tudomány 2003. 7. sz. 844. o. Idézi: Zeller: i.m.
- ²⁴ Zeller: i.m.
- ²⁵ „A citoplazmikus hibrid embriók úgy jön létre, hogy a korábban leírt SCNT módszerrel vegyítik az egyik – azonos vagy eltérő fajhoz tartozó – egyed sejtmagját a másik egyed sejtplazmájával. A gyakorlatban a sejtmagot petesejtbe juttatják.” Zeller: i.m.
- ²⁶ 1990. évi emberi reprodukcióról és embriológiáról szóló törvény
- ²⁷ Igen a hibrid embriókra.
- ²⁸ Vannak, akik úgy vélik, hogy az embriócsomó már nem épp, ha kivesszük belőle egy sejtet.
- ²⁹ Embrionális áttörés. <http://www.origo.hu/tudomany/elet/20010321aklonozas.html> (2008.09.23.)
- ³⁰ Merészebb jogszabályt akarnak a magyar szakemberek <http://nol.hu/cikk/412456/> (2008-09-23)
- ³¹ Embrionális összejt vonal: az embrionális összejtek szaporításával jön létre. Ez azt jelenti, hogy a sejteket laboratóriumi körülmények között tenyésztik és így sejt kultúrák jönnek létre. Ezt nevezik sejt klónozásnak. Az így előállított összes sejt genetikailag megegyezik a kiindulási sejtrel. A klónozás típusai. <http://www.origo.hu/tudomany/elet/20010321aklonozas.html> (2008.09.23.)
- ³² Felöltött összejt: azok az összejtek, amelyek nem embrionális szervezetben találhatóak, így már az újszülött csecsemő összejtjei is felöltött összejtek számíthatnak.
- ³³ Így például a csontvelőből való összejt nyelés kockázatos műtéti beavatkozást igényel.
- ³⁴ A Semmelweis Egyetem Általános Orvostudományi Kar I. Sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikájának szakmai továbbképző sorozata. „Klónozás, összejtek”. <http://www.pappszuleszet.hu/pdf/60.pdf> (2008.10.27.)
- ³⁵ A köldökzsinórvér-összejtek jellemzői. <http://www.babaszoba.hu/topics/articles?aid=632> (2008.09.23)
- ³⁶ Az összejtek megőrzésének fontossága. http://www.sejtbank.hu/s2/ossejtek_alkalmazasa/a_megorzes_fontosaga.php?mbg2=1 (2008.09.23)
- ³⁷ Magyarországon sajnos nem létezik közösségi összejt bank, pedig nagy szükség lenne rá, így a kincset érő köldökzsinórvér nagy része hulladékká válik.
- ³⁸ A köldökzsinórvér összejtek tárolására jelenleg három tárolási mód létezik: a) közfinanszírozású, allogen felhasználási célú, non profit alapon működő összejt bank; b) részben közfinanszírozású, részben közalapítványi formában működő összejt bank; c) privát finanszírozású, üzleti alapon működő összejt bank.
- ³⁹ Ilyen például a Sejtbank Kft., ahol 342 ezer forint a díja a mintavételi készletnek, a szállításnak és a 20 éves tárolásnak. A Zelion Össejt Kft.-nél a 350 ezer forintos ár tartalmazza a szerződéskötés díját, a gyűjtő dobozt, a szállítás díját és a 20 éves őrzés költségeit. A Bor-sod-Abauj-Zemplén-megyei Kórház és a Krio Intézet közös vállalkozásából létrejövő összejt bank 275 ezer forintos díja csak a levételhez szükséges mintadoz, az analízis és a 20 éves tárolás költségeit tartalmazza, a szállításról a családnak kell gondoskodnia. http://velvet.hu/poronty/2006/11/16/megorizzuk_a_koldokzsinorvert/ (2008.11.04)
- ⁴⁰ A második fecske: Köldökzsinórvér-bank Miskolcon és Budapesten. http://209.85.135.104/search?q=cache:z_5YEqP0o8EJ:www.lombikbaba.hu/index2.php%3Foption%3Dcom_content%26do_pdf%3D1%26id%3D759+k%C3%B6ld%C3%B6kzsin%C3%B3rv%C3%A9r+rendelet&hl=hu&ct=clnk&cd=2&gl=hu (2008.10.29)
- ⁴¹ Össejtek magzatvízből. <http://nol.hu/archivum/archiv-430695> (2008.09.26)
- ⁴² Uher Ferenc: A felöltött összejtek – vérképző és egyéb szöveti sejtek. Magyar Tudomány 2004. 3. sz. 298-306. o.

- ⁴³ Hol vagyunk mi a teremtéstől? Beszélgetés Sarkadi Balázs kutatóorvossal. <http://www.babazo.hu/zelion/20070128kerdezzem.html> (2008.09.23)
- ⁴⁴ Öt liter vérben 5-25 millió között. Vö. Amit az őssejtekről tudni kell. http://www.ossejterrapia.hu/index.php?page=tags&word=felnott_ossejt (2008-09-23)
- ⁴⁵ 60-70 éves korra az eredeti őssejt számhoz képest annak már csak egyötöde.
- ⁴⁶ Uher: i.m. 298-306. o.
- ⁴⁷ Az őssejteket is érintő öröklött megbetegedésben szenvedők számára ez a módszer azonban nem jelentene megoldást, de nekik még mindig ott lennének az in vitro megoldások.
- ⁴⁸ 18/1998. (XII. 27.) EüM rendelet 6. §
- ⁴⁹ ESKI-Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet: Mesterséges megtermékenyítés az EU tagállamokban. <http://www.eski.hu/hol/cikkh.cgi?id=963> (2008.11.25.)
- ⁵⁰ Alk. 70/D. § (1) bek.
- ⁵¹ A Gyermekek Hemopoetikus Óssejttranszplantációs Bizottság adatai szerint, 2004-ben 26 megkeresésből csak 13, 2005-ben pedig 25 megkeresésből csak 13 esetben sikerült megfelelő donort találni. Vö. „Klónozás, őssejtek”. Az Amerikai Egyesült Államokban 500.000 köldökzsinórvérből származó őssejt mintát tartanak nyilván, ez a szám az éves születések 2,6%-nak felel meg, ehhez képest Európában csak mindössze 120.000 köldökzsinórvérből származó őssejt mintát tárolnak, ez a születések 0,6%-a. Vö. Óssejt-program várandósoknak New Yorkban. http://www.babazo.hu/ossejt_dosszie/20071013-new-york-allamfelvilagosito-programokat-vezet-be-a-koldokzsinorvertarolas-erdekeben.html (2008.10.27) Látható, hogy mennyire kicsik ezek a szám ahhoz képest, hogy mennyi embernek lenne szüksége donorra a világon.
- ⁵² Automatikus alatt értem a hozzájárulástól való eltekintést, tehát, hogy minden KZSV automatikusan levételre és tárolásra kerül, és ehhez nem szükséges külön hozzájárulás.
- ⁵³ Preimplantációs Genetikai Diagnosztika: Azokat az eljárásokat nevezik így összefoglalóan, amelyek a genetikai rendellenességek kiszűrését célozzák az embrióban és az ivarsejtben, még az embrióban a méhbe való visszaültetése előtt.

CIVILISZTIKA

Bódis Richárd

Hálózati záruk alkalmazásának problémája versenyjogi környezetben^{*}

A tanulmány *célja* egy kevésbé vizsgált probléma, a hálózati záruk kérdésének többoldalú bemutatása. A téma *aktualitását* az iPhone forgalmazásával kapcsolatos jogesetek, illetve az azokban született döntések adják, melyek rávilágítottak a hálózati záruk versenykorlátozó mivoltára. Ebből kifolyólag a tanulmány is abból indul ki, hogy a hálózati záruk alkalmasak a piaci verseny torzítására, és e tétel bizonyítására a hálózati zárukkal kapcsolatos szolgáltatói gyakorlatot törekszik bemutatni.

I. Mobiltelefonok használatának technikai és jogi korlátai

1. Technikai korlátok

A mobiltelefonok hálózattól való függőségét fizikai és szerződéses korlátok egyaránt biztosítják. A telefonok „függőségének” fizikai biztosítása az *SP-lock* (Service Provider Lock) révén valósul meg. Ez a hálózati zár azt biztosítja, hogy a telefont csak egy szolgáltató SIM-kártyájával lehet használni. A zár szoftveres alapú, és lényegében a telefon operációs rendszerének egy alprogramja.¹ Létezik a *SIM-Lock* is, ami azt hivatott biztosítani, hogy a telefont csupán egyetlen SIM-kártyával lehet használni. Ebben az esetben tehát azonos szolgáltató másik kártyájával sem használható a készülék. Ilyen típusú korlátozást a szolgáltatók manapság nem használnak a telefonokban, hiszen az nem lenne gazdaságos számukra. A legtöbb mobiltelefonban azonban találkozunk ilyen beállítási lehetőséggel, amivel a tulajdonos szabad akaratából lopás esetére szóló védelemmel láthatja el a telefont, ebben az esetben ugyanis a lopott telefon csak az eredeti SIM-kártyával használható. Persze akárcsak az SP-Lock, ez is feltörhető.

^{*} Jelen tanulmány a „Híváskorlátozás” - A számhordozás és hálózati záruk kapcsolata c. OTDK dolgozat alapján készült, amely a XXIX. OTDK „Telekommunikáció és Médiajogi Tagozat” szekciójában második helyezést ért el. Konulens: Dr. Balogh Zsolt György

2. Korlátok az általános szerződési feltételekben és az előfizető szerződéseiben

A szolgáltatók rendszerint szerződésben korlátozzák az általuk értékesített mobiltelefonok használatát. Az ilyen típusú rendelkezések egy részét azonban nem az egyedi előfizetői szerződéseiben, hanem az általános szerződési feltételek között találjuk meg, melyeket az előfizető az előfizetői szerződés aláírásával magára nézve kötelezőnek fogad el.

A *Vodafone Zrt.* általános szerződési feltételei szerint amennyiben az előfizető a szolgáltató kedvezményes GSM készülék ajánlatát is elfogadja, úgy a GSM készüléket kizárólag a szolgáltató előfizetői SIM-kártyájával használhatja. Az előfizetőnek azonban lehetősége van kérni a szolgáltatótól a telefon függetlenítését a mindenkor díjszabásban meghatározott díj ellenében.² A 2009. június 24-től érvényes díjszabás szerint a hálózati zár feloldásának díja 9000 Ft (mely 6500 Ft-al több, mint előző év májusában), mely összesen felül az előfizető köteles a kapott kedvezményeket időarányosan visszafizetni.³ Így tehát attól függően, hogy az előfizető a hűség időszaka mely szakaszában kívánja függetleníteni a telefonját, akár több 10000 Ft-os nagyságrendű is lehet a végösszeg. Érdeemes még leszögezni, hogy a Vodafone nem határoz meg az ÁSZF-ben semmilyen szankciót arra az esetre, ha az előfizető máshol függetleníti a telefont.

A *T-Mobile* általános szerződési feltételeiben hasonló rendelkezésekkel találkozhatunk, melyek szerint a kedvezményesen vásárolt készüléket az előfizető csak a szolgáltató SIM-kártyájával használhatja. Itt azonban csak a hűség időszaka letelte után van lehetősége az előfizetőnek a függetlenítésre.⁴ Ebben az esetben a hálózati zár feloldásának csak egyszeri díja van, mely 9600 Ft. E szolgáltató szóbeli tájékoztatása szerint szintén lehetőség van a hűség időszaka alatti függetlenítésre, amit a díjszabás is alátámaszt.⁵ Itt is természetesen köteles az előfizető visszafizetni a kapott kedvezményt, sőt a szolgáltató elmondása szerint az előfizetői szerződésben meghatározott kötbért is ki kell adott esetben fizetni.

A szolgáltatók tehát lényegében a szolgáltatás igénybevételének biztosítékait (kötbér) terjesztik ki a hálózati zár feloldására, *véleményem szerint indokolatlanul*. Úgy gondolom, hogy a szolgáltató érdeke kizárólag a szolgáltatás igénybevételére terjedhet ki, a nála vásárolt mobiltelefonra nem. A szolgáltató természetesen korlátozhatja az egyes előfizetők tekintetében a kedvezményesen vásárolt készülékek számát, amit meg is tesz. Ezt leszámítva azonban nem támaszthat további igényt a készülékekre, és *nem terjesztheti ki az előfizetői szerződés biztosítékait a hálózati zár eltávolítására*. Ezt támasztja alá az is, hogy a készülék függetlenítése nem jelenti egyben a szer-

ződés felmondását. Elképzelhető az az eset, hogy az előfizető pusztán más szolgáltató szolgáltatását is igénybe kívánja venni, de e mellett továbbra is előfizetője marad a korábbi szolgáltatónak. *Érdemes lenne* a szerződés felmondásával együttjáró, és azzal együtt nem járó függetlenítést az általános szerződési feltételek közt megkülönböztetni.

Nagyon röviden kitérnék a *határozott idejű előfizetői szerződések* kérdésére. A határozott idejű, és a hűségnyilatkozatot tartalmazó előfizetői szerződések meglehetősen gátolják az előfizetőt abban, hogy éljen a szolgáltatás szabad megválasztásának lehetőségével. Természetesen nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a határozott idejű szerződések teszik lehetővé az előfizetők számára a kedvezményes készülékvásárlást. Ebből kifolyólag nehéz feloldani a két érdek közti konfliktust.

Tóth András a határozott idejű előfizetői szerződéseket egyenesen a számhordozást – mint a távközlési piac egy liberalizációs eszközét – akadályozó tényezőnek tartja, ugyanakkor elismeri a szolgáltatónál vásárolt készülékek árára gyakorolt kedvező hatását. Szerinte a két érdek közti konfliktust olyan szabályozással lehetne megoldani, mely alapján a szolgáltatói kedvezményt csak a fejlett mobilhálózati szolgáltatások igénybevételére alkalmas készülékekhez lehetne kapcsolni.⁶ Természetesen a szabályozás csak úgy fejtené ki a kívánt hatást, ha kizárólag ebben az esetben lehetne határozott idejű szerződést kötni.

Összegzésként fontos leszögezni, hogy a készülékhez (annak vásárlásához) kapcsolt hűségnyilatkozat nem jelent közvetlenül elidegenítési tilalmat, vagy használati kötelezettséget. Itt is pusztán arról van szó, hogy az előfizető kötbér fizetési kötelezettség kilátásba helyezése mellett arra vállal kötelezettséget, hogy meghatározott időn keresztül igénybe veszi meghatározott szolgáltató szolgáltatását. A fent vázolt korlátozások jellegéről elmondható, hogy ezek szerződéses korlátok, melyek a felek megállapodásán alapulnak. Nem kérdéses, hogy ezek a korlátok mennyire érvényesülnek a gyakorlatban, és mennyire ellenőrizhetők. *Kérdéses azonban*, hogy milyen jellegű maga a használat korlátozása. Bár az előfizetőt a hálózati zár a telefon korlátlan használatában, azaz tulajdonjoga kiteljesedésében korlátozza, mégsem beszélhetünk dologi jogi korlátról. Sokkal inkább kötelmi jellegű a korlát, amiből kifolyólag a szerződésben foglalt kötelezettségek nem teljesítése szerződésszegést valósít meg, amely szankciója az esetek jelentős részében kötbér, és adott esetben kártérítési kötelezettség.

3. Szerzői jog

Bár e dolgozatban nincs mód a mobiltelefonok függetlenítése szerzői jogi vonatkozásainak teljes körű ismertetésére, mégis érdemes röviden érinteni a

témát. A korábban említettek szerint a mobiltelefonokban található hálózati záruk lényegében a készülék szoftverének része. Ha a hálózati zárat eltávolítjuk a készülékről, úgy a telefon szoftverét módosítjuk, azaz megváltoztatjuk a szoftvert, mint művet. Ennek pedig különböző szerzői jogi vonatkozásai vannak.

A *Szjt.*⁷ szerint „eltérő megállapodás hiányában a szerző kizárólagos joga nem terjed ki a többszörözésre, az átdolgozásra, a feldolgozásra, a fordításra, a szoftver bármely más módosítására – ideértve a hiba kijavítását is –, valamint ezek eredményének többszörözésére annyiban, amennyiben e felhasználási cselekményeket a szoftvert jogszerűen megszerző személy a szoftver rendeltetésével összhangban végzi.” E szakaszt több szempontból kell vizsgálni a mobiltelefonok függetlenítésével kapcsolatban. Elsőként a törvény megengedi, hogy eltérő megállapodás hiányában *a szoftvert jogszerűen megszerző személy módosítsa azt*. Mobiltelefonok esetén a *gyakorlat* az, hogy a készülékek szoftvereihez adott felhasználási engedélyek a szerzői jog jogosultjának kizárólagos jogaként említik a szoftver módosítását. Más kérdés, hogy az idők során az egyes készülékekben különböző összetettséggű szoftverek voltak megtalálhatóak. Míg ma ténylegesen beszélhetünk operációs rendszerről mobiltelefonokkal kapcsolatban is (itt is elsősorban a smartphone, azaz az okostelefonok terén), addig a 90-es évek elején megjelent készülékek esetén meglehetősen kezdetleges szoftvekről beszélhetünk csak. Ez utóbbiakkal kapcsolatban világot látott olyan nézet is, hogy ezen egyszerű programalkotásokat (ún. rutin-szoftvereket) a készülék integráns részének kell tekinteni, és mint ilyen nem szerzői jogi, hanem a készülékkel közösen *szabadalmi védelemben* kell részesíteni.⁸ Ezt a magyar szabadalmi törvény sem zárja ki. Főszabályként ugyan nem lehet számítógépi programalkotás szabadalom tárgya, de ez csak arra az esetre áll, ha önállóan nyújtanak be szoftverre szabadalmi kérelmet.⁹ Így tehát egy szabadalmaztatható találmánnyal együtt, annak integráns részeként a szoftver is részesülhet szabadalmi védelemben.

Ha a felhasználási engedélyek meg is engednék a szoftver módosítását, akkor is csak *a szoftver rendeltetésével összhangban lehet megvalósítani a módosítást*. *Kérdéses* azonban, hogy pontosan mi felel meg a szoftver rendeltetésének. A *hamburgi Landgericht* is kimondta ítéletében, hogy a GSM készülékek lényege, hogy cserélhető SIM-kártyák révén a tulajdonos választása szerinti hálózaton használhassa a készüléket.¹⁰ Lényegében a mobiltelefonokat pont ezen tulajdonság különbözteti meg a vezetékes telefonoktól. Egy vezetékes készülék esetében ugyanis fizikailag kötve vagyunk egy adott szolgáltatóhoz abban az értelemben, hogy amennyiben szolgáltatót kívánunk váltani, úgy kénytelenek vagyunk először megszüntetni fennálló előfizetésünket, majd új előfizetési szerződést kötni. Azaz, nem teheti meg az előfize-

tő, hogy néha egyik szolgáltató telefonvezetékét csatlakoztatja a készülékhez, néha másikat. A mobiltelefonok esetében megteheti az előfizető, hogy egyszerre több előfizetést (elsősorban pre-paid típusút) létesít, és igényeinek megfelelően váltogatja a SIM-kártyákat. Ennek természetesen a hálózati zár lehet gátja. Ha a telefongyártóknak az lett volna a szándéka, hogy egy telefon ténylegesen csak egyetlen szolgáltatóval legyen használható úgy technikailag megoldható lett volna, hogy a SIM-kártyát integrálják a készülékbe oly módon, hogy azt ne lehessen cserélni. A gyártóknak azonban ez nyilván nem volt érdeke. A hálózati zár kizárólag a szolgáltató érdeke. Ha viszont elfogadjuk, hogy a mobiltelefonok rendeltetése az, hogy a tulajdonos bármely hálózaton használhassa a készüléket, úgy kénytelenek vagyunk elfogadni azt is, hogy a készüléket működtető szoftvernek is hasonló rendeltetése van. Ebből kifolyólag, ha a licencia is engedné, lehetősége lenne a telefon tulajdonosának a szoftver módosítására annak érdekében, hogy más hálózaton is használhassa a készüléket. Más álláspont szerint a szoftver rendeltetése megegyezik a felhasználási szerződésben meghatározott céllal.¹¹ Kérdéses, hogy ez a nézet mennyiben állja meg a helyét a speciális eszköznek tekintett mobiltelefonok tekintetében. Néhány állam szerzői joga már felismerte a hálózati zár kiiktatásának, mint speciális szoftvermódosításnak a jelentőségét. Jó példa az Amerikai Egyesült Államok, melynek szerzői jogi szabályozása szerint a mobiltelefon tulajdonosa módosíthatja készülékének szoftverét annak érdekében, hogy azt más hálózaton használhassa.¹²

Nem történik azonban minden függetlenítés esetén szoftvermódosítás. Előfordul, hogy úgy oldják meg a problémát, hogy egyszerűen *kicserélik a telefon szoftverét a gyári szoftverre*. Ez több *előnnyel* is jár. Egyrészt előfordul egyes szolgáltatótól vett készülékek esetében, hogy a szolgáltató módosítja a gyári szoftvert, és így a hálózati záron túl egyes új funkciók, új megjelenés beépítésére vagy egyes funkciók blokkolására kerül sor.¹³ Ebben az esetben ugyan nem kerül sor szoftvermódosításra, ugyanakkor jogosulatlan felhasználás történik.¹⁴ Ez abból fakad, hogy a készülék tulajdonosa a telefontal együtt egy konkrét szoftver-példányt vásárol meg, melynek használatára jogosult. Tekintve, hogy rendszerint nem lehet mobiltelefonhoz operációs rendszereket vásárolni, ezért a szoftver kicserélése azt feltételezi, hogy ahhoz a felhasználó jogosulatlanul jutott hozzá.

4. Büntetőjogi korlátok

Az eddigi magánjogi korlátok mellett fontos törvényi korlátnak tekinthető a hálózati zár eltávolításának büntetőjogi fenyegetettsége. Bár a telefon szoftverének módosítása során lényegében egy szerzői jogi vonatkozású cselekményről beszélünk, mégis azt a törvény a korábban számítógépes csalásnak nevezett tényállásában rendeli büntetni. A Btk. 300/C §-a jelenleg a *számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekmény* címet viseli, és több magatartást is büntetni rendel. A tényállás aszerint tesz különbséget az egyes magatartások között, hogy azokat jogtalan haszonszerzés céljából követik-e el, vagy sem. Előbbi a klasszikus számítógépes csalás.¹⁵

Mobiltelefonok szoftverének módosítása esetén – célzattól függően – a (2) és (3) bekezdés jöhet szóba. Amennyiben az elkövetőnek nem célja a jogtalan haszonszerzés, úgy elköveti a bűncselekményt, ha „*adat bevitelével, továbbításával, megváltoztatásával, törlésével, illetőleg egyéb művelet végzésével számítástechnikai rendszer működését jogosulatlanul akadályozza.*”¹⁶ A bűncselekmény megítélése szempontjából számos tényezőt kell figyelembe venni. Először is érdemes meghatározni, hogy ki az elkövető. Az *elkövető* – azaz, aki ténylegesen végrehajtja a függetlenítést, és így megvalósítja a törvényi tényállást – általában egy olyan *szakember*, akit a telefon tulajdonosa felkeres függetlenítés céljából. Ebben az esetben a tulajdonos magatartása abban merül ki, hogy a telefont elviszi az elkövetőhöz, és megállapodik vele, hogy pénz fejében függetlenítse a telefont. Lényegében tehát a *tulajdonos* bűncselekmény elkövetésére való rábírását valósít meg, ezzel pedig *bűnrészessé* válik. A bűnrészességet támasztja alá az is, hogy a tulajdonos nem valósítja meg a törvényi tényállás egyetlen elemét sem.

Egyre gyakoribb eset, amikor maga a *tulajdonos* az *elkövető*. Ez egyik oldalról akkor fordulhat elő, ha a tulajdonos rendelkezik a szükséges szakértelemmel, de manapság egyes telefonok függetlenítése nem igényel különösebb szakértelmet sem. Nokia készülékek esetén a gyártási szám alapján lehet ingyen letölteni az internetről a függetlenítéshez szükséges kódot, melyet aztán elég begépelni a telefonba. Más készülékekhez pedig speciális programokat lehet letölteni, melyek elvégzik a műveletet. Ebben az esetben nyilván a tulajdonos lesz az *elkövető*, részesség pedig nem állapítható meg.

Az alanyok mellett érdemes vizsgálni a *célzatot* is. Számos esetben ugyanis fennállhat a jogtalan haszonszerzés célzatként, egyes esetekben viszont nem feltétlenül. Egyértelműen fennáll a *jogtalan haszonszerzés* célzata, ha az elkövető kedvezményesen vásárol telefont, és a hűségű időszak elején függetleníti a készüléket azért, hogy utána drágábban eladja. Ebben az esetben a jogtalan haszon, amit meg kíván szerezni a vételár és az eladási ár közti különbözet. Ha viszont a tulajdonos az összes kedvezmény és hűségű

időszak lejárta után függetleníti a készüléket, úgy nem feltétlenül áll fenn a célzat. A függetleníítı „szakember”, aki pénzt kér a művelet elvégzéséért, minden esetben jogtalan haszonszerzés végett követi el a bűncselekményt, és ezért a Btk. 300/C. § (3) bekezdése szerint felel.

Mint látható a Btk. szigorú és kivételt nem tőrő szabályozása meglehetősen korlátozza a telefon tulajdonosát abban, hogy tulajdonjogával korlátlanul éljen. Érthető, hogy társadalmi érdek fűződik ahhoz, hogy a kedvezményes mobiltelefon vásárlás lehetősége mindenki számára elérhető legyen, és ne történjenek ilyen téren visszaélések. Ugyanakkor ezt a célt szolgálja az előfizetések számának korlátozása is. Maga a szolgáltató sem engedi, hogy egy személy korlátlan számban vásároljon előfizetéshez kötött kedvezményes árú telefonokat. Ezzel tökéletesen megakadályozható, hogy valaki a nagytelben vásárolt telefonokat drágábban adja el.

Nem tartható viszont indokoltnak ez a szabályozás abban az esetben, ha lejárt a hűségı idősza. Ilyenkor ugyanis a szolgáltatónak már semmilyen biztosítéki joga sincs a telefonra, tehát azt akár más hálózaton is lehet használni. Arról nem is beszélve, hogy telefonok esetén ez a szabályozás csak növeli a szolgáltatók amúgy sem kicsi monopol-helyzetét, ami nem feltétlenül előnyös a piaci verseny szempontjából.

II. Hálózati zár a gyakorlatban – versenyjog

A hálózati zárral kapcsolatos problémák a gyakorlatban is felvetődtek, igaz, nem a korábban említett jogterületeken. Az alábbiakban leírt jogesetek alapja az Apple számítástechnikai cég iPhone nevű mobilkészülékével kapcsolatos forgalmazási gyakorlatán túl a hálózati zárral versenylátozó mioltának felismerése.

1. Az iPhone perek

A jogesetek és az egyes esetek során született döntések ismertetése előtt érdemes röviden kitérni arra, hogy miért is bírnak a témában jelentőséggel ezek az ügyek. Az iPhone az amerikai Apple cég terméke, mely lényegében egy mp3 lejátszóval kombinált mobiltelefonnak tekinthető. Az iPhone megjelenését komoly várakozás kísérte, melyet hamar letört az Apple iPhone-nal kapcsolatos forgalmazási politikája. A kereslethez képest eleinte korlátozott számban gyártott telefont kizárólag egy szolgáltatónál lehetett megvásárolni, és ezt egyéb a vásárlókat korlátozó intézkedések kísérték. Lényegében ezek voltak azok az indokok, melyek az alábbiakban leírt pereket generálták.

2. Az amerikai iPhone per

Az amerikai iPhone perben két ügyvéd – M. Van Smith és Damian R. Fernandez - nyújtott be a felperes, Timothy Smith nevében csoportos keresetet (class action) az Apple ellen az iPhone forgalmazásával kapcsolatban. A kereset *előzményeként* a felperesek ismertetik az Apple és az amerikai rádiótelefon-szolgáltató, AT&T közötti, iPhone forgalmazásról szóló megállapodást, mely az alábbiakban foglalható össze:

- az AT&T szolgáltató az iPhone kizárólagos forgalmazója az Egyesült Államok területén,
- a felek között a megállapodás 2012-ig hatályos,
- az Apple az iPhone-okhoz kapcsolt előfizetések forgalma után részesedést kap,
- az iPhone tulajdonosok számára tilos a telefont az AT&T-től különböző hálózaton használni (ezt hálózati zár biztosítja),
- az Apple-nek tartózkodnia kell az iPhone CDMA hálózatra való alkalmassá tételétől.

A fenti kikötések közül talán az utolsó ígérkezik legérdekesebbnek (ezzel egyúttal alátámasztva a versenykorlátozó szándékot), ugyanis annak ellenére, hogy az AT&T a piacvezető mobilszolgáltató az Egyesült Államokban, mégis egyben az egyetlen olyan szolgáltató is, mely nem rendelkezik CDMA hálózattal.¹⁷ Ez tehát azt jelenti, hogy annak ellenére, hogy a vásárló fejlettebb hálózatot is választhatna, mégis kötve van egy fejletlenebbhez.

A kereset elsősorban azt kifogásolja a megállapodással kapcsolatban, hogy így a vevő rákényszerül arra, hogy egy adott terméket egy adott szolgáltatás igénybevétele (*kapcsolt áru*) mellett vásároljon meg, mely korlátozza az érintett piacon a piaci versenyt. Tényleges fogyasztói korlátozásnak tekinthető, hogy mindezt hálózati zárral oldja meg a szolgáltató.

A kereset benyújtásának további indokaként említik a felperesek, hogy a hálózati zár feloldását az Apple több módon is megtorolta. Ezek között szerepelt egy olyan szoftverfrissítés hozzáférhetővé tétele, melynek telepítése blokkolja a feltört telefon egyes funkcióit.

A kereset benyújtásának indokaként szolgál az is, hogy a benyújtás időpontjában a keresettel érintettek száma 1,2 millió fő volt az Egyesült Államok területén, és az azt követő 18. hónapra 25-28 millió közé tették ezt a számot. Az illegálisan függetlenített iPhone-ok száma néhány százezerre volt tehető 2007. októberében.¹⁸

3. Az Apple és AT&T által elkövetett jogsértések

A kereset elsősorban versenyjogi oldalról közelíti meg a fent említett problémákat. A kaliforniai versenytörvény szerint trösztnek (unlawfull trust) kell tekinteni a tőke, szakértelem és két vagy több személy magatartásának olyan kombinációját, mely a kereskedelem és verseny korlátozáshoz vezet.¹⁹ A kereset szerint az Apple és AT&T közötti kapcsolatot trösztnek kell tekinteni, mivel a nagy keresletre szert tevő iPhone forgalmazásával kizárólag egy szolgáltató tudta növelni előfizetői számát a felek között létrejött szerződés alapján, és ezzel jelentősen korlátozta az adott szegmensben a piaci versenyt.²⁰

Említi a kereset az árukapcsolás (tying agreement) fogalmát is, mely a vonatkozó jogszabály szerint olyan feltétel szabását jelenti, mely szerint egy adott áru megvásárlása vagy szolgáltatás igénybevétele feltétele egy másik áru megvásárlásának vagy szolgáltatás igénybevételének (*kapcsolt áru*). Ez valósult meg a kereset szerint az iPhone forgalmazása során, mivel az készülék megvásárlásának feltétele az AT&T szolgáltatásának igénybevétele, sőt, az iPhone-t a tulajdonos más hálózaton nem is használhatja.²¹ A felperesek kitérnek arra is, hogy annak ellenére, hogy iPhone vásárlása esetén az előfizető csupán kétéves hűségnyilatkozatot ír alá, valójában az Apple és AT&T közti megállapodás hatályának időtartamáig (és e megállapodás miatt) kötve van egy adott szolgáltatóhoz.

A fentiek alapján *két érintett piac* határozható meg. Egyrészt érintett piacnak tekinti a kereset a mobil-szolgáltatási piacot, melynek korlátozására az alperesek az iPhone értékesítéséhez kapcsolódó árukapcsolással törekedtek. Másik érintett piac a kereset szerint a készülékekhez kapcsolódó szoftverek piaca, melynek korlátozására az Apple a harmadik féltől származó szoftverek korlátozásával törekedett.²²

A fenti és a keresetben található egyéb magatartásokkal az Apple és AT&T cégek a keresettel érintetteknek több módon is *kárt okoztak*. Kár keletkezett azokban a függetlenített telefonokban, melyekre telepítették az Apple szoftverfrissítését, mely szándékosan korlátozta a függetlenített telefonok egyes funkcióit. Kár keletkezett a díjak számlázása során is, hiszen más szolgáltató igénybevétele esetén egyes esetekben kevesebbet kellett volna fizetnie az előfizetőknek. És végül kár keletkezett akkor, amikor az Apple megtagadta függetlenített iPhone-ok garanciális javítását.²³

4. A módosított kereset

A módosított kereset (first amended complaint) az eredeti keresethez képest előtérbe helyezi az iPhone-okra vonatkozó garanciák problémáját. A *tényál-*

lás szerint az alperesek megtagadták a függetlenített iPhone készülékek garanciális javítását azon az alapon, hogy a tulajdonosok módosították a telefonok szoftverét, ezzel nem rendeltetésszerűen használva a telefont. Különösen azt kifogásolja a kereset, hogy abban az esetben is megtagadták az alperesek a garanciális javítást, amikor a korábban említett szoftverfrissítés blokkolta a függetlenített készülék egyes funkcióit. A kereset az amerikai szerzői jogi törvény egy fontos kivételére hivatkozik, mely szerint a mobiltelefon tulajdonosa jogszerűen módosíthatja készüléke szoftverét annak érdekében, hogy azt választása szerinti szolgáltató hálózatán használja.²⁴ A felperesek szerint e törvényi rendelkezés külön említés nélkül is része az iPhone készülékekre adott jótállásnak, ezért az alperesek jogtalanul tagadták meg a függetlenített készülékek garanciális javítását.²⁵ További érvként hozza fel a kereset, hogy az AT&T, mint hivatalos forgalmazó, nem tájékoztatta a vásárláskor a vevőket arról, hogy a készülék hálózati zárral van ellátva.²⁶

5. Az alperesek ellenkérelme

Az alperes ellenkérelmében számos ponton támadta a felperes keresetét. Elsőként azt *kifogásolta* az alperes, hogy nem törekedett a keresetben szereplő érintett piacok monopolizálására. Egyrészt azért nem, mert az egyik ilyen piacnak tekintett mobiltelefon-szolgáltatási piac nem csak az iPhone készülékekhez kapcsolódik. Az alperesek kifejtik, hogy más készülékeket is támogattak kedvezményes vagy speciális előfizetési konstrukcióval, nem csak az iPhone-t. További érvként említik, hogy a mobil-szolgáltatás nem tekinthető érintett piacnak a vonatkozó esetjog szerint, mivel a vevőt előre informálták arról, hogy az iPhone kizárólag egy mobilszolgáltató szolgáltatásával vehető igénybe. A készülékekhez kapcsolódó szoftverek piacával kapcsolatban az alperes kifejti, hogy e piac monopolizálására sem törekszik, hiszen nem szereplője az adott piacnak.²⁷ Az Apple által közzétett, függetlenített készülékeknél egyes funkciókat blokkoló szoftverfrissítéssel kapcsolatban az alperes kifejti, hogy nem bizonyított, hogy az Apple célzatosan blokkolni kívánta a funkciókat. A telepítés továbbá nem automatikusan, hanem a tulajdonos kérelmére történt, és az Apple figyelmeztette a tulajdonosokat a lehetséges kockázatokra. Ezek mellett az Apple-nek nem kötelessége az interoperabilitást biztosítani a szoftverhez kapcsolódó licenc ellenére módosított szoftverekkel kapcsolatban.²⁸

6. Az ítélet

Az ítélet szerint a *felperesek sikeresen bizonyították* azt, hogy iPhone vásárlása esetén az előfizetők kötve vannak az AT&T által nyújtott szolgáltatáshoz (mint értékesítéshez kapcsolt szolgáltatáshoz), melyet a hálózati zár biztosít. Ezt a bíróság azzal indokolta, hogy annak ellenére, hogy az előfizetők és szolgáltató közti megállapodás szerint két éves hűséggel tartoznak a szolgáltatónak (mely a szolgáltató és Apple közti megállapodás miatt valójában öt év), mégis egyben tulajdonosaivá is válnak a készülékeknek, és így szabadon választhatnak az egyes szolgáltatók között.²⁹ Ebből kifolyólag az árukapcsolás és az ezt ténylegesen biztosító hálózati zár versenykorlátozó jellegű. Ez természetesen elsősorban a hűségi időszak utáni időszakra vonatkozik. A bíróság továbbá *bizonyított* találta azt is, hogy az Apple-nek érdekeltsége van az iPhone-hoz kapcsolódó szoftverek piacán, és ezért harmadik féltől származó alkalmazások korlátozása egyben versenykorlátozó magatartás is.³⁰ Érdekes okfejtéssel találkozhatunk az iPhone készülékekre vonatkozó garancia kapcsán. A bíróság úgy látta, hogy jogtalanul nem biztosított jótállást az Apple (illetve az AT&T) a keresetben említett szoftverfrissítéssel okozott károkra. Ezt azzal indokolta, hogy igaz ugyan, hogy az alperesek kizárták a jótállást a módosított és harmadik személytől származó szoftverekkel okozott kárért, mégis a bíróság szerint a tényleges kár az egyes funkciókat blokkoló, Apple-től származó szoftverfrissítés telepítésével keletkezett, és nem a függetlenítéssel.³¹

7. Az amerikai iPhone per a magyar jog tükrében

Érdeemes röviden megvizsgálni a fentiekben említett jogesetet a magyar jog tükrében is, előrebocsátva, hogy bár az iPhone telefonokat Magyarországon azonos módon forgalmazzák, jelenleg még sincs folyamatban hasonló per. A magyar versenyjog az *amerikaihoz hasonlóan ítéli meg* az Apple és AT&T között létrejött megállapodásokat. A *Tpvt.* szerint „tilos a vállalkozások közötti megállapodás és összehangolt magatartás, valamint a vállalkozások társadalmi szervezetének, a közttestületnek, az egyesülésnek és más hasonló szervezetnek a döntése (a továbbiakban együtt: megállapodás), amely a gazdasági verseny megakadályozását, korlátozását vagy torzítását célozza, vagy ilyen hatást fejthet, illetve fejt ki”.³² *Kartell* alapvetően két módon valósulhat meg. Versenytársak közötti megállapodás esetén horizontális, míg termelési vagy forgalmazási láncolatban részt vevő vállalkozások közötti megállapodás esetén *vertikális* kartellről beszélünk. Az *Apple és AT&T közötti megállapodás* az utóbbi kategóriába tartozik. A gyártó és forgalmazó közti megállapodás számos gazdasági előnnyel járhat, de ez a piac számára csak

addig tartható, amíg annak nincs versenykorlátozó hatása.³³ A gazdasági versenyt korlátozó megállapodás fogalmát (általános kartell-tilalom) egy példalózó felsorolás egészíti ki, mely többek között tartalmazza, hogy tilos az eladási árakat közvetve vagy közvetlenül meghatározni és tilos a műszaki fejlesztést korlátozni vagy ellenőrzés alatt tartani (*kontingentáló kartell*).³⁴ Mindkét kitétel megvalósul a szóban forgó megállapodás alapján, ugyanakkor érdemes külön kiemelni, hogy annak ellenére, hogy Magyarországon nem az amerikaival azonos szolgáltató forgalmazza az iPhone-t, mégis több országra kihatással van az, hogy az Apple nem fejleszthet CDMA hálózatra alkalmas iPhone-t.

A Tpv. szerint tilos a szerződéskötést olyan kötelezettségek vállalásától függővé tenni, amelyek természetüknél fogva, illetve a szokásos szerződési gyakorlatra figyelemmel nem tartoznak a szerződés tárgyához.³⁵ Első ránézésre a szokásos szerződési gyakorlat alapján mindenképp a szerződés tárgyához tartozik egy mobiltelefon vásárlása esetén az előfizetői szerződés is. A *probléma* ugyanakkor az, hogy minden típusú és márkájú telefont előfizetés nélkül is meg lehet vásárolni, rendszerint szolgáltatóknál is. Általában lehetőség van arra, hogy magasabb ár ellenében a kínálatban található telefonokat függetlenül (vagy szolgáltató által utólag függetleníve) vásárolja meg a vevő. Nem beszélve arról, hogy egyébként márkaboltból, vagy egyéb mobiltelefon szaküzletből is meg lehet vásárolni a mobiltelefonokat szintén előfizetés nélkül. Ebből kifolyólag egy mobiltelefon vásárlásához természeténél fogva nem tartozik hozzá egy előfizetés „vásárlása” is, így nem tartozik feltétlenül a szerződés a tárgyához.³⁶

Az *iPhone esetében azonban* nem ennyire szabad a vásárló. Világszerte minden országban kizárólag egy szolgáltató forgalmazhatja az iPhone-t, hazánkban a T-Mobile. Ez nemcsak azt jelenti, hogy más szolgáltatónál nem találjuk meg a kínálatban, hanem azt is, hogy maguk az Apple márkaboltok sem adhatnak el iPhone-t, sőt ahhoz tartozó alkatrészt sem. A kizárólagos forgalmazásra jogosult szolgáltató pedig kizárólag hálózati zárral ellátott példányokat forgalmazhat. A hálózati zár szolgáltató általi feloldására természetesen van lehetőség, de csak a hűségidőszak (1 vagy 2 év) lejárta után. Ha a vásárló a fentiek ellenére is iPhone vásárlása mellett döntött, akkor is eleinte csak két speciális előfizetés közül választhatott, melyek havi díja meghaladta az általában szokásos mértéket. A fent leírtakból kifolyólag a szolgáltató olyan kötelezettségtől teszi függővé az iPhone megvásárlását, mely a szokásos szerződési gyakorlatra figyelemmel nem tartozik a szerződés tárgyához. E tekintetben az *iPhone-ok forgalmazása Magyarországon legalább annyira kétséges, mint az Egyesült Államokban.*

8. A németországi iPhone per

Németországban a fentiekhez hasonló versenyjogi alapon robbant ki per az iPhone forgalmazása körül. A *felperes Vodafone* azért nyújtott be keresetet az iPhone kizárólagos forgalmazására jogosult T-Mobile ellen, mert sérelmesnek találta versenyjogi szempontból az alperes és Apple közötti kizárólagos forgalmazásra vonatkozó megállapodást, ennek is elsősorban azt a részét, mely szerint az iPhone készülékeket csak hálózati zárral ellátva és kizárólag előfizetéshez kötve lehet megvásárolni. A felperes szerint az alperes megsértette a szolgáltatók azon kötelezettségét, miszerint a szolgáltató nem nehezítheti meg az előfizetők számára a más szolgáltatóhoz való áttérést. iPhone vásárlása esetén az előfizető a vásárláskor nem választhat a tarifák között, mivel kizárólag speciális tarifával vásárolható meg a készülék, továbbá tarifaválasztásra később sincs lehetőség a hálózati zár miatt. A felperes azzal is érvelt, hogy az Európai Bizottság 1996-os közleményében kifejezetten úgy rendelkezett a hálózati záruk használatáról, hogy azokat csak kivételesen alkalmazhatják a szolgáltatók, elsősorban abban az esetben, ha kedvezményes összetett ajánlatról van szó. A felperes szerint semmiképp sem tekinthető kedvezményesnek a 399 Eurós ár, amennyiért az iPhone-t értékesítették.

A *Landgericht Hamburg 2007. november 11-én ideiglenes intézkedésben* megtiltotta az alperesnek, hogy:

- az iPhone-t kizárólag előfizetéssel és két éves hűségnyilatkozattal forgalmazza és/vagy
- az iPhone-t kizárólag hálózati zárral ellátva forgalmazza, melynek következményeként a telefon kizárólag az alperes hálózatán használható.

Utóbbi esetben a szolgáltatót kötelezte a bíróság arra is, hogy az előfizető kérésére feltétel nélkül és ingyenesen függetlenítse a telefont, amennyiben mégsem függetlenül veszi a készüléket. Ennek következményeként megjelentek a szolgáltató polcain az előfizetéshez nem kötött és vevő kívánságára függetlenített készülékek, melyek kerek 600 Euróval kerültek többre a hűségnyilatkozatos konstrukcióban megvásárolható készülékekhez képest.³⁷

A hamburgi bíróság *2007. december 4-én hozott ítéletében* hatályon kívül helyezte az ideiglenes intézkedésről szóló végzését, és *elutasította a felperes keresetét*. A bíróság ítéletében rámutatott arra, hogy a mobiltelefonok szolgáltatók általi forgalmazása lényegében csak egy eszköz a szolgáltatás igénybeviteléhez. Ennek következményeként a szolgáltatás előnyösebb értékesítése érdekében a szolgáltatók olcsóbban adják el előfizetéshez kapcsolva a mobiltelefonokat. Ugyanakkor külön-külön dűl a verseny az egyes mobilszolgáltatók és mobiltelefon-előállítók között. Ennek megfelelően a

GSM rendszer alap gondolatának tekinti a bíróság azt, hogy a SIM-kártyák szabadon cserélhetők az egyes telefonok között.

A bíróság elutasította a felperes azon érvelését, miszerint az iPhone forgalmazásával kapcsolatban nem valósul meg az Európai Bizottság közleményében meghatározott olyan kivétel, mely indokoltá tenné hálózati zár alkalmazását. A bíróság továbbá kimondta, hogy bár mind a felperes mind az alperes működési engedélyében szerepelt az előfizetők másik szolgáltatóhoz való áttérése segítésének követelménye, ez mégsem tekinthető általánosan kötelező magatartásnak, mivel nem minden szolgáltató működési engedélyében szerepel. Ebből kifolyólag tisztességtelen piaci magatartást sem valószínűsíthető meg az alperes a hálózati zárral ellátott készülékek forgalmazásával.³⁸

9. Az Európai Bizottság közleménye

Az Európai Bizottság is állást foglalt hálózati zár témakörben, elsősorban versenyjogi szempontból. Az 1996-ban nyilvánosságra hozott, mobiltelefon-szolgáltatókhoz szóló közlemény szerint a hálózati zár egy konkrét szolgáltatóhoz láncolja az előfizetőt, ebből kifolyólag lehetőséget kell biztosítani annak feloldására. A Bizottság a hálózati zárat egyben versenykorlátozóknak is tartja a később piacra lépő szolgáltatók tekintetében, mivel lehetetlenné teszi azt, hogy a készüléket más hálózaton is használják. Ha az előfizető szolgáltatót akar váltani, akkor vagy vissza kell adnia a készüléket az eredeti szolgáltatónak, vagy komoly díjat kell fizetnie a függetlenítésért. Ebből kifolyólag a Bizottság szerint kizárólag olyan hálózati zárat szabad alkalmazni, mely az előfizető által is feloldható. Fentiek kimondására azért is szükség volt 1996-ban, mert a European Telecommunications Standards Institute (ETSI) a GSM szabvány részévé kívánta tenni a hálózati záruk alkalmazását (ez végül nem következett be). A szolgáltató köteles figyelmeztetni az előfizetőt arra, hogy hálózati zárral ellátott készüléket vásárol meg, és tájékoztatnia kell a hálózati zár feloldásának lehetőségéről. Abban az esetben, ha a mobiltelefont kedvezményes előfizetéshez kapcsoltnak értékesítik, lehetősége van a szolgáltatónak arra, hogy kedvezményes időszakban megtagadja a készülék függetlenítését (vagy az ezzel kapcsolatos információk rendelkezésre bocsátását). A szolgáltató ugyanakkor nem tagadhatja meg a telefon hálózati zárának feloldását, ha az előfizető visszafizeti a kedvezmény teljes összegét.

A fenti közlemény bár kötelező erővel nem bír, mégis a *mai gyakorlat megfelel a benne foglalt ajánlásoknak*. Bár a közlemény kifejezetten nem említi, mégis az tűnik ki belőle, hogy a szolgáltatóknak a hálózati zár feloldásának lehetőségét ingyenesen kell biztosítaniuk. Ellenkező esetben, esetlegesen magas díjak mellett változatlanul versenykorlátozó lenne az ilyen szolgáltatói gyakorlat.³⁹

10. Az iPhone perek tanulságai

Az amerikai és német iPhone perek komoly tanulsággal rendelkeznek a mobiltelefonok hálózati záraival kapcsolatban. Egyrészt fontos annak a felismerése, és bírósági ítéletben való kimondása, hogy a *hálózati záruk alkalmazása versenykorlátozó*, és egyben sérti az előfizetői érdekeket. Igaz, nemcsak az iPhone készülékek forgalmazásával, hanem az összes mobiltelefonnal kapcsolatban igaz ez az állítás. Kérdéses, hogy ezek után mi lehet a megoldás a hálózati záruk problémájára? Úgy gondolom, mindkét per megtalálta a maga megoldását, amit érdemes lenne jogalkotási szintre emelni. *Fontos lenne megszüntetni a függetlenítéssel kapcsolatos szolgáltatói monopóliumot*, ami több területre kiterjedő jogalkotási tevékenységet igényel. Ennek kifejtésére alábbiakban kerül sor.

III. Egy ésszerűbb szabályozás gondolata - de lege ferenda javaslatok

A szabályozás átalakításának céljaként azt kellene megállapítani, hogy meghatározott feltételek fennállása, és a szolgáltatók érdekeinek szem előtt tartása mellett az előfizetők számára a leggazdaságosabb módon legyen lehetőség a hálózati zár feloldására.

Első lépésként a *Btk. vonatkozó szakaszait kellene úgy módosítani*, hogy mobiltelefon függetlenítésével ne legyen megvalósítható bűncselekmény. Ez természetesen további finomítást igényel, mert az illegálisan történő függetlenítés visszaszorítása érdekében a jogtalan haszonszerzés végett elkövetett függetlenítést továbbra is érdemes büntetni. A Btk. 300/C. §-át olyan bekezdéssel lenne érdemes kibővíteni, mely kimondja, hogy *„nem büntethető, aki a (2) bekezdésben meghatározott cselekményt rádiótelefon-szolgáltató engedélye alapján a szolgáltató által rádiótelefonon alkalmazott hálózati zár feloldása érdekében követi el”*. Így válna lehetővé a nagyobb technikai felkészültségű előfizetők számára, hogy maguk is elvégezzék a függetlenítés műveletét.

A szolgáltatói engedéllyel kapcsolatban az alábbi szabályokat képzelem el, mely az Eht.-ben⁴⁰ nyerne szabályozást. A szolgáltatónak kötelező lenne kiadnia a fent említett engedélyt, *amennyiben az előfizető a telefon vásárlásakor kapott, vagy egyéb előfizetői hűséggel kapcsolatos megállapodásban meghatározott kedvezményt megtéríti a szolgáltatónak, a hűségi időszak lejárt, vagy az előfizetői szerződésnek nem volt része hűségnyilatkozat*.

Úgy gondolom, érdemes lenne szabályozás tárgyává tenni a hálózati záruk feloldásával kapcsolatos azon szolgáltatói gyakorlatot, mely az előfizetői

szerződés felmondásával egyenértékűnek tekinti a hálózati zár feloldását. *Meg kellene tiltani* a szolgáltatóknak, hogy a szerződés felmondásával azonos szankciókat alkalmazzák a hűségű időszak alatt történő függetlenítésért. Másképp megfogalmazva, a szolgáltatás igénybevételének biztosítékai (elsősorban kötbér és a kapott kedvezmény visszafizetésének kötelezettsége) kizárólag a szolgáltatással kapcsolatos tényállások esetén legyenek érvényesíthetők. Érdemes lenne továbbá *kötelezővé* tenni a szolgáltatók számára, hogy a hűségű időszak eredményes letelte után ingyen oldják fel a kedvezményesen vásárolt készülékek hálózati zárat.

A korábban említett Btk. módosítás alapján nemcsak a tulajdonos, hanem adott esetben *egyéb szolgáltató vagy szakember is elvégezheti a függetlenítést* a szolgáltatói engedély alapján. A szolgáltatóktól kapott tájékoztatás alapján a nem az adott szolgáltató általi függetlenítés következménye minden esetben a jótállás (és szavatossági igény) teljes elvesztése. Ez azt jelenti, hogy pusztán a szoftver módosítása miatt valamely a hardverhez tartozó alkatrész meghibásodása esetén sem érvényesítheti a tulajdonos jótállás alapján fennálló igényét. Ez nyilván indokolatlan korlátozás, ezért kifejezetten ki kellene mondani a hálózati zár feloldásával kapcsolatos szabályok között, hogy abban az esetben, ha a tulajdonos a hálózati zárat nem azon szolgáltató közreműködésével oldja fel, amelynél a készüléket vásárolta, úgy elveszti a telefon szoftverével kapcsolatos jótállást és szavatossági igényeit, de a telefon egyéb részein fennálló, nem a hálózati zár feloldásából adódó meghibásodással kapcsolatos jótállási és szavatossági igényei továbbra is fennmaradnak.

Érdemes lenne átvenni az amerikai szerzői jogi törvény azon rendelkezését, mely szerint a *mobiltelefon tulajdonosa szabadon módosíthatja készülékének szoftverét* annak érdekében, hogy azt más mobilhálózaton használhassa. Úgy gondolom, hogy ez egy meglehetősen korszerű és előremutató szabály, mely kifejezésre juttatja a „mobiltelefóniának” nevezett jelenség lényegét.

Távlati célként érdemes lenne *további két lépést* meghatározni. Elsőként kötelezni kellene a rádiótelefon-szolgáltatókat arra, hogy minden készüléket lehessen kártyafüggetlen formában, azaz hálózati zár nélkül a szolgáltatónál is megvásárolni. Második lépcsőfok pedig hálózati záras készülékek piacról való teljes kizárása lenne. Utóbbi javaslattal kapcsolatban megemlíteném, hogy a Szingapúri Köztársaság megtiltotta a mobilszolgáltatók számára a hálózati zárral ellátott készülékek forgalmazását.⁴¹ Érdemes lenne hosszútávon ezt a példát átvenni.

Jegyzetek

- ¹ Kósa Ferenc: Mobiltelefonok szoftverének módosítása és ennek jogi következményei. [http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/kosa_mobil_szd2001\(jf\).pdf](http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/kosa_mobil_szd2001(jf).pdf) (2008.09.14.)
- ² Vodafone ÁSZF 10.3. pont.
http://www.vodafone.hu/egyeni/common/segithetunk/ugyfelszolgalat/letoltes/aszf/2009_06_24/aszf_09_06_24_1.pdf (2009.05.29.)
- ³ Vodafone Díjszabás 2.4. pont.
http://www.vodafone.hu/egyeni/common/segithetunk/ugyfelszolgalat/letoltes/aszf/2009_06_24/aszf_09_06_24_2.pdf (2009.05.29.)
- ⁴ T-Mobile ÁSZF 10.3. pont.
http://www.t-mobile.hu/static/DocumentStore/lakossagi/ugyintezes/aszf/e_aszf_090601.pdf (2009.05.29.)
- ⁵ Lásd T-Mobile Díjszabás.
<http://www.t-mobile.hu/static/DocumentStore/lakossagi/tarifak/elfozeteses/dijszab.pdf> (2009.05.29.)
- ⁶ Tóth András: A közvetítő-választás és a számhordozhatóság szabályozása, illetve szerepe a hatásos távközlési verseny előmozdításában, Infokommunikáció és Jog 2004. 3. sz. 87. o.
- ⁷ 1999. évi LXXVI. törvény 59. § (1) bek.
- ⁸ Lontai Endre: Magyar polgári jog - Szellemi alkotások joga. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 2001. 45. o.
- ⁹ 1995. évi XXXIII. törvény a találmányok szabadalmi oltalmáról 1. § (1) és (2) bek. Európaszerte hasonló gyakorlat érvényesül. Lásd Guido Kucsko: Roadmap – Gestiges Eigentum. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien 2004. 44., 131. o.
- ¹⁰ Azonban e ténnyel kapcsolatban a bíróság csupán annak megállapítására korlátozta ítéletét, hogy a szolgáltatók nem nehezíthetik meg a más szolgáltatóhoz való áttérést. Lásd G Hamburg Urteil vom 4.12.2007, 315 O 923/07
- ¹¹ Gyertyánfy Péter (szerk.): A szerzői jogi törvény magyarázata. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest 2006. 312. o.
- ¹² Lásd az Amerikai iPhone pert.
- ¹³ Példa erre a Vodafone által értékesített Sharp GX-10 készülék, mely a szolgáltató által módosított szoftverrel nem volt képes teljeskörű adatkommunikációra infra-porton keresztül.
- ¹⁴ Kósa: i.m.
- ¹⁵ Tóth Mihály (szerk.): Magyar büntetőjog – Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest 2005. 448. o.
- ¹⁶ Btk. 300/C. § (2) bek. b) pont
- ¹⁷ A Code-Division Multiple Access Network (kódosztásos többes hozzáférésű hálózat) kifejezés rövidítése, lényegében gyorsabb adatátvitelt valósít meg. <http://www.sonyericsson.com/cws/companyandpress/aboutus/technology/understandingnetworks?cc=hu&lc=hu>
- ¹⁸ Class Action Complaint, Smith v. Apple, p. 8.
www.appleiphonelawsuit.com/uploads/Class_Action_Complaint_Smith_vs_Apple.pdf (2008.05.5.)
- ¹⁹ Cartwright Act, section 16720.
- ²⁰ Class Action Complaint, Smith v. Apple. 25. o.
- ²¹ Uo.
- ²² Időközben Európa egyes országaiban már több szolgáltató is kínál iPhone készüléket, illetve az Apple elindította az iPhone-hoz kapcsolódó fejlesztői programot, melyben – elvi-

- leg – mindenki szabadon fejleszthet szoftvert a készülékre. Az új iPhone 3G S megjelenése sem látszik változtatni ezen a gyakorlaton.
- ²³ Class Action Complaint, Smith v. Apple. 28. o.
- ²⁴ Code of Federal Regulations, 37 CFR section 201.40(b)(5)
- ²⁵ First Amended Complaint, Smith v. Apple. www.appleiphonelawsuit.com/uploads/2007-11-02__1st_Amended_Complaint_Endorsed.pdf 31. o. (2008.05.5.) 31. o.
- ²⁶ First Amended Complaint, Smith v. Apple. 32. o.
- ²⁷ Apple's Motion to Dismiss Plaintiffs' Revised Consolidated Amended Class Action Complaint. <http://docs.justia.com/cases/federal/district-courts/california/candce/5:2007cv05152/196514/122/1-2>. o. (2008.06.27.)
- ²⁸ Apple's Motion to Dismiss Plaintiffs' Revised Consolidated Amended Class Action Complaint. 14. o.
- ²⁹ Order Granting In Part And Denying In Part Defendant Apple's Motion To Dismiss. https://www.appleiphonelawsuit.com/uploads/October_1__2008__Court_Order.pdf 15. o. (2008.10.1.)
- ³⁰ Order Granting In Part And Denying In Part Defendant Apple's Motion To Dismiss. 16. o.
- ³¹ Order Granting In Part And Denying In Part Defendant Apple's Motion To Dismiss. 29. o.
- ³² 1996. évi törvény a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról 11. § (1) bek.
- ³³ Nagy Csongor István: Kartelljogi kézikönyv - A közösségi és a magyar kartelljog joggyakorlata. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2008. 355. o.
- ³⁴ Tpv. 11. § (2) bek. a) és b) pontok
- ³⁵ Tpv. 11. § (2) bek. h) pont
- ³⁶ Miskolczi Bodnár Péter: A versenytörvény magyarázata. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest 2002. 171. o.
- ³⁷ Előfizetéssel 399, míg anélkül 999 euróba került a telefon. Lásd Apples Beteiligung an iPhone-Umsätzen bestätigt. <http://www.golem.de/0711/56298.html> (2008.05.20.)
- ³⁸ LG Hamburg Urteil vom 4.12.2007, 315 O 923/07
- ³⁹ <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/96/791&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en> (2008.06.10.)
- ⁴⁰ Az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény
- ⁴¹ TAS Fines M1 For Unauthorised Frequency Transmission And Issues Warning Over Sale Of SIM-Locked Cellular Phones. <http://www.ida.gov.sg/News%20and%20Events/20050721123258.aspx?getPagetype=20> (2008.11.19.)

A modernkori uzsora^{*}

A XXI. század jogi szabályozásának egyik nagy *problémája*, hogy a jogintézmények az időmúlás és a társadalmi változások folytán elavulnak, tartalmuk kiüresedik, ezáltal nem felelnek meg rendeltetési céljuknak, nem tudják szabályozni azokat az élethelyzeteket, amelyekre megalkották őket. Mindez többek között annak tudható be, hogy a jogalkotás nem képes lépést tartani a társadalmi viszonyok változásaival, továbbá nem képes a társadalom által támasztott igények kielégítésére. Hiába a felismerés, hogy jogszabályaink elavultak, a törvénymódosítási kísérletek rendre zátonyra futnak.

Számos jogintézmény említhető, amely már nem képes rendezni az általa szabályozni kívánt élethelyzetet. A fogalom-meghatározások felszínesek, túl általánosak, továbbá komoly problémát jelentenek az értelmezések közötti eltérések is. Ennek következménye, hogy egyre könnyebb megkerülni a jogszabályokat: *sok a „kiskapu”*. Ez a probléma merül fel az uzorás szerződés kapcsán is. Az *uzorás tevékenység* napjainkban is divat, „virágkorát” éli; a köznyelv a kizsákmányolás modernkori formájaként emlegeti. Az uzsora felüti a fejét mindenhol, ahol lehetőséget lát, legyen az adásvételi szerződés, bérleti szerződés, hitel- vagy kölcsönszerződés stb. A hatályos szabályozás álláspontom szerint nem képes sem megelőzni, sem megakadályozni az uzorás szerződések létrejöttét. A bírói jogalkalmazás sem tud a fent írt követelménynek megfelelni az uzorás ügyek elbírálása során. Ennek oka az egységes bírói gyakorlat hiánya.

Tanulmányomban elsősorban a *gyorskölcsönök uzorás jellegével* foglalkozom, ugyanis úgy vélem, hogy a XXI. század legvitatottabb uzorás jellegű szerződése a gyorskölcsönök terén jönnek létre. E szerződésekben fel-fel bukkannak az uzorás szerződésekre utaló jegyek, mégis legálisnak fogadja el a joggyakorlat. Céloom az uzsora tényállásának alkalmazhatóvá tétele a XXI. század igényeinek megfelelően. Olyan szempontrendszerre, illetve objektív támpontok megalkotására van szükség, amelyek megkönnyítik a bírói mérlegelést, illetve a döntést az uzorás ügyekkel kapcsolatos eljárások során. Ezzel egyidejűleg meg kell teremteni azt az eszközt, amely lehetővé teszi az irreálisan magas költségű, gyorskölcsönnek álcázott uzorás szerződések visszaszorítását. Az uzorás- és gyorskölcsön szerződések prob-

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Polgári Jogi Tagozat I.” szekcióban különdíjat kapott. Konzulens: Dr. Kecskés László és Dr. Nemessányi Zoltán

lematikája összefonódik, azt is mondhatnám, hogy az uzsorás szerződés gyorskölcsön formájában „ölt testet”. Nem csupán arra törekszem, hogy az uzsorás szerződés tényállásának alkalmazása megfeleljen a társadalom igényeinek, elvárásainak, hanem arra is, hogy alapul szolgáljon a gyorskölcsönök által generált problémák megoldásához is.

I. Az uzsorás szerződésre vonatkozó hatályos szabályozás

A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: Ptk.) szerint, ha a szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt kötött ki, a szerződés semmis (uzsorás szerződés).¹ Az uzsorának *két ismérve* van. Az egyik a feltűnően aránytalan előny kikötése valamely szerződő fél javára, a másik, hogy ezt az előnyt a sérelmet okozó fél a másik fél helyzetének kihasználásával kötötte. „A felek szerződéses viszonyában az aránytalan előnyt vállaló félnek valamilyen hátrányos, szorult helyzetben kell lennie, amely arra készíti, hogy a szerződést ilyen feltételekkel is megkösse.”² „Az ember társadalmi vagy gazdasági helyzete, tehát a függő vagy megszorult jogi helyzet objektív emberi körülménynek minősül.”³ Ilyen szorult helyzet lehet a létfenntartás, a legszükségesebb élethelyzetek biztosítása, továbbá olyan helyzetek, amelyek a kötelezett anyagi biztonságát lényegesen érinthetik, veszélyeztethetik.⁴ *Megnehezíti* a felek és a bíróság helyzetét az a tény, hogy a törvény egyrészt elkerülte azoknak a tényezőknek a felsorolását, amelyek ilyen hátrányos helyzetet teremthetnek, másrészt az sincs meghatározva, hogy a szerződésben kikötött előny mikor feltűnően aránytalan.

A tényállás elemzése után a jogkövetkezményekkel kapcsolatban csupán annyit említenék meg, hogy a korábbi uzsoráról szóló jogszabályi rendelkezésekhez képest⁵ a Ptk. csupán a magánjogi jogkövetkezményekről tartalmaz rendelkezéseket, büntetőjogi jogkövetkezmények nem kerültek rögzítésre. A törvény szerint, ha megállapításra kerül a szerződés uzsorás jellege, akkor a szerződés érvénytelen. *A korábbi törvények rendelkezéseihez képest* a szankciók enyhébbek lettek, a jogalkotó nem fűz olyan súlyos jogkövetkezményeket az uzsorás tevékenység folytatásához, mint korábban. Pedig az uzsorás-üzlet virágzik, még ha ez a bírósági és hatósági adatokból nem is derül ki. A szerény számban előforduló esetek nem reprezentálják a valóságban végbemenő folyamatokat. Egyrésztől köszönhető ez annak, hogy a bizonyítási nehézségek miatt elenyésző számú szerződés semmisségének megállapítása iránt indítanak keresetet uzsora címén, másrésztől a sértettek kiszolgáltatott helyzetük miatt nem fordulnak a hatóságokhoz, és gyakran szégyellik is, hogy ilyen ügybe keveredtek. Tehát van mit *változtatni a bírói gyakorlat területén is*, hisz a kevés uzsorás per száma is azt bizonyítja, hogy a sérelmet

szenvedett felek jellemzően nem fordulnak a bíróságokhoz, nem vesznek igénybe jogi eszközöket.

II. Az új Ptk.

Az új Ptk. megalkotása előrelépést jelenthetett volna az uzorás szerződések elégtelen szabályozásának javítása területén, azonban említésre méltó változás nem történt a korábbi szabályozáshoz képest. Az új Ptk. *2007. október 29-i koncepciója* még az alábbi rendelkezést tartalmazta az uzoráról: „Semmis a szerződés, ha az egyik szerződő fél vállalkozás és az a szerződés megkötésekor – a másik fél helyzetének kihasználásával – feltűnően aránytalan előnyt kötött ki. A fél helyzete kihasználásának minősül különösen, ha az a vállalkozással függő viszonyban, gazdasági kényszerhelyzetben vagy sürgős szükséghelyzetben volt vagy önhibáján kívül kellő üzletkötési jártassággal nem rendelkezett.”⁶ Az új Ptk. ezen koncepciója abból indult ki, hogy a vagyoni forgalom résztvevői (tulajdonosi minőségükben) képesek érdekeik érvényesítésére és védelmére, és ezért a magánjognak a lehető legszűkebb körben kell beavatkoznia szerződéses kapcsolataikba. Ennek a kiinduló tételnek egyenes következménye a magánautonómia széleskörű elismerése, és az állami beavatkozás jogi lehetőségeinek visszaszorítása. Ilyen beavatkozásra kivételesen és csak ott van szükség, ahol a szerződő felek jogi egyenjogúsága és mellérendeltsége mögött gazdasági (szakismereti stb.) egyensúlytalanság állapítható meg.⁷

Véleményem szerint a koncepció e rendelkezése komoly visszaélésekre adhatott volna okot. A törvény szövege szerint az uzorás szerződés tényállása csak akkor lett volna megállapítható, ha a sérelmet okozó fél vállalkozás. Ebből az következik, hogy ha magánszemély kötött volna ki szerződésben feltűnően aránytalan előnyt a másik fél helyzetének kihasználásával, az nem ütközött volna jogszabályba. A szerződési jogban valóban fontos szerepe van a felek magánautonómiájának, de nem érvényesülhet korlátlanul, ugyanis némely esetben nagyobb károkat okozhat, mint előnyt. Az uzorás szerződés esetében nem tartható az alanyok körének fent említett szűkítése, ugyanis a gyakorlatban éppen a természetes személyek egymás közötti kölcsönszerződéseinél fordul elő leginkább az uzorára.

Az LB Koncepcióra tett észrevételeiben a fent írtakhoz hasonló kritikával illette az uzorás szerződésről szóló rendelkezést, és kimondta, hogy az uzorás szerződés bármely szerződés esetén semmis.⁸ Az új Ptk. 2008. március 25-i koncepciója már elvetette az uzorás szerződés tényállásának korábbi változatát és az LB álláspontjának megfelelően – az 1959. évi IV. törvény uzoráról szóló rendelkezés szövegével szinte teljesen megegyezően – a következő tényállás került megfogalmazásra: „Semmis a szerződés, ha az

egyik szerződő fél a szerződés megkötésekor – a másik fél helyzetének kihasználásával – feltűnően aránytalan előnyt kötött ki. A fél helyzete kihasználásának minősül különösen, ha az a másik féllel függő viszonyban vagy a szerződés megkötésekor kényszerítő szükséghelyzetben volt vagy kellő üzletkötési jártassággal nem rendelkezett.”⁹ A jogalkotó továbbra is egy objektív és egy szubjektív feltétel egyidőben történő fennállását kívánja meg egy szerződés uzsorás voltának megállapításához. A tényállás tehát lényegében maradt a „régiben”, a jogalkotó azonban kiegészítésként konkretizálta azokat a helyzeteket, amelyek a másik fél kihasználásának minősülnek.

2009. szeptember 21-én az Országgyűlés 191 igen, 168 nem szavazattal és négy tartózkodás mellett elfogadta az *új Polgári Törvénykönyvet*. Az uzsorás szerződés tekintetében a jogszabályi szöveg nem változott a már említett 2008. március 25-i koncepció óta. Leszögezhető, hogy az új Ptk. összességében nem hozott lényeges változást az uzsorás szerződések területén. A tényállás megfogalmazása túl általános, ezáltal könnyű megkerülni a jogszabályt, továbbá a jogkövetkezményeknek semmi visszatartó hatása nincsen.

III. Uzsora a bírói gyakorlatban

A fent írtak alapján megállapítható, hogy a hatályos jogi szabályozás az uzsorás szerződések visszaszorítására, illetőleg megakadályozására *alkalmatlan*, ezért szükségét láttam megvizsgálni azt, hogy a jelenlegi bírói gyakorlat hogyan próbál az elégtelen jogi szabályozás ellenére gátat vetni az uzsorás szerződések elterjedésének.

1. A bírósági adatok alapján megállapítható – és ez megerősíti azon állításumat is, hogy az uzsorás ügyek nagy része nem kerül bíróság elé –, hogy 2005 és 2008 között körülbelül 50 uzsorás szerződéssel kapcsolatos ügy volt folyamatban magyar bíróságok előtt.¹⁰ Ez annyit jelent, hogy *évenként átlagosan 12 uzsorával* kapcsolatos pert indítottak. Úgy vélem, ez elég csekély szám, főképp azért, mert napjainkban érezhetően nő az uzsoragyanús ügyletek száma. Azért „gyanús”, mert a már korábbiakban kifejtett és elemzett tényállás az uzsorás szerződésről sem a szerződő feleknek, sem a bíróságoknak nem ad konkrét támpontot arra nézve, hogy mely szerződés minősül uzsorásnak. Az uzsoráról szóló rendelkezés tehát túl általános, a hozzá fűzött magyarázatok és értelmezések tekintetében pedig nem mindig egységes a bíróságok álláspontja az ítélezés során. A fent írtak visszatartó tényezőkhöz lehetnek a felek számára egy polgári per megindítása tekintetében. Különösen azért is, mert egy szerződés uzsorás voltának megállapítása sok körülmény mérlegelésétől függ. Egy szerződésről nehezen lehet megállapítani annak uzsorás jellegét, a bírói döntések pedig legtöbbször nem következtete-

sek. Ez főleg a bírói álláspontok eltéréséből adódik. Érthető tehát, ha a sérelmet szenvedő felek nem fordulnak bírósághoz, hiszen az eljárás drága, emellett viszont a sérelmet szenvedett fél számára nehézséget jelent a bizonyítás is, ugyanis a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) 164. § (1) bekezdése alapján „a per eldöntéséhez szükséges tényeket általában annak a félnek kell bizonyítania, akinek érdekében áll, hogy a bíróság azokat valóban fogadja el”.¹¹

Az uzorás szerződésekkel szembeni fellépések hatékonyabbá tételéhez feltétlenül szükség van a bírói gyakorlat egységesítésére, amely az LB által hozott jogegységi döntésekkel, illetőleg az *LB Polgári Kollégiumának* (a továbbiakban: PK) állásfoglalásaival lenne elérhető. E testületek hivatottak ugyanis kialakítani az egységes ítélkezési szempontokat, és ezáltal támpontokat tudnak adni az eljáró bíróságok számára. A hatályos szabályozás elégtelensége még inkább indokolja a fent írt lépések mihamarabbi megtételét.

2. Mint ahogy arra már korábban kitértem, ahhoz, hogy egy szerződés uzorásnak minősüljön, két – egy szubjektív és egy objektív – feltétel együttes fennállására van szükség. Ahhoz, hogy a bíróság e feltételek fennállását meg tudja állapítani, mindenképpen szükség van egységes ítélkezési szempontokra. Ugyan a *Ptké.* részletes felsorolást tartalmaz arról, hogy a bíróságnak milyen körülményeket kell vizsgálnia egy szerződés uzorás voltának megállapítása során, ez azonban mégsem elegendő. A következőkben ismertetem a *Ptké.* szerint mérlegelendő körülményeket, továbbá kitérek arra, hogy a felsorolás miért hiányos és miért nem ad elegendő, illetőleg megfelelő iránymutatást a bíróságok számára.

A szerződésnek a szolgáltatás és ellenszolgáltatás *feltűnően nagy értékkülönbségére* alapított megtámadása esetében annak megállapításához, hogy az értékkülönbség feltűnően nagy-e, a bíróságnak vizsgálnia kell a szerződéskötés körülményeit, a szerződés egész tartalmát, a forgalmi (érték-) viszonyokat, az ügylet jellegéből fakadó sajátosságokat, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás meghatározásának módját. „Nehézséget okoz a bíróságnak e törvényi rendelkezés helyes alkalmazása során az, hogy a forgalomban egyre nagyobb számban jelentkeznek olyan ügyletek, amelyekben az áruk ára, a szolgáltatások ellenértéke szélsőségek között ingadozik. Ez a körülmény megnehezíti a megbízható forgalmi érték megállapítását. Továbbá figyelemmel kell lenni a kereslet és a kínálat alakulására, az értékek ettől függő változásaira, a szerződő felek bármelyikének esetleges külön igényére, fokozott érdekelttségére a szerződés létrejöttében.”¹² Látható, hogy ahhoz, hogy a bíró megállapítsa a feltűnő értékaránytalanság fennállását, hosszadalmas, költséges és összetett vizsgálatra van szükség. A bíró csak a fent írt körülmények értékelése után vizsgálja a szorult helyzet kihasználását. A magyar *tételes jogi szabályozás nem ad* egyértelmű eligazítást sem a feltűnően

aránytalan előny mértékére nézve, sem pedig abban a tekintetben, hogy mi tekinthető a másik fél szorult helyzete kihasználásának. Pontos legáldefiníció hiányában tehát uzsorás szerződés az, amit a bíróság annak mond ki. Mindent egybevetve *leszögezhető*, hogy az uzsorás ügyek esetében szükség van egységes bírói gyakorlat kialakítására, egy ítélkezési szempontrendszer kidolgozására, ugyanis ez (jogegységi döntés, PK) lényegesen megkönnyítené az ítélkezést az uzsorás szerződésekkel kapcsolatos keresetek elbírálása során.

Megvizsgálva a bíróságok uzsorás ügyben hozott ítéleteit, megállapítható, hogy *nincs bevett gyakorlat* arra nézve, hogy a bizonyítás során az uzsorás szerződés mely tényállási elemének fennállását vizsgálják először. A bírói gyakorlat eléggé eltérő képet mutat. A *BH. 1998/275. és a BH 1999/176. számú határozatokban* az eljáró tanácsok a bizonyítást a feltűnő értékaránytalanság fennállásával kezdték, majd ezután tértek ki a szorult helyzet elemzésére. *Úgy vélem*, logikusabb, hasznosabb és „takarékosabb” lenne először a szubjektív feltétel fenn, illetve fenn nem állását megállapítani, hiszen – mint ahogy arra már az előzőekben utaltam –, az objektív feltétel meglétének bizonyításához számos körülményt kell értékelni a bírónak. A korábban írtakon túl figyelemmel kell lennie a szerződő felek bármelyikének esetleges külön igényére, fokozott érdekelttségére a szerződés létrejöttében, továbbá vizsgálni kell a szolgáltatás minőségét, korszerűségét stb. Ezen körülmények vizsgálata időigényes is, drága is (szakértő kirendelés, adatok lekérése stb.). *Célszerűbb lenne*, ha az ilyen ügyek esetében mindig a szubjektív feltétel fennállásának megállapítása lenne az első lépés a bizonyítás során. Erre vonatkozólag a *Fővárosi Ítéltábla 6. Pf. 20 478/2003/2. számú ítéletében* is található utalás, miszerint ha az uzsora konjunktív feltételei közül a szubjektív elem – a másik fél helyzetének kihasználása – nem állapítható meg, az az objektív feltétel további vizsgálatát szükségtelenné teszi, mert a törvény csak a két feltétel együttes fennállása esetén teszi lehetővé a szerződés semmissé nyilvánítását. Tehát a bizonyítás első szakasza az egyik fél szorult, hátrányos helyzetének megállapítása. „A Ptk. szerint bármely élethelyzet, amely a hátrányos tartalmú szerződés megkötésére készíti a felet és ezáltal alkalmas arra, hogy a másik fél azt kihasználva feltűnően aránytalan előny kikötését érje el, ilyennek minősülhet.”¹³ Az ilyen helyzeteket természetesen nem lehet taxatív felsorolni. A *Ptké. és a Ptkm.* ugyan körülírja, hogy mi minősülhet szorult helyzetnek. Nyilvánvaló, hogy nem lehet kimerítően felsorolni azokat az élethelyzeteket, amelyek rászorultságra adnak okot, hiszen ez is több körülménytől függ, de léteznek olyan körülmények, amelyeket mindenképp vizsgálat tárgyává kellene tennie az eljáró bírónak. Elsőként indokolt lenne a fél biológiai tulajdonságainak (életkor, nem, fizikai és értelmi fogyatékoság) vizsgálata. Döntő súlya van továbbá a családi viszonyoknak (há-

zas-elvált, gyermekek száma, fogyatékos-beteg családtag, alkoholizmus, étlettér). Ezen információk tükrében kell tovább vizsgálni a fél és családja társadalmi helyzetét (anyagi helyzet, foglakozás, munkahely, jövedelem). A hátrányos helyzet fogalma rugalmas, és a konkrét társadalmi-gazdasági környezethez alkalmazva változó kategória. Ezért ez a fogalom nehezen illeszthető be a polgári jog rendszerébe, ugyanis a polgári jog a jogalanyokat egyenjogúnak és mellérendeltnek tételezi. Mászt jelentett a hátrányos/szorult helyzet a 80-as vagy a 90-es években, mint napjainkban. A bírának tehát ezeket a tényeket is figyelembe kellene venniük a körülmények mérlegelése során, az LB iránymutatása alapján.

Amennyiben a szorult helyzet fennállása megállapítható, *vizsgálni kellene* azzal kapcsolatban azt is, hogy ezt a másik fél kihasználta-e. A *bírói gyakorlat* szerint a kihasználás azt feltételezi, hogy a sérelmet okozó szerződő fél ismeri a másik fél helyzetét, és e felismerés alapján tud feltűnően aránytalan előnyt kikötni. A helyzet kihasználásához nem kell a sérelmet szenvedett fél körülményeinek konkrét ismerete. „A helyzet kihasználása megállapítható abban az esetben, ha a sérelmet okozó fél ismeri vagy a körülményekből ismernie kellett azt a helyzetet, ami a másik felet a szerződés megkötésére indította.”¹⁴

Végezetül azért is tartom fontosnak a szubjektív feltétel elsőként történő vizsgálatát, mert ez nagyban befolyásolja azt a tényt, hogy egy előny feltűnően aránytalan-e, avagy sem. Előfordulhat ugyanis, hogy egy előny kikötése adott helyzetben lévő féllel szemben nem minősülne feltűnően aránytalan, míg egy másik helyzet fennállása esetén igen.

Miután a bíróság megállapította a szorult helyzetet és annak kihasználását, rá lehet térni az objektív feltétel, azaz a feltűnő értékaránytalanosság fennállásának vizsgálatára. A feltűnően aránytalan előny fogalmába – az általános megfogalmazása okán – bármilyen módon elért előnyös pozíció beletartozhat, azonban a bírói gyakorlat a tekintetben kezdettől fogva egységes volt, hogy a feltűnően nagy értékkülönbséget a tényleges ellenszolgáltatás és a forgalmi érték (piaci érték, piaci ár) viszonylatában kell kiszámítani. „A konkrét szerződés szolgáltatásainak értékegyensúlyát vagy annak hiányát tehát csak akkor lehet kiszámítani, ha – rendszerint szakértői véleményre támaszkodva – a bíróság meg tudja állapítani az adott áru vagy szolgáltatás (piaci) forgalmi értékét.”¹⁵ Természetesen nem elég pusztán a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti értékkülönbséget vizsgálni, fel kell tárni az eset összes körülményét. Annak megállapítására, hogy a szerződésben kikötött előny mikor feltűnően aránytalan, nincs rögzített mérce, és a jogalkotás, illetve bírói gyakorlat ilyen támpontok nyújtásától tartózkodott. *Általánosan elfogadott nézet* az, hogy a feltűnően aránytalan előny mértékét nem célszerű objektíve meghatározni, ugyanis nem biztos, hogy ezt minden uzsorával

kapcsolatos perben alkalmazni lehetne. Minden ügy, és ezen belül is minden körülmény más és más. A felső érték meghatározása ellen szól az is, hogy ez a tény sértené a felek szerződési szabadságát, továbbá a piactudományt is korlátozná. Napjainkban e védelem megvalósítását a feltűnően aránytalan előny felső mértékének meghatározásában, ezen belül is a kamatmaximum bevezetésében látják, e megoldási javaslat azonban dolgozatomban második felében kerül részletes kifejtésre.

E pontban írtak alapján *ügy vélem*, hogy egy egységes bírói gyakorlatot kialakító LB által hozott jogegységi döntések és kollégiumi állásfoglalások részben megoldást jelentenek az uzsorás szerződések elterjedésének visszaszorításában, viszont mindenképpen szükség van a vonatkozó törvények módosítására, illetőleg más jogágak (büntetőjog) eszközeinek igénybevétele.

IV. A közelmúlt jogszabály-módosításai

Mint ahogy már korábban utaltam rá, az új Ptk. nem hozott előrelépést az uzsorás szerződések által generált problémák rendezésére. Ennek ellenére a közelmúltban több olyan törvénymódosítás is történt, melyek komoly lépést jelenthetnek az uzsora visszaszorítása elleni küzdelemben.

Az uzsorás szerződéseket lényegesen érinti mind a Ptk. mind a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (a továbbiakban: Btk.) módosításai. A módosítások célja az uzsorástevékenységgel szembeni fellépés elősegítése volt. A Ptk. 2009. március 1. napján hatályba lépett módosítása a feltűnően aránytalan előnyt kikötő szerződések tekintetében azok hatályát *kiterjeszti a hitel- és kölcsönviszonyokra is*. Ennek megfelelően a hatálybalépés kezdetétől a feltűnően aránytalan szerződések megtámadására vonatkozó szabályokat lehet alkalmazni arra az esetre is, ha hitelnyújtó szerződésben meghatározott szolgáltatása és a teljes hiteldíj között a szerződéskötés egyéb körülményeit is figyelembe véve feltűnően nagy az értékkülönbség. Az új szabályozás szükségessé tette a *teljes hiteldíj fogalmának meghatározását*. A hatálybalépéstől kezdődően a teljes hiteldíj törvényi fogalma nem más, mint az a kölcsönért fizetendő ellenérték, amely tartalmazza a kamatokat, a folyósítási jutalékot és minden egyéb, a kölcsön felhasználásával kapcsolatosan teljesítendő ellenszolgáltatást. A Polgári törvénykönyv e rövid módosítása a személyi hatály tekintetében nem korlátozza a jogszabály alkalmazását a magánszemélyek közötti kölcsön- és hitelviszonyokra, hanem bizony a jogszabály alkalmazható és alkalmazandó a hitelintézet és a hitelintézettel szerződéses kapcsolatban lévő szerződő fél jogviszonyára is.¹⁶

A Btk. módosításra is sor került, melynek során a következő *alcím* került rögzítésre: „Uzsorabűncselekmény”. A tényállás a következőképpen szól: „Aki a sértett helyzetét kihasználva üzletszerűen olyan különösen aránytalan

mértékű ellenszolgáltatást tartalmazó megállapodást köt, amelynek teljesítése a sértettet, illetve annak hozzátartozóját súlyos vagy további nélkülözésnek teszi ki, büntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. A büntetés öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az uzsorabűncselekményt bünszövetségben követik el. Mellékbüntetésként kitiltásnak is helye van.”

Ezek igazolják a dolgozat azon megállapításait, amelyek mind az uzsorás szerződések jelenleg hatályos elégtelen szabályozását, és az egységes bírói ítélkezési gyakorlat hiányára és gyengeségére utaltak. Ezt a jogalkotó is felismerte és megtette az első lépéseket az uzsorás szerződések szigorúbb szabályozása tekintetében. „A pénzügyi szféra és a gazdaság jelenlegi helyzetében kiemelkedő fontosságú, hogy hatékonyabban érvényesüljenek a szolgáltatás és ellenszolgáltatás arányosságát védő jogintézmények, ezáltal biztosítva azt, hogy a feltűnően nagymértékű hiteldíj mellett nyújtott kölcsönre vonatkozó szerződések is kellő biztonsággal megtámadhatók legyenek a szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnő értékkülönbségére hivatkozással.”¹⁷

V. Kölcsönszerződés és az uzsorás szerződés kapcsolata

A XXI. századra a kölcsönszerződések iránt jelentősen „megnőtt a kereslet”, ennek következményeképpen az uzsorás szerződések is gyakran kölcsönszerződés formájában jelennek meg. Egy kölcsönszerződés megkötésekor a szerződő fél egyáltalán nincs könnyű helyzetben, ráadásul a kölcsönadó fél sem mutatkozik rendszerint segítőkésznek, nem adja meg a szükséges felvilágosítást a kölcsönszerződés megkötésével kapcsolatban. A laikus, jogban nem járatos szerződő felet könnyű rászedni, hiszen sokszor még azzal sincs tisztában, hogy mely szerződések jogszerűek, melyek jogszerűtlenek, melyeknek vannak büntetőjogi következményei, milyen trükköket alkalmaznak a jogszabályok megkerülésére az ezen a területen működő vállalkozások. Amíg a pénzintézetek esetében a szerződő felek védelmét különböző tartalékképzési szabályok biztosítják, *semmi sem védi* az illegális pénzkölcsönzéssel foglalkozó pénzügyi vállalkozások kiszolgáltatott hitelfelvevőit. Ezek a vállalkozások nem vetik alá ügyfeleiket hosszadalmas hitelbírálatnak, de különböző legális, féllegális és illegális eszközök alkalmazásával hatékonyan biztosítják kihelyezett pénzeszközeik megtérülését. Pénzintézettől kölcsönt igénybe venni ugyan hosszadalmasabb, de mindenesetre biztonságosabb, mint valamelyik illegális pénzkölcsönzőhöz fordulni.¹⁸

Mivel az uzsorás szerződés két „alkotó eleme” a kölcsönszerződés és a kamat, e két fogalom tartalmának részletes ismerete szükséges a téma további tárgyalásához.

VI. A gyorskölcsön előnyei és hátrányai

Hitelek újrafinanszírozása, számlák kifizetése, gyermekek iskoláztatása vagy lakás felújítása – többek között ilyen indokok vezetnek a gyorskölcsönt nyújtó cégekhez a pénzre szorulókat. Az alacsony jövedelműek széles köre veszi igénybe a gyorskölcsönt nyújtó cégek szolgáltatásait. A több, nagy múltú hitelszövetkezet és pénzügyi vállalkozás mellett az utóbbi időben feltűnt néhány olyan cég is, amely legálisan, a PSZÁF által kiadott engedély birtokában, de időként inkorrekt módszerekkel végzi tevékenységét.¹⁹ E cégek működését egyre többen kérdőjelezik meg, függetlenül attól, hogy legálisan és jogszerűen nyújtanak pénzkölcsönt. A szaporodó peres eljárások is azt bizonyítják, hogy nem alaptalan a gyorskölcsönt nyújtó cégekkel szemben fennálló bizalmatlanság. A *probléma gyökere*, hogy az említett cégek irreálisan magas költségeket állapítanak meg a hitelfelvetelek esetén, amely a kölcsönszférában eddig nem volt megszokott. Többen már az *uzsoras szerződés modern formájaként* emlegetik a kölcsön e formáját. A fent írtak ellenére mégis egyre többen veszik igénybe ezt a szolgáltatást. Gyorsabb, egyszerűbb, rugalmasabb, és sokkal előnyösebb, mint a banki kölcsön. De vajon tényleg így van? Tény, hogy a gyorskölcsön esetében a *hitelbírálat* lényegesen *rövidebb*, mint a banki hitelígénynél. Utóbbinál az eljárás akár 2-3 hétig is elhúzódhat, míg a gyorskölcsön esetében ez az idő 1, maximum 2 nap. Nem véletlen, hogy ez a szolgáltatás ilyen népszerű, hisz gyors megoldást jelent azok számára, akiknek hirtelen nagy szüksége van készpénzre vagy valamely szolgáltatásra. További előnye a banki kölcsönnel szemben, hogy *nincs szükség kezesre, biztosítékra*. Az *alacsony törlesztő részlet* sem elhanyagolható szempont hitelfelvétel esetében. Azonban a gyorskölcsönnek is van *hátránya*. A szolgáltatás igénybevétele *irreálisan nagy költséggel* jár: a teljes hiteldíj mutató a 400 %-ot is elérheti. A kölcsönnyújtó cégek tisztában vannak azzal, hogy a gyors és rövid futamidőre nyújtott hiteleknel az ügyfél érdeke nem feltétlenül a szolgáltatás olcsóságához, hanem annak minél gyorsabb, egyszerűbb és rugalmasabb elérhetőségéhez fűződik. Azt is tudják, hogy a hitelt igénylő a szokásosnál több áldozatra, nehezebb feltételek vállalására is rávehető, főleg akkor, ha rá van szorulva. A gyorskölcsönt nyújtó pénzügyi vállalkozások a *szerződő felek rászorultságára apellálnak*. Ezt az állítást erősíti meg az a tény is, hogy ezeknél a cégeknél *kis összegű* (30.000 - 250.000 Ft) hiteleket lehet igényelni. Ekkora összegű kölcsönt rendszerint nem fejlesztés, hanem a létfenntartás céljából vesz fel az ügyfél. Ennyi pénz arra elegendő, hogy valaki szorult helyzetéből „szabaduljon”.

Igaz, a Ptk. nem konkretizálja azokat a helyzeteket, melyek kihasználása uzsorának minősül, viszont vannak olyan értelmezések, magyarázatok, ame-

lyek *iránymutatást* adnak arra vonatkozóan, hogy mi minősül szorult helyzetnek: szorult helyzetet mindig olyannak kell tekinteni, amely alkalmas arra, hogy valakit jelentős hátránnyal járó szerződés megkötésére készítessen. Erről van szó akkor, ha valaki maga vagy családja legszemélyesebb szükségletei kielégítésére: élelemre, lakbérre, ruházatra, a legszükségesebb lakberendezési tárgyak megszerzésére vesz igénybe hitelt. „Az uzsora megállapításához azonban nem feltétlenül szükséges hasonló helyzet fennállása, hanem más, a kötelezett anyagi biztonságára kiható jelentős körülmény vagy személyes, illetőleg családi ok is alapot adhat arra, például házasságkötés, tehetséges gyermek taníttatása stb.”²⁰ A gyorskölcsönt nyújtó cégek által fizetett reklámokban²¹ azokat szólítják meg és buzdítják kölcsön felvételére, akik nem képesek számláik rendezésére, gyermekük iskoláztatására, lakásuk felújítására stb. A szerződéseket a felek rendszerint szükségleteik fedezése céljából kötik, szerződési akarataikat ebből eredő gazdasági nyomás befolyásolja. Ez különösen igaz a hitelügyletre, melynek révén lehetőség nyílik az egyenlőtlen szerződési pozíció kihasználására. „Az adós gyakran rossz gazdasági helyzetben van, s ez lehetőséget ad a hitelező számára, hogy ezzel visszaélve a pénz ellenértékéeként kamat kikötésével olyan előnyhöz jusson, amely a társadalom szempontjából nem kívánatos.”²² Mivel a gyorskölcsönnel foglalkozó cégek tisztában vannak azzal, hogy a rászorultság „nagy úr”, megtehetik azt, hogy irreálisan nagy költséggel folyósítanak hitelt. A magas kamatot és hiteldíjat azzal indokolják, hogy a kölcsönök kockázatosabbak a cég számára, hiszen semmi nem nyújt garanciát arra nézve, hogy az általuk kölcsönadott összeget be tudják hajtani. Ez a tény nagymértékben befolyásolja a szolgáltatások egymáshoz való értékviszonyát.

Cáfolandó az a tény, hogy a gyorskölcsönt nyújtó cégeknek *kockázattal* jár a hitel folyósítása. A piaci viszonyok ismeretében messzemenőig indokolható az az elmélet, miszerint egy tőkeerős pénzügyi vállalkozás átlagos feltételekkel igényel banki kölcsönt azért, hogy a folyósítás után ezt a hitelösszeget a fentiekben ismertetett módon adja kölcsön ügyfeleinek, így saját tőkájéhez nem kell hozzányúlnia. Már ez a tény is csökkenti az adott vállalkozás kockázatát, de miután a cég az általa kölcsönadott összeg után kb. 10-szer, 15-ször annyi kezelési költséget számít fel, mint az a bank, ahol a kölcsönösszeget felvette, nem okoz gondot, ha a kintlévőségekből csupán a felét tudja behajtani. A pénzügyi vállalkozásoknak még így is megéri. Ez egy teljesen logikus piaci magatartás részükről. A fent írtak alapján a kölcsön nyújtásával foglalkozó cégek nem indokolhatják azzal az irreálisan magas költségeiket, hogy kockázatos a kölcsönösszegek behajtása.

A fenntartások ellenére a *hazai piacon megszorodtak* az olyan pénzügyi vállalkozások, amelyek meghökkenően drága kölcsönöket kínálnak. A jelenség óhatatlanul eszünkbe juttatja az uzsorakamat fogalmát. A világszer-

te üldözött uzsorás szerződést elvben a magyar jog sem tolerálja, ám kifejezetten uzsorakamatról egyetlen hatályos jogszabály sem ejt szót. Uzsorás elemei ugyanakkor lehetnek egy banki hitelszerződésnek, ezeket jogi úton is meg lehet támadni. A *Ptk. 202. §* szerint azok a hitelszerződések is uzsorás szerződésnek minősülhetnek, amelyeket a pénzkölcsönző intézmények az ügyfelekkel kötnek, és ebben a másik fél szorult helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan kamatot írnak elő.²³ Hogy fennállnak-e az uzsorás feltételek a gyorskölcsönök esetében, és érdemes-e jogi útra terelni az ügyet, azt mindig a konkrétumok ismeretében lehet eldönteni. Korábban már részletesen kifejtettem, hogy a bírói gyakorlat uzsorás ügyek tekintetében nem következetes. A helyzet hatványozottan rosszabb a gyorskölcsönök esetén, ugyanis az ügyfelek a bizonyítási nehézségek miatt *nem merik megtámadni a kölcsönszerződéseket*, nem fordulnak ügyvédhez, bírósághoz. A magát megkárosítottnak érző ügyfél ilyen jellegű panaszaival többnyire a *PSZÁF-ot keresi meg*. E hivatalhoz rendszeresen érkeznek olyan panaszok, amelyek a bankok hitelezési kondícióival, azok túlzó mértékével és egyoldalú voltával kapcsolatosak.²⁴ A hatályos jogszabályok²⁵ alapján azonban a *PSZÁF-nak nincs jogosultsága* megállapítani egy hitelszerződés uzsorás voltát, ezért az ilyen jellegű panaszok kivizsgálását követően leginkább csak annyit tud tenni, hogy az ügyfelet *tájékoztatja* a jogairól: vagyis, hogy forduljon közvetítőhöz, békéltető testülethez, vagy indítson polgári pert a feltűnő aránytalanság, vagy az uzsorás jelleg megállapítása érdekében.²⁶ A hitelszerződések uzsorás jellegének megállapításához egy fix támpontra lenne szükség. A magas kamat látszólag jó fogódzónak tűnik, de önmagában ez kevés. Olyan szabályozásra volna szükség, amely egyértelműsíti, hogy mi is számít a pénzügyi szolgáltatások terén aránytalan előnynek, illetve uzsorás szerződésnek. Felvetődött a kamatplafon/kamatmaximum bevezetésének az ötlete, mely a külföldi tapasztalatok alapján hosszú távon megoldást jelentene az uzsora, ezen belül is főképp a hiteluzsora problémájára.

VII. A kamatplafon bevezetésének szükségessége Magyarországon

A kamatmaximum bevezetését számos, fentebb már részletesen kifejtett ok indokolja, de a probléma gyökere – amelyet minél hamarabb orvosolni kell – az, hogy a nem egyértelmű szabályozás miatt a hazai hitelintézetek akkora kamatot érvényesíthetnek, amekkorát a piaci szereplők elfogadnak. Márpedig a szóban forgó gyorskölcsönző cégek adatai alapján ezek a vállalkozások mintegy 500 ezer fős aktív ügyfélkört szolgálnak ki.²⁷ A magas hiteldíjak ellenére egyre többen folyamodnak tehát a gyorskölcsönhöz, mely rövidtá-

von talán megoldást jelenthet a pénzügyi problémák kezelésére, de hosszabb távon egyre nagyobb kárt fog okozni a társadalomnak. Ezt igazolják a *Központi Statisztikai Hivatal* által közzétett *adatok* is, melyek szerint egyre nagyobb szerephez jut a lakosság kiadásainak fedezésében a hitel. „Eleinte a felhalmozási, később a fogyasztási és az ún. szabadon felhasználható hitel vált népszerűvé. A lakossági hitelek állománya 2005-ben és 2006-ban egyaránt 1 billió, 2007-ben 1,3 billió forinttal emelkedett. Összehasonlításképpen: ez az összeg elérte a háztartások 2007. évi 13,1 billió forintos fogyasztási kiadásának egytizedét.”²⁸ A hitelek ilyen szintű megnövekedésének oka, hogy ma Magyarországon a háztartások 13 %-a eladósodott. Ez azt jelenti, hogy nagyjából félmillió család küzd a lakás- és létfenntartáshoz kapcsolódó anyagi problémákkal.²⁹ A lakosság tehát hitelből él, és ezt a gyorskölcsönző cégek kihasználják. A magas kamat- és hiteldíjak ellenére idén eddig körülbelül 13 millió euró értékben nyújtottak kölcsönt. Ez háromszor annyi, mint 2008-ban. A PSZÁF tehetetlen az ügyben, hiszen –és erre már korábban is kitértem – nem szólhat bele a pénzügyi szolgáltatók díjpolitikájába, a kamatszint alakulásába. Az árakba történő hatósági beavatkozás eltorzítaná a piaci versenyt.³⁰ Amíg viszont nem történik meg a kamat és hiteldíj maximális mértékének meghatározása, addig is szembesülni kell a gyorskölcsönzők társadalomra való káros hatásaival, a kizsákmányolás modernkori formájával.

Arra a kérdésre keresem most tehát a választ az uzorás szerződések, ezen belül is az uzorás hitelszerződések kapcsán, hogy *szükség van-e* és milyen formában a szolgáltatás és ellenszolgáltatás *értékarányosságának* jogi normában történő *szabályozására*, és ez milyen módon kapcsolódjon a szerződési szabadság elvének, illetve az ügyleti akarat szabad kialakításának érvényesüléséhez.

VIII. Javaslatok az uzorás tevékenységek visszaszorítására

Napjainkra nyilvánvalóvá vált, hogy a gyorskölcsönt nyújtó cégek tevékenysége komoly problémákat vet fel, amelyeket kezelni kell. Komoly előrelépésnek számítana a *bírói gyakorlat* említett módon történő *megreformálása* az uzorás ügyek területén, mely révén az irreálisan drága kölcsönök folyósítását is vissza lehetne szorítani, az ilyen szerződéseket meg lehetne támadni. Döntő körülmény lehet a *kamat és hiteldíj mértékének korlátozása*. Ennek megvalósítása egyre sürgetőbb. A bankszövetség és az ombudsman is korlátozná az elkérhető kamatokat és díjakat, de a kormány immáron több mint egy éve csak vizsgálja javaslataikat. Hazánkban három cég – a Provident, az Athlon és a KáPé – foglalkozik a jegybanki alapkamat tízszeresét is bőven meghaladó rövid lejáratú hitelek folyósításával. A cégeket ugyan rendszeresen ellenőrzi a PSZÁF, azonban nem képes, és nem is akar fellépni a magas

hitelköltségek ellen. Ennek oka, hogy mivel a hitelintézeti törvény³¹ nem rendelkezik az uzsoraplafonról, így nem nagyon sikerül bizonyítani, hogy a szolgáltatók kihasználnák az ügyfelek helyzetét, a THM mértéke pedig önmagában nem minősít egy kölcsönt. Annak uzsorás jellegét, a feltűnő értékaránytalanságot csak egyedi esetekben, a bíróság állapíthatja meg. A hitelezési piac szereplői és a kormány ezzel szemben inkább úgy látták, hogy a THM mértékének határt kellene szabni, vagyis a *francia és a német példát* követve valamiféle kamatplafon vagy kamatsapka megállapításával rögzíteni kellene az elkérhető hiteldíj felső határát.³² Ezzel kapcsolatban számos megoldási javaslat látott napvilágot.

Legutóbb *Szabó Máté*, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa javasolta azt, hogy ez a határ a jegybanki alapkamat tízszerese – a 2009-es évben 85 % – legyen, továbbá tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak minősítené a magas kamatozású gyorskölcsönöket is. Szabó Máté kifogásolta azt is, hogy a pénzügyi intézetek esetenként egyoldalúan változtathatnak a szerződés feltételein. Álláspontja szerint ezek a jelenségek a hajléktalanságba vezető adósságspirált okoznak.³³ Hasonló megoldást javasolt a kormány nevében a bankszövetséggel tárgyaló *Gaál Gyula*, a lakossági pénzügyi szolgáltatások egyszerűsítésével foglalkozó *miniszterelnöki megbízott* is. A hazai pénzügyi intézetekkel egyetértve azt indítványozta, hogy definiálja jogszabály az uzsorakamat fogalmát, és a költségvetési törvényben határozzák meg a jogszerűen kérhető kamat felső mértékét. A lakossági banki szolgáltatások javítását célzó javaslatcsomagban a teljes körű lakossági hitelnilyvántartás bevezetése, a bankváltás megkönnyítése, a hitelkiváltás, az egyoldalú szerződésmódosítás költségeinek mérséklése mellett egyebek között az uzsoraszerződések újraszabályozása is szerepelt.³⁴ A Magyar *Bankszövetség* is határozottan támogatta a javaslatot, mert a tisztább, átláthatóbb piac a hitelintézeteknek is érdekük. A nagyon magas kamatok inkább a pénzügyi közvetítő cégeket jellemzik, semmint a bankokat, így a bankoknak nem származna hátránya a kamatplafon bevezetéséből. Emiatt a Bankszövetség csak a – magasabb kamattal rendelkező – személyi kölcsönöknél javasolta a kamatplafon bevezetését. Ez talán megvédené a lakosságot a totális eladósodottságtól.³⁵ Gaál Gyula elképzelése komoly előrelépést jelentene a gyorskölcsönökkel kapcsolatos problémák megoldása terén, azonban javaslatát ennek ellenére a kormány nem tárgyalta. Persze ez nem jelenti azt, hogy a kormány ne kívánná felvenni a harcot a társadalmat megnyomorító uzsorakölcsönökkel szemben.

Kondorosi Ferenc, az Új rend és szabadság programért felelős *volt kormánybiztos* szerint törvényi szintű jogszabályra és erős állami beavatkozásra van szükség a magas teljes hiteldíjmutatók miatt. Véleménye szerint meg kellene vizsgálni, milyen intézkedéseket lehet tenni a magas THM-szintek leszorítására. Elemzést igényel az a kérdés is, hogy törvény szabályozza a

hiteldíjmutató maximális értékét. Kondorosi Ferenc *egyeztetéseket kezdett* Király Júliával, az MNB alelnökével és Felcsuti Péterrel, a Magyar Bankszövetség elnökével a magas THM-szintet alkalmazó pénzügyi szolgáltató intézetekről, továbbá a kamatmaximálásról.³⁶ A szakemberek megállapították, hogy a kamatplafon idegen a magyar jogtól, mivel az sértené a versenyszabadságot. *Felcsuti Péter* szerint azonban vannak olyan kamatszintek, amelyek már nem állnak összhangban a szolgáltatás értékével, és az üzleti erkölcs törvényébe ütköznek. Ezekben az esetekben a kormányzat már elgondolkodhat a központi szabályozáson. A kamatmaximálás veszélye, hogy a piac által diktált helyett a plafonhoz tolja az árakat, mindemellett azonban az esetleges szigorítás nem feltétlenül kerülne az Alkotmánybíróság elé, mivel elképzelhető olyan szabályozás, amelyben nem a versenyérdekek kapnak prioritást egyéb szempontokkal szemben.³⁷

További javaslatot dolgozott ki *Szűcs Erika volt szociális és munkaügyi miniszter*, melynek lényege, hogy a magánszemélyeket szociális kölcsönnel, a vállalkozásokat pedig kedvezményes mikrohitellel fogják segíteni. Az elképzelés szerint ezáltal jelentősen visszaszorítanak az uzsorások lehetőségeit, hiszen a kölcsönt igénylők köre jelentősen szűkülne. A terv megvalósításához egy kölcsönzésre jogosult szervezetre van szükség. Ez a Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány hálózata lehet, amely mikrohitelt kínálhat a pénzintézeti törvény szerint. Felállításra kerülne a mikrohitel-bizottság, melynek szerepe a döntéshozatal lenne. A kölcsön kamata gyakorlatilag a kezelési költséget fedezné, így az körülbelül fél-egy százalék lenne. A tervek szerint a rendszeres szociális segélyezés átalakításának megfelelően 2009-től lesz majd felvehető a kedvezményes mikrohitel.³⁸ Ez a megoldási javaslat nem csak a klasszikus uzsorakölcsönök visszaszorítására jelentene megoldást, hanem a magas THM-es hitelekkel kapcsolatos problémákra is. Mint látható, a kormány is komolyan foglalkozik az uzsorás kölcsönök, ezen belül is az uzsorás gyorskölcsönök problémájával. A fentiek alapján azonban *megállapítható*, hogy olyan használható javaslattal, amely mindenki által elfogadott és akadálytalanul megvalósítható lenne, még nem sikerült előállni. Ismerve a magyar politikai helyzetet *nem is várható*, hogy lesz egy olyan javaslat, amelyet kivétel nélkül mindenki támogatni fog. Ez főleg akkor okoz problémát, ha a tervezet törvénymódosítást igényel. Márpedig a javaslatokat elnézve pont azok lennének képesek rendezni a tárgyalt problémákat, melyek megvalósításához elengedhetetlen az, hogy törvényt módosítsanak. *Új jogszabályok hiányában már nem lehet kezelni* a hiteluzsora által generált problémákat.

A kamatplafon bevezetése véleményem szerint elengedhetetlenül szükséges. Ez esetben azonban nem csak a *kamat mértékének* maximális értékét kell meghatározni, hanem ezzel együtt a *maximális hiteldíjat* is. A THM nem

kamat, tehát egy esetleges kamatmaximalás esetén a pénzügyi vállalkozások továbbra is legálisan állapíthatnának meg irreálisan magas kezelési költséget. Tehát célszerűbb lenne a kamat- és hiteldíjmaximum (a továbbiakban: KHM) fogalmát használni. Kérdésként merül fel, hogy a KHM és ennek mértéke ki által és hol kerüljön rögzítésre. Gaál Gyula javaslatához hasonlóan, úgy vélem a legjobb és legcélszerűbb megoldás az lenne, ha mértéke a *költségvetési törvényben* kerülne évente rögzítésre. Végeredményben lezöngeszethető, hogy a társadalmi és gazdasági helyzet indokoltta tesz a kamatplafon vagy egy hasonló intézmény bevezetését. Az intézkedések célja az eladósodás és a kizsákmányolás megakadályozása. Ennek megvalósítása komoly szakmai háttérmunkát, kompromisszumok megkötését és együttműködést igényel az állam, a pénzügyi és gazdasági szféra szereplői, a szakemberek és nem utolsósorban a társadalom részéről.

IX. Az egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról

2009 októberében *Oszkó Péter pénzügyminiszter* az Országgyűlés elé terjesztette az egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról szóló törvényjavaslatot,³⁹ mely az uzsorás szerződésekkel kapcsolatos problémák megoldására is tartalmazott jogszabály-módosítási tervezetet. A javaslat módosítani kívánta a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény 199. §-át, mely a következővel egészült volna ki: „Semmis a pénzügyi intézmény által kötött hitel- és kölcsönszerződés, ha az éves, százalékosan kifejezett teljes hiteldíjmutató mértéke meghaladja a szerződéskötés időpontjában érvényes jegybanki alapkamat tízszeresét.” Ezzel a rendelkezéssel THM-maximumot vezettek volna be, mely –ahogy erre már korábban utaltam – megoldást jelenthetne a modernkori uzsorás szerződések létrejöttének megakadályozására. A törvényjavaslatról 2009. december 14-én az Országgyűlés elfogadta a hitelezésről szóló törvényt, és módosítottak egyes pénzügyi tárgyú törvényeket is. *Kamat- vagy THM-plafont végül nem határoztak meg*, azonban szabályozták azt, hogy milyen gyakorisággal lehet felvenni magas törlesztési terhű hitelt. A most elfogadott szabályok értelmében 2010 januárjától egy magánszemély évente egyszer vehet fel olyan hitelt, aminek a THM-e meghaladja a 65%-ot, mely a törvény elfogadásakor hatályos jegybanki alapkamat tízszerese. Megtörténtek tehát az első lépések a modernkori uzsorás szerződések visszaszorítása terén, korántsem mertek hozzájárulni a radikálisabb eszközökhöz. Nem maximalizálták végül sem a hitelfelvétellel járó kamatokat, sem pedig a THM-et.

X. Záró gondolatok

Tanulmányomban két egymással szorosan összefüggő problémakört elemeztem. Az első az uzsorával kapcsolatos *bírói gyakorlat*, melynek megreformálása és egységesítése az első lépés az uzsorás ügyletek visszaszorítása terén. Ennek eszköze lehet egy olyan szempontrendszer kidolgozása, mely útmutatást ad a bírónak az ilyen jellegű peres ügyek elbírálásakor. Természetesen ez a szempontrendszer csak akkor fogja beváltani a hozzá fűzött reményeket, ha a bíróságok tartják magukat hozzá és egységes ítélkezési gyakorlatot alakítanak ki. A *kamatmaximum bevezetésének kérdése* képezi a második problémakört. Ennek elemzése során felsorakoztattam és megindokoltam a bevezetése ellen, illetőleg a mellette felhozott érveket. Ezek alapján nem találtam olyan meggyőző indokot, amelyre hivatkozva azt állíthatnám, hogy Magyarországon nem lehetséges a kamatmaximum bevezetése, ellenben *világossá vált*, hogy napjaink társadalmi és gazdasági viszonyai megalapozzák az ilyen vagy ehhez hasonló jogintézmény – például a fent említett KHM – kialakítását. E megoldás nagyban hozzájárulna a dolgozatomban bemutatott és elemzett jogalkalmazási problémák eredményes és egységes kezeléséhez. Természetesen nincsen garancia arra, hogy eme javaslatok megvalósítása teljes mértékben megoldást jelentene az uzsorás szerződések által generált problémákra. Nincs olyan megoldás, amely ne vetne fel aggályokat, és amelynek megvalósítása ne ütközne akadályokba. Az uzsora hosszú múltra tekint vissza, és vele együtt az ellene folytatott harc is. Eddig azonban nem született olyan szabályozás, mely hosszútávon megoldást jelentett volna az uzsorás szerződések létrejöttének megakadályozására, hiszen annak gyökerei a társadalom mindenkori gazdasági problémáiban keresendők. Ezért találóak és igazak még ma is *Grosschmid Béni* szavai, aki az uzsora jelenségét a következők szerint fogalmazta meg: „Az lévén a sajátja különben is az uzsorának, hogy ha az egyik ponton irtogatjuk, a másikon fészkel be magát, miként némely betegségek.”⁴⁰

Jegyzetek

- ¹ Ptk. 202. §
- ² Polgári Jog I-IV. Kommentár a gyakorlat számára. (Szerk. Petrik Ferenc) HVG-Orac Kiadó, Budapest 715. o.
- ³ Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2002. 307. o.
- ⁴ Ptké. 202. §
- ⁵ Az uzsoráról és a káros hitelügyletekről szóló 1883. évi XXV. törvény, az uzsoráról szóló 1932. évi VI. törvénycikk
- ⁶ Az Új Polgári Törvénykönyv Tervezete 5:77 § Uzsorás szerződés.
www.irm.gov.hu/download/ptknormaszovegtervezet_20071029.pdf (2008.08.07)
- ⁷ Indokolás a Polgári Törvénykönyvről szóló törvényjavaslathoz. www.irm.gov.hu (2008.08.06.)
- ⁸ Legfelsőbb Bíróság észrevételei az új Polgári Törvénykönyv tervezetére. <http://www.lb.hu/> (2008.10.10.)
- ⁹ Az Új Polgári Törvénykönyv Tervezete, 5:78 § Uzsorás szerződés.
http://www.irm.gov.hu/download/otodik_konyv-080325.pdf (2008.09.25.)
- ¹⁰ <http://www.birosag.hu/engine.aspx?page=anonim> (2008.10.08.)
- ¹¹ 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról 164. § (1) bek.
- ¹² PK 267. sz., 1985. XII. 16.; Bírósági Határozatok 1986. évi 2. sz.
- ¹³ Menyhárd Attila: Az uzsorás szerződésről. In: Liber amicorum: Studia L. Vékás dedicata. Ünnepi dolgozatok Vékás Lajos hatvanadik születésnapjára és egyetemi oktatói működésének harmincötödik évfordulójára. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszék, Budapest 1999. 237. o.
- ¹⁴ Menyhárd Attila: i.m. 239-240. o.
- ¹⁵ Vékás Lajos: Autópálya-használati szerződések és a Ptk. 201. § (2) bekezdése. Magyar Jog 1998. 323. o.
- ¹⁶ http://www.naplo-online.hu/hasznos_tanacsok-ht_jogi_tanacsok/20090302_uzs (2009.09.14.)
- ¹⁷ <http://www.parlament.hu/irom38/06854/06854.pdf> (2008.11.02.)
- ¹⁸ Cégvezetés IX. évfolyam 9. sz. <http://cegvezetes.cegnet.hu> (2008. 08. 15.)
- ¹⁹ http://www.pszaf.hu/engine.aspx?page=pszafhu_johatudjuk&switchcontent=pszafhu_johatudjuk_20050728_19&switch-zone=Content%20Zone%204&switch-render-mode=full (2008.08.04.)
- ²⁰ A Polgári Törvénykönyv magyarázata 1. CompLex Kiadó, Budapest 2007. 733. o.
- ²¹ Lásd például <http://www.reklamfilmek.com/video.php?video=133&firm=38> (2008.09.03.)
- ²² Menyhárd Attila: A jóerkölcsbe ütköző szerződések. Gondolat Kiadó, Budapest 2004. 224. o.
- ²³ Uzsorakamatok szabályok nélkül.
http://www.fn.hu/penzugy/20051111/uzsorakamatok_szabalyok_nelkul/ (2008.08.05.)
- ²⁴ <http://www.pszaf.hu> (2008.10.03.)
- ²⁵ 2007. évi CXXXV. törvény a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletéről
- ²⁶ Uzsorakamatok szabályok nélkül.
- ²⁷ Uzsorakamatok szabályok nélkül.
- ²⁸ Központi Statisztikai Hivatal 2007. évi gazdasági jelentése.
<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2007.pdf> (2008.09.07.)

- ²⁹ Kormányzati program az eladósodás mérséklésére. <http://szochalo.hu/allandorovatok/szochalo-hirek/hireink/article/105008/3240/> (2008.08.29.)
- ³⁰ <http://www.pszaf.hu> (2008. 10. 03.)
- ³¹ 1996. évi CXII. törvény a Hitelintézetekről és a Pénzügyi Vállalkozásokról
- ³² Tehetetlen a kormány a gyorskölcsönökkel szemben.
http://www.fn.hu/penzuga/20080606/tehetetlen_kormany_gyorskolcsonokkal/
(2008.08.04.)
- ³³ Betiltaná a gyorskölcsönöket az ombudsman.
http://www.fn.hu/penzuga/20080602/betiltana_gyorskolcsonoket_ombudsman/
(2008.08.04.)
- ³⁴ Uzsora helyett kamatplafon.
http://www.fn.hu/penzuga/20070813/uzsora_helyett_kamatplafon/ (2008.08.04.)
- ³⁵ Kamatplafon: olcsóbb lesz a hitel? http://lizing.bbcreditcenter.hu/?us=news_u&nid=331
(2008.09.02.)
- ³⁶ Jön az uzsorások alkonya. <http://vg.hu/index.php?apps=cikk&cikk=232557> (2008.09.10.)
- ³⁷ Jön az uzsorások alkonya.
- ³⁸ Jön az uzsorások alkonya.
- ³⁹ <http://www.parlament.hu/irom38/10999/10999.pdf>
- ⁴⁰ Idézi Menyhárd: Az uzsorás szerződésről. 223. o.

Szemenyei Balázs

Dilemmák a környezetvédelem polgári jogi eszközeinek alkalmazhatóságáról*

Dolgozatunkat a környezeti ártalmakkal, károkozásokkal szembeni mindenkori fellépés szükségességének gondolkörére építettük. Írásunkban felvázoljuk a környezetvédelem védett jogtárgyai függvényében a környezeti ártalmakat elszenvedő és az ártalmakkal szemben ténylegesen igényérvényesítéssel fellépő jogalanyi köröket. Párhuzamot kívánunk állítani az egyedi érdekek és környezeti közérdek között. Ezt a párhuzamot kívánjuk végigvonultatni a jogtárgyak szintjéről kiindulva, az igényjogosult jogalanyi körök és az alkalmazható polgári jogi eszközök vizsgálata során. Célunk továbbá, egyfelől a polgári jog és a környezetvédelmi jog kapcsolódásának – pontosabban e kapcsolat egy közös metszetének, nevezetesen a kártérítési felelősség speciális környezetvédelmi tárgykörre vonatkozó alkalmazhatóságának – bemutatása. Egyes szerzők szerint ugyanis a környezetvédelem szolgálatában álló legjelentősebb,¹ legtöbbször alkalmazott² polgári jogi jogintézmény a kártérítési felelősség, amely mint prevenció, reparáció, valamint – egyes vélemények szerint – repressziós³ eszköz hozzájárulhat a környezet hatékonyabb védelméhez. Ezzel szemben mások úgy vélik, hogy ezen jogintézmény a számos jogi és technikai nehézség miatt képtelen betölteni a környezetvédelemben neki szánt szerepet.⁴ Másrészt tanulmányunkban a kártérítési felelősség vizsgálata mellett, azzal párhuzamosan kitérünk a jelen tárgykörben leggyakrabban alkalmazott egyéb polgári jogi jogintézmények – a szomszédjog és a birtokvédelem – létjogosultságának rövid elemzésére is. Végül a polgári jogi eszközök alkalmazhatósága szempontjából foglalkozunk az ügyész környezetvédelmi tevékenységével. Dolgozatunkban e kérdéskörökkel összefüggésben kísérletet teszünk azokra az okokra rávilágítani, amelyek jelenleg hazánkban a környezetvédelemben a polgári jog és a közigazgatási jog prioritási sorrendjét és a környezetben okozott károk megtérítésének nehézségeit meghatározzák.

A XXI. században, a technika és a fejlődés igen magas szintjén az emberiség egy élhetőbb, tisztább környezettel szeretné az emberhez méltó lét iránti igényét kifejezni. A társadalomban és tagjaiban egyre intenzívebben

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Környezetjogi Tagozat” szekcióban első helyezést ért el. Konzulens: Dr. Csöndes Mónika és Dr. Bércesi Zoltán

jelenik meg az a legalapvetőbb követelmény, hogy a környezetet eredeti állapotában megóvjuk, hosszú távon pedig javítsuk. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a *hosszú távú környezetvédelmi célok* az emberiség együttes érdekét szolgálják. A termelés fejlesztése és a környezet védelme nem egymást kizáró alternatívák. A modern társadalom rendelkezésére álló eszközök nemcsak a természeti környezet károsítására alkalmasak, hanem a kellő védelem biztosítására is.⁵ A környezetvédelem az egész emberiséghez szóló kihívás. Közös és átfogó kötelességről van szó, „közös tulajdonunk” megóvásáról, amely mindenkit szolgál. Meg kell akadályozni, hogy bárki tetszése szerint, saját gazdasági céljaira használja fel a különböző élő és élettelen dolgokat, a környezet, természet elemeit, a növényeket és az állatokat.

I. A környezetvédelem és a jog

A környezetvédelem rendjének megvalósításában a *jog* rendkívül *fontos szerepet* tölt be, mivel a jog az állam eszköze céljai eléréséhez. A környezetvédelmi politika kialakítása az állam feladata. A jogszabályalkotás által válik az állam környezetvédelmi politikájának célja nyilvánvalóvá, elvárása mindenki számára kötelezővé. A jogszabályok közül a környezet védelmének szolgálatába állítható – a különféle környezetvédelmi és egyéb tárgyú jogszabályokon kívül – a maga eszközeivel a jelenlegi Polgári Törvénykönyv is. Napjainkban szemtanúi lehetünk annak a folyamatnak, melynek során a *polgári jog* környezetvédelemben betöltött jelentőségére, felértékelődésére a jogtudomány és a jogalkotás is egyre erőteljesebben reflektál. Ezt a tényt támasztja alá az is, hogy az új Polgári Törvénykönyv Tervezet⁶ a jelenleginél differenciáltabb felelősségi szabályokat kíván bevezetni a környezeti károkból és sérelmekből folyó igények megtérítése tekintetében. A Ptk. Tervezet önálló felelősségi alakzatként határozná meg a „környezeti károkért és sérelmekért” való helytállást. A polgári jog környezetvédelmi tárgykörben betöltött jelentőségével, szerepkörével kapcsolatban *Sólyom László* 1980-ban megjelent monográfiájában arra hívta fel a figyelmet, hogy a környezetvédelem jogterületének komplexitása során a közigazgatási jog játssza a főszerepet. A polgári jog csak mellékszereplő, melynek helyzetét a károsultak magatartása és az ítélkezési gyakorlat is konzerválja. *Sólyom László* szerint elméletileg nem igazolt tétel az igazgatás elsőbbsége, ez csupán közmegegyezés eredménye.⁷ Vizsgálni szeretnénk dolgozatunkban, hogy napjainkban is *helytálló-e* az a megközelítés, hogy a közigazgatási jog elsőbbséget élvezzen a hatékony környezetvédelem kialakítása terén. Ennek kapcsán szeretnénk bemutatni, hogy melyek lehetnek a polgári jogi igényérvényesítésnek nehézségei, gátjai, valamint

hogyan e nehézségek a környezetvédelem minden területén fennállnak-e. Figyelemmel az igényérvényesítés módjára, a negatív behatások jellegére, a fellépési jogosultság kereteire a környezetvédelem különböző területein a polgári jog eszközei eltérő hatékonysági fokot képesek elérni.

Országoként változó jelentőséggel élveznek bizonyos elsőbbséget az egyes jogágak a környezetvédelem területén. Az *Egyesült Államokban* például – valószínűleg a jogrendszerből adódó eltérések folytán, és jogszociológiai okokkal is magyarázhatóan – fontos szerepet töltenek be a bíróságok és a társadalmi szervezetek a környezet védelmének szervezésében, alakításában.⁸ Ma *Magyarországon* az alá-fölrendeltséget feltételező igazgatási mechanizmus élvez elsőbbséget a környezet védelmére. Amikor a jogalkotó a környezetvédelmet szabályozás tárgyává tette, eleve elsőbbséget biztosított e téren az igazgatásnak. A környezetvédelemmel kapcsolatos jogszabályokban a környezetvédelmi igazgatás intézményrendszere részletekbe menően szabályozott, melynek következtében a közigazgatási szervek általában hivatalból eljárva, kötelező és általános jelleggel lépnek fel a környezet védelmében. Hatáskörükben eljárva engedélyeket adnak ki, köteleznek, eltiltanak, határértékeket állapítanak meg, azok átlépése esetén pedig bírságot szabnak ki. Természetesen hazánkban is lehetőség van a polgári jogot a védelem szolgálatába állítani, a kérdés csupán az, hogy ez mennyiben vezet ígéretes, várt eredményre környezetvédelmi szempontból. A közigazgatási eszközök mellett, azokkal mintegy párhuzamosan a törvényhozó felkínálja a kártérítés polgári jogi jogintézményét, mint lehetőséget a környezetveszélyeztető tevékenységgel okozott károk reparálására, továbbá a szomszédjog és birtokvédelem szabályainak alkalmazását a környezeti ártalmakkal szemben, a folyamatos ártalomkozás esetén pedig akár a tevékenységtől való eltiltás igénylését.

II. A környezetvédelmi jogszabályok elhelyezkedése a jogforrási hierarchiában

A környezetvédelmi jog egy komplex társadalmi érdekeket és értékeket tömörítő, *interdiszciplináris* jogterület. Egyes vélemények szerint önálló jogágba sorolása több okból sem lehetséges. Bármely hagyományos jogág ugyanis túl szűknek bizonyulna a környezetvédelemmel kapcsolatos társadalmi viszonyok minőségére és különbözőségére tekintettel, ugyanakkor éppen ilyen szűk lenne egy önálló jogágba történő besorolás is, mivel a védett tárgyakat több jogág – alapvetően a közigazgatási jog, polgári jog, büntetőjog – is védelemben részesíti.⁹ Ugyanezen okoknál fogva a

jogterület védelmi rendszerének hatékony kialakítása érdekében is több jogág sorakoztatható fel.

1. Az Alkotmány meghatározása és az Alkotmánybíróság értelmezése

A jogforrási rendszerben kiemelt helyet foglal el a Magyar Köztársaság Alkotmánya, mely alaptörvényi szinten rögzíti az állami cselekvés nélkülözhetetlenségét, és elismeri a külföldieknek a magyar állampolgárokkal azonos jogát az egészséges környezethez. Alaptörvényünk az Általános rendelkezések körében, a 18. §-ban generálisan fogalmazza meg, hogy „a Magyar Köztársaság elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.”¹⁰ Az alapvető jogok és köteleességek között pedig a 70/D. § (1)-(2) bekezdések akként rendelkeznek, hogy „A Magyar Köztársaság területén élőknek joguk van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez. Ezt a jogot a Magyar Köztársaság [...] az épített és a természetes környezet védelmével valósítja meg.”¹¹ Az egészséges környezethez való jog globális jellegű – nem egyetlen ember érdekeinek, hanem az egész emberiség fennmaradásának biztosítója – harmadik generációs alapjog,¹² mely tehát alkotmányi szinten deklarált, és amelyet határozataiban az Alkotmánybíróság is értelmezett. Ezek közül figyelemre méltó a 996/G/1990. AB határozat azon rendelkezése, mely szerint „[...] az állam köteles az egészséges környezethez való jog megvalósítását szolgáló sajátos intézmények kialakítására és működtetésére.”¹³ Az Alkotmánybíróság ide kapcsolódó másik nagy horderejű döntése a 28/1994 (V. 20.) AB határozat, mely kimondta, hogy „A környezethez való jog jelenlegi formájában nem alanyi alapjog, de nem is pusztán alkotmányos feladat [...] A környezetvédelemhez való jog [...] elsősorban önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó. A környezethez való jog az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelességei teljesítésének garanciáit emeli az alapjogok szintjére. Az Alkotmányban biztosított környezethez való jog tehát a környezet védelmére és az élet természeti alapjának fenntartására vonatkozó állami köteleességet jelenti.”¹⁴ Az idézett alkotmányos jogok elsősorban valóban az állam számára teremtenek kötelezettséget, és nem értelmezhetők közvetlenül érvényesíthető alanyi jogként. A Ptk. 76. §-ban megfogalmazott „különösen” kitétel azonban azt is jelenti, hogy személyhez fűződő jogok védelméhez tartozó felsorolás nem kimerítő, az bővíthető újabb alanyi jogokkal. Ilyen lehet adott esetben az ember egészséges környezethez való jogának a gyakorlatban történő elismerése. Ebben a megközelítésben tehát a környezethez való jogot alanyi jogként is lehet értelmezni, amire az előbbi AB határozat az ellenpélda.¹⁵

2. A környezetvédelemre vonatkozó legjelentősebb jogforrások

A törvények közül legátfogóbb a környezet védelmének általános szabályairól szóló *1995. évi LIII. törvény* (továbbiakban: Ktv.), melyet neveznek a *környezetvédelmi jog „általános részének”*, a speciálisabb rendelkezéseket a környezetvédelmi jog *„különös része”* tartalmazza, ide tartozik az 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről (továbbiakban: Ttv.), a 1994. évi LV. törvény a termőföldről, az 1995. évi. LVII. törvény a vízgazdálkodásról, a 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről, a levegő védelmével kapcsolatos egyes szabályokról szóló 21/2001 (II.4.) kormányrendelet, a 2000. évi XLIII. törvény a hulladékgazdálkodásról, a 12/1983 (V.12.) Mt. rendelet a zaj és rezgésvédelemről. Ezek a „különös részi” jogszabályok még *tovább differenciálódhatnak*: például a víz, mint védett jogi tárgy esetében a felszíni vagy felszín alatti vizek védelmére önálló szabályozás jött létre.

A környezetvédelemben a *Polgári Törvénykönyv* is jelentős szerepet kap, valamint megemlíthető „ultima ratio”-ként a *Büntető Törvénykönyv*, mely bizonyos tényállásaival¹⁶ szintén a környezet hatékonyabb védelmét segíti elő. A tárgykörhöz kapcsolódó legtöbb jogszabály *végrehajtási rendelet* formájában tárgyasult, melyekben számos technikai norma lett lefektetve, többek között a határértékek meghatározása is.

A jogforrási hierarchia legalján a *települési önkormányzatok rendeletei* találhatóak, ugyanis a települési önkormányzatok jogosultsága, hogy környezetvédelmi tárgyú rendeleteiket megalkossák. Ezekben meghatározhatnak ugyan határértékeket, de a települési rendeletekben nem lehet enyhébb kritériumokat meghatározni, mint a magasabb szintű jogszabályokban.

3. Közösségi környezetpolitika és jogalkotási tevékenység

A jogforrásokkal kapcsolatban indokolt kiemelnünk, hogy Magyarországot 2004. május 1-i csatlakozása óta immár a Közösség környezeti politikáján alapuló *másodlagos jogforrásokkal* (rendeletek, irányelvek) kapcsolatos jogalkotási kötelezettségek is kötik. Ezen jogforrások alapvetően meghatározzák a hazai környezetvédelmi szabályozást, melyből következően a jogalkalmazóra is egyre nagyobb feladat hárul. A legiszlatív eszközökön túl az európai integráció környezetvédelmi politikájában meghatározó szerepet játszanak az úgynevezett *akcióprogramok*, amelyek a környezetvédelmi politika kereteit fektetik le.¹⁷ Az ötödik (1992-2000) akcióprogram „azokra a tevékenységekre és anyagokra összpontosított, amelyek tisztítják a természeti erőforrásokat vagy egyébként károsítják a környezetet”.¹⁸ Jelenleg a hatodik akcióprogram (2002-2012) megvalósítása

van folyamatban, amely tíz évre előirányozza az elérendő környezetvédelmi célokat, és az azoknak megfelelő feladatokat. A *jogharmonizációra példa*, hogy a Ktv. módosítása azért vált indokolttá, hogy annak rendelkezései az Európai Parlament és Tanács 2004/35. irányelve (2004. április 21.) „a környezeti károk megelőzése és helyreállítása tekintetében a környezeti felelősségről” céljainak megfeleltethetők legyenek. Ezen irányelv célja a „szennyező fizet” elvének alapján a környezeti felelősségre vonatkozó keretrendszer létrehozása, a környezeti károk megelőzése és helyreállítása érdekében.¹⁹ Az Európai Unió nagy hangsúlyt fektet a környezetvédelemre valamint a fenntartható fejlődés megtartására.

III. A környezetvédelem védett jogi tárgyai

1. A jogtárgyak elhatárolása és csoportosítása

A védett jogi tárgyak bemutatása során azt a kettősséget kívánjuk kidomborítani, ami a környezetvédelem terén ezzel összefüggésben tapasztalható. Kérdésként fogalmazható meg, hogy tulajdonképpen mi is az, vagy ki is az, amit/akit a környezetvédelmi tárgyú szabályozás véd. Ezzel összefüggésben a környezet jogi tárgyainak meghatározásakor szükséges vizsgálni, hogy a jogterület átfogó „anyagjogszabálya” mire kívánta helyezni a hangsúlyt a célja meghatározásakor, mely tárgyakat kívánta szabályozási tárgykörébe vonni. A *Ktv. célját* az 1. § (1) bekezdése határozza meg: „A törvény célja az ember és környezete harmonikus kapcsolatának kialakítása, a környezet egészének, valamint elemeinek és folyamatainak magas szintű, összehangolt védelme, a fenntartható fejlődés biztosítása.”²⁰ A törvény célja tehát egyrészt az ember és környezete harmonikus kapcsolatának kialakítása, melynek során elsősorban az *embert védjük*; másrészt a környezet egészének, valamint elemeinek és folyamatainak magas szintű, összehangolt védelme, mely során inkább a *környezetet és annak elemeit védjük*, harmadrészt pedig a fenntartható fejlődés biztosítása, amivel a *jövő generációit védjük*. Az első két védettséget élvező kör megkülönböztetése a *mesterséges-* és a *természetes környezet* megkülönböztetését is előrevetíti. A harmadik védettséget élvező kör jelen dolgozatnak nem tárgya.

A *környezet fogalma* jogi jelentőséget akkor kap, ha a környezetet érő negatív behatásokat kívánjuk meghatározni, ekkor ugyanis tisztában kell lenni azzal, meddig is terjed a környezet.²¹ A környezet a *Ktv. alapján* a következő részekből épül fel: a „környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete.”²² A környezet iménti összetevői közül a környezeti elemek a következők: föld, víz, levegő, élővilág, épített környezet. A Ktv.

kimondja, hogy minden környezeti elemet önmagában, a többi környezeti elemmel alkotott egységben és az egymással való kölcsönhatás figyelembevételével kell védeni.²³ A természetvédelmi törvény részben mellérendelt, részben szubszidiárius viszonyban áll a Ktv.-vel. Ez az összefüggés a két törvény között arra vezet, hogy a Ttv. is meghatároz kiegészítő jelleggel a környezetvédelem területéhez tartozó védett jogi tárgyakat. Ilyen védendő értékek a *Ttv. alapján* a táj, vadon élő élővilág, élőhelyek, földtani természeti értékek. Ezen két törvény tehát felsorolja a védelem alá helyezett jogtárgyak teljes spektrumát. Dolgozatunkban főként a Ktv. védett jogtárgyait vizsgáljuk, azonban a Ttv. védett tárgyait helyenkénti szintén érintjük.

A következő táblázatban saját szempontok szerint, rendszerbe foglaltan láthatóak a Ktv.-ben felsorolt környezeti elemek.

Dilemmák a környezetvédelmi polgári jog eszközeinek alkalmazhatóságától

Védett jogtárgyak a Ktv. alapján		
<p>Természetes vagy mesterséges környezeti elemek felosztása a Ktv. alapján</p>	<p>természetes környezeti elemek: <i>víz, föld, levegő, élővilág</i>, mint védett jogtárgyak</p> <p>ártalmak megjelenési formái:</p> <ul style="list-style-type: none"> • szennyezés • veszélyeztetés • károsítás <p style="text-align: center;">↓</p>	<p>mesterséges környezeti elem: <i>épített környezet</i>, mint védett jogtárgy</p> <p>Épített környezet tagolása az ártalmak megjelenési formái szerint:</p> <p>Már a modernizáció előtt is jelentkező ártalmak:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kilátáselvonás, • árnyékhatás, fényelvonás • ártalmas szag, bűz <p>Új, modern technika, urbanizáció káros hozadékai:</p> <ul style="list-style-type: none"> • rezgésártalmak • zajártalmak <p style="text-align: center;">↓</p>
	<p>Makrokörnyezeti ártalom (Kilényi Géza szóhasználata) elszenvedői lehetnek:</p>	<p>Mikrokörnyezeti ártalom (Kilényi Géza szóhasználata) elszenvedői lehetnek:</p>
<p>Ártalom elszenvedője szerint:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. a környezet és mellette egyedi érdek(ek) vagy 2. csak a környezet <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">↓</p>	<p style="text-align: center;">↓</p>	<p style="text-align: center;">↓</p>
<p>1. Környezet önmagában is ártalmat szenved és mellette vannak konkrét, individuális, egyedi ártalmat elszenvedők →</p>	<ul style="list-style-type: none"> • természetes környezet mellett • természetes személy, • természetes személyek kisebb/nagyobb csoportja, • jogi személy, • jogi személyiség nélküli gazdasági társaság lehet a makrokörnyezeti ártalmat elszenvedő pozícióban 	<ul style="list-style-type: none"> • természetes személy, • természetes személyek kisebb/nagyobb csoportja, <p><i>lehet a mikrokörnyezeti ártalmat elszenvedő pozícióban</i></p> <p><i>(a mesterséges környezeti elemek sérelme esetén csak egyedi, individuális ártalmat szenvedők vannak)</i></p>
<p>2. Környezet elemei önmagában az ártalmat elszenvedők Környezeti elemek önmagukért való védelme (nincs egyedi ártalmat elszenvedő) →</p>	<p>A társadalom közös érdeke sérül: <i>a környezet természetes elemeinek önmagában való sérelme (környezet épségben való fenntartásához fűződő tsd-i érdek)</i></p>	<p>Nincs olyan csoport az épített környezethez tartozó ártalmak során, amikor az épített környezet önmagában is ártalmat szenvedne, mindig van konkrét, egyedi károsult.</p>

a) Természetes környezeti elemek

Az embertől, mint a teremtés koronájától egyrészt méltán elvárható a *természetes környezeti* (és a *Ttv.-ben* szereplő *természeti*) *elemek*, értékek önmagukért való védelme, ezeket nem hagyhatja veszendőbe menni.²⁴ A környezet önmagáért való védelme azt jelenti, hogy amikor a környezetben szennyezés, károsodás következik be az emberi behatások által, akkor ez ellen fel kell lépni akkor is, ha nincs konkrét, egyedi környezeti ártalmat elszenvedő. Természetesen a környezet önmagáért való védelme esetében is lehetséges, hogy mellesleg van konkrét károsult is. Azonban a fő hangsúly itt a *társadalom (köz) érdekeinek védelmén* van. A védelemnek a környezet elemeire irányuló ezen első szintje tulajdonképpen a *Kilényi Géza* által írt *makrokörnyezeti*²⁵ elemeket fedi le. A közérdek nem egyetlen ember érdekét jelenti, hanem a társadalomnak a környezet eredeti állapotban történő visszaállítására – ha lehetséges, annak további javítására – irányuló érdeket. A természetes környezeti elemek védelme a környezet megóvása az emberi tevékenység káros behatásaitól.

b) Mesterséges környezeti elemek

Az épített környezet elemein a *Kilényi Géza* által megfogalmazott *mikrokörnyezeti elemeket* értjük. Itt a védelem *központjában közvetlenül* maga az *ember* áll, nem pedig a természeti környezet. A környezetvédelem ugyanis kilépett a „természeti” környezet keretei közül, és védelmi körébe vonta általában az ember környezetét, beleértve annak művi elemeit. A környezeti ártalmak sorában mind nagyobb jelentőségre tesznek szert azok a tényezők, amelyek elsősorban nem a bioszférát, hanem az emberek nyugalmát veszélyeztetik.²⁶ Magát az embert is végső soron a saját tevékenységének káros hatásaival szemben kell megvédeni, akárcsak az előzőekben tárgyalt természetes környezeti elemeket.²⁷ A Ktv. amikor a környezeti elemeket védi, akkor az épített környezetet is a védelem tárgyaként említi. Ezért tehát nem csupán a természetes környezeti elemek képezik a jogtárgyak körét, hanem az emberi környezethez tartozó egyéb környezeti elemek is, azok minden káros, negatív vonzatával. A természetes környezet elemeinek és a mesterséges környezet elemeiknek a konkrét védelmi struktúráját az egyes fentebb említett részletjogszabályok, törvények, végrehajtási rendeletek konkretizálják a külön ágazatoknak megfelelően. Ilyen ágazatok például a zaj- és rezgésártalom elleni védelem, a hulladékgazdálkodás rendje, a felszíni és felszín alatti vizek védelme. Az ember környezetét a maga komplexitásában kell hatékony jogvédelem alá helyezni, ami azt is jelenti, hogy a védelem kiterjed a környezet természeti és az ember által – mesterséges úton – létrehozott elemekre egyaránt.

2. A makrokörnyezeti és mikrokörnyezeti ártalmak

Kilényi Géza az emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvény (a régi Ktv.) kodifikációját megelőzően írt tanulmányában arra hívta fel a figyelmet, hogy a környezetvédelem tárgyait le kell szűkíteni a makrokörnyezeti elemekre. A mikrokörnyezet elemei, mint a szomszéd nyugalját zavaró hangos, egészségre ártalmas zaj, árnyékhatás, kilátásvonás irrelevánsak a környezetvédelmi jogalkotás szempontjából.²⁸

Itt a védelem tárgya az épített környezet negatív vonzataként jelentkező ártalmak folytán végső soron közvetlenül maga az ember. Dolgozatunkban azért említjük meg a Kilényi-féle megkülönböztetést, mert úgy véljük, hogy a *makrokörnyezeti ártalmak* a társadalom egészének érdekeit sértik. Ezen ártalmak esetében a háttérben a társadalom közös érdeke húzódik meg, ami a környezet épségben való megtartását jelenti, és ennek védelmében indokolt lehet a mindenkori kötelező fellépés akár ügyész, akár társadalmi szervezet részéről. A *mikrokörnyezeti ártalmak* esetében viszont az egyedi károsultak igényei orvosolhatók anélkül, hogy a társadalom érdekében fel kellene lépni, ilyenkor ugyanis a természetes környezet elemei nem szenvednek negatív behatást. Például a szép kilátás²⁹ elvonása vagy szomszéd kovács műhelyéből származó zaj³⁰ esetén nincs társadalmi szintű fellépésre szükség, noha ezek az ártalmak is az emberi környezet védelmének körébe tartoznak. Egyébként a polgári jogi jogvitákban mikrokörnyezeti ártalmak esetében leggyakrabban nem is a Ktv.-re hivatkoznak, hanem a Ptk. szomszédjogi és a birtokvédelmi szabályaira, noha az épített környezet védelme a Ktv. hatálya alá tartozik.

A polgári jogi igények érvényesítése során a *kettős védelmi tárgyra tekintettel* – tehát természetes környezeti elemek esetében a társadalmi és mellette egyedi érdek; az épített környezet esetében pedig általában egyedi, individuális érdek – azt fontos tisztázni, hogy e két fontos érdekkör milyen módon képviselhető. A kétirányú védelmi tárgyra tekintettel az egyszerre történő érvényesítéséről is szó lehet, de lehetséges, hogy csak az egyik érdekkör sérelme miatt indokolt a fellépés. Nevezetesen mindig védeni kell – akár szomszédjogi vagy birtokháborítási eltiltás, akár kártérítés fizetésére kötelezés formájában – egyrészt a konkrét károsultat, másrészt – ugyanezen eszközökkel – ezen a körön kívül a károsult társadalom érdekét is akkor, ha a környezet önmagában is sérelmet szenved. A vizsgálódás során áttekintett *bírósági határozatokból* sajnálatosan *megállapítható*, hogy az érvényesített igények nagyobb hányadát az individuális, *mikrokörnyezeti jogsérelmek orvoslása* teszi ki.³¹ Individuális, egyedi igények érvényesítésekor más módon indokolt fellépni, más szempontokat kell figyelembe venni – akár a határértékek és a jogellenesség vonatkozásában is – mint a makrokörnyezeti

ártalmak esetében. A mikrokörnyezeti ártalom ugyan sérti az emberi környezetet, de nem sérti a makroszintű természetes környezet elemeit, mint az egész társadalom érdekét.

IV. A környezetvédelemben alkalmazható polgári jogi eszközök

1. Szomszédjog, birtokvédelem

A környezetvédelemben a leggyakrabban alkalmazott polgári jogi jogintézmények a szomszédjog és a birtokvédelem szabályai, valamint a kártérítés. A kártérítésre a dolgozat későbbi szakaszában térünk ki részletesen. Ez a kártérítés alkalmazhatósága nehézkességének, és a körülötte fennforgó dilemmák bővebb kifejtése miatt indokolt.

A szomszédjog és a birtokvédelem szabályai *objektívek*, mivel a vétkességet nem, hanem csupán azt kell bizonyítani, hogy történt-e negatív behatás, ha pedig ennek ténye fennáll egyéb körülmények vizsgálatára nincs szükség. A *szomszédjog* a tulajdonos részjogosítványainak egyik elemét, mégpedig a használati jogot korlátozza. A két jogintézmény funkciója hasonló, a szomszédjog a tulajdonost a szomszédok szükségtelen zavarásától tiltja, a birtokvédelem pedig a birtokost a szomszéd irányából érkező zavarással szemben védi. A szomszédjog és a birtokvédelem a környezeti ártalmakkal szemben hatékony eszköznek bizonyulhat, azonban *alkalmazásukra általában akkor kerül sor*, amikor egyedi, legfőképpen mikrokörnyezeti ártalmakkal szemben lépnek fel az érdekeltek. E két eszköz alkalmazása a *bírósági gyakorlatban* leggyakrabban kimerül a zaj és rezgésártalom, kilátáselvonás, árnyékhatás, ártalmas szag megszüntetésére való kötelezésben. A mikrokörnyezeti ártalmakat érintő polgári jogi környezetvédelmi ügyekben nem a Ktv. rendelkezéseire, hanem *általában a Ptk. 100. §-ára alapítják* igényeiket az egyedi fellépők, miszerint „a tulajdonos a dolog használata során köteles tartózkodni minden olyan magatartástól, amellyel másokat, különösen szomszédait szükségtelenül zavarná, vagy amellyel jogaik gyakorlását veszélyeztetné”. Elsősorban ugyanis a szükségtelen zavarás fennállta – mint a Ptk.-ban lefektetett feltétel – a bizonyítás tárgya. Noha a Ptk. már sokkal korábban kellőképpen orvosolni tudta a szomszédjogi, birtokvédelmi individuális érdeksérelmeket – és így önmagában megfelelő védelmet nyújtott – a Ktv. is védelemben részesítette a mikrokörnyezet elemeit.

A szomszédjogival nagyon hasonlatos a Ptk. *birtokvédelmi szabályozása*. A birtokvédelemre is jellemző, hogy általában kisebb érdekeltégi kört

érintő, egyszerűbb ügyekre terjed ki. Azonban a birtokvédelem általános polgári jogi intézményének a magyar *bírói gyakorlatban* is tükröződő modern értelmezése napjainkban már túlmutat a birtokos dolog feletti hatalomgyakorlásának oltalmazásán. Különbözik a két jogintézmény abban, hogy a birtokvédelmi eljárás két szakaszból áll. A birtoklás zavartalanságához fűződő érdeksérelemmel elsőként a *jegyzőhöz* kell fordulni, mivel az ő hatáskörébe tartozik – bizonyos feltételek fennforgása esetén – a birtokvíta elbírálása. Ha a jegyző határozatát valamelyik fél magára nézve sérelmesnek tartja, a bíróságtól perben kérheti annak orvoslását. Az állandó joggyakorlat egyértelműen birtoksértőnek minősíti a zajjal, füsttel vagy egyéb környezetszennyezéssel járó magatartásokat.³² Akit a birtoklásban zavarnak, különböző igényekkel léphet fel: kérheti a birtokháborítás megszüntetését, eredeti birtokállapot helyreállítását, birtokháborítástól való eltiltást, cselekvésre kötelezést. *Makrokörnyezeti ártalom* esetén általában nem a polgári jogi imént említett eszközei kerülnek alkalmazásra. Ezen a szinten sor kerül a *közigazgatási jogi* bírságolásra, végső esetben pedig az üzem bezárása és az engedély megvonására, de nem a szomszédjogi, birtokvédelmi szabályok érvényesülése, hanem közigazgatási intézkedések eredményeképpen. Makroszinten tehát kevésbé kerülnek alkalmazásra a szomszédjogi, birtokvédelmi eszközök a környezet védelmében, mikroszinten pedig ugyanezen jogintézmények elégségesek, a Ktv. védelem alá helyezése nélkül is. Az, hogy a Ktv. is védelemben részesíti a mikrokörnyezeti ártalmakkal szemben az egyéneket, a közigazgatási szerveknek nyitja meg az utat. Például a jegyző környezetvédelmi közigazgatási hatáskörében eljárva határozatban kötelezheti a határértéket meghaladó zajártalom esetén az ártalmat okozót a zajszint csökkentésére, ennek elmulasztása esetén pedig abbahagyásra kötelezés rendelhet el, engedélyt vonhat vissza.³³

2. Actio negatoria in rem

A teljesség kedvéért indokolt kiemelni azokat a polgári jog kínálta eszközöket is, amelyek nem képezik a dolgozat tárgyát. Klasszikus eszköz a tulajdon háborítatlanságát védő per, amelyet a Ptk. 115. § (3) bekezdése alapján csak a tulajdonos indíthat, követelve a tulajdonát érintő jogellenes beavatkozás vagy behatás megszüntetését. Ez a fajta per az *egyedi igényjogosultaknak* kínál hatékony védekezési lehetőséget egyes mikroszintű ártalmakkal szemben.

3. A személyhez fűződő jogok és a környezetvédelem

A környezeti károknál lehetőség van bizonyos esetekben *nem vagyoni kár megtérítésére* is. Ez általában akkor állapítható meg, ha az ember személyhez fűződő jogai megsértésének következtében az ember életminőségének hátrányos megváltoztatása következik be, amelyet adott esetben előidézhet az emberi környezetnek a személyiségre hátrányos megváltozása is. A nem vagyoni kár kapcsán lehet megemlíteni a zajjal, rezgésártalommal kapcsolatos *egészségromlás* mellett a kilátáselvonással, árnyékhatással, összefüggő *esztétikai károkat* is. A személyhez fűződő jogok szabályozása a Ptk.-ban a 76. § generálklauzulájával, illetve a tipikus személyhez fűződő jogok nem kimerítő nevesítésével történik. A generálklauzula nem taxatív felsorolásából a testi épség és az egészség sérelme emelhető ki, amely környezetterhelő, -károsító tevékenységek révén is bekövetkezhet, s ekként környezetjogi szempontból is értékelhető individuális igényérvényesítési lehetőséget teremt a félnek.³⁴ Ez a polgári jogi eszköz *kifejezetten egyedi, individuális érdeksérelmek orvoslására* alkalmas, melynek használata esetén a bíróságtól akár párhuzamosan is kérhető objektív illetve szubjektív alapú szankció alkalmazása. Érdekes megoldásként a Ptk. lehetőséget nyújt arra is, hogy a bíróság a jogsértőre *közérdekű célra fordítható bírságot* is kiszabhasson, ha a kártérítés címén megítélhető összeg nem áll arányban a felróható magatartás súlyosságával. Ez a bírság alkalmas lehetne a környezetvédelemhez fűződő közérdek jobb megjelenítésére is.³⁵

4. A környezetvédelmi tárgyú szerződés és a biztosítás

A környezetvédelmi tárgyú *szerződésekből a hatóságok meghatározhatják az egyedi kibocsátási határértékeket*, ezzel összefüggésben pedig az állami pénzügyi támogatások módját. Az ilyen típusú szerződés egyik fontos *feltétele*, hogy a szerződő fél köteles megtartani az egyedileg előírt kibocsátási határértéket. Az államigazgatási szerv és egy jelentős környezetszennyező üzem közötti *együttműködési szerződés* hatékonyabb lehet, mint az egyoldalú hatósági intézkedések valamint a határértékekre vonatkozó merev előírások.³⁶

A másik szintén jelentős polgári jogi eszköz a környezetvédelemben a környezeti kockázatok előre meghatározott formában történő elosztása céljából köthető *biztosítás*. A biztosítók a környezetvédelem komoly szereplői lehetnek kockázattelepítő – és a kockázatviseléshez egyedi feltételeket szabó – funkciójuk által. Az ellenérv a biztosítással szemben,

hogy a felelősségtől várt preventív hatást kiiktatja. Azonban a környezetvédelmi károk során a megelőzés lehetősége igen korlátozott, gyakran a prevenció követelményeket éppen egy biztosítási szerződés keretében lehetne megállapítani – csak megfelelő szűrők beszerelése esetén kötnének szerződést a magát biztosítani szándékozóval – szerződési feltételként.³⁷

V. Jogalanyi körök

A környezetvédelem jogterületének speciális volta miatt a védett jogi tárgyakkal összefüggésben említett kettősség analóg módon továbbfűzhető a legtöbbször kényszeredetten jogiszonyba kerülő jogalanyok szintjén is. A jogalanyok vizsgálata során megmutatkozik, hogy kik lehetnek egy adott környezeti elem – mint jogi tárgy – szennyezése, károsítása kapcsán a környezeti ártalmat *elszenvedők*, illetve kik lehetnek a környezeti ártalmak során az *igénnyel fellépők*. Az ártalmat elszenvedő és az igényt érvényesítő érdekkörök egymástól sajnálatosan *eltérnek*. A makrokörnyezeti ártalom elszenvedői között minden esetben ott áll a köz, a társadalom is, melynek érdekét a környezet épségben való fenntartása fejez ki, és amely iránti igények érvényesítésének polgári jogi gyakorlata nem alakult még ki kellően. Ezzel szemben az egyedi károknál az igényérvényesítési gyakorlat eredményesebb, látványosabb. *Hatásukra tekintettel* a környezetet veszélyeztető vagy a környezetben kárt okozó magatartások eltérő ártalmat elszenvedő és ártalommal szemben fellépő kört fednek. A joggyakorlat bemutatása során is ezt indokolt bizonyítani. Minden egyes esetben, amikor az ártalom környezetártalommal minősíthető, és van *konkrét egyedi ártalmat elszenvedő*, abban az esetben is károsult lehet ezen a körön kívül az egész *társadalom*. Az előző mondatot megfordítva még jobban érezhető a probléma: a társadalom érdeke akkor is sérelmet szenvedhet, ha konkrét igényérvényesítéssel kapcsolatban esetleg nem lép föl senki, illetve a fellépésre jogosultak kiléte nem állapítható meg. Annak elérése lenne kívánatos a környezetben okozott károknál, ártalmaknál, ha a polgári jogi igények érvényesítése során nem állhatna elő olyan helyzet, hogy bizonyos környezeti ártalmak, károk reparálatlanul maradnak vagy csak egyedi igények nyertek kielégítést.

A következőkben az alcímben írt csoportosítás alapján teszünk vizsgálat tárgyává néhány jogesetet a bírói gyakorlatból. A felosztás során saját szempontrendszer alakítottunk ki abból a céljából, hogy a dolgozat központi kérdésére a választ megkaphassuk. Azt szeretnénk bemutatni, hogy kik az *ártalmat elszenvedők* *ténylegesen*, és kik az *igényérvényesítők* *valójában*, az igények mely halmaza nyer kielégítést, a társadalmi is, vagy csupán az

egyedi. Ezáltal arra a kérdésre is válasz kapható, hogy a polgári jogi jogintézmények milyen hatékonyságúak, mennyire használhatóak fel a környezet védelmében.

1. Egy vagy több személy fellépése a környezeti ártalommal szemben egyéni, egyedi igények érvényesítése céljából

Elsőként az olyan tényállásokat indokolt vizsgálni, amelyekben az *ártalommal szemben fellépők* az egyedi, *individuális érdekeik orvoslását* kérték a bíróságtól. Megfigyelhető, hogy az igényérvényesítőt éri egyedi ártalom, azonban a kárt maga a környezet is elszenvedti. Az ártalommal szemben fellépők választhatnak az igényük érvényesítésének különböző eszközei közül. Ilyen védelmet biztosít a Ptk. kártérítési, szomszédjogi, birtokvédelmi szabályainak alkalmazása. A Ktv. és a Ttv. alapján az ügyész is indíthat keresetet környezeti veszélyeztetés esetén a tevékenységtől eltiltás iránt, valamint a környezetveszélyeztető tevékenységgel okozott kár megtérítése iránt.

Szomszédjoggal kapcsolatos jogeset. Az alperes lakóháza udvarán szélrózsát szerelt fel, amely csengővel volt összekötötésben. A szél hatására a szerkezet forgásba lendült, és az ahhoz erősített vaspálcika egy fémdobozhoz ütődött. A felperes a bírósághoz fordult és kérte, hogy alperest kötelezzék a szélrózsza leszerelésére. A bíróság szerint fontos társadalmi érdek az emberre káros behatásokkal szembeni védekezés, ilyen káros hatások közé sorolható a zajártalom is. Alperes indok nélkül működtetett olyan szerkezetet, amely szél hatására zajt kelt. Ez a szomszédjog által védett érdeket sért. A felperes indokoltan kérte a zajforrás megszüntetését.³⁸ A szomszédjogi szabály alkalmazására azért került sor, mert itt a zajártalom a szükségtelen zavarást meghaladó mértékben sérti az emberi környezet egyik – mikrokörnyezeti – elemét, és ezen keresztül a környezet egyik védett tárgyát is. A Ptk. szomszédjogi szabályainak alkalmazása önmagában is elegendő lehet, azonban ne felejtjük el, hogy itt a Ktv. által is védett jogtárgyról van szó. Ennek úgy tulajdonítunk jelentőséget, hogy a zajártalom igenis sértheti a Ptk. által védett tulajdon háborítatlanságához fűződő érdeket, mellette pedig a Ktv. jogtárgyát – a környezetet – is, de itt nem szükséges a társadalmi szintű fellépés, mert nem sérülnek makrokörnyezeti, társadalmi szintű érdekek. Az individuális zavaró hatás a Ptk. szomszédjogi szabályok alkalmazásával egyedi fellépéssel is megszüntethető. A Ptk. szomszédjogi szabálya betöltheti az individuális mikrokörnyezeti ártalmak esetén a környezetvédelemben neki szánt szerepet.

A következőkben *néhány kártérítési ügy* kerül elemzésre. A bíróság megállapította alperes kárfelelősségét az 1976. évi II. törvényre utalással a

Ptk. 345. §-ára alapítottan, és kimondta, hogy ha a vegyipari vállalat telepéről kifolyó *mésziszap* a szomszédos üzem növényzetét, földjének termőképességét károsítja, illetve ezek természetes tulajdonságait hátrányosan megváltoztatja, felelős mind a termésveszteség címén kimutatott kárért, mind a föld termőképességének helyreállítására fordítandó költségekért.³⁹ A környezetártalmat a bíróság megállapította, az több jogtárgyat is érintett. Amennyiben a környezetben okozott károkozásra hivatkozva a Ptk. 345. §-a alapján ítélte meg a bíróság kártérítési felelősséget, *kérdésként* merülhet fel, hogy annak összege valóban a környezetben bekövetkezett kár helyreállítására lett-e felhasználva? Ha igen, akkor a kártérítés betöltötte a környezetvédelemben neki szánt szerepet, ha viszont nem, akkor itt szintén individuális érdekek orvoslásáról, nem pedig a környezet védelméről van szó. Tény, hogy egyedi kár is keletkezett, és ez a környezettel kapcsolatosan állt be, azonban ebben az esetben *az lett volna a helyeselhető megoldás*, hogyha a kártérítés összegét a környezet reparációjára fordították volna. Ha nem így történt, akkor önmagában a környezetben okozott kár – mint társadalom érdekét sértő eredmény – megtérítetlenül maradt, a környezetet nem állították helyre.

A következő igényérvényesítés szintén kizárólag a felperes kárának megtérítése iránt indult, mivel a veteményei, szőlőültetvényei károsodtak az alperes által kibocsátott *légszennyező anyagok* miatt. A szakértők megállapították, hogy a károkozás az alperesi vállalat tevékenységével volt összefüggésben. Az 1976. évi II. törvényre hivatkozás mellett a Ptk.-nak a fokozott veszéllyel járó tevékenységére vonatkozó szabályai szerint az alperes köteles a kárt megtéríteni.⁴⁰ Sajnálatosan itt is csupán az egyedi kár megtérítése iránt indult kereset. Amikor a felperes szőlő- és gyümölcsültetvényei, kerti veteményei az alperes vállalat által kibocsátott szennyezés során károsodtak, és a bíróság kártérítésben marasztalta az alperest, akkor nem következett-e be a környezet egyéb elemeiben is – például környéken lévő egyéb növényzetben – kár, vagy nem szennyeződött-e súlyosan a levegő is, mint makrokörnyezeti elem? Valószínűleg károsult a növényzet, és szennyeződött a levegő, csak igénnyel nem lépett föl senki, tehát reparálatlanul maradtak bizonyos kártételek.

Amikor *többen lépnek fel egy ártalommal szemben* az még nem jelenti a hatékonyabb igényérvényesítést a Ktv. által védett jogtárgyak szempontjából, ugyanis az igénnyel fellépők számszerű növekedése esetén is csak az egyedi károk megtérítése, egyedi ártalmak megszüntetése iránt indítanak keresetet. Ilyenkor a károkozó magatartás okán többen lesznek, akik a sérelmezett tevékenységgel szemben védelemért fordulnak a bírósághoz. *Tizennégy felperes porhatással* kapcsolatos környezeti ártalom miatt indított pert, mivel az ingatlanok forgalmi értéke csökkent, az épületek

és növényzet károsultak. A bíróság kártérítés fizetésére kötelezte az alperest. A tényállás szerint a felperesek ingatlanai az alperesi gyár szomszédságában voltak. A gyár által a szennyezés a talajban, levegőben, növényzetekben, építményekben állt be. A bíróság a gyár kártérítési kötelezettségét a Ptk. 345. §-a alapján állapította meg.⁴¹ Itt is megmutatkozik, hogy a felperesek száma ugyan mennyiségileg megnőtt, de minőségileg ugyanúgy az egyedi igényeiket érvényesítik, ami csak saját kárukat fedezi. A környezet elemeiben esetlegesen bekövetkezett károk nem kerülnek a bíróság elé. Egyáltalán elvárható-e, és jogilag lehetséges-e az, hogy a környezetben bekövetkezett, az egyedi károk körén kívül eső károk megtérítése iránt is az egyedi károsultak indítsanak igényt? Nyilván nem. Ez a kérdéskör a környezeti károk során alkalmazható kártérítési felelősség hatékonyságát érinti.

2. Ha egy kisebb közösség, településrész a károsult

Ezen a szinten az ártalom károsulti köre *átmenetet* képez az egyedi igényérvényesítések és a kizárólag önmagában környezetben okozott károk között. A környezeti ártalmat elszennvedő általában nem egy vagy néhány egyén, hanem egy település vagy településrészlet közössége. Ha egy településrész ártalmat szenved, és az ártalom a természetes környezet elemeit érinti, akkor is az egész társadalmat érintő problémáról van szó, nem csupán a településrész érdeksérelméről. Ebben az esetben az igénnyel fellépő lehet az egyedi sérelmet szenvedő károsult is, akinek sikeres igényérvényesítése folytán – ha az nem kártérítési, hanem tevékenységtől való eltiltás iránti igény – az egész közösség számára hoz kedvező hatást. Környezeti ártalom esetén azonban az ügyésznek is lehet perbeli legitimációja, ha bizonyíthatóan ártalmat szenved az egyéneken kívül a környezet is.

A megyei főügyészség egy élelmiszeripari kereskedelmi és szolgáltató kft. ellen tízmillió forintot meghaladó kár megtérítése iránt indított pert, mert az alperes a tevékenysége során keletkező *ipari szennyvizével* a környék talaját szennyezte. A perben egyezség született, az alperes vállalta, hogy a telephelyével szomszédos ingatlanok tulajdonosainak a termelésből való kiesés kompenzálására meghatározott összeget fizet. Vállalta továbbá, hogy a környezetben okozott károk kompenzálásaként befizet a Környezetvédelmi Alap Célelőirányzat javára 2,5 millió Ft-ot általános kártérítésként. A bíróság a felek egyezségét végzésével jóváhagyta.⁴² Látható, hogy mennyire *hatékony* a környezetvédelemben az *ügyész fellépése*. Az egyedi károsultak mellett ugyanis a környezet is hozzájutott a reparációs összeghez. A párhuzamos károkat alperes megfizette. Míg azonban az egyedi károsultak a

kártérítési összeget tetszésük szerint használhatják fel, addig a környezetvédelmi alapba fizetett összeg környezetvédelmi célokra lesz előirányozva. A kártérítés jogintézménye képes betölteni a környezet védelme terén neki szánt feladatokat, ha van, aki fellép és érvényesíti az ilyen típusú igényeket is, mivel az egyedi károsultak csak egyedi kárukat perlik.

Légszennyező tevékenység megszüntetése iránti perindítás ügyész által. A megyei főügyészség pert indított egy fehérjefeldolgozó rt. ellen, mert telephelyén üzemeltetett pontforrásoknál már 9 éve tartott a határérték túllépés, és a környék gyakran szenvedett a nehezen elviselhető bűztől. A bíróság kötelezte az alperest, hogy a légszennyezés megszüntetése érdekében műszaki-technikai megoldást dolgozzon ki.⁴³ Az ügyész itt egy kisebb közösség nevében lépett fel mikrokörnyezeti ártalommal szemben. A közigazgatási bírságolás nem érte el kellően a kívánt eredményt a határértéket meghaladó légszennyezés 9 évig elhúzódott, annak megszüntetésére a bíróság kötelezte az alperest.

Környezetveszélyeztető tevékenységtől való eltiltás iránti pert kezdeményezett az ügyészség. A megyei főügyészség keresetében az alperesnek a környezetveszélyeztető tevékenységtől történő eltiltását indítványozta, mert az üzemszerű baromfítartás során okozott szag-, por- és zajhatással a lakókörnyezetét folyamatosan kedvezőtlen fizikai, kémiai, és biológiai tényezőknek tette ki. Az alperes a környezetveszélyeztető tevékenységével a per során felhagyott, erre tekintettel a főügyészség elállt a keresetétől.⁴⁴ Az alperes mikrokörnyezeti ártalmat okozott a környék lakosságának, amellyel szemben a lakosok is élhettek volna a birtokvédelem polgári jogi eszközével.

3. A természeti környezetben okozott kár esetén történő fellépés, amikor általában nincs egyedi károsult

A legtipikusabb környezetkárosítások, természetkárosítások azok, melyeknek hatása nagyobb területekre, álló- és folyóvizekre, levegőre, nagyobb tájegységekre, a tájképre, állat- és növényvilágra vonatkozik. Itt már nem a zaj, rezgés, árnyékhatások, kilátáselvonás játsszák a főszerepet, melyek elsősorban az egyének érdekeit sértik, hanem sokkal inkább a természeti környezet szennyezése, rombolása, károsítása, rongálása, terhelése. Ezek azok a tényállások, ahol, ha található is konkrét, egyedi sérelem, *a domináns kárt a természeti környezet – mint a társadalom közös érdekét kifejező jogtárgy – szenvedí.* A károsultak konkrét köre nem mindig állapítható meg, legtöbbször a köz érdekében az erre feljogosított szervek, hatóságok lépnek fel. A *probléma* akkor jelentkezik, ha van egyedi kár, és

csak az iránt érvényesítenek igényeket, vagy ha nincs egyedi kár, és a környezet reparálása iránti igény pedig elsikkad.

Olyan *eseteket* kellene itt megemlíteni, amelyeknél nem egy vagy néhány felperes a sérelmet szenvedő, hanem főként a természeti környezet. Az ilyen eseteknek a *legfőbb jellemzőjük*, hogy a kár elsősorban és legfőképpen a környezetben, természetben keletkezett és annak összetevőiben, ami azonban – például halpusztulás esetén a halászatra jogosultnak is károkat okozva – sérthet magánérdekeket is. A legtipikusabb ide tartozó tényállások nem a környezeti, hanem a természeti károk. Ennek oka, hogy ezeknél könnyebben lehet bizonyítani a kár összegét. A környezeti károknál a kár bekövetkeztének bizonyítása a levegővel, vízzel összefüggésben viszont szinte lehetetlen.

Vagy azért *nincs környezetkárosítási tényállás nagy számmal*, mert a bírságotlással, engedély megvonásával, üzem bezárásával már hatékonyan fölléptek a terhelők, ártalmat okozók ellen, vagy pedig azért, mert egyszerűen nem érvényesítik az ilyenkor felmerülő környezet helyreállítása iránti társadalmi igényeket, mivel a kár bizonyíthatósága kétes. Megjegyzendő, hogy a kártérítési kereseteket az ügyészség részéről általában felszólítás előzi meg, ami gyakran elégségesnek bizonyul, és kellő elrettentő erővel hat a környezet veszélyeztetésétől és károsításától.

A következőkben *csak a környezetkárosítással* foglalkozunk, mivel a természetkárosítás esetén könnyebben bizonyítható a kár és nagy számban található ügyész által indított kártérítési keresetek is, amiknek a bíróság többségében helyt adott.

Az első esetben a Ptk. 345. §-ának (1) bekezdése alapján kötelezte a bíróság az alperest kártérítésre, mert megállapította, hogy a *folyóban fellépő oxigénhiány* miatti halpusztulás közvetlen kiváltó oka az alperes működési körébe tartozó *szennyvízkibocsátás* volt.⁴⁵ A jogeset rávilágít az egyik *legnagyobb nehézségre*. A víz nem károsodik, hanem csupán szennyeződik. A Ktv. fogalom-meghatározása nem mondja ki, hogy melyik az a pont, ahol a szennyezés már károsodásnak minősül. A kártétel itt nem a víz károsodása, hanem a víz szennyezettségéeként bekövetkező halpusztulás. A levegő és a víz nem tud károsodni, hanem csak szennyeződni, mely szennyezésnek továbbhatásaként valamelyik károsodásra is képes közegen – például élőlények, táj – keresztül mutatkozik meg a kár, amit már fel lehet mérni. Végző soron, ha nincs olyan közeg, amiben a víz, vagy a levegő szennyezettsége kárt okoz, akkor kárt nem lehet kimutatni, csak a szennyezettségi fokot. Ilyenkor tehát kártérítési igénnyel sem lehet fellépni, mert annak egyik feltétele a kár bizonyítása hiányzik. A hatékony eszköz ilyenkor a szennyvíz, vagy levegőtisztító berendezés felszerelésére kötelezés lehetne, a bezárás terhe mellett. *Kérdés* ilyenkor, hogy a víz- vagy

levegőszennyezést önmagában csak bírsággal lehetne szankcionálni, vagy esetleg egy nagyobb összegű általános kártérítéssel is?

A következő esetben az ügyész keresetében kérte a bíróságot, hogy kötelezze az alperest a telephelyén tárolt *veszélyes hulladékok ártalmatlanítására*. Az alperes a veszélyes hulladék telephelyen történő tárolásával környezetet veszélyeztető tevékenységet valósít meg, emiatt a környezetkárosodás közvetlen veszélye áll fenn. A bíróság kötelezte az alperest, hogy a perbeli telephelyén található veszélyes hulladékot 30 nap alatt ártalmatlanítsa. Az alperes a veszélyes hulladék tulajdonosának minősül, ezért köteles a környezetet veszélyeztető tevékenység beszüntetésére, a keletkezett veszélyes hulladéknak minősülő anyagok ártalmatlanítására.⁴⁶ Az ügyész ártalmatlanításra kötelezés iránti igénnyel fordult a bírósághoz, mivel az alperes környezetveszélyeztető tevékenységet folytatott, amely a környezet több makroszintű elemét – föld, élővilág – is érintette, ezáltal a Ktv. által védett jogtárgyakban ártalmat okozott. Az ügyészi kereset a köz érdekében indult, egyedi károsult nem volt az ügyben. Ilyen típusú fellépésre lenne szükség mindig, amikor konkrét károsult, ártalmat szenvedő nincs, vagy az nem lép fel, de a különböző környezeti tárgyokban bekövetkezett sérelmek orvoslását polgári jogi eszközökkel eredményesen el lehet érni.

A következő esetben a bíróság eltiltotta az alperest a környezetveszélyeztetést megvalósító tevékenységétől. A *szennyező határértéket meghaladó minőségű szennyvizet* bocsátott ki, és ezzel szennyezte a befogadó patakot. Magatartásával a környezetet veszélyeztette, illetve környezetkárosítást valósított meg. Mivel azonban az alperes jelentős beruházást hajtott végre a környezetvédelmi célok érdekében a bíróság két év teljesítési határidőt adott az alperesnek a határértékek betartására. A másodfokú bíróság az alperest azonnali hatállyal eltiltotta a környezet veszélyeztető tevékenységtől, mivel álláspontja szerint a környezet veszélyeztetése kibocsátási határérték túllépésével megvalósult. Az alperes felülvizsgálati kérelmet terjesztett elő az ítélet hatályon kívül helyezése, az elsőfokú ítélet megváltoztatása érdekében. A megyei főügyészség a felperes felülvizsgálati ellenkérelmével a jogerős ítélet hatályában fenntartását indítványozta. A felülvizsgálati kérelem az Legfelsőbb Bíróság szerint nem volt alapos. Az eljáró bíróság megalapozottan állapította meg, hogy az alperes termelőtevékenysége során káros vízszennyezést valósít meg, mivel a kibocsátási határértéket meghaladó minőségű szennyvíz kibocsátásával szennyezi a befogadó patakot. A jogszabály helyes alkalmazásával állapította meg, hogy az alperes e magatartásával megvalósította a környezetet veszélyeztető tevékenységet. Ennek jogkövetkezményeként megalapozottan tiltotta el az alperest a jogsértő magatartástól.⁴⁷ Az eredmény tekintetében az eltiltás egyértelműen a leghatékonyabb intézkedés a környezet védelmében. A

környezet szempontjából mindenképpen előnnyel jár az ilyen eljárás, de ilyenkor végső soron a társadalom érdekének érvényre juttatásáról van szó.

4. Állami szintű fellépés

Végül, de nem utolsó sorban károsulti minőségében megemlíthető maga az állam is. Az ország területén bekövetkezett környezetszennyezésekben és környeztkárokból lehetséges, hogy külföldi állam, külföldi vállalat a felelős. Ilyenkor is nyilvánvaló, hogy az egyedi károsultak körén kívül, egy másik kör – az állam érdeke – is negatív behatást szenved. Legtipikusabb esetek az elmúlt évekből: a Tisza ciánszennyezése, a Bős-Nagymarosi vízlépcső építése, az osztrák erőműépítés valamint a Rába-folyót szennyező osztrák bőrgyár kapcsán felmerült problémák. Az ilyen méretű és minőségű igények érvényesíthetőségét *többoldalú nemzetközi szerződések* szabályozzák, amelyek fő zsinórmértéke ugyancsak egy polgári jogi elv, mégpedig a deliktuális felelősség generálklauzulája, a károkozás általános tilalma államok között, melyet a stockholmi nyilatkozat 21. alapelve határoz meg *expressis verbis*: „Az államok kötelessége, hogy joghatóságuk vagy felügyeletük alatti tevékenységek ne okozzanak kárt a joghatóságukon kívüli területeken.”⁴⁸ Egyre több területen figyelhető meg a károkozás tilalmának nemzetközi deklarálása. Hasonló megfogalmazásban számos nemzetközi dokumentum, többoldalú, kétoldalú szerződés meghatározza ezt az elvet. Ha adott országok csatlakoznak ezekhez a megállapodásokhoz, azok tartalma alkalmazhatóvá válik velük szemben, ilyen például a Szegedi Egyezmény.⁴⁹

Az igényjogosult alanyi körök vizsgálata után a környezeti károk egyes dilemmáit vizsgáljuk. A környezeti károkért való felelősség kategóriáján belül is célunk annak a kettősségnek a bemutatása, amely az egyedi érdekek és a környezethez fűződő közérdek között fennáll.

VI. A környezeti károkért való felelősség

1. A környezeti károkért való felelősség kialakulása

A környezetvédelemmel kapcsolatos polgári jogi felelősség az elmúlt negyven évben jelentős *átalakuláson* ment keresztül. A környezeti ártalmakra vonatkozó *veszélyes üzemi felelősséget*, mint kategóriát először a Legfelsőbb Bíróság által kialakított gyakorlat ismerte el. Kezdetben tehát semmilyen jogszabály nem minősítette a környezet károsítását fokozott veszéllyel járó tevékenységnek, azt csupán a *joggyakorlat* tekintette annak. Ezután következett a bírósági gyakorlat átültetése a törvénybe. Az 1976. évi *II. törvény* már kimondta a veszélyes üzemi felelősséget a környezetet ért

károkozásokra. A régi Ktv.-vel összhangban az *1977-es Ptk. novella* is deklarálta a jelenleg is hatályos szövegezéssel a környezeti károkra vonatkozó felelősség tényállását, amit a *Ptk. 345. § (1)* bekezdésének harmadik fordulata tartalmaz. Ezt követte az *1995. évi új Ktv.*, mely önálló felelősségi tényállásként szintén a *Ptk.* veszélyes üzemi szabályaival összhangban szabályozta a polgári jogi felelősséget a törvény 103. §-ában. A legújabb lépcsőfok a *Ptk. Tervezet* szövegében lelhető fel, mely önálló felelősségi alakzatként kívánja szabályozni a környezeti károkért való felelősséget.

2. Igényjogosult alanyi körök a kártérítés esetén

Megállapítható, hogy a környezetben, természetben okozott károk eltérő érdekeket sértenek, mint a környezet veszélyeztetésével másnak – a konkrét egyéneknek – okozott károk. A környezetet ért károknak nincs mindig egyértelmű egyedi, individuális károsultjuk, de ez nem azt jelenti, hogy nincs károsultjuk. A környezeti károk jelentős részében az adott konkrét károsult mellett vagy annak hiányában is károsodik az egész társadalom, mivel a környezet védelméhez fűződő érdek közérdek. A környezeti károk ezáltal össztársadalmi érdekeket sértenek. A társadalom érdekeit az államnak nem csak jogszabályalkotással kell érvényesítenie. Bizonyos közegei révén fel is kell lépnie a károkozók ellen függetlenül attól, hogy van-e egyedi károsult és függetlenül attól is, hogy ez az egyedi károsult érvényesíti-e polgári jogi igényét. A *Ktv. alapelvei* közül kiemelhető a szennyező fizet elve, mely szerint környezethasználónak fizetnie kell a környezeti elemekben bekövetkezett károkért akkor is, ha az a magánszemély vagyonában vagy egészségében nem okozott kárt. A környezetben okozott kár ugyanis nem attól függ, hogy az másnak kárt okoz vagy sem, hanem attól, hogy a környezetjog által védett tárgyokban bekövetkezik-e kár vagy sem.⁵⁰

VII. Az ügyész tevékenysége a környezetvédelemben

Amint az előzőekben részletesen kifejtésre került a környezetkárosítás és természetkárosítás során nagy számmal vannak ügyek, amikor a környezet nem kapja meg a helyreállítást, ennek hiányában a megfelelő összegű kártérítést sem, és csupán az egyedi igények nyerne kielégítést. Szükséges tehát kiválasztani egy közeget, aki kellő módon képes képviseli a környezetet, mint a társadalom közös értékhordozóját, és így végső soron a társadalom érdekében jár el. Amennyiben nincs egyedi károsult, de a környezet elemei károsodnak, szennyeződnek, vagy ha van is egyedi

károsult, de ő nem indít igényt a környezet reparálása érdekében, akkor ki, és mikor léphetne fel társadalmat képviselve egy esetleges per során a környezet reparálása iránt?

A társadalmi szervezetek mellett az *ügyészségnek* a vádhatósági tevékenysége és a törvényességi felügyelete mellett a környezetvédelemben magánjogi kötelességei is vannak. Az ügyész felléphet akár makrokörnyezeti, akár mikrokörnyezeti ártalmakkal szemben. A perbeli legitimációra külön felhatalmazást tartalmaz a Ktv. (109. §) és a Ttv. (60. § (1) bek., 81. § (4) bek.). Ha az ügyész tudomására jut, hogy a környezet védett jogi tárgyait szennyezik, károsítják, bármikor keresetet indíthat, vagy a perben felléphet. A környezetvédelemmel kapcsolatos *információszerzéshez való jog* az ügyész és a társadalom között fontos hatékonysági szempont. A jogi keretek adottak, ugyanis az információszerzésre való jogot a Ktv. alapelveként nevesíti. Ide emelhető továbbá a Ktv.-ben szereplő további két fontos alapelv: a *társadalmi részvétel elve*, ami jelenti a megfelelő információs rendszer kiépítését – aktív információs szolgáltatás; információhoz, közérdekű környezeti adatokhoz való hozzáférés lehetősége – perléshez és jogorvoslathoz való jogot; valamint az *együttműködés elve*, amely alatt az adott állam és a környezethasználó, illetve a lakosság közötti párbeszédet kell érteni. Az ügyész tehát elvileg elérhető és tájékoztatható. Az ügyészség közérdekű fellépését környezetveszélyeztetés, illetve károsodás esetén általában perelhárító felhívás előzi meg, amely alapján a szennyezők gyakran önként teljesítenek. Ez is szerepet játszik a közérdekű perek viszonylag alacsony számában.

Az ügyészségnek ahhoz, hogy hatékonyan tudja érvényesíteni a polgári jogi igényeket, megfelelő információs bázissal kell rendelkeznie. Tevékenysége során *hivatalból észlelése* alapján, valamint társadalmi szervezetek, magánszemélyek *megkeresése útján* járhat el. Az információs szolgáltatással kapcsolatban örvendetes tény, hogy az ügyész a környezetvédelmi, természetvédelmi bírsághatározatokat megismerheti. *Probléma* azonban, hogy az ügyészségnek *nincs* egy környezetvédelmi feladatokkal foglalkozó *szakértői stábj*a, így nem tudja minden esetben megítélni, hogy kellő alappal indíthat-e keresetet, ugyanis bizonyos tények megítéléséhez nincs elég szakértelme. A kereset előkészítése folyamán tehát kérdéses lesz annak kellő megalapozottsága. Eredményesebbé tehetné az ügyészt, ha előzőleg már szakértő segítségével vizsgálhatná az ügyeket. A környezeti ártalmaknál különösen fontos a gyors, hatékony vizsgálat lefolytatása, mivel a szennyezés, veszélyeztetés mértéke, eredete hosszabb idő után kétségessé válhat, az ügyészségnek erre azonban *nincs intézményesült eszközrendszere*. Indokolt volna a *szakmai hatóságok* (ÁNTSZ, Környezetvédelmi Felügyelet stb.) *kötelező együttműködését* jogalkotási szinten is intézményesíteni. A

környetkárosítás során legáthidalhatatlanabb probléma a kár bekövetkezési időpontjának és összezszerúságének *bizonyítási nehézsége*, amit a Ktv. nem egyértelmű fogalomhasználata is eredményez. A bíróság csak kár esetén ítél meg kártérítést. A kárt megelőző veszélyeztetés esetén azonban az ügyészségek hatékonyan kéri a bíróságtól a veszélyeztetés abbahagyására kötelezést. További probléma, hogy a *lakosság sem kellően informált* arról, hogy mikor fordulhat panaszával az ügyészhez. A környezet érdekeinek az eredeti állapot helyreállítása lenne megfeleltethető, amit a társadalom érdekében az ügyész akkor tudna kellően érvényesíteni, ha hatékony eszközök állnának rendelkezésére.

VIII. Tanulságok levonása

Dolgozatunkban azt tűztük célul, hogy bemutassuk a polgári jog kártérítési és egyéb eszközeinek hatékonyságát a környezet védelmében. A szomszédjoggal és a birtokvédelemmel kapcsolatban megállapítható, hogy az egyedi – mikrokörnyezeti – ártalmakkal szemben hatékony védelmet nyújtanak, azonban a makroszintű elemek védelmében nem ezek az általában alkalmazott szabályok. A polgári jogi kártérítés elsődleges funkciója pedig a bekövetkezett kár előtti állapot helyreállítása. A környezet védelmében csak akkor működhetne hatékony jogintézményként, ha nem csupán az egyedi károsultak érvényesítenék az egyedi igényüket. A lehetőség – a kártérítés jogintézménye – adott, azzal csupán megfelelő módon kellene élni, és használható lenne a környezetvédelemben neki szánt esetkörben is. A makrokörnyezeti elemek károsítása során tulajdonképpen mindig fel kellene lépni, amennyiben a környezetben kár állt be. Ha van egy kellően bejárattott igényérvényesítési folyamat (ügyész, társadalmi szervezetek) és egy ehhez kapcsolódó bírósági joggyakorlat, akkor a bírósági út igénybevétele hatékony eszköz lehet a polgári jogi eszközök alkalmazása szempontjából.

Sólyom László azon megállapítása, miszerint a polgári jogi eszközöknek a környezetvédelemben csak mellékszerep jut, helytállónak bizonyul, azonban ezt nem kell elfogadnunk. A bizonyítási nehézségekkel kapcsolatban már az új Ktv.-ben könnyítéseket vezettek be, sajnálatosan ezek mégsem mindig bizonyulnak elégségesnek a károsult szempontjából. Reményre ad okot, hogy a Polgári Törvénykönyv Tervezete is – önálló felelősségi tényállás alkotásával – komolyan veszi az e téren tapasztalható fontos társadalmi igényt a környezetvédelmi érdekek érvényesítésére. A jogszabályalkotás során kell megteremteni a normák majdani hatékony alkalmazhatóságának körülményeit. Ne felejtjük el, hogy a kártérítési felelősség többet tud adni közigazgatási szankcióknál, mivel az eredeti állapot helyreállítását, a teljes reparáció elvét hirdeti.

Pillanatnyi gazdasági érdekből nem lehet kockáztatni a szélesebb értelemben vett társadalmi érdeket. „A cél nemcsak a termőtalaj védelme, a levegő és vízszennyezés elleni küzdelem, hanem a természeti környezet egyensúlyának és összhangjának, a biológiai harmóniának az általános fenntartása, az állat és növényvilág megőrzése, a természet csodálatos szépségeinek a megóvása, a tájak védelmét megőrző magas szintű tájvédelem.”⁵¹

Jegyzetek

- ¹ Kilényi Géza: Polgári jogi eszközök a környezet szolgálatában. Jogtudományi Közöny 1976. 6. sz. 291. o.
- ² Bándi Gyula: Környezetjog. Osiris Kiadó, Budapest 2006. 221. o.
- ³ Lenkovics Barnabás: A polgári jog lehetőségei a környezet védelmében. 7. pont. A környezetvédelmi jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései c. konferencia előadásai. 2001. december 13-14. Visegrád, <http://www.kvvm.hu/szakmai/karmentes/egyeb/kjogalk/02.htm> (2008.07.01.)
- ⁴ Sólyom László: Környezetvédelem és polgári jog. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980. 12. o
- ⁵ Zoltán Ödön: Kártérítési felelősség a környezet védelmében. Akadémiai Kiadó, Budapest 1985. 18. o.
- ⁶ Az új Polgári Törvénykönyv tervezete, Ötödik Könyv – Kötelmi jog. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium honlapja 2008. április. Ötödik rész, II. cím, VI. fejezet felelősség a környezeti károkért és sérelmekért
- ⁷ Sólyom: i.m. 7. o.
- ⁸ Kilényi: i.m. 286. o.
- ⁹ Lenkovics Barnabás: A polgári jog lehetőségei a környezet védelmében 4. pont <http://www.kvvm.hu/szakmai/karmentes/egyeb/kjogalk/02.html> (2008.07.01.)
- ¹⁰ Alkotmány 18. §
- ¹¹ Alkotmány 70/D. § (1)-(2) bek.
- ¹² Chronowski Nóra – Drinóczi Tímea – Petrétei József – Tilk Péter – Zeller Judit: Magyar Alkotmányjog III. Alapvető jogok. (Szerk. Drinóczi Tímea), Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs 2006. 558. o.
- ¹³ 996/G/1990 AB határozat, Magyar Közlöny II. évf. 11. sz. 1993. november 9. II/3. pont
- ¹⁴ 28/1994 (V.20.) AB határozat. Magyar Közlöny 1994. évi 55. sz. III./2./a., III/3., III/3./b., IV./1./ pontok
- ¹⁵ Bándi: i.m. 69., 215. o.
- ¹⁶ Btk. Környezetkárosítás 280. §, Természetkárosítás 281.§, A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése 281/A. §
- ¹⁷ Lásd részletesebben Horváth Zoltán: Kézikönyv az Európai Unióról. Magyar Országgyűlés, Budapest 2002. 332-334. o., Gerzsenyi Gabriella: A 174. cikkhez fűzött kommentár. In: Az Európai Unió Alapító Szerződéseinek magyarázata I. (Szerk.: Osztovits András) Complex Kiadó, Budapest 2008. 1129-1131. o.
- ¹⁸ Bándi: i.m. 276 o.
- ¹⁹ Az Európai Parlament és Tanács 2004/35/EK Irányelve a környezeti károk megelőzése és helyreállítása tekintetében a környezeti felelősségről
- ²⁰ 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól (Lásd később 1995. évi Ktv.) 1. § (1) bek.
- ²¹ Bándi: i.m. 11. o.
- ²² 1995. évi Ktv. 4. § 2. pont
- ²³ 1995. évi Ktv. 13. § (1) bek.
- ²⁴ Zoltán: i.m. 34. o.
- ²⁵ Kilényi Géza: A környezetvédelem átfogó jogi szabályozásának alapkérdései. Jogtudományi Közöny 1974. 6. sz. 355. o.
- ²⁶ Kilényi: A környezetvédelem átfogó jogi... 353. o.
- ²⁷ Zoltán: i.m. 33. o.
- ²⁸ Kilényi: A környezetvédelem átfogó... 355.o.
- ²⁹ LB Pf.I.20 663/1964. sz. ítélete, BH./4/1965.sz.:4401.je., LBPf.I.20 449/1965. sz. ítélete,

- BH. 11/1965. sz., 4652. je. Farkas József – Gátos György – Tarr György: A környeztkárosításból eredő igény érvényesítésének bírói gyakorlata Láng Kiadó, Budapest 1991. 177-178. o.
- ³⁰ Veszprémi Járásbíróság 5. P. 21 322/1979/. sz. per Lásd Farkas – Gátos – Tarr: i.m. 195. o.
- ³¹ Farkas – Gátos – Tarr: i.m. 87-214. o.
- ³² <http://www.rec.org/REC/Publications/PPManualHung/hu212.html> (2008.07.01.)
- ³³ Bónomi Nóra Katalin: Ügyészi tevékenység a környezetvédelemben. KJK KERSZÖV, Budapest 2003. 54-58. o.
- ³⁴ Bándi: i.m. 215. o.
- ³⁵ Bándi Gyula: Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység, KJK KERSZÖV, Budapest 2001. 176. o.
- ³⁶ Kilényi: Polgári jog eszközök... 289. o.
- ³⁷ Solyom: i.m. 56-61. o.
- ³⁸ Legfelsőbb Bíróság P.törv V.20. 243/1974 sz. törv. hat. Lásd Farkas – Gátos – Tarr: i.m. 191. o.
- ³⁹ Legfelsőbb Bíróság Gf. III. 31 495/1976/6. sz. ítélete Lásd Farkas – Gátos – Tarr: i.m. 91. o.
- ⁴⁰ Veszprémi Járásbíróság 1.P.22 270/1978.sz. pere Lásd Farkas – Gátos – Tarr: i.m. 131. o.
- ⁴¹ Siklósi Járásbíróság 5.P.20 415/1979/18. sz., és Pécs Megyei Bíróság 2.Pf.20 158/1980/5.sz. ítélete Lásd Farkas – Gátos – Tarr: i.m. 126. o.
- ⁴² Bónomi: i.m. 31. o.
- ⁴³ Bónomi: i.m. 34. o.
- ⁴⁴ Bónomi: i.m. 37. o.
- ⁴⁵ BH 1997/6/300.
- ⁴⁶ BDT 2002. 584
- ⁴⁷ BH 2002. 11
- ⁴⁸ Bándi Gyula: Környezetjog. Osiris Kiadó, Budapest 2006. 533. o.
- ⁴⁹ Balogh Tamás: A román állam felelőségének néhány vonatkozása a Tisza ciánszennyezésével kapcsolatban. Jogtudományi Közlöny 2000. 7-8. sz. 306. o.
- ⁵⁰ Bándi. Környezetvédelmi jogesetek ... 189. o.
- ⁵¹ Zoltán: i.m. 29. o.

Mézelő méhek vs. kártérítési joggyakorlat*

I. Bevezetés

A mézelő méheken kívül nem létezik még egy olyan állatfajta, mely ennyi termékkel, ajándékozná meg az embert. Közvetett hasznuk a megporzás, amelynek nagy gazdasági jelentősége van.¹ A virágot közvetítő élő tényezők közül a rovarok szerepe a legfontosabb, mert a mai növényvilág fajainak legtöbbje ezek megporzáshoz alkalmazkodott. Hazánkban kb. 50 mezőgazdasági növény igényli a *méhes megporzást*, amely nem csak mennyiségi, hanem minőségi előnnyel is jár. Ez a méhek kedvező arányának köszönhető, jelenlétük nem elhanyagolható, bár a tapasztalatok azt mutatják, hogy a mezőgazdaságnak kedvező, nagy méhcsaládsűrűség miatt jelentőségüket gyakran nem ismerik fel, vagy nem becsülik eléggé. Érdekes adat, hogy a rovarmegporzáson belül a *méhek megporzó munkájának aránya 80% körüli*. Hajdan 20%-át a vadméhek végezték, de a *vegyszeres növényvédelem 1% alá szorította számukat*. A megporzás az entomofil növények természetéhez nélkülözhetetlen, tehát a *mezőgazdaságnak érdeke*, hogy az ebben rejlő lehetőségeket a jobb és több termék előállítására céljából kiaknázza. Ez azonban nem egyedüli tényezője a termés kialakításának, hanem olyan nélkülözhetetlen láncszem, mely lehetővé teszi számos más tényező hatásának kifejlődését, így pl. műtrágyázás, növényvédelem.² Méhek nélkül nemcsak a növényvilágban következnenek be jelentős változások, hanem az állatvilágban is. Ennek az lenne a következménye, hogy táplálkozási láncok szakadnának meg és módosulnának, ami az emberre is vészjóslóan kihatna.³ A méhek a megporzáson túl is nagy hasznot hoznak *termékeikkel*. A méhészetet ma Magyarországon, a mezőgazdaságon belül *kevésbé jelentős ágazatnak tartják*, pedig kiváló exportpiacot és árbevételt jelenthetne a szellemi tőkeigénye, az egyedi, kiváló minőségű magyar éghajlati és tájjellegi adottságok miatt. *A magyar akácméz* a mézek között olyan, mint a tokaji a borok között, előállításából speciális minőséget tudna a magyar gazdaság nyújtani. Köztudott, hogy az EU a világ legnagyobb mézimportőre, így a kilátások elég biztatóak, viszont ehhez külföldön ismertté kell tenni, hogy az akácméz különleges minőséget képvisel. Érdeemes lenne erre a „kis” ágazatra minden

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Agrár- és Szövetkezeti Jogi Tagozat” szekcióban harmadik helyezést ért el. Konzulens: Dr. Nochta Tibor

téren komoly figyelmet fordítani. A méhek termékei jótékonyak és hasznosak az emberek számára. Leghasznosabb a méhmegporzás, ami 8-10-szerese a közvetlen termékek hasznainak. Emiatt *jogos a kíváncsúság, hogy a méheket, mint hasznos szervezeteket a káros hatásoktól védeni kell.*⁴ Az 1920-as évektől hazánkban is az EU-s szabályoknak megfelelően jogszabályok korlátozzák a növényvédő szerek (peszticidek) virágzás alatti használatát, melyek a károk megelőzését szolgálják, csupán néhol van kisebb-nagyobb folytonossági hiány a védőhálón.⁵ A méhészeti perek főbb elveiben több mint ötven éve jogfolytonosság van, mert az ítélkezési gyakorlatot a jogszabályi változások számottevően nem befolyásolták.

II. A peszticidek csoportosítása és a peszticidek okozta méhelhullás

A peszticid fogalom *összetett*. Az ember és értékeit károsító állati és növényi szervezetek elleni védekezésre használt anyagok gyűjtőneve. Felhasználási terület szerint közegészségügyi, állategészségügyi és növényvédelmi peszticidekről beszélhetünk. Ezért a peszticidek alatt gyakran a növényvédőszeret értik.⁶ *Csoportosításuk* a károkozókkal szembeni védelem szempontjából lehetséges: víruspusztítók, baktériumölők, gombaölők, gyomirtók, állati kártevőket pusztítók. Az utolsó csoporton belül található az atkaölők, fonálféregirtók, rovarölők, puhatestűeket irtók, rágcsálóirtók.⁷ A legtöbb méhkárosodást *a rovarölők* okozzák, ezek hatása a rovarkártevők ellen irányul, melyek testfelépítésükben és anyagcseréjükben a méhekhez a legközelebb álló szervezetek. Nem minden szer egyformán veszélyes rájuk, mert ezek nem ugyanúgy érintkeznek a méreggel, mint a kártevők.⁸

Méhmérgezéskor gyakran a peszticidek hatására gondolnak, pedig ennek más okai is lehetnek: például bizonyított a különféle *bokrétafák* virágporának és nektárjának mérgező hatása (kaliforniai-, piros bokrétafa). *Károkozók és kártevők* is okozhatnak méhelhullást, közülük hazánkban a spórás véglény által okozott gyomorvész (*Nosema apis*) a legveszélyesebb. Ez rendszerint akácvirágzás előtt, vagy idején tizedeli a méheket. A valódi okot csak alapos vizsgálódással, a környezet és az elhullott méhek tanulmányozásával lehet megállapítani. A gyakorlatban ezeket a vizsgálatokat többnyire elmulasztják, és szinte minden méhpusztulást a peszticideknek tulajdonítanak.⁹ A méhpusztulások leggyakoribb előidézője *a mérgezés*. Mezőgazdaságunkban alapvető követelmény a kártevő rovarok és gyomok elleni védekezés. Ez a méhészek számára új kockázatot jelent, mert a kemikáliák a méhekre is veszélyesek. Hazánkban a baj úgy fokozódott, hogy a mezőgazdaság fejlődése

a változatos méhlegelő helyett koncentrált, de erősen tagolt méhlegelőt hozott létre.

A növényvédelem egyik feladata a károsítók terméscsökkentő hatásának elhárítása, a termésbiztonság megalapozása. *Fő problémája* a virágzás alatti hatásos védekezés *megoldatlansága*, mert sok károsító virágzás alatt jelenik meg, amikor a területet a vad-, és a mézelő méhek tömegesen látogatják. A védekezés elmulasztása kockára teheti a termést, melynek értéke általában jóval meghaladja a veszélyeztetett méhállományok és a kieső méztermés értékét. A gazdálkodónak két lehetősége van: vagy a virágzás alatt védekezik és ezzel a méhek elpusztítása révén terméscsökkenést okoz, vagy később védekezik, és eltűri a károsító terméscsökkentését. A növényvédelem tehát látszólagos ellentétben van a méhészek érdekeivel. *A tapasztalatok szerint* a termesztők a nagyobb termés védelmében sokszor figyelmen kívül hagyják a méhészek érdekeit, amivel kárt okoznak, és néha a törvényes előírásokkal is összeütközésbe kerülnek. Ez a gond még napjainkban sincs megoldva. Ki kell dolgozni egy olyan megoldást, mely lehetővé teszi a hatásos védekezést, és nem veszélyezteti a méheket.

A mérgezések problémáját a *megporzás* felől kell megközelíteni: egyrészt hazánkban a méhek tevékenysége a mezőgazdasági termékek előállításának alapvető feltételeit teremti meg, másrészt nem téveszthetők szem elől a méztermelés jelentősége és a méhészek érdekei sem.¹⁰

III. Méhkímélő technológia a peszticidek használatakor

Az általános európai gyakorlattól eltérően a peszticidek méhveszélyességének megítélésében a közvetlen *kontakt-toxicitás* mellett jelentőséget kell tulajdonítani a *kontaktmaradék-hatás* feltárásának és a *méhcsaládok veszélyeztetettségének*. *Benedek* és munkatársai három kategória bevezetését javasolták, ami szerintük jobban megfelelt a peszticidek természetének és a gyakorlat igényeinek. Ezeket 1983-ban a MÉM is bevezette, melyek ma is a jogi szabályozás részei. Törvény is előírja, hogy a növényvédő szereket méhveszélyességi kategóriába kell sorolni.

Méhekre kifejezetten veszélyesek, azaz tartósan mérgezőek azok a peszticidek, melyek közvetlen kontakt toxicitása 90-100%. Ezek a méhekkel érintkezve azok 90-100%-át elpusztítják. A maradékok kontakt toxicitása tizenkét óránál hosszabb: szermaradékuk 12 óránál hosszabb ideig mérgező. Ezek a készítmények a méhek által látogatott növényállományban vagy a virágzó gyomokat tartalmazó táblán, illetve a méhek közelében sohasem használhatók.

Méhekre mérsékelten veszélyesek, átmenetileg mérgezőek azok a szerek, melyek közvetlen kontakt toxicitása 60-100 %, de a maradékok toxicitása 8

óránál rövidebb ideig tart. Ha nappal permeteznek ezzel virágzó táblát, akkor a táblán tartózkodó méhek nagy része elpusztul, ezért csak a méhek napi tömeges repülésének befejeződése után használhatók fel kis kockázattal virágzó növényen, ha a kezelést 23 óráig befejezik, így elegendő idő jut a szer lebomlásához. A méhek biztonsága érdekében virágzó kultúrában óvintézkedéseket kell foganatosítani akkor, ha az engedélyokirat technológiai ajánlása ezt az alkalmazási formát külön nem tartalmazza, mert a lebomlást és a mérgezőség csökkenésének ütemét a környezeti tényezők befolyásolhatják.

A méhekre nem veszélyes szerek mérgező hatása elenyésző vagy egyáltalán nincs, vagy a hatóanyag mérgező ugyan, de rendeltetésszerű felhasználás esetén a méheket nem veszélyezteti. Ilyen a maradékok toxicitása is. Ezek a készítmények virágzó növényállományban bármikor felhasználhatók.¹¹

A peszticidek méhekre való *veszélyességét több tényező befolyásolja*, mely összefügg az alábbi körülményekkel: a szer tulajdonságaival, a kijuttatás módjával, időzítésével, a szerek keverésével, a kezelt terület méhlátogatottságával, a méhek egészségi állapotával, a méhfajták és -alfajok érzékenységgel, a hőmérséklettel.¹² A szerek felhasználásakor körültekintőnek kell lenni. A méhészeknek és a termesztőknek tudniuk kell a szerek engedélyezett felhasználását, a méhveszélyességi besorolást, és hogy azt mely kultúrában, milyen dózisban használhatják. Törvény írja elő, hogy ezek nem alkalmazhatók, ha a felhasználónak számolnia kell azzal, hogy káros hatást gyakorolhat az ember és az állat egészségére, a környező növénykultúrákra, a természetre.

IV. A kártérítési joggyakorlat

1. Peren kívüli egyezség és a peres eljárás

Nehéz a növényvédelmet és a méhészkedést párhuzamosan, zökkenőmentesen folytatni, amit a jogviták nagy száma is mutat. A bajok oka legtöbb esetben *szubjektív eredetű*: emberi mulasztás és figyelmetlenség. Többsége gondatlanul végrehajtott vegyszerezésekre, a technológiai előírások be nem tartására, a túlzott mértékű szer-felhasználásra vezethető vissza. Oka lehet még a magánszemélyek tevékenysége is, mert ők a nagyobb gazdaságok növényvédelmi szakembereihez képest képzetlenebbek a szerek gondos felhasználását illetően. Legtöbbjük még az elavult technikát alkalmazza: *érdemes lenne* az újabb permetezési technikákat használni, mely kisebb elsodródást okoznak.

Évtizedek óta *jogszabályok írják* elő a vegyszerezéssel kapcsolatos tilalmakat, teendőket, de a gyakorlatban nem mindig valósulnak meg gondok

nélkül. *Gyakori*, hogy egyes szereket olyan kultúrákban használnak, ahol nem engedélyezett: a méhek elhullását az a fipronil hatóanyag okozta, amely hazánkban kizárólag a Regent 80 WG megnevezésű, méhekre kifejezetten veszélyes peszticidben található, amit főként burgonyára, kukoricára, napraforgóra, cukorrépára alkalmaznak. A bíróság szerint alperesek jogellenesen jártak el, mert virágzó, a méhek által látogatott szőlőt permeteztek, a szőlőben nem engedélyezett szerrel.¹³

Méhkárok nem csak a termesztők, hanem a méhészek által is bekövetkezhetnek: gyakran figyelmetlenek, nem hallgatnak a felhívásokra, illetve a többség *nem ismeri a megelőzés*, a mentesítés és a kártérítés módjait, ahogy azt az 5. Pf. 21 122/1967/3. számon hivatkozott *ítélet* is mutatta. Az jár el helyesen, aki törekszik megismerni ezeket a módokat. A *tapasztalatok* azt mutatják, hogy a károk keletkezésében általában valamelyik, de gyakran mindkét fél mulasztása közrejátszik.

A kár megtérítése peres eljárás nélkül *peren kívüli egyezségi tárgyalással* is rendeződhet. Ennek célja, hogy közös megegyezéssel a felek elkerüljék a bírósági eljárást, mely sokszor fáradtságos, nem kis költséggel jár, illetve, hogy a kártérítési összegben megegyezzenek. Sikeres egyezség kötéséhez, *károsultként* az szükséges, hogy nyilvánvalóvá tegyék a károkozónak, hogy a per számára csak veszteséges lehet. Ehhez gyűjtünk össze minden bizonyítási anyagot, amit egyébként a bíróságra adnánk be. Legyen pozitív toxikológiai eredményünk, tartalmában megtámadhatatlan hiteles kárfelmérési jegyzőkönyvünk, szakszerű kárérték-számításunk. Célszerű a bizonyítási anyag átnyújtásával egy írásos peren kívüli egyezségi ajánlatot is átadni, hogy legyen idő a tényeket nyugodtan értékelni, a saját álláspontot kialakítani. Arra számítsunk, hogy a bizonyítékainkat, írásos ajánlatunkat ízekre szedtik jogászokkal, növényvédősökkel, nem károsult méhészekkel. Megtörténhet az is, hogy a károkozó nem ismeri el a kártérítési igény jogalapját, azt állítva, hogy jogszabályt nem sértett, a mérgezésben nem vétkes. Ehhez nem árt tudni, hogy a növényvédelem fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősül, s nem szükséges, hogy a károkozó más jogszabályt megszegjen, vétkesség nélkül is viselnie kell a kárt. A peren kívüli egyezség sikere nem csak tőlünk függ, ha nem sikerül megegyeznünk, akkor jogorvoslatra a kártérítési perben számíthatunk.¹⁴ *A legtöbb mérgezési eset bírósági ügyvédek által.* Ha betartottuk az előírásokat, összegyűjtöttük a bizonyítási anyagot, akkor esélyesek lehetünk a pernyertességre.¹⁵ A gyakorlat szerint az általában hosszú ideig tartó *perekben nem a perek kimenetele a kétértelmű, hanem a végrehajtás*, mert ma többnyire társaságok végzik a vegyszerezéseket, melyek „veszély” esetén csőd, felszámolási stb. eljárást indítanak, amivel kimentik vagyonukat, így a károsultak nem tudnak kártérítésükhöz jutni.

2. A vegyszeres permetezés, mint fokozott veszéllyel járó tevékenység

A Ptk. szerint, aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Polgári jogi felelősségünk tehát a *vétkesség* bázisán áll, így kártérítése azt kötelezhető, aki a kárt jogellenesen és vétkesen okozta. Kárfelelősségi rendszerünk ismeri a *vétkesség nélküli, tárgyi felelősséget* is. A polgári jogi felelősség egyik speciális területe a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel okozott kárért való felelősség, amelyről a Ptk. 345. § rendelkezik: aki fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytat, köteles az ebből eredő kárt megtéríteni. A felelősség kizárása vagy korlátozása semmis; ez a tilalom a dologban okozott károokra nem vonatkozik. A kártérítési követelés három év alatt elévül.¹⁶ A *Ptk. felelősségi rendszere* közvetlenül az okozott kár jóvátételére, közvetve pedig a károkozás megelőzésére irányul. Bár a társadalom elsősorban a felróható magatartásokkal szemben védekezik, a megelőzés nem szorítkozik a vétkes károkozás területére. Érvényesül a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatásából eredő, tehát jogellenes, de nem vétkes károkozással szemben is.¹⁷ A fokozott veszéllyel járó tevékenység *fogalmát nem lehet meghatározni*, és az e körbe történő magatartásokat sem lehet kimerítően felsorolni. Tartalma a technika fejlődésével bővül, ezért meghatározásánál a bírósági gyakorlatra kell támaszkodni. A *Legfelsőbb Bíróság* szerint a mérgező anyag tartása és használata általában fokozott veszéllyel járó tevékenység, akkor is, ha a mérgező anyag kisebb mennyiségben vagy csak alkalmilag kerül felhasználásra, és az ezzel történő károsodás esetén a Ptk. 345. §-ában foglalt felelősségi szabályokat kell alkalmazni.¹⁸ Több határozatában is rámutatott arra, hogy az emberi környezetet jelentős mértékben veszélyeztető tevékenységet, vegyszerezéssel méhekben okozott kárt fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősíti, így károkozás esetén a felelősséget a Ptk. 345. §-a alapján kell megállapítani.¹⁹ A *pesticidek alkalmazása* veszélyes üzemi tevékenységnek minősül, így a vétkesség nélkül is fennáll az ezeket alkalmazók kártérítési felelőssége. Ezt mutatja a következő két ítélet is: „a Legfelsőbb Bíróság már több, a növényvédelem kapcsán okozott kártérítési ügyben hozott határozatában mutatott rá arra, hogy a mérgező anyaggal történő vegyszeres permetezéssel a méhállományban okozott kárt a fokozott veszéllyel járó tevékenység szabályai szerint kell elbírálni”.²⁰ Alperes által végzett repülőgépes vegyszeres permetezés fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősül. Felperesek méhállománya mérgezés következtében pusztult el, azon a napon, amikor alperes repülőgépes vegyszeres permetezést végzett.²¹

3. A kárért felelős személy és a károsult

A peszticides permetezéssel okozott kárért felelős személy az, aki a kárt okozta, akinek a felelősségét az alkalmazandó felelősségi szabály alapján meg lehet állapítani. A *gyakorlatban* főleg a légi növényvédelem területét érintő jogviták esetén merül fel *probléma*: a kérdés az, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatójának kit kell tekinteni. A bírói gyakorlat szerint a fokozott veszéllyel járó *tevékenység folytatója felel* a veszélyes üzem károkozásáért. Ez a személy a veszélyes üzem fenntartója, aki az üzemet működteti, akinek az érdekében az működik, aki az alapvető döntéseket meghozza, és aki a fokozott veszélyforrás elleni különös védekezésre köteles. Ez a személy *az üzemben tartó*.²² A légi növényvédelmet érintő méh-mérgezéses esetekkel kapcsolatban nagy a bizonytalanság, ezért *szükséges* az egységes és következetes bírósági gyakorlat kialakítása.²³ Veszélyes üzemi tevékenységnek minősül a repülőgép és a növényvédő szerrel való permetezés: alperes által végzett repülőgépes vegyszeres permetezés veszélyes üzemi tevékenységnek minősül.²⁴ Ezek a kezelések *három szereplő közreműködésével* valósulnak meg: a megrendelő, a szakirányító, a pilóta és cége. Az irányadó rendelet értelmében a légi növényvédelmet a *szakirányítónak* kell irányítania. Köteles a légijármű vezetőjének a munka megkezdése előtt átadni és bemutatni: az írásba foglalt munkamegrendelést a helyi viszonyokhoz igazodó felhasználási utasítással, a növényvédő szer megnevezésével; a kezelésre kijelölt területről és a kezelés szempontjából érzékeny növénykultúrákról, településekről, tereptárgyokról munkatérképet; a méhek védelme érdekében tett bejelentés igazolását. Feladata továbbá, hogy a munka megkezdésétől annak befejezéséig a kijelölt repülőtéren tartózkodjon, illetve bejelentést tegyen az MgSzh-hoz a munkavégzésről. Felelős a növényvédő szer átmeneti tárolásáért, előkészítéséért, a munkavédelmi előírások betartásáért és a visszamaradt veszélyes hulladék kezeléséért, a munkatérkép helyességéért. A munkavégzést módosíthatja, leállíthatja, e tényt a naplóba be kell jegyeznie. Felelőssége a légijármű vezetőjének szabálytalan munkavégzésével okozott károkra nem terjed ki. Kiemelendő, hogy a zárt kabinos, merevszárnyú repülőgéppel vagy helikopterrel csak az adott célra engedélyezett növényvédő szerrel lehet növényvédelmi munkát végezni. A *légijármű üzembentartója* köteles a légijármű növényvédő szer kijuttató berendezését műszakilag kifogástalan állapotban tartani; székhelyét és telepelyét a székhelye szerint illetékes megyei MgSZH-nak bejelenteni. A *légijármű vezetőjének* rendelkeznie kell egyéni védőfelszereléssel. Felelősége az átrepülés, a munkarepülés, a növényvédő szer kijuttatás technikai szabályainak, a megrendelő, illetve a szakirányító utasításainak betartására terjed ki.

A gyakorlatban vegyszeres gyomirtás elvégzésére a repülőgépes állomások és a gazdaságok gyakran kötnek szerződést, és a harmadik személyeknek okozott károkért a megrendelő vállal kötelezettséget. *Gondot* az okoz, hogy *kit kell üzemben tartónak tekinteni*. A *Legfelsőbb Bíróság* több határozatában is kifejtette, hogy a vegyszeres permetezés fokozott veszéllyel járó tevékenység, és harmadik személynek okozott kárért repülőgépes permetezés esetén mint üzemben tartó a repülőgépes növényvédő állomás felel.²⁵ Azt is kimondta, hogy a növényvédő állomás, mint veszélyes tevékenység folytatója a mezőgazdasági nagyüzemmel egyetemlegesen felel.²⁶ A bíróságok ítélezésében az *általánosan követett gyakorlat* az, hogy a megkötött szerződések tartalma nem érinti a növényvédő állomás üzemben tartói minőségét, és a méhészetekben okozott károkért való felelősséget sem. A szerződés értelmében a növényvédő állomás csak a méhészeknek kifizetett kártérítési összeg megfizetését követelheti a megrendelőtől. Megtérítést azonban nem követelhet akkor, ha a kárt a repülőgép hibája vagy a növényvédő állomás alkalmazottjának felróható magatartása okozza.²⁷ Olyan esetek is előfordulnak, amikor a vegyszeres gyomirtást a repülőgépes növényvédő állomás harmadik személy által üzemben tartott repülőgéppel vagy helikopterrel végzi. *Osztom Zoltán Ödön* álláspontját, mely szerint a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatója, a *növényvédő állomás felelős* a bekövetkező károkért. Ez a megállapítás akkor is helytálló, ha a felek szerződést kötnek arra, hogy a növényvédő állomástól a permetezést végző üzem „bérli” a légi járművet, mert a szerződésnek az a rendes tartalma, hogy az üzem megrendelésre végez kezelést. Ha pedig ez az üzem egy másik üzemmel köt megállapodást azért, hogy a repülőgépet „bérbe adja”, és a szerződésben kikötik, hogy a károkért a másik üzem felel, és ez által ő folytatja a veszélyes tevékenységet, a bíróságnak ilyenkor is a növényvédő állomás felelősségét kell megállapítania. Ha pedig *a repülőgép a permetezettő üzem tulajdonát képezi*, és a permetezést a növényvédő állomás saját alkalmazottjával végezteti, akkor mindkét fél veszélyes tevékenységet folytat, így a közösen okozott károk esetén egyetemlegesen felelnek. Előfordul, hogy az üzem saját alkalmazottjaival, gépével és földjén végez vegyszerezést, akkor a permetezettő üzem felelősségét kell megállapítani, mert ő folytatja a veszélyes üzemi tevékenységet. A repülőgép tulajdonosa által az üzemnek, amely ezzel a permetezést végez, tartós használatra átengedett repülőgéppel, harmadik személlyel szemben okozott károk esetén egyetemleges az üzem és a tulajdonos felelőssége. Ennek az oka az, hogy az üzemben tartás közös és a tulajdonos végzi a gép karbantartását, adja a kezelő személyzetet.²⁸

A *Legfelsőbb Bíróság* megállapította, hogy a peradatok szerint a *Sz-i Állami Gazdaság* 1984. június 8-án és az azt követő napokon helikopterrel vegyszeres permetezést végzett abban a körzetben, ahol méhek voltak. A

kárért való felelősség megállapításánál annak van jelentősége, hogy ki volt a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatója. A repülőgépes permetezésnél kétféle veszélyes tevékenység jelentkezik. Egyrészt a repülőgép, mint motorikus erővel működő gép, másrészt pedig a vegyszeres permetezés. A vegyszeres permetezést a Gazdaság végezte a területén, az ő feladata volt permetszer meghatározása, keverése, a permetezés helyének, idejének meghatározása. A mérgező anyagok kiszórása vonatkozásában a veszélyes tevékenység folytatójának ő minősült. A mezőgazdasági helikopter tulajdonosa teljes egészében vagy legalábbis részben ugyancsak a Gazdaság volt. Üzembentartónak azt kell tekinteni, aki a veszélyes üzemet fenntartja, akinek érdekében az működik, és aki az ezzel kapcsolatos alapvető döntésekre jogosult. Általában a tulajdonos egyben üzembentartó is, az üzembentartó minőség azonban el is válhat ettől. A becsatolt MÉM Repülőgépes Szolgálat és a Gazdaság között kötött szerződésből kitűnik, hogy a légijármű üzemben tartását a tulajdonos fenntartotta magának és a Szolgálat kizárólag meghatározott szolgáltatások nyújtására vállalt kötelezettséget. A szerződésükben rögzítették, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség a tulajdonost terheli. Felperes igénye kifejezetten a mérgező anyaggal történő vegyszerezéssel volt kapcsolatban. Ebben a vonatkozásban a Szolgálatnak semmilyen tevékenysége nem volt. Tévedtek a bíróságok, amikor megállapították, hogy az üzembentartó a Szolgálat volt, és hogy a vegyszerezéssel kapcsolatban felperes vele áll jogviszonyban.²⁹

A kár kérdésével szorosan összefügg a károsult személye. *Károsult* az, akinek a vagyonában a károkozó körülmény folytán értékcsökkenés következett be, vagy akinek az okozott hátrány csökkentése vagy kiküszöbölése érdekében költségei merülnek fel.³⁰ A méhmérgezéses jogviták esetén az a jellemző, hogy nem csak egy *felperes* van, hanem *több*, mivel nagyobb mérgezés esetén általában a környékbeli méhészetek mindegyike károsodik. Ritka, hogy az egyik méhészet igen, a másik pedig nem mérgeződik. A *4.P.20045/2003/37 sz.* esetben négy, a *3.P.20521/2001/34 sz. ügyben* pedig nyolc felperes indított kártérítés megfizetése tárgyában bírósági eljárást. Előfordult, hogy a méhészeti társulás lépett fel kártérítési igénnyel. Tudni kell, hogy a társulás nem jogi személy, ezért a saját nevében nem érvényesíthet igényt olyan kár megtérítése iránt, amely a társulás egyes tagjainak saját gazdaságában, személyi tulajdonában levő méheiben következett be. Korábban lehetséges volt, hogy a társulásnak, mint a hajdani ÁFÉSZ keretében működő önlelőszámoló egységnek is keletkezhetett kára Ilyenkor a társulást ért kár megtérítése iránti igény érvényesítésének nem volt akadálya. A Legfelsőbb Bíróság szerint a társulást és az egyéni méhészt illető kárigény között mindig különbséget kell tenni: nemcsak a perlési jogosultság, hanem az ezzel összefüggő eljárási jogszabályok és az egyéb jogkövetkezmények szempontjából is.³¹

4. Az okozati összefüggés és annak bizonyítása

A bizonyítás célja, hogy a bíróság a bizonyítandó tények fennállása, vagy fenn nem állása tekintetében meggyőződést szerezzen.³² A Pp. 164. §-ának (1) bekezdése szerint a per eldöntéséhez szükséges tényeket általában annak a félnek kell bizonyítania, akinek érdekében áll, hogy azokat a bíróság valószínűleg fogadja el. Ezeknél az ügyeknél a *bizonyítási teher* a felperesen, a károsulton van, akinek a következőket kell bizonyítania: a kár tényét, összegét; a károkozás tényét és az okozati összefüggést. Ezekhez az alábbi bizonyítási eszközöket használhatja fel: tanúvallomás, szakértői vélemény, szemle, okirat és egyéb tárgyi bizonyítékok.

A méhmergezéses perek egyik nagy *problémája az okozati összefüggés kérdése*, mely a felelősségre vonás és a kártérítés terjedelmének bázisát képezi. A veszélyes üzemi felelősségre vonatkozó előírások csak akkor alkalmazhatók, ha fennáll a jogellenes magatartás és a kár közti okozati összefüggés.³³ A viták megnyugtató és méltányos rendezése céljából döntő a mérgezés tényének bizonyítása és a közvetlen károsodás felmérése, rögzítése. Az ezekkel kapcsolatos teendőket jogszabály nem, csak *a gyakorlatban kialakult eljárás* rendezzi. Ha ezeket gondosan elvégezzük, akkor elkerülhetjük keresetünk bizonyítottság hiányában történő elutasítását.³⁴

Első teendőnk, hogy felkeressük az *illetékes méhégészségügyi felelőst* és a *hatósági állatorvost*, akik ismerik a szükséges tennivalókat, a környék méhészeit, gazdaságait. Kérjük fel őket a hiteles körülmények között lebonyolított mintavételre a méhhullákból és a kezelt terület növényeiből, hogy a toxikológiai vizsgálatot elvégeztethessük, amivel igazolhatjuk, hogy a méhelhullás a vegyszerezés következménye. A *mintavételt* gyorsan meg kell szervezni, mivel a gyors lebomlású szerek kimutathatatlaná válnak, így csökken a bizonyítékok megszerzésének lehetősége. Ezután tegyünk *írással bejelentést* az illetékes önkormányzathoz, akinek a képviselője jelenlétével biztosítja a helyszíni szemle hitelességét, illetve itt informálódhatunk arról, hogy kaptak-e bejelentést permetezésről. A *károkozó megtalálása* a rendszerváltás óta nagy *gondot okoz*, mert a földterületek elaprózódtak, ezért egy időben többen is védekezhetnek. A kiscgazdák nyilvántartása sokkal lazább, mint a régi nagyüzemeké. Megtalálásuk miatt keressük fel az illetékes növényvédelmi szakembert: az ő segítségével nyílnak meg a kötelezően vezetendő nyilvántartások.³⁵ A mintavételt a károsultak jelenlétében a méhégészségügyi felelős közreműködésével az *állatorvos* vezeti, aki biztosítja a hitelességét, ismeri a menetét, a csomagolás, a jegyzőkönyvezés módját. Igaz, hogy a mintavételről *speciális jogszabály nem rendelkezik*, de ajánlott meghívni a Hivatal képviselőjét és a feltételezett károkozókat is, akik több esetben is sérelmezték, hogy erről nem kaptak értesítést, így nem tudtak megje-

lenni. Sőt, az is előfordult, hogy csak a keresetlevélből értesültek a mérgezésről. A *bírói gyakorlat* szerint a kiértesítés mellőzése, a természető távolmaradása, a mintavétel eltérő foganatosítása *nem akadályozza meg a felelősség megállapítását*. Ha a kiértesítés elmarad, a természető eredményesen hivathozhat a Pp. 206. §-ában és a Ptk. 4. §-ában foglaltakra, és kérheti a jóhiszeműség vizsgálatát: a másodfokú bíróság rámutatott, hogy a mintavételre történő meghívás, vagy annak elmaradása önmagában alperes kárfelelősségét nem érinti. A mintavétel időpontja és az ott jelenlévő személyek köre jegyzőkönyvben rögzítésre került, és nem bizonyít olyan külső elháríthatatlan okot, amely alperes mentesüléséhez vezethetne.³⁶ Ahhoz, hogy a károsultak *megfelelő vizsgálati eredményt* kapjanak, pontosan kitöltött kísérőiratok és vizsgálatra alkalmas minta szükséges. A törvény szerint bizottság jelenlétében vett, hivatalosan lezárt félliternyi méhhulla mintát és külön csomagolt fél kilónyi, a növényvédelmi kezelésben részesült növénymintát kell venni, melyeket nem színezett papírzacskóba kell csomagolni, amire a méhész nevét, lakcímét, a mintavétel idejét, helyét kell ráírni. Ezután le kell zárni és pecsételni. Rögzítsük jegyzőkönyvben, melybe pontos tényleírások kerüljenek, hogy a kezelt terület az egyes méhészetektől milyen távolságra van, a virágzó, vegyszerezett terület mekkora volt, milyen fejlettségi fokon virágzott és mennyi gyomnövény virágzott a közelében vagy közte.

Alapvető feltétele tehát a kárigény érvényesítésének a *toxikológiai vizsgálat*. Aki az ezzel kapcsolatos tennivalókat nem végzi el gondosan, vagy nem, vagy nehezen tudja érvényesíteni kárigényét:³⁷ a beküldött minta vizsgálati eredménye egyértelműen mérgezést igazolt. Felperesek méhállománya azon napon és ott károsodott, amikor és ahol alperes repülőgépes permetezést végzett.³⁸

Kárenyhítési kötelezettségük értelmében hozzá kell látniuk méheik mentéséhez, hogy a családok népessége újra elérje az eredeti szintet, alkalmas legyen a termelésre, de közben ne változtassák a kaptárak és a keretek káreseménykori helyzetét. A kárfelmérést a vegyszerezés utáni 4-5. naptól lehet elkezdeni, melynek részvevői azonosak a mintavételével. A kiválasztott családoknál az aktuális állapotot és a veszteség mértékét is rögzítsük: a nagyobb méhészeteknél a családok 10%-át, a kisebbeknél mindet mérjük fel, és addig folytassuk, míg az eredményt a bizottság az egész állomány jellemzésére elfogadja. Szükség van még megfelelő kárérték-számításra, melynek célja a kár összezszerőségének meghatározása, illetve a perhez kapcsolódó írásos anyagok összegyűjtése is.³⁹

A *bírói gyakorlatban sikertelen felperesi bizonyításra* is találunk példát. Sok méhész ugyanis nem mérlegeli a peres eljárás nehézségeit, gondolatmenetének buktatóit, azonnal bírósághoz fordul, mert úgy véli, igaza csak neki lehet. A bíróság a felperes keresetét elutasította, a szakértő szakvéle-

ményét elfogadta, mert az első fokú ítélet szerint nem nyert bizonyítást, hogy felperes esetleges kárát a perbeli vegyszeres gyomirtás okozta. A *Zala megyei Növényvédő Állomás 1975. május 3-án* az egyik Zala megyei mezőgazdasági termelőszövetkezet repcetábláján, légi úton, kísérleti jelleggel méhkímélő rovarirtó szert permetezett ki, melyet a jogszabályban előírt időben és módon a szakigazgatási szervnek bejelentettek, a közzététel, illetve a méhészek kiértésítése megtörtént, kivéve az egyik vándorméhészt, akinek letelepedéséről a szakigazgatási szervnek nem volt tudomása. E méhész ugyanis a letelepedéskor az előírt bejelentési kötelezettségének nem tett eleget. Utóbbi méhész 1975. május 19-én, tehát 16 nappal a repcetábla permetezését követően bejelentette a tulajdonos termelőszövetkezetnek, hogy méhészetében tömeges méhelhullást tapasztalt, kérte annak kivizsgálását és kárának megtérítését. Ilyen előzmények után a vándorméhész felperes a mezőgazdasági termelőszövetkezet repcetábláján vegyszeres növényvédelmi munkát irányító Zala megyei Növényvédő Állomás alperes ellen kártérítés megfizetése iránt polgári pert tett folyamatba. A bíróság igazságügyi méhész szakértőt rendelt ki, aki a helyszíni szemle során megállapította, hogy a területen a röptávolságon belül, a lepermetezett repcetáblához közelebb más méhészetek is voltak, melyekben károsodás nem volt, felperes méhészetében a méhpusztulást rekonstruálni nem tudta. Álláspontja szerint felperesnek értesíteni kellett volna a körzeti állatorvost, a méhegészségügyi felelőst, majd ezek jelenlétében kellett volna az elhullott méhekből mintát venni, majd vegyelemzés céljára a vizsgáló intézetnek megküldeni, amit felperes elmulasztott.⁴⁰

A Pp. 206. §-a szerint a bíróság a tényállást a felek előadásának és a bizonyítási eljárás során felmerült bizonyítékoknak egybevetése alapján állapítja meg; a bizonyítékokat a maguk összességében értékeli, és meggyőződése szerint bírálja el. Ezt jól példázza a már többször hivatkozott ítélet, melyben a felperesek sikeresen bizonyították a bekövetkezett kár és a jogellenesség közötti összefüggést. Ezt támasztja alá a szakértői vélemény, mely szerint a méhek gyűjtőterületén belüli juhar elsődleges méhészeti érték, melynek széllel odahozott illata csábítja a méheket, illetve azok lepermetezésük folytán a virágporgyűjtő kefével hazavitték a szert a kaptárakba, ahol az bekerült a fiasításokba és a méreg hosszantartó hatása miatt elhúzódo mérgezés elhullást okozott. Ezt bizonyítja a méhegészségügyi felelős megerősítése is, amely a szél irányultságára vonatkozott.⁴¹

A bíróságnak az *okozatosság* körében vizsgálnia kell azt is, hogy mi volt az a releváns ok, mely felperesek méheinek elhullását előidézte. Ezen oknak az okozatossági elméletek szerint szerves kapcsolatban állónak kell lenni az eredménnyel, nem szabad olyan lényeges mozzanatnak beiktatódnia a láncolatba, mely az események folytatását a konkrétan előrelátható folyamattól

egészen eltéríti, vagy olyan következménynek beállnia, amely már idegen az eredeti folyamattól. A bíróság annak az ok folyamatnak, hogy felperesek méhei lemérgeződtek abban látja a releváns okát, hogy az elvégzett permetezés hatókörébe a méhek bepültek, és ezáltal a mérget kaptárukba szállítva megmérgeződtek. Kétséget kizáróan bizonyítottnak látta, hogy felperesek méhészeiben keletkezett kárt alperes okozta. Ebben az időszakban károsodott méhészetek röpkörzetében alperes által végrehajtott vegyszeres permetezésen kívül virágzó növénykultúra közelében ipari permetezés nem volt veszélyes anyaggal.⁴²

5. A felelősség alóli kimentés esetei

Fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatása esetén a károkozónak a Ptk. megadja a lehetőséget, hogy kimentse magát a felelősség alól. *A mentesülés feltételei* szigorúbbak az általánosnál. Nem elég annak bizonyítása, hogy a károkozó úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható, hanem *két tényt kell bizonyítania*: a kárt elháríthatatlan ok idézte elő, és ez az ok kívül esik a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén.⁴³ Ezért nevezik ezt a felelősségi formát vétkességtől független „tárgyi”, *objektív felelősségnek*. Minden esetben a bíróságnak kell megállapítania, hogy a károkozó által hivatkozott körülmény e két tény alá tartozik-e. Mentésítő körülmény lehet szinte minden elháríthatatlan ok, az a lényeges, hogy kívül essék a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén, például természeti esemény, harmadik személy.⁴⁴ E felelősség esetén a felróhatóság abban nyilvánul meg, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatója a kár elhárítása érdekében nem fejtette ki az elháríthatatlanságig terjedő fokozott gondosságot. Ha a kárt nem elháríthatatlan külső ok idézte elő, akkor ez fokozott gondossággal és erőfeszítéssel elhárítható lett volna, tehát nem volt elháríthatatlan. Véleményem szerint tehát a felróhatóság mellett, ami az ellenkező bizonyításával megdönthető.⁴⁵

A felelősség alóli *kimentés* ezekben az esetekben rendkívül nehéz, *szinte lehetetlen*. A bíróság ritka kivételtől eltekintve minden esetben megállapította a felróhatóságot, ha az okozati összefüggés megállapítható volt, amit segített az a tény is, hogy valamilyen jogszabálysértés mindig történt, ami eleve kizárta azt, hogy a kárt elháríthatatlan külső ok idézte elő, ill. hogy a károkozó úgy járt el, ahogy az az adott esetben elvárható. *Zoltán Ödön* szerint az objektíve elháríthatatlan külső okra hivatkozás lehetősége gyakorlatilag kizárt. A felelősséget viselni kell olyankor is, amikor a mérgező anyag használatára vonatkozó előírásokat szigorúan megtartó fél számára a kár keletkezése valójában elháríthatatlan, a károsult viszont felróhatóan járt el: például

vegyszeres permetezés időszakában a méheket előzetes figyelmeztetés ellenére kiengedte.⁴⁶

Amint erről már volt szó, fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősül a méhekre veszélyes növényvédő szerrel való permetezés is. Az ebből keletkező károkért való felelősség alól *nem mentesít* az, hogy az önkormányzatnál a vegyszeres védekezést kellő időben bejelentették, de erről az önkormányzat mulasztása folytán a károsult nem értesült. Ilyen esetben ugyanis közvetlenül is ki lehet értesíteni a méhészeket, de legalábbis meg kell győződni arról, hogy a kiértésítés megtörtént-e.⁴⁷ Ezekben az esetekben az önkormányzat felelőssége is felvethető. A permetezés bejelentésének az a módja, amely nem jelöli meg pontosan annak helyét és idejét, hanem a község teljes területére 15 napos permetezési határidőt jelöl meg, nem alkalmas a méhállomány megvédésére. Ilyen hosszú időre a méhek károsodás nélkül egyébként sem zárhatók kaptárba.⁴⁸ A vegyszeres permetezéssel okozott kárért felelős személy nem mentesülhet a kártérítési felelősség alól csupán azért, mert a vegyszeres védekezést kellő időben bejelentette, és erről a károsultak a tanácsai szervek mulasztása folytán nem értesültek.⁴⁹ A tanácsai szakigazgatási szerv mulasztása nem minősíthető a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül eső olyan elháríthatatlan oknak, amely e tevékenység folytatóját mentesítené a felelősség alól.⁵⁰ A már többször említett esetben a bíróság megállapította, hogy alperesnek kétséget kizáróan be kellett volna bizonyítania, hogy nem a permetezés okozta a méhelhullást. A bíróság ezért bizonyítottan látta alperes károkozását és kártérítési felelősségének megállapítását. Például az alperes által becsatolt növényvédő szer kiadások, készletezés, méregkönyv, termékfelhasználás, könyvelési feladások, permetezési napló nem voltak meggyőzőek, abban több ellentmondás volt felfedezhető.⁵¹

Vannak olyan esetek is, amikor a károkozó *a kimentésben sikerrel jár*. Mentесítette a bíróság a felelősség alól a permetezéssel kárt okozó termelőszövetkezetet abban az esetben, amikor a károsult kellő időben értesítést kapott a permetezésről, annak helyéről, idejéről, az alkalmazott gyomirtó szer mérgező hatásáról, és ennek ellenére sem tette meg a védekezéshez szükséges intézkedéseket. Megállapította, hogy a kárt olyan elháríthatatlan ok, a károsult magatartása idézte elő, amely a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül esik.⁵² Bizonyára ilyen megfontolások vezettek a *Legfelsőbb Bíróságnak* egyik határozatában tett azon megállapításhoz, hogy a mérgező anyaggal permetező a permetezésre vonatkozó jogszabályokban előírt eljárás megtartása esetén mentesül veszélyes tevékenységének jogkövetkezményei alól, mert ilyenkor a fokozott felelősség „megszűnik, illetőleg a mentesülés köre ebben a vonatkozásban kibővül.”⁵³ Elutasította a bíróság felperes méhésznek az almáskertjét Wofatoxszal permetező termelőszövetkezet alperes ellen kártérítés iránt indított keresetét azzal az indoklással,

hogy alperes az illetékes szakigazgatási szervnek a jogszabályoknak megfelelően megtette a permetezésre vonatkozó bejelentését, közölte a védekezés helyét, a felhasználásra kerülő permetezőszert és a permetezés idejét. Ezzel alperes mentesült a kártérítési felelősség alól, mert a kárt olyan elháríthatatlan ok idézte elő, amely a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül esik.⁵⁴

A fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatója elháríthatatlan külső okra hivatkozással csak akkor mentesülhet a felelősség alól, ha a károsodás objektíve elháríthatatlan volt; egymagában nem ad alapot a felelősség alóli mentesülésre az, hogy e tevékenység folytatójának magatartása nem sérti a jogszabály valamilyen speciális rendelkezését.⁵⁵ *Csatlakozom Zoltán Ödön álláspontjához*, hogy a környezet és a méhek megvédéséhez fűződő társadalmi érdek magas követelményszintet igényel, amit olyan magasan indokolt megszabni, hogy a károsító gyakorlatilag csak vis maior esetén mentesülhessen a kártérítési felelősség alól, csak akkor, ha ez előrelátással és megfelelő intézkedésekkel sem volt elhárítható.⁵⁶

6. A kár és annak megállapítása

A jogalap mellett a *kár összecszerűsége* is vita tárgyát képezheti. A peres felek érdekében áll, hogy a kár mértéke már a méhek elhullása után megfelelően felmérésre kerüljön, mert a kár bekövetkezése és a kárigénynek érvényesítése között eltelt hosszabb idő a bizonyítást megnehezíti.⁵⁷ A méhmérgezéssel kapcsolatos ügyekben a *polgári jogi kártérítés hagyományos tételeit* kell figyelembe venni.⁵⁸

A károsult vagyonában beállott *értékcsökkenés* az az érték, amitől a károsult valamely dolog megsérülése, elpusztulása vagy megrongálódása folytán elesik. Mértéke elvileg mindig pontosan megállapítható: a *70-es évek bírósági gyakorlata* már az ítélethozatalkor fennálló értéket vette figyelembe. A kárért felelős személy köteles megtéríteni az *elmaradt hasznot* is. Meghatározásánál körültekintően kell eljárni, mert a bíróság az ezen a címen támasztott igényt csak akkor ismeri el jogszerűnek, ha valóságos, ellenőrizhető adatokon alapul. Figyelembe kell venni a károsult kárenyhítési kötelezettségét, illetve azt, hogy a *lucrum cessans* milyen jellegű jövedelem kiesésében jelentkezik. A kárért felelős személy köteles megtéríteni a károsultat ért hátrány csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükséges *költségeket* is. Itt érvényesíthető például a méh- és növényminta vizsgálati díja, a többletmunka értéke, a kárszakértő munkadíja. Csak azt lehet megítélni, amely *célszerű és indokolt* volt, közömbös az, hogy a kár kiküszöbölése, illetve csökkentése érdekében tett beavatkozás eredményes volt-e. A károsult nem tarthat igényt olyan költségek megtérítésére, amelyek eleve kilátástalannak tűnnek. A

szükségesség vizsgálatánál értékelni kell a kialakult társadalmi felfogást, illetve a kárenyhítési kötelezettséget is.⁵⁹

A törvény értelmében a bíróság a kártérítés összegét, ha a szakértői vélemény vagy más bizonyíték alapján meg nem állapítható, a per összes körülményeinek mérlegelésével belátása szerint határozza meg: a bíróság a *kár mértéke* tekintetében elfogadta, hogy szinte teljes mértékű elhullás volt tapasztalható, mivel hozzáértő állatorvos, növényvédelmi felügyelő és hasonló esetekben jártas személyek tettek ilyen tartalmú tanúvallomást. A szakértő véleményét is elfogadta a kár mértéke vonatkozásában, hiszen összehasonlítható adatokat szerzett be, széles körű adatgyűjtést végzett és tényleges kárfelvételi jegyzőkönyvek hiányában becsléssel állapította meg az elmaradt hasznot, a felmerült költségeket pedig igazolások alapján. Az értékcsökkenés mértékét a tanúvallomások, a szakértő véleménye alapján állapította meg, mint az elmaradt hasznot és a hátrány kiküszöböléséhez szükséges indokolt költségeket. Kimondta azt is, hogy a Ptk. 359. §. (1) bekezdése és a Pp. 206. §-a is az általános kártérítés körében a bíró kezébe adja azt a lehetőséget, hogy pontosan meg nem határozható kár érték esetén a bíróság határozhatja meg a kár összegszerűségét. A Pp. szerint abban az esetben, hogyha a bizonyítékok alapján a kártérítés összege nem állapítható meg, a Ptk. szerint akkor, ha a kártérítés összege pontosan nem számítható ki. A bíróság e tevékenységet szakértő segítségével végezte el, aki beszerezte a mézhozamok adatait, a méz nagykereskedelmi leadási árait, méhcsaládok árát.⁶⁰

Vegyszeres permetezéssel okozott méhpusztulás esetén a *gyakorlat* szerint az elpusztult méhállomány szempontjából annak van jelentősége, hogy a méhcsaládok értéke hogyan alakult volna, ha a mérgezés nem következik be. E vonatkozásban nem hagyható figyelmen kívül a méhek fejlődési, szaporodási, illetőleg természetes elhullási sajátossága sem.⁶¹ *Szakértő* által kell tisztázni, hogy a méhcsaládok állapota az állománycsökkenés és az időközi szaporodás mellett meghaladta volna-e azt a mértéket, melyet a családok a méhek részbeni pusztulása ellenére elértek fokozott gyógyszeres cukorfogyasztással. Ha ezt megállapítják, akkor kártérítés címen csak az a különbözet vehető figyelembe, mely a szokásos gyógyszer- és cukorfogyasztás, és a károsodás következtében felmerült többletfogyasztás értéke között felmerült. A károkozás előtti helyzet visszaállításához szükségképpen felmerült költség jut ebben az értékben kifejezésre. A kár fennállásának vizsgálatakor azt kell felmérni, hogy milyen értéket képviselt volna a méhállomány beteleléskor, ha károkozás nem következik be, és hogy a felperesek vagyona a károsodás folytán milyen mértékben csökkent.⁶²

Megállapíthatjuk tehát, hogy az *igazságügyi szakértőknek* nem csak a perbeli bizonyításban, hanem a kár mértékének meghatározásánál is nagy szerepe van. Tevékenysége elősegíti az eljárás méhészeti tényeinek megis-

merését, azok megfelelő értékelését, de a bizonyítást sose várjuk el tőle, az nem az ő feladata, mert egy biológiai szabály ismerete még nem bizonyíték. *Összefoglalva:* a károsultat olyan helyzetbe kell hozni, mintha a méhelhullás meg sem történt volna. Meg kell téríteni tényleges kárukat (méhpusztulás), elmaradt hasznukat (kiesett méztermelés, elmaradt szaporulat, anyák értéke) és az ezek után járó kamatokat.

7. A közös károkozás

Közös károkozás esetén a főszabály az *egyetemlegesség*, amit a Ptk. 344. §-ának (1) bekezdése mond ki: ha többen közösen okoznak kárt, felelőségük a károsulttal szemben egyetemleges, egymással szemben pedig magatartásuk felróhatósága arányában oszlik meg. Ebben a károsultak érdekeinek elsődleges védelme jut kifejezésre. Nagyobb biztonsággal jutnak kártérítéshez, mert kevésbé vannak a károkozók fizetésektelenségének kitéve, és nem kényszerülnek többszörösen perre, mert a jog felmenti őket annak vizsgálata alól, hogy melyik károkozónak milyen fokban róható fel magatartása. Nem állapítható meg azonban akkor, ha több személy egymástól függetlenül okoz kárt és ezek nincsenek okozati összefüggésben egymással.⁶³

Egyetemleges felelőség *megállapítható* a *vegyszeres* permetezéssel méhekben okozott kár megtérítése iránt indult ügyekben is. A bizonyítási eljárás eredménye alapján azt állapította meg a bíróság, hogy alperesek felelősége felpereseknek okozott kárért a Ptk. 344.§ (1) bekezdése alapján egyetemleges.⁶⁴ A *Legfelsőbb Bíróság* is rámutatott arra, hogy a kárért valamilyen szabálytalanság miatt a községi tanács is felelős lenne, a károsultak a káruk megtérítését választásuk szerint mindegyik felelős személytől vagy bármelyiküktől követelhetnék, tehát mindegyik felelős személy kártérítési felelősége a károkozók terhére eső kár mértékéig teljes egészében fennáll, mert egyetemleges felelőség van. Közös károkozás esetében ezért a bíróság az egyetemleges felelőség következtében az egyik károkozóval szemben érvényesített követelést a többi károkozótól függetlenül is elbírálhatja, de ebben az esetben nem bocsátkozhat annak vizsgálatába, hogy a másik vagy a többi károkozót terheli-e kártérítési felelőség.⁶⁵

Megállapítható akkor is, *ha a kárt közösen okozók más-más felelőségi szabály alapján felelnek*: például az egyik a Ptk. 339. §-a, a másik pedig a Ptk. 345. §-a alapján. A termelőszövetkezet megrendelésére az állami gazdaság vegyszeres permetezést végzett a tulajdonában lévő repülőgéppel, és a vegszertől a felperes méhei elpusztultak. A *Legfelsőbb Bíróság* azt állapította meg,⁶⁶ hogy a termelőszövetkezet a Ptk. 339. §-a alapján felelős, mert nem tett eleget a jogszabályban előírt bejelentési kötelezettségének, és felperessel sem közölte a permetezés pontos időpontját, aminek következtében

felperes nem tudott megfelelő intézkedéseket tenni méhei megvédése érdekében. Az állami gazdaság viszont mérgező anyaggal végzett permetezést, tehát fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytatott, s ezért kártérítési felelőssége a Ptk. 345. §-a alapján áll fenn. A termelőszövetkezet és az állami gazdaság együttesen okozták a kárt, így a felelőségük a felperessel szemben egyetemleges. Az egyetemleges felelőség megállapításának az okozati összefüggés megállapítása a feltétele, amit a bíróság bizonyítottan talált például azon az alapon, hogy alperes felperes méhészete közelében nagy területeken alkalmazta a vegyszert, és a kár ezzel egy időben következett be. Az okozati összefüggés bizonyítottasága mellett pedig nincs jelentősége annak, hogy ismeretlen származású vegyszer is közrehatott a károkozásban. Alperes felelőssége ugyanis a Ptk. 345. §-ának (1) bekezdése alapján áll fenn. Ha a másik vegyszert más alkalmazta, akkor a kárt többen közösen okozták, amely alperesnek és a másik – ismeretlen – károkozónak felperessel szembeni felelőssége egyetemleges. Így közömbös, hogy a károkozók egymás tevékenységéről tudva vagy attól függetlenül jártak-e el, a hangsúly az együttes közös károkozáson van, nem pedig azon, hogy a kár közös tevékenység eredménye legyen. Az egyetemleges felelőség szabályai szerint pedig a kártérítés bármelyik károkozótól teljes összegben követelhető.⁶⁷

8. A kármegosztás és az arra okot adó körülmények

A kár okai között a *károsult magatartása* is szerepelhet. Ha felelőségének feltételei megvannak, ugyanúgy köteles jogellenes magatartásának következményeit viselni, mint a károkozó. Ilyenkor *kármegosztásra* kerül sor.⁶⁸ A *Legfelsőbb Bíróság* is rámutatott erre, amikor kimondta, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatásából eredő kárért való felelőség tekintetében a Ptk. 345. §-ának (2) bekezdése úgy rendelkezik, hogy nem kell megtéríteni a kárt annyiban, amennyiben a károsult felróható magatartásából származott.⁶⁹ Ennek a megoldásnak elvi alapja az, hogy a megelőzésnek – mint alapvető jogpolitikai célnak – a vétkes magatartással okozott károk tekintetében legalább annyira érvényesülnie kell, mint a fel nem róható módon – csupán fokozott veszéllyel járó tevékenység során – történt károkozásoknál. A társadalom érdeke kívánja, hogy annak tagjai tartózkodjanak mind a vétkes, mind pedig a vétkesség nélküli károkozástól. A károsító magatartásokkal szemben a társadalom minden tagját jogvédelem illeti meg. Védeni kell a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatóját is mások felróható károkozásaival szemben. Elvi alapja a fenti megoldásnak az is, hogy e tevékenység folytatója csak az ebből eredő kárt viseli. Ami nem ebből ered, az már nem feltétlenül őt terheli. Viseli a kárnak azt a részét, melyet tevékenysége folytatásával maga okozott, azt a részét, amit ugyan nem ő, hanem fel

nem róható magatartásával és esetleg elháríthatatlanul harmadik személy okozott. Sem elvi, sem jogpolitikai okból nem viselheti azt a részét, amely e tevékenység folytatása közben keletkezett ugyan, de nem ebből, hanem a károsult felróható magatartásából származott. Kármegosztás csak akkor lehetséges, ha a károsult magatartása felróható, melynek bizonyítása a veszélyes tevékenység folytatóját terheli. *Aránya* a felróható közrehatás arányához igazodik, ahol mindig a károkozóval szemben kell szigorúbb mértéket alkalmazni, mert a fokozottan veszélyes tevékenység folytatása felróhatóság nélkül is megalapozza felelősségét.

A kármegosztás kérdése *felmerül a peszticidekkel méhekben okozott kár megtérítése iránt indult perek* esetén is, és azzal függ össze, hogy nemcsak a termesztők eljárását, hanem a méhészek kötelezettségeit is jogszabályok szabályozzák. Ezek megsértése veti fel a károsult közrehatásának kérdését. *Vizsgálni* kell azt, hogy a méhész mennyiben tett eleget kármegelőzési és kárenyhítési kötelezettségének.⁷⁰ A *Legfelsőbb Bíróság* a kár kétharmadának megtérítésére kötelezte a repülőgépes vegyszeres permetezést végző növényvédő szolgálatot abban az esetben, amikor a károsult méhész engedély nélkül telepedett le a permetezést végeztető mezőgazdasági nagyüzem területén, és ezzel megnehezítette a védekezést.⁷¹ Elvi élel mutatott rá arra is, hogy a mezőgazdálkodás körében az egyik legnagyobb feladat a hatásos növényvédelem. Erre módot nyújtanak az erőteljesen fejlődő vegyipar termékei, a különféle vegyszerek, melyek szükségesek és kívánatosak a terméseredmények fokozása érdekében. Mérgező anyagnak még a kívánatos cél érdekében való felhasználása sem mentesíti a felhasználót a felelősség alól, de felmerül a károsultak magatartásának kérdése. A méhészeknek tudniuk kell arról a közismert tényről, hogy különösen a mezőgazdasági nagyüzemekben nagymértékben elterjedt a vegyszeres növényvédelem. Ezért méhészkedésüket úgy kell megszervezniük, hogy szükség esetén – akár a méhek elszállításával is – a méhek elpusztulását elhárítsák, de legalábbis mennyiségileg csökkentsék.⁷² Vegyszeres permetezéssel méhekben okozott kárral kapcsolatban egy bíróság Polgári Kollégiuma is kinyilvánította, hogy a nagyüzemi gazdaságokban fokozott védekezés folyik, ezért a méhészekről is el kell várni, hogy óvatosan, körültekintően járjanak el.⁷³ Olyankor például, amikor egy nagy táblára meghirdetik a vegyszeres védekezést, el kell várni a méhészekről, hogy méheik kiengedése előtt előzetesen tájékozódjanak, mert ellenkező esetben kármegosztás alkalmazásának lehet helye. Figyelemmel kell lenni arra, hogy az *elvárhatóság objektív kategória*, az adott helyzetben a társadalom minden tagjától általában elvárható magatartás színvonalára.⁷⁴ A *másodfokú bíróság* az alperest azért kötelezte a kár 50%-ának megtérítésére, mert álláspontja szerint felperes méhész köteles lett volna az alperesi gazdaságnál tájékozódni, hogy a tanyája körül pontosan me-

lyik napra várható a méhekre veszélyes növényvédő szerrel történő permetezés.⁷⁵ Az egyik bíróság pedig ítéletében a felperes méhész-házaspár kártérítési felelősségét 30%-os arányban állapította meg.⁷⁶

V. Összegzés

A korszerű mezőgazdaság ma már elképzelhetetlen vegyszeres növényvédelem nélkül. A méhekre a legnagyobb veszélyt a *virágzó növények rovarölő szeres kezelése* jelenti, ami bizonyos kártevők fellépésekor szükséges. A *méhészperek növekvő száma* is jelzi, hogy nehéz a növényvédelmet és a méhészkedést párhuzamosan zökkenőmentesen folytatni. A problémát az veti fel, hogy mindkét oldalon vannak olyanok, akik nem tartják be a rájuk vonatkozó írott és íratlan előírásokat. A *kártérítési felelősség* a méhek és a környezet védelmének legfontosabb polgári jogi eszköze, de ez nem lehet megoldás a méhészperek számának csökkentésére. A *károkozások* és a bírósági *perek elkerülésén van a hangsúly*. Ehhez az szükséges, hogy a növényvédelem és a méhészet együttműködő partnerekké váljon, felismerje és tiszteletben tartsa egymás érdekeit, megismerje, megértse egymás gondjait, egymáshoz kölcsönösen alkalmazkodjon, és kapcsolatot tartson fenn.

Jegyzetek

- ¹ Malasics László: Inszekticidek hatása a háziméhekre. Keszthely 1982. 1. o.
- ² Benedek Pál: Méhlegelő és megporzás. Méhészet 1983. 8. és 9. sz. o.
- ³ Vicze Ernő: Méhek, méhészet, környezet II. Méhészet 2008. 10. 18. o.
- ⁴ Vicze: i.m. 18. o.
- ⁵ Az EU-ban a növényvédelem nagyon fontos szerepet játszik, amit a Tanács 94/414/EGK irányelve is mutat: elsőbbséget kell biztosítani az emberek és állatok egészségének, a környezet védelmének, a növényvédő szereket pedig a helyes növényvédelmi gyakorlatnak megfelelően kell alkalmazni.
- ⁶ Biológiai Lexikon 3. Akadémia Kiadó, Budapest 1977. 369. o.
- ⁷ Loch Jakab – Nosticzius Árpád: Agrokémia és növényvédelmi kémia. Mezőgazda Kiadó, Budapest 2004. 211. o.
- ⁸ Benedek Pál: A szintetikus piretroid rovarölőszerek méhveszélyessége. Méhészet 1982. 12. sz. 251. o.
- ⁹ Benedek Pál: A növényvédelem és a mézelő méhek. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1986. 8. o., Nikovitz Antal: A méhészet kézikönyve II. Hungaronektár, Budapest 1983. 634-635. o.
- ¹⁰ Benedek Pál: Méhkímélő növényvédelmi technológiák kidolgozásának módszertani alapjai. Növényvédelem 1975. 4. sz. 145. o.
- ¹¹ Benedek Pál: Peszticidek méhveszélyességének megítélése. Növényvédelem 1976. 11. sz. 497-499. o.
- ¹² Nikovitz: i.m. 649-656. o.
- ¹³ 3.P.20521/2001/34
- ¹⁴ Malya Péter: A peren kívüli egyezés. Méhészet 1998. 10. sz. 12. o.
- ¹⁵ Malya Péter: Egy méhmérgezés bejelentése. Méhészet 1997. 9. sz. 11. o.
- ¹⁶ Schirilla György: A növényvédelmi és a környezetvédelmi kárfelelősség jogi összefüggései. Növényvédelem 1982. 4. sz. 181. o.
- ¹⁷ PK. 38. sz.
- ¹⁸ 1971.El.II.D.22/5.sz.jkv., LB Gf. III. 31254/1980 - BH 1981/10. sz. 413
- ¹⁹ P.törv.III.20 970/1986.sz., BH1987.437
- ²⁰ 3.P.20521/2001/34
- ²¹ 2. Pf. 21 848/1999/3
- ²² Schirilla György: A légi növényvédelemmel kapcsolatos kártérítési jogviták. Növényvédelem 1978. 6. sz. 279-280. o.
- ²³ Zoltán: i.m. 134-135. o.
- ²⁴ 2. Pf. 21 848/1999/3
- ²⁵ P. törv. V. 21125/1979
- ²⁶ P. törv. III. 20491/1983
- ²⁷ LB Gf. II. 30224/1983. - BH 1985/3. sz. 115; LB Gf. II. 30980/1981. - BH 1983/5. sz. 204
- ²⁸ Zoltán: i.m. 135-144. o.
- ²⁹ P. törv. III. 20 970/1986. sz.
- ³⁰ Zoltán: i.m. 145. o.
- ³¹ Zoltán: i.m. 147. o.; P. törv. I. 20 784/1971
- ³² Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog. Osiris Kiadó, Budapest 2006. 272-275. o.
- ³³ Zoltán: i.m. 113-117. o.
- ³⁴ Malya: Egy méhmérgezés bejelentése. 10. o., Schirilla György: A növényvédőszer okozta méhelhullásoknál a kár mértékének bizonyítása. Növényvédelem 1973. 7. sz. 328-329. o. 2. Pf. 21848/1999/3
- ³⁵ Malya: Egy méhmérgezés bejelentése. 10. o.

- ³⁶ Schirilla: A növényvédőszer okozta méhelhullásoknál ... 328-329. o.
³⁷ Malya Péter: Ha elmaradt a bejelentkezés. Méhészet 1997. 8. sz. 14. o.
³⁸ 2. Pf. 21848/1999/3
³⁹ Malya: Egy méhmergezés bejelentése. 11. o. Maya Péter: Ismeretek a perrendtartásból II. Méhészet 1996. 12. sz. 12. o.
⁴⁰ P. 20 765/1975/3
⁴¹ 4.P.2004/2003/37
⁴² 4.P.2004/2003/37
⁴³ Zoltán: i.m. 127. o.
⁴⁴ Zoltán: i.m. 131. o.
⁴⁵ Zoltán: i.m. 127-128. o.
⁴⁶ Zoltán: i.m. 94-97. o.
⁴⁷ PJD VI. 218. sz.
⁴⁸ P. törv. V. 21009/1980
⁴⁹ LB P. törv. V. 20 645/1973
⁵⁰ LB P. törv. V. 20 604/1974
⁵¹ 4.P.20045/2003/37
⁵² 2. Pf. 20402/1979
⁵³ Pf.I.20 086/1971
⁵⁴ 2.Pf. 20 402/1979
⁵⁵ LB P. törv. I. 20 019/1967, P.törv. V. 20 652/1974
⁵⁶ Zoltán: i.m. 131-132. o., <http://www.mehmergezes.hu/mergezes.html>
⁵⁷ Zoltán: i.m. 193. o.
⁵⁸ Ptk. 355. § (4) bek.
⁵⁹ Zoltán: i.m. 194-196. o.
⁶⁰ 4.P.20045/1003/37; 2. Pf. 21 848/1999/3
⁶¹ LB P.törv. I.20 784/1971
⁶² LB P.törv. III/B. 20 243/1965., BH 4573
⁶³ Zoltán: i.m. 119-120. o.
⁶⁴ 3.P.20521/2001/34
⁶⁵ P.törv.III/B. 20 408/1965
⁶⁶ Pf. V. 21 379/1979
⁶⁷ Zoltán: i.m. 122-123. o., 20 411/1979, 20 222/1980, Pf. 20 411/1980., Pf. 21 129/1980
⁶⁸ Zoltán: i.m. 148. o.
⁶⁹ PK. 38. sz.
⁷⁰ Zoltán: i.m. 148. o.
⁷¹ LB Pf. V. 21060/1980
⁷² Pf. I. 21 077/1974
⁷³ 1965. El. II. D. 14/4. sz. jkv.
⁷⁴ Zoltán: i.m. 149-150. o., P. törv. IV. 21 339/1964; P. törv. I. 21 099/1966; Pf. IV. 20 227/1970; Gf. IX. 30 108/1974; P. törv. I. 20 784/1971
⁷⁵ Pf. I. 20.316/1970
⁷⁶ P. V. 21.345/1970/31

BÜNYGYI
TANULMÁNYOK

Antal Dániel

A nyilvánosság és a büntetőeljárás*

A nyilvánosság alapelve a büntetőeljárásnak, hazánkban azonban ez idáig nem született összefoglaló mű e témakörben, éppen ezért érdemes a téma bővebb körüljárása. Kiinduló hipotézisem, hogy a jelenleg hatályos jogszabályok nem megfelelően fedik le a nyilvánosság alapelvét, s a büntetőügyekben eljáró hatóságok és a sajtó (mint a legszélesebb nyilvánosság – a társadalom – felé közvetítő orgánium) is számos esetben hibákat követnek el, melyek óriási társadalmi visszhanggal járnak. E szervek között organikus kapcsolat áll fenn, melyben mindhárom felet jogok illetik meg, és kötelezettségek terhelik. Ebből adódóan valamennyi résztvevő felelőssége az, hogy az adott bűnügy az igazságszolgáltatás vonzáskörében maradjon, s ne kerüljön a társadalom és a sajtó „igazságérzetű karmai közé”.

I. A nyilvánosság és a büntetőeljárás szakaszai

A büntetőeljárás alapvetően két fő szakra osztható: nyomozati és bírósági eljárási szakra. E kettő közé ékelődik be a közbenső eljárás, mely vádemelési és tárgyalás-előkészítési szakból áll. A büntetőeljárás első szakaszában a nyilvánosság nem teljesen azonos tartalmat takar, mint a második szakban. A makro- és mikroszintű nyilvánosság kategóriájának elhatárolása a büntetőeljárás szempontjából éppen ezért lényeges.

A *mikroszintű nyilvánosság* érvényesül a Be. első szakaszában, a nyomozati szakban. Itt tulajdonképpen nem is beszélhetünk nyilvánosságról, hiszen főszabályként a nyomozati szakban a titkosság elve érvényesül. Az eljárási cselekményeken (például helyszíni szemlén, kihallgatáson) a társadalom tagjai nem jelenhetnek meg, illetve csak azok, akik jelenlétét a Be. kötelezővé teszi, avagy megengedi azt. Ekkor a lakosság felé csak annyi táruul fel az adott bűnügyről, amennyi nem hátráltatja az igazságszolgáltatás eredményességét.

Ehhez képest a *makroszintű nyilvánosság* más tartalmat takar. A nyilvánosság alapelve a Be. szerint a második szakban, vagyis a bírósági eljárásban érvényesülő alapelv. Ebből következően tehát a bírósági eljáráson bárki részt vehet, akár az utcáról betérve is megtekintheti a tárgyalást

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Büntetőeljárásjogi Tagozat” szekcióban első helyezést ért el. Konzulens: Dr. Mézsáros Bence

(természetesen a kizárás intézményének érvényesülésével). A makroszintű nyilvánosság biztosítja elsősorban a nyilvánossággal kapcsolatban megemlíthető három fontos funkciót, hiszen a bírósági eljárás nyilvánossága társadalmi kontrollt tesz lehetővé, mely a demokratikus jogállamok elengedhetetlen velejárója. Másrészt a tárgyalások „elrettető példaként” is szolgálhatnak, preventív hatást gyakorolva azokra, akik a tárgyaláson szereznek tudomást a bűnügyekről. Harmadrészt pedig az eljáró hatóságokra és résztvevőkre is jótékony hatással van az, hogy a társadalmi kontroll megjelenik, mivel lelkiismeretesebb, hatékonyabb és alaposabb munkára ösztönöz. Bár ez utóbbi esetében megjegyzendő, hogy ez a funkció tulajdonképpen a nyomozati szakban is alaposabb, lelkiismeretesebb munkára ösztönözhetné a nyomozó hatóságokat.

A *különbség* tehát abban foglalható össze, hogy míg a mikroszintű nyilvánosság esetén tulajdonképpen nem is nyilvánosságról, mint inkább titkosságról beszélhetünk (bár néhányak számára a nyilvánosság itt is érvényesül), addig a makroszintű nyilvánosság esetében a társadalom valamennyi tagjának részére fennáll az a lehetőség, az a jog, hogy a bírósági tárgyalást személyesen tekintse meg.

II. A hatályos szabályozás

A nyilvánosság kérdéskörét – a büntetőeljárással kapcsolatban – több jogszabály is tárgyalja: így megjelenik a Magyar Köztársaság Alkotmányában, a büntetőeljárásról szóló törvényben, a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló törvényben, a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló törvényben, az ügyészségről szóló törvényben, a rendőrségről szóló törvényben, valamint a sajtótörvényben is. A különböző büntetőeljárási szakaszokban más-más jogszabály ad speciális szabályozást, míg az Alkotmány és a büntetőeljárásról szóló törvény adja meg a legfőbb általános szabályokat, melyeket a Be. mindkét szakában megfelelően kell alkalmazni. Nemzetközi vonatkozásaként érdemes megemlíteni, hogy több nemzetközi egyezmény és szervezet is foglalkozik a nyilvánosság kérdésével: a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, Az Emberi Jogok Európai Egyezménye, továbbá a strasbourgi esetjog, illetve a Strasbourgi Bizottság is érinti a kérdést.

1. Az *Alkotmány* természetesen nem részletezi a nyilvánosság kérdéskörét, hiszen mint alaptörvény, csak a legfontosabb, általános rendelkezéseket tartalmazza, melyek megadják a lehetőséget arra, hogy a törvényhozó megalkossa azokat a jogszabályokat, amelyek a speciális rendelkezéseket tartalmazzák. Mégis, alkotmányunk a XII. fejezetben (Alapvető jogok és köteleességek) többek között foglalkozik a nyilvánossággal is. Az alaptörvény

elsőként büntetőeljárás bírósági eljárási szakának alapvető kérdéskörét tartalmazza, lefektetve a Be. legfontosabb alapelveit. Ezek: törvény előtti egyenlőség, bírósági eljáráshoz való jog, ártatlanság védelme, védelem joga, jogorvoslati jogosultság, és természetesen az Alkotmány tartalmazza a nyilvánosság elvét is: A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson bírálja el (57. § (1) bek.).

2. A másik általános rendelkezéseket tartalmazó jogszabály a *büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény*. A megfogalmazás azonban jelen esetben nem pontos, hiszen a Be. – rendeltetéséből következően – nem csupán általános rendelkezéseket tartalmaz. A speciális szabályok részletes tárgyalását azonban az egyes szakaszokban érvényesülő nyilvánosság témakörénél végzem el. Itt csupán az általános rendelkezéseket emelem ki, melyeket a Be. az Első rész, VI. fejezet (Az eljárási cselekményekre vonatkozó rendelkezések) III. címében szabályoz: „Felvilágosítás-adás és a nyilvánosság tájékoztatása a büntetőeljárás során” elnevezés alatt.

A Be. 74/A. § (1) szerint: „A sajtó részére a nyomozás befejezéséig a nyomozó hatóság külön jogszabályban erre feljogosított tagja, valamint az ügyész; a vádemelésig az ügyész, illetőleg az általa megbízott személy; a bírósági eljárás során a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló törvényben erre feljogosított személy adhat felvilágosítást.”. A Be. 74/B. § (5) bekezdése szerint: „A 74/A. §-ban meghatározott esetet kivéve az eljárásról felvilágosítás annak adható, akinek az eljárás lefolytatásához, illetőleg annak eredményéhez jogi érdeke fűződik. A vádirat benyújtásáig az ügyész, a bírósági eljárás során az eljáró bíróság elnöke – az ehhez fűződő jogi érdekek igazolása után – engedélyezi az iratok megtekintését, illetőleg a szükséges felvilágosítás megadását.” Ezek a törvényhelyek tehát meghatározzák azt, hogy a büntetőeljárás két szakaszában mely szervek (illetve kik) lehetnek azok, akik a nyilvánosság számára felvilágosítást adhatnak. Az elhatárolás abból fakad, hogy a büntetőeljárás során a különböző szakokban más és más szerv végez eljárási cselekményeket, így csak az adott szakban eljáró szerv rendelkezik azokkal az információkkal melyek a büntetőügy szempontjából relevánsak. Ezáltal pedig csak ők lehetnek azok, akik megfelelő tájékoztatást nyújthatnak a közvélemény felé annak érdekében, hogy a társadalmi kontroll és a tájékozódáshoz való alkotmányos jog érvényesüljön.

Mindehhez szorosan kötődik a 74/A. § (2) és (3) bekezdése: „A bíróság nyilvános tárgyalásáról a sajtó jogosult tájékoztatást adni.”; „Meg kell tagadni a sajtó számára a felvilágosítást, ha az államtitkot vagy szolgálati titkot sértene, vagy egyébként az eljárás eredményes lefolyását veszélyeztetné.”

További általános rendelkezést tartalmaz a Be. 74/B. § (3) bekezdése: „Ha a törvény kivételt nem tesz, a folyamatban levő vagy befejezett büntetőügy irataiba csak az e törvény által erre feljogosított személy tekinthet be.”¹ Ez biztosítja azt, hogy a nyilvánosság ne ismerhesse meg sem a folyamatban levő, sem a befejezett büntetőügy olyan adatait, melyek nem nyilvánosak.

A nyilvánosság és a büntetőeljárás kapcsolatában e két törvényen kívül szabályozást nyújt még az *1997. évi LXVI. törvény (a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról)* is, bár e jogszabály – nevéből adódóan – szintén csak általános szabályokat foglal magában, gyakorlatilag pontosan ugyanazokat, melyeket a Be. is. Általános rendelkezésről lévén szó megjegyezhetjük, hogy a törvényhozó nem vétett hibát e megfogalmazással, mivel azonban az Alkotmány és a Be. is magába foglalja ezeket, ebben a törvényben *feleslegesnek tartom az ismétlést*. Ehelyett, úgy érzem, a *jogalkotó speciális szabályokat is hozhatott volna*, hiszen az általános megfogalmazás nem nyújt kielégítő lehetőséget arra nézve, ami éppen a lényege lenne a törvénynek, vagyis arra, hogy megfelelő törvényi kereteket kapjon a nyilvánosság tájékoztatása kérdésében a megfelelő szerv.

3. A következő – téma szempontjából – jelentős törvény a *rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény* (továbbiakban: Rtv.), mely szintén csak általános rendelkezéseket tartalmaz, sőt néhol még azokat sem. A rendőrség általános bünyői nyomozó hatósági jogkört gyakorol: végzi a bűncselekmények megelőzését és felderítést végez. Idevágó rendelkezésekből nincs hiány az Rtv.-ben, mégis kicsit *hiányosnak érzem a törvényt*: a törvény a tájékoztatás adásáról nem rendelkezik, így az erre vonatkozó szabályokat másutt kell keresni.²

4. A Magyar Köztársaság *ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvény* a felvilágosítás adásáról nem rendelkezik. Így a Be. 74/A. § (1) bekezdésében írottak alapján kell keresnünk a speciális szabályozást, melynek következtében erre vonatkozóan szintén a *26/2003 (VI. 26.) BM-IM együttes rendelet* szabályai az irányadóak. A rendelet 1.§-ának megfogalmazásából nem adódik az, hogy az ügyészre is kiterjed e rendelet, mivel azonban az ügyész nyomozást végeztet, vagy maga nyomoz, így megilletik a tájékoztatás-adási jogok is.

5. Utolsóként vázolom a többitől kissé elkülönülő jogszabályt, a *sajtóról szóló 1986. évi II. törvényt*. Az elkülönülés főként abból az aspektusból jelentős, hogy míg a fent említett jogszabályok mind a büntetőeljárás szakaszaiban résztvevő hatóságokkal kapcsolatosak, addig a sajtótörvény a másik oldalról közelíti meg a tájékoztatási jogot (és kötelezettséget).

A törvény 2. § (1) bekezdése meghatározza a sajtó feladatát: „A sajtó feladata ... a hiteles, pontos és gyors tájékoztatásról való gondoskodás.”

Ezzel a rendelkezéssel tulajdonképpen a törvényhozó meghatározta a sajtó legfőbb rendeltetését, mely természetesen nem csak a büntetőeljárással kapcsolatos, hanem kiterjed az élet valamennyi területére. A sajtótörvény rendelkezik a sajtószabadság gyakorlásának korlátairól is: nem valósíthat meg bűncselekményt vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívást, nem sértheti a közérkölcset, valamint nem járhat mások személyhez fűződő jogainak sérelmével (3. § (1) bek.). A korlátok lefektetése biztosítja azt, hogy a sajtó ne léphessen túl saját feladatainak körén, ne válhasson fegyverré az újságíró kezében, hiszen egyébként óriási ellentéteket és visszaéléseket okozhatna. Természetesen amennyiben a tájékoztatást adó észleli e tilalmakat,³ úgy a tájékoztatás adását megtagadhatja. Egyéb esetekben az állami szerveknek, társadalmi szervezeteknek és egyesületeknek a tájékoztatást elő kell segíteni. Ehhez egy kötelezettséget is rendel a törvény, amikor kimondja, hogy a sajtó részére felvilágosítást adó személy a valóságnak megfelelő felvilágosítást köteles adni. Kifejezetten a büntetőeljáráshoz kapcsolódóan a törvény külön szakaszban kifejti, hogy a sajtó tájékoztatást adhat a bíróságok nyilvános tárgyalásairól akkor is, ha az érdekeltek nem járultak hozzá. Természetesen ehhez speciális szabályok kötődnek, hiszen egyes személyhez fűződő jogok megsértése e törvény szerint is tiltott, így azok kezelésére vonatkozóan más jogszabály rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni.

III. A nyilvánosság a nyomozati szakban

A büntetőeljárás – ha e törvény eltérően nem rendelkezik – nyomozással kezdődik (Be. 164. § (1) bekezdés). A Be. 74/A. § (1) bekezdése értelmében „a sajtó részére a nyomozás befejezéséig a nyomozó hatóság külön jogszabályban feljogosított tagja, valamint az ügyész ... adhat felvilágosítást.” A Magyar Köztársaságban a *nyomozó hatóság* a nyomozást az ügyész rendelkezése alapján vagy önállóan végzi. Nyomozó hatóság a Be. értelmében az ügyész, a rendőrség (általános nyomozó hatóság), a Vám- és Pénzügyőrség, katonai nyomozó hatóságként az illetékes parancsnok (vezető). Ezek a nyomozó hatóságok végzik tehát a büntetőeljárás első szakaszában a Be. 164. § (2) bekezdésében foglalt feladatokat, s a Be. alapján őket illeti meg a sajtó tájékoztatásának joga is.

A Be. a nyomozás során adható tájékoztatásról bővebben nem rendelkezik (csak általános rendelkezéseket foglal magába a Be. 74/A. § (3) bekezdése, a 74/B. § (3), (4), (5) és (6) bekezdései). A törvény azonban felhatalmazást ad arra, hogy rendeletben szabályozzák a büntetőeljárás nyomozati szakaszában a sajtónak adandó tájékoztatás részletes szabályait.

Ennek eredményeként jött létre a *büntetőeljárás nyomozati szakaszában a sajtónak adandó tájékoztatásról* szóló 26/2003. (VI. 26) BM-IM együttes rendelet. A jogszabály nyolc szakaszban szabályozza a nyomozás során adható tájékoztatást, mely az egyéb jogszabályok mellé mintegy *lex specialis* lépett be, s így meghatározta, és egy jogszabályba rendezte az ide vonatkozó szabályokat.

Bár a büntetőeljárás megfelelő működéséhez elengedhetetlen a teljes körű nyilvánosság, ez az egyes szakokban nem mindenhol célravezető. A nyilvánosság ellentétpárjával a titkosságot állíthatjuk. A büntetőeljárás egyes szakaszaiban meg is jelenik a *titkosság*, például a tárgyalás előkészítési szakban tartható előkészítő ülés nem nyilvános (Be. 272. §).⁴ Azonban a büntetőeljárás első szakában nem a nyilvánosság, hanem éppen ellentétpárja, a titkosság a főszabály (A Be. értelmében: A nyomozási cselekményen az ügyészen, a nyomozó hatóság tagján és a jegyzőkönyvvezetőn kívül csak az lehet jelen, akinek a jelenlétét e törvény megengedi).

Szerteágazó és nemritkán igen kényes *kérdéseket* vet fel a nyomozással kapcsolatban a nyilvánosság tájékoztatása. Kizárólag kriminalisztikai szempontból – más kifejezéssel a „nyomozás érdekében” tekintettel – általában nem helyeselhető a részletes, a felállítható vagy felállított verziókra is kiterjedő tájékoztatás a nyomozásról.⁵

A 26/2003 (VI. 26.) BM-IM együttes rendeletet a 8. § (1) bekezdése értelmében 2003. július 1.-jén lépett hatályba. A rendelet megalkotásához a Be 604. § (3) bekezdése, valamint a sajtótörvény 21. § (3) bekezdés a) pontja adott felhatalmazást. A rendelet 1. §-a határozza meg, hogy kikre és mire terjed ki annak hatálya: „a Rendőrség és a Határőrség nyomozó hatóságainak a sajtó útján történő, valamint az Internet útján adott és nyilvánosságra hozatalt jelentő tájékoztató tevékenységére terjed ki”. Az absztrakt megfogalmazáson túl konkrét személyi kört is megállapít a rendelet, amikor kimondja, hogy: A sajtót a Rendőrség nyomozó hatóságai részéről a Rendőrség Szolgálati szabályzatáról szóló 3/1995. (III. 1.) BM rendelet 106. §-ának (1)-(5) bekezdésében meghatározott személy tájékoztathatja (2. §).

A 3/1995 (III. 1.) BM rendelet (a Rendőrség Szolgálati Szabályzatáról), mint keretjogszabály, a 106. § alapján *tájékoztatásra jogosítja a rendőrt*: csak a szolgálati feladatkörébe tartozó ügyekről; egyes bűncselekményekről csak engedéllyel nyilatkozhat (mely engedélyt az országos rendőrfőkapitány, a rendőrfőkapitányok, azok helyettesei, vagy velük azonos hatáskörű, illetve általuk felhatalmazott vezető adhat meg). Kivételes esetben (pl. közlekedési baleset helyszínén) azonban a rendőr tényközlő nyilatkozatot tehet, azzal a kitételrel, hogy ilyenkor szolgálati titkot és személyhez fűződő jogokat nem sérthet, továbbá a felelősség kérdésében állást nem foglalhat.

Visszatérve a 26/2003 (VI. 26.) BM-IM együttes rendeletről: a *nyomozó hatóság tájékoztatást adhat* az általa elutasított feljelentésről, valamint az előtte folyamatban levő vagy folyamatban volt nyomozás tárgyában azon eljárási cselekményekről vagy intézkedésekről, amelyekről rendelkezett, s a tájékoztatás során közölni lehet az eljárás során megállapított tényeket, a bűncselekmény körülményeit és okait, a nyomozó hatóságnak a felderítés és a bizonyítási eszközök beszerzése érdekében tett intézkedését és az eljárás állását. A nyomozó hatóság a tájékoztatás során a büntetőügy bizonyítékait nem értékelheti, és nem mérlegelheti a tényállás várható alakulását, illetve a várható jogkövetkezményeket. Az olyan intézkedésről, amely ellen jogorvoslatnak van helye, a sajtót csak az intézkedésnek a jogorvoslatra jogosulttal történő közlését követően lehet tájékoztatni. A rendelet megfogalmazása szerint tehát a nyomozó hatóság tájékoztatást adhat, vagyis nem kötelessége, ez csak lehetőség. Amennyiben az „ügy érdeke” úgy kívánja, avagy a tájékoztatás adásának egyéb jogi akadályja van, úgy a nyomozó hatóság jogosult tagja a tájékoztatás adását megtagadhatja. A jogi akadályokat a sajtótörvény és a Be. is tételesen felsorolja.⁶ További tájékoztatási akadályokat sorol fel a Rendelet 4. § (3) bekezdése: a nyomozó hatóság nem adhat tájékoztatást „az ügyész rendelkezése alapján foganatosított eljárási cselekményről, kényszerintézkedésről, vagy egyéb intézkedésről, továbbá az ügyésznek a nyomozás során adott utasításairól, a nyomozó hatóság által az ügyész részére adott tájékoztatásról”. Mint láttuk, azoknál az eljárási cselekményeknél, amelyekről önállóan rendelkezett, a nyomozó hatóság tájékoztatást adhat, ellenben ha az ügyész rendelkezett, úgy nem. Ennek oka, hogy az ügyész a nyomozás során a nyomozó hatóságot utasíthatja, s ilyen esetekben a tájékoztatási jogkör őt illeti meg. A magam részéről pontosan emiatt *tartom hiányosnak a törvény személyi hatályra vonatkozó részét*, hiszen a nyomozati szakban adható tájékoztatás nem csak az ott említett nyomozó hatóságokat illeti meg, hanem az ügyészt is (Be. 74/A § (1) bekezdés), a tájékoztatásra jogosultak körét pedig a rendelet nem terjeszti ki az ügyészre.

Ugyancsak fontos szabályokat állapít meg a Rendelet 5. §-a, melyek főként már a sajtó tagjaira vonatkoznak: lezárt területre újságíró csak a nyomozó hatóság helyszíni nyomozási cselekményt irányító tagja által adott engedély alapján léphet be. A Be. 185. §-ának (3) bekezdése alapján a nyomozást végző hatóság „eltávolíthatja a nyomozási cselekmény helyszínéről azt a személyt, aki az eljárást akadályozza”.

Végezetül a tájékoztatás hitelessége érdekében a nyomozó hatóság tájékoztatást adó tagja köteles az újságírótól a nyilvános közlésre készített *nyilatkozatot bemutatásra visszakérni*, kivéve, ha azt sajtótájékoztató, írásos tájékoztató, illetve internet útján adta. Ennek több oka is van, egyrészt a

hitelesség kérdése, hiszen az újságíró nem mindig rendelkezik megfelelő képzettséggel ahhoz, hogy a tájékoztatást adó személy által elmondottakat megfelelő formába öntse, másrészt pedig a személyes adatok védelme is olykor csorbul, így az ellenőrzéssel a hibák kiküszöbölhetőek.

A 26/2003 (VI. 26) BM-IM együttes rendelet tehát speciális szabályokkal igyekszik lefektetni a nyomozati szakban adható tájékoztatás kereteit. Természetesen hibáktól nem lehet mentes a jogszabály, megalkotása mégis célszerű és fontos is volt, hiszen a 10/1986. (IX. 1.) IM-BM együttes rendeletet (a bűnügyi és az igazságügyi tájékoztatásról) azóta hatályon kívül helyezték, s így a *hiányos jogi szabályozás problémákat vethetett fel*.

IV. Nyilvánosság a tárgyalóteremben

Amint arra már utaltam, a bírósági eljárás részletes szabályait a Be. adja meg. Az általános részi elemzések kitértem már rá, így itt csak utalok a Be. 74/A. és 74/B. §-aira, melyek meghatározzák a nyilvánosság és a büntetőeljárás általános szabályait.

A bírósági eljárásra vonatkozó szabályokat a Harmadik rész XI. fejezet „A bírósági eljárás általános szabályai”, A tárgyalás nyilvánossága címszó alatt találjuk. A bíróság tárgyalása nyilvános. A *tanács elnöke* a tárgyalás szabályszerű lefolytatása, méltóságának és biztonságának megőrzése érdekében, helyszíuke esetén meghatározhatja a hallgatóság létszámát.

A 237. § (2) bekezdése szerint a bírósági *tárgyaláson* a tizennegyedik életévét be nem töltött személy hallgatóságként *nem vehet részt*, továbbá aki tizennyolcadik életévét nem töltötte be, azt a tanács elnöke a hallgatóságból *kizárhatja*. Ezekre a rendelkezésekre azért van szükség, mert a bírósági eljárási szakban olyan tények, körülmények hangozhatnak el, vagy olyan események történhetnek, melyek az ilyen korú személyek számára érthetetlenek lehetnek, illetve azok megértése további problémákhoz vezethetne. A jogalkotó ezzel kívánta védeni a fiatalkorúakat, hiszen amennyiben jelenlétük nem kötelező az eljárás során, úgy kizárásukra van törvényes mód. *E rendelkezést kifejezetten jónak tartom*, hiszen még a gyakorló jogász számára is megrendítő lehet számos esetben a tárgyalás, egy gyermek számára pedig akár maradandó károkat is okozhat.

A Be. 74/A. § (2) bekezdése szerint: „A bíróság nyilvános tárgyalásáról a sajtó jogosult tájékoztatást adni.” Ennek következtében a bíróság előtt a *sajtó tagja* megjelenhet, jelenlétét azonban – akárcsak bárki másét – a bíróság indokolt határozatban korlátozhatja. Amennyiben a sajtó nem él ezzel a jogával, úgy a bíróságtól felvilágosítást kérhet. Ezzel kapcsolatban a Be. akként rendelkezik, hogy: a sajtó részére a bírósági eljárás során a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló törvény szerint feljogosított személy

adhat felvilágosítást. Így tehát a speciális szabályokat az 1997. évi LXVII. törvényben (a bírák jogállásáról és javadalmazásáról) találjuk. E jogszabály 29. § (2) bekezdése értelmében: „A bíróság előtt folyamatban lévő vagy befejezett ügyről a sajtó, a rádió és a televízió részére a bíróság elnöke vagy az általa megbízott személy adhat tájékoztatást.” A jogszabályok között újabb ugrásra kényszerülünk, hiszen a tájékoztatási jogkör ebben a törvényben sincs kifejtve, bár megjegyzem, a törvény célja nem is ez. A magam részéről ezt a fajta jogalkotást is *aggályosnak tartom*, hiszen a laikusok számár szinte ellehetetleníti a témakörben való bővebb elmélyülést az, hogy a törvények egymásra hivatkozva nem mondanak szinte semmi konkrétat. Nem is beszélve arról, hogy a kutatómunkát, illetve az esetleges jövőbeni kodifikációt is megnehezíti a jogszabályok ilyen történő létrehozása.

A vizsgált témáról az *Országos Igazságszolgáltatási Tanácsnak a bíróságok tájékoztatási tevékenységéről szóló 7/1999. számú határozata* rendelkezik bővebben. A határozat 5. § (2) bekezdése tartalmazza a legfontosabb szabályt: „A tájékoztatás nem terjedhet ki a bíróság előtt folyamatban lévő ügy érdemére.” Ez a szabály hivatott biztosítani egyrészt az eljárás biztonságát, az ártatlanság véelmét, továbbá azt, hogy a sajtó ne adjon közre olyan tájékoztatást, mely esetleg predestinálja az eljárás alá vont személy bűnösségét. A tájékoztatást adó személy kikötheti a tájékoztatása során azt, hogy a tőle származó nyilatkozatot, illetve vele készült interjút, vagy cikket a sajtó munkatársa megjelenés előtt bemutatásra visszaküldje. Ennek oka az, hogy a sajtóban gyakran jelennek meg a bíróságtól származó olyan írások, melyek nem egyeznek a felvilágosítást adó által elmondottakkal. Ennek nem feltétlenül az az oka, hogy a sajtó szándékosan igyekszik elemeket kivágni, majd összeollózni – s ezzel a tényeket elferdíteni -, hanem az is, hogy a sajtó munkatársa nem jogász, így az egyes szakkérdésekhez nem ért, nem érthet, következésképp az általa közzétett írás már nem felel meg a valóságnak. Ezzel kapcsolatban a rendelet tartalmaz egy rendelkezést, mely pontosan az ilyen esetek kivédésére, illetve a bíróságok védelmére szolgál (6. §).

A határozat értelmében a Legfelsőbb Bíróságon, az ítéletáblákon és megyei (fővárosi) bíróságokon a bíróság elnöke a bírók közül *sajtószóvivőt* bíz meg. Amennyiben szükséges, a sajtószóvivő mellé *sajtótitkár*⁷ is kinevezhető (3. §). A helyi bíróságokon (illetve munkaügyi bíróságokon is) a sajtószóvivő kinevezése nem kötelező, a bíróság elnöke – egyetértésben a megyei bíróság elnökével – sajtószóvivőt nevezhet ki, amennyiben azt szükségesnek tartja.

A bíróságok a tájékoztatás körében *sajtótervet* állapítanak meg, mely tartalmazza az adott naptári évre tervezhető céljaikat, főbb témaköröket,

illetve a tájékoztatás formáit is. Törekedniük kell a bíróságoknak arra, hogy a sajtóterv terjedjen ki az adott időszak jelentősebb bírósági tárgyalásaira, értekezleteire, személyi változásaira, valamint tartalmazza a működési feltételeket, s szerepeljenek benne az ítélezés főbb statisztikai mutatói is.

Természetesen a sajtó mellett *másokat is megillet* az a jog, hogy a bíróságoktól felvilágosítást kérjen, az erre jogosultak köre azonban igen csekély, bár ez a gyakorlatban nem jelent túl nagy problémát, hiszen a joghallgatókon és egyéb kutatókon kívül nem sok embert érdekelnek ezek az adatok, akit pedig igen, az a törvények értelmében hozzájuthat a megfelelő iratokhoz.

A rendelet kizárja, hogy az eljárás során bárkinek is a határozat tervezetéről, a tanácskozási jegyzőkönyvről, vagy a tanács tagjainak feljegyzéseiről felvilágosítást adjanak.

1. A bíró felvilágosítás-adási jogköre

Igen fontos kérdést vet fel az, hogy a büntetőeljárás második szakában –a bírósági eljárásban– a nyilvánosság tájékoztatására kinek van joga. Mint már fentebb láttuk, erre külön jogszabály ad speciális szabályozást. Azonban felmerül a kérdés, hogy a *bírót*, mint az ügy legfontosabb hatósági résztvevőjét, *milyen jogok illetik meg* ezzel kapcsolatban. A pontosságához és a hitelességhez nyilvánvaló, hogy az újságírónak a leghitelesebb és a legközvetlenebb információforrást kell megkeresnie. Ez pedig maga a bíró. Ő tudná a legjobban elmagyarázni egy ügy lényegét, egy döntés jogi háttérét, egy eljárás szabályait. A bíró azonban – törvényi tilalom okán – *nem nyilatkozhat*. Így maga a törvény az első számú akadály annak, hogy a hírek a „legtisztább” forrásból eredjenek.⁸

Az iménti „*törvényi tilalmat*” a hatályos Be. tartalmazza, melynek alapján a bíró arról az ügyről, melyet ő intéz, nem nyilatkozhat. Ugyanezt a szabályozást teszi magáévá a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 1997. évi LXVII. tv. is (28. § (2) bek. és 29. § (1) bek.) A szabályozás elsősorban azért jelentős, mert a bíró az ügy szempontjából a legfontosabb dolgokat tudja, s természetesen az ő feladata az ügy érdemi eldöntése is. Ebből fakadóan célponttá válhat a nyilvánosság szemében azért, hogy közvetlenül tőle tudja meg mindenki, mi várható az adott esetben. Nyilvánvalóan amennyiben a bírót felhatalmazná arra, hogy tájékoztatást adjon, olyan indulatokat gerjeszthetne, melyek ártanának a bíróság tekintélyének. Ennek érdekében szabályozza a bírói magatartást az 1997. évi LXVII. tv. 28. § (1) bekezdése: a bíró köteles a tisztségéhez méltó, kifogástalan magatartást tanúsítani és tartózkodni minden olyan

megnyilvánulástól, amely a bírósági eljárásba vetett bizalmat vagy a bíróság tekintélyét csorbítaná.

Álláspontom szerint a szabályozás megfelel a társadalmi elvárásoknak, hiszen a bíró dolga nem az, hogy a nyilvánosságot tájékoztassa, hanem az, hogy munkájára figyelve oldja meg a feladatát, s az ítékezésre helyezze a hangsúlyt. Több bíró is elmondta véleményét ezzel kapcsolatban, mégpedig akként, hogy véleményük szerint a szabályozás jó, hiszen ők az ítéletben mindent elmondanak arról, amit az ügyről gondolnak (bár kétségtelen tény, hogy az ítéletek nem jutnak el a nyilvánossághoz, így a vélemények ítéletben való megfogalmazása nem helyettesíti a tájékoztatást). Így tehát nem az ő feladatuk az, hogy a közvéleményt tájékoztassák az ügy fejleményéről, esetleges kimeneteléről, arra megvannak a megfelelő személyek. Nem is beszélve arról, hogy a *bíró nem sajtóreferens*, így nem minden esetben tudna megfelelő tájékoztatást adni, s előfordulhatna az, hogy a bíró ugyan jó a munkájában, kitűnően ismeri fel az egyes szituációkat, és jó ítéleteket hoz, de nyilatkozataiban megsértené a törvényt, és esetleg többet mondana annál, amennyit szabadna.

A másik nagy *problémát* is említettem már, mégpedig azt, hogy *a sajtó munkatársai nem jogászok*, így a tájékoztatásban elmondottakat nem tudják szakszerűen visszaadni, s ez pontosan igaz a bíróra is (csak éppen fordítottan), ő pedig nem újságíró, hogy a nyilvánosság számára is érthető tájékoztatást adjon. Ezért is *tartom jónak a szabályozást*, a bíró foglalkozzon az ügygel, s hagyja meg a tájékoztatást az ehhez értő, vagy legalábbis erre kinevezett személynek. Létezik azonban olyan vélemény is, mely nem osztja a fentieket, s mintegy „*különvéleményként*” áll szembe az elmondottakkal. Egy 2003-as konferencián, *Sándor Zsuzsa* (tanácselnök, a Fővárosi Bíróság szóvivője az 1998 és 2003 közötti időszakban) előadásában többek közt kitért arra is, hogy ő maga hogyan vélekedik a bírák tájékoztatási jogáról. Véleménye szerint ez a fajta törvényi tiltás feleslegesnek és károsnak is mondható, hiszen ha a bírót arra hatalmazzák fel, hogy emberek sorsáról döntsön, akkor arra is fel lehetne őt hatalmazni, hogy a megfelelő tájékoztatást a sajtó részére saját maga adja meg.

A témával kapcsolatosan igen fontos gondolatokat foglal magába a *bíróságokon kezelt személyes adatok nyilvánosságra hozataláról szóló 100/1999 (XII. 1.) OIT határozat 1. számú melléklete*: „A bíráknak és ügyészeknek, amikor a véleménynyilvánítás, a gondolat és a meggyőződés szabadságának jogával élnek, figyelemmel kell lenniük saját függetlenségük és funkciójuk méltóságának biztosítására, valamint a konkrét ügyről történő nyilatkozatot illető önkorlátozás kötelezettségére vonatkozó szabályok betartására ... Kötelezettségük, hogy az igazságszolgáltatás és betöltött funkciójuk hitelességének érdekében különösen körültekintőek legyenek,

óvatosan és önkontrollal cselekedjenek, hogy szavaik félreértését elkerüljék.”

2. A nyilvánosság kizárásának intézménye

A bíróság tárgyalása nyilvános. Ez a főszabály azonban egyes esetekben mellőzhető és mellőzendő, ugyanis előfordulhatnak olyan helyzetek, melyek indokolják, hogy az eljárást zárt ajtók mögött, úgynevezett „zárt tárgyaláson” folytassák. Az ilyen eseteket határozza meg a Be. 237. § (3) bekezdése: „A bíróság hivatalból vagy az ügyész, a vádlott, a védő, a sértett, illetőleg a tanú indítványára a nyilvánosságot az egész tárgyalásról vagy annak egy részéről indokolt határozattal kizárhatja (zárt tárgyalás)

- a) erkölcsi okból,
- b) az eljárásban részt vevő kiskorú védelme érdekében,
- c) az eljárásban részt vevő személyek (V. Fejezet) vagy a tanú védelme érdekében,
- d) az államtitok vagy szolgálati titok megőrzése végett.”

Ezek az okok azonban – minthogy csupán kivételt jelentenek a sok szempontból fontos, garanciális jelentőségű általános követelmény alól – csak *szűken értelmezendők*. Az államtitok és a szolgálati titok fogalmát egyébként is külön jogszabály határozza meg. Az *erkölcsi okot* pedig nem helyes olyan tágan értelmezni, hogy például önmagában az eljárás tárgyát képező bűncselekmény szexuális jellege vagy az ügyvel kapcsolatban többkevesebb szégyent érző emberek esetleges rangja, híressége stb. elégséges alapul szolgálhasson.⁹

További szűkítő értelmezést tartok fontosnak abból a szempontból is, hogy az eljárás általában nem egy tárgyalásból áll, s ilyenkor nem kell minden tárgyalást zárt tárgyalássá alakítani. A Be. szerinti kizárási okok mindegyikénél megoldható, hogy amennyiben felmerül a probléma, úgy azt az adott tárgyalási napon a bíróság kezelje (tehát arra a napra zárja ki a nyilvánosságot), s a következő tárgyalási napon a kizárás már nem indokolt.

Az *államtitok és a szolgálati titok* fogalmát külön jogszabály adja meg. A nyilvánosság alapelvének érvényesülése szempontjából jelentősebbek mégis azok a rendelkezések, amelyek az államtitok és a szolgálati titok közlésére, nyilvánosságra hozatalára vonatkoznak.¹⁰ Amennyiben tehát a bűnügyben államtitokként vagy szolgálati titokként minősülő adat feltárása, közlése, a büntetőjogi felelősségre vonás eldöntéséhez feltétlenül szükséges, a bíróság a nyilvánosság kizárásától csak abban az esetben tekinthet el, ha erre felmentést kapott.

A bíróság a nyilvánosságot a tárgyalásról kizárhatja továbbá valamely állampolgár vagy állampolgárok jogainak, jogos érdekeinek, jóhírének, a tár-

sadalmi együttéléssel kapcsolatos viszonyainak, jövőbeli társadalmi beilleszkedésének stb. védelme érdekében is. E feltételeket nevezi a törvény röviden „*erkölcsi ok*”-nak. A nyilvánosság kizárását maga után vonó erkölcsi ok fennállását elsősorban a sértett vonatkozásában köteles vizsgálni a bíróság. Az erkölcsi ok alapján a tanú személyére tekintettel is korlátozható lehet a nyilvánosság. Amennyiben például gyermekkorú tanú kihallgatására van szükség, a bíróságoknak gondosan kell mérlegelniük azt, vajon a gyermek erkölcsi fejlődésére, pszichikai állapotára tekintettel, a bűncselekmény jellege folytán időlegesen zárt tárgyalás elrendelése nem célszerűbb-e.

Mindezek mellett természetesen nem szabad megfeledkezni a további korlátozott nyilvánosságot eredményező szabályokról, melyeket már korábban elemeztem (Be. 237. § (1) bek. és (2) bek.), illetve egy további kizárási okot pedig a tárgyalás rendjének fenntartása körében szabályoz a Be. (245. § (5) bek.).

A nyilvánosság kizárásának következményeként csak a bűnügy résztvevői és egyéb szereplői (pl. tanúk) lehetnek jelen. Mellettük a bíróság engedélyezheti, hogy az igazságszolgáltatással összefüggő feladatokat ellátó hivatalos személyek – bizonyos indokolt biztonsági megfontolásból – a tárgyaláson jelen legyenek. Rajtuk kívül tehát más nem lehet jelen a zárt tárgyaláson.¹¹

A nyilvánosság kizárásának természetesen a *Be.-ben meghatározott rend és forma* szerint kell érvényesülnie. A kizárásról a tárgyalás megnyitását követően (vagy amikor a kizárási ok felmerül) kell döntenie. A döntés indokolt írásbeli határozattal történik, melyet testületileg hoz meg a bíróság. A kizárásról hozott végzés ellen fellebbezésnek helye nincs, azonban az ügydöntő határozat elleni fellebbezés esetén sérelmezésre ad lehetőséget a Be. 238. § (1) bekezdése.

Nyilvánvalóan aligha lehet olyan esetet elképzelni, hogy a bíróság csak a tárgyalás egyetlen szakaszáról, éspedig merőben a kihirdetésről zárna ki a nyilvánosságot. A *jogbiztonság szempontokból* nagyon is helyes elhatározás, hogy – összhangban az Emberi Jogok Európai Egyezségokmánya – kivételt nem tűrő módon feltétlenül kötelező az ügydöntő határozat nyilvános kihirdetése. A Be. 239. § (2) bekezdés ugyanis leszögezi: „A bíróság a tárgyaláson hozott határozat rendelkező részét teljes terjedelmében, indokolását pedig a (3) bekezdésben foglalt korlátozással akkor is nyilvánosan hirdeti ki, ha a tárgyalásról a nyilvánosságot kizárta.”¹² A 239. § (3) bekezdése szerint pedig: „(3) A bíróság nem hirdeti ki nyilvánosan a határozat indokolásának részét képező azokat az adatokat, melyek nyilvánosságra hozatala azon érdek sérelmét eredményezné, amelynek védelmében a zárt tárgyalást a bíróság elrendelte.”

Előfordulhat az, hogy a bíróság a nyilvánosságot nem megfelelően, vagy törvényes ok nélkül zárja ki. Ebben az esetben az eljáró bíróság *abszolút eljárási szabálysértést* (error in procedendo) követ el.¹³ Ekkor a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét hatályon kívül helyezi, és új eljárásra utasítja.

3. A tárgyalás rendjének fenntartása

A tárgyalás rendjének fenntartása szorosan összefügg annak *vezetése és méltóságának megőrzésével*. A tárgyalások nyilvánosságának alapelve miatt számos esetben előfordul az, hogy a bírósági tárgyaláson megjelennek olyan emberek is, akik nincsenek tisztában az ide vonatkozó szabályokkal. Ennek érdekében a tárgyalóteremben külön szabályok szerint az eljáró tanács elnöke gondoskodik a tárgyalás rendjének fenntartása iránt.¹⁴ A Be. 245. §-a számos szabályt fektet le, melyek a tárgyalás rendjének fenntartása érdekében különösen szükségesek. Így tehát, a tárgyalóterembe fegyverrel, vagy rendbontásra alkalmas egyéb eszközzel nem léphet be egyetlen személy sem. Ez alól természetesen kivételt jelent a büntetés-végrehajtási intézet, illetve a rendőrség szolgálati feladatot ellátó tagja (akinek fegyverviselési jogát a bíróság nem korlátozhatja akkor, ha az ilyen személyek a terhelt kísérőjeként jelennek meg). Egyéb esetekben (tehát ha a rendőr, vagy büntetés-végrehajtási intézet szolgálati feladatot ellátó tagja idézettként, értesítettként jelenik meg) a tárgyaláson megjelenő személy a fegyverét nem viheti be a tárgyalóterembe.¹⁵ Ez a szabályozás az évszázados szokásokon alapszik, hiszen elődeink között is szokás volt, hogy a közös megbeszélésekre, illetve tanácskozásokra fegyver nélkül érkeztek, ezzel is elismerve a másik fél méltóságát, és kifejezve a másik iránti tiszteletet.

Amennyiben azonban mégis sor kerülne a tárgyaláson rendzavarásra, úgy a *tanács elnökének több eszköze* is van annak megfékezésére. Elsőként a tanács elnöke a rendzavarót rendre utasítja, ismételt vagy súlyos rendzavarás esetén a tárgyalásról *kiutasíthatja*, illetőleg *kivezettetheti* (Be. 245. § (2) bek.). Ezek mellett az elnök rendelkezhet úgy, hogy a rendzavaró az adott tárgyalási napon már nem térhet vissza a tárgyalásra.

Mód van továbbá arra is, hogy a bíróság a rendzavarót, vagy azt, aki a tárgyalás szabályszerű menetét zavarja, *rendbírással* sújthatja, a tárgyalásról való kivezetése vagy kiutasítása esetén a rendzavarás napján tartott tárgyalás befejezéséig *őrizetbe veheti*.¹⁶ Láthatjuk, hogy ebben az esetben már súlyosabb szankciót helyez kilátásba a törvényalkotó, nyilvánvaló módon azokra az esetekre, amikor a tárgyalást súlyosan megzavarják. Ennek a kérdésnek az eldöntése a tanács elnökének jogkörébe tartozik, aki figyelembe veheti a rendzavaró személy tárgyaláson való

megjelenésének okát (tanú, hozzátartozó, hivatalos személy, szakértő stb.), és a rendzavarás mértékét is. Ezek függvényében választhat a törvény adta szankciók közül.

Korábban már utaltam rá, hogy a Be. 245. § (5) bekezdése alapján a *nyilvánosság kizárásának is helye lehet*, ha a hallgatóság a tárgyalás rendjét vagy annak szabályszerű menetét ismételten megzavarja. Legvégső esetben tehát – amennyiben az indulatok megfékezésére aránytalanul nagy külső segítséget kellene igénybe venni – a bíróság a nyilvánosság kizárásával biztosíthatja a tárgyalás rendjének fenntartását, illetve azt, hogy a tárgyalást a megfelelő menetben lehessen folytatni.

Véleményem szerint, figyelembe véve a magyar tárgyalótermi kultúrát, ezek a szabályok nem csak felesleges betűhalmazként szerepelnek a Be.-ben, azok alkalmazása több esetben is *indokolt és célszerű* annak érdekében, hogy a bíróság a méltóságát megőrizze, a tiszteletet kivívja magának, illetve, hogy a tárgyalás a megfelelő mederben folyhasson.

V. Szóvivőség, a sajtó és a nyilvánosság

A szóvivői rendszerrel kapcsolatban többször felmerült már az a *kérdés*, hogy vajon helyes volna-e visszaállítani a korábban létező bírósági *tudósítói rendszert*. A magam részéről ezt a felvetést *pozitív* előrelépésnek tartanám, hiszen ebben az esetben sikerülne több problémát is megoldani, melyek ma jellemzik a nyilvánosság és a büntetőeljárás kapcsolatát. Azzal ugyanis, hogy olyan újságírókat küldenek a bíróságokra az egyes sajtóorgánumok, akik járatosak az igazságszolgáltatásban, elkerülhető lenne az, hogy az adott esetben a sajtó képviselője a terheltet sem tudja megkülönböztetni a sértettől. Holott, emlékezhetünk rá, a sajtótörvény alapján az újságíró három legfontosabb feladata: a gyors, pontos és hiteles tájékoztatás. Ebben az esetben természetesen nem csak az újságíró a hibás, hiszen tőle sem várható el az, hogy jogászként is kitűnő legyen, ne csak újságíróként, ám a jogi hozzáértés alapfoka olykor elvárható lenne. Ebben tudna lényeges előrelépést jelenteni egy olyan intézmény, egy olyan rendszer, mely lehetővé teszi azt, hogy a bíróságokon hozzáértő (mármint a joghoz értő) újságírók jelenjenek meg.

Ameddig azonban nincs ilyen rendszer, be kell érünk azzal, hogy a bíróságokon sajtószóvivőként dolgozó bírák, vagy bírósági alkalmazottak nyilatkoznak. Azért jelen esetben még mindig arról beszélhetünk, hogy bár nem a bíró maga nyilatkozik, de helyette egy olyan személy, aki információit első kézből, magától az eljáró bírótól (illetve jórészt az ügy aktáiból) kapja.

A *szóvivői rendszer* jelenlegi felépítése és működése nyilvánvaló módon több *előnnyel* is jár. Előny az, ha olyan szóvivőt sikerül választani, vagy

olyanná sikerül a szóvivőt képezni, hogy tudjon „ember nyelven” beszélni. Hogy el tudja a legbonyolultabb jogi problémákat is úgy magyarázni, hogy azt a laikus közönség megértse. Ez talán az egyik legnehezebb feladat, lévén a szóvivő maga is bíró, akivel már az egyetemen, majd a pályáján fáradságos, gondos, alapos munkával igyekeztek elfelejtetni, hogy magyarul beszéljen, ehelyett jól tanulja meg azt a jogi bikkfanyelvet, amelyet csak a vele hasonlószerű bennfentesek értenek meg.¹⁷ További fontos előnynek tartom azt, hogy van valaki a bíróságon, akinek konkrétan az a feladata, hogy a sajtót (s vele együtt a legszélesebb nyilvánosságot) kiszolgálja, hiszen az átlagos bírónak erre sem ideje, sem energiája nincs.

Hátrány lehet azonban az, ha esetleg egy bíróságon pont olyan bírót bíznak meg a sajtóreferensi feladatokkal, aki történetesen nem ugyanabban az ügyszakban dolgozik, mint amelyről esetleg a sajtó érdeklődik. Természetesen itt sem beszélhetünk hozzá nem értésről, azonban a részletszabályokkal nem feltétlenül van, és nem is kell, hogy tisztában legyen a sajtóreferens.

VI. Kutatható ítéletek

A nyilvánosság és a büntetőeljárás kapcsolatában fontos szerepet kap az, hogy az ítéleteket ki, hogyan, mikor és milyen körülmények között ismerheti meg. Ez a témakör tulajdonképpen már nem a büntetőeljárás alatt adható (és esetenként adandó) tájékoztatással kapcsolatos, hiszen az ítéletek, mint a büntetőeljárás produktumai, a büntetőeljárás lezárulása után kerülhetnek csak nyilvánosságra. *Az ítélezési gyakorlat a maga egészében ma Magyarországon nem ismerhető meg.* Nemhogy a megyei bíróságok, de a Legfelsőbb Bíróság ítéletei sem tanulmányozhatóak teljességükben, azokkal csak mint válogatásokkal ismerkedhetünk meg.¹⁸

Ezzel a problémával kapcsolatosan is felmerülnek időről időre olyan *igények*, melyek szerint az *ítéleteket teljes mivoltukban* kellene „köszömlére tenni”, nem csak a perforált változataikat. Ugyanakkor nem mehetünk el amellett sem, hogy az ítéletek megismerése egyrészt sértené az eljárás alá vont személy, illetve az eljárásban egyéb okból közreműködők jogait, másrészt amellett sem, hogy az ítéletek széles nyilvánosság elé tárása tovább joghátrányt, társadalmi „stigmatizációt” (labelling) jelenthetne a terhelt számára.¹⁹ Főként akkor kap kiemelkedő szerepet ez az oldal, amikor az ítélet még nem emelkedett jogerőre, hiszen ekkor még fennáll a lehetősége annak, hogy az adott határozat esetleg nem is lesz soha jogerős.

Az ítéletek kutathatóságával kapcsolatban azonban *több probléma* is felmerül. Egyfelől az, hogy azok nyilvánossá tétele teljes anonimitást (a személyes adatok védelméről szóló törvény alapján) követel. Nem csak az

ítélet terheltjének nevét és személy-azonosító jegyeit kellene kitörölni az ítéletekből, hanem az eljárásban (illetve az ítéletben) szereplő valamennyi résztvevőét is, beleértve a történeti tényállásban szereplő valamennyi helységnevet, utcanevet, házszámot – tehát mindent, amiről akárcsak egy személy is felismerheti a szereplőket. Ez a megoldás azonban azért is sántít, mert így az ítélet szinte teljes érthetlenségig csonkulhat, illetve az egyes adatok például betűkkel helyettesítése, igen bonyolulttá tenné a határozatokat.

Az már megint más *kérdés*, hogy azzal, hogy kielégítjük a társadalmi igényt, vajon mennyire lenne *költség-hatékony* ez a rendszer. Talán az első időkben sokan látogatnák meg a bíróságok honlapját, sokan olvasnának ítéleteket. Mivel azonban tulajdonképpen erre nincs túl nagy társadalmi igény, az érdeklődés igen hamar lankadna, majd szinte a nullával lenne egyenlő.

A társadalom többi tagja számára azonban ez a fajta megoldás sem teremtene könnyen emészthető információforrást. Tekintve, hogy az ítéletek „jogul” íródnak, azokban a bírák a jogi szakkifejezésekkel magyarázzák meg az adott bűnügyet, így a jogban kevésbé járatosak számára szinte érthetetlen betűhalmazzá válhatnának a nyilvános ítéletek.

Összességében úgy gondolom, hogy amellet, hogy a társadalom (illetve olykor csak egyes részei) szükségesnek tartják, hogy az igazságszolgáltatás munkája (és eredményei) még inkább megismerhetőek legyenek, nem gondolnak bele abba, hogy az, amit kérnek, egyfelől óriási pénzüsszegbe kerül, másfelől pedig nem is feltétlenül van akkora igény rá, mint ahogyan azt gondolják. Sajnálatos módon azonban egyre inkább hajlik a jogalkotó arra, hogy kötelezze a bíróságokat, hogy tegyék hozzáférhetővé az ítéleteket, ugyanakkor az (ehhez is szükséges) anyagi hozzájárulást évről évre csökkentik a bíróságok irányában.

VII. Következtetések

A *kutatási hipotézisek* mintegy vezérfonalul szolgáltak a kutatáskor, majd pedig a tanulmány megírásakor. Kerestem mindazokra a kérdésekre a választ, melyeket a nyilvánosság elvének a büntetőeljárás során való érvényesülésével kapcsolatban feltettem.

1. A fő hipotetikus kérdésre vonatkozóan a kutatásaim eredményeként megállapítható, hogy a *meglevő jogszabályok hiányosak*, olykor hiányoznak, illetve a meglevő normák túlzottan szerteágazóak, így meglehetősen bonyolult az azok közötti eligazodás. Hiányosak a jogszabályok azért, mert bár az Alkotmánytól kezdve több törvényen át, kormányrendeletekig hatolva szinte az egész jogszabályi hierarchiában találunk ide vonatkozó jogszabályt, azok

többsége azonban nem ad kellő eligazodást a témában. A jogszabályok hiányakor csak egyetlen példát említek, a bűnügyi és az igazságügyi tájékoztatásról szóló 10/1986 (IX. 1) IM-BM együttes rendeletet, melyet a jogalkotó 2008. július 1-jével hatályon kívül helyezett. Ez a jogszabály volt az, amely megfelelő eligazodást nyújtott a nyilvánosság tájékoztatásáról a büntetőeljárás során. A hatályon kívül helyező jogszabály megfogalmazása szerint azonban a Rendelet egy már megváltozott társadalmi rendet szabályozott, így idejét múlttá vált, ezért volt indokolt annak hatályon kívül helyezése. Ebben a megállapításban természetesen nincs kivetni való, azonban elgondolkodtató az, hogy az azóta eltelt időben nem született hasonló jellegű norma, sőt, nem készült ezirányú tervezet sem.

2. Egy másik sarkalatos hipotézis volt az, hogy *a nyilvánosság elve a Be. két fő szakában másként érvényesül*. Kutatási eredményeim alapján is megállapítható, hogy a hipotézis igaz, hiszen a nyilvánosság ugyan nem kap más-más értelmet a nyomozati szakban, és a bírósági eljárási szakban, azonban merőben ellentétes a megjelenése. A tanulmányban mikro-szintű nyilvánosság kategóriát alkalmaztam a nyomozati szakban érvényesülő nyilvánosságra, éppen azért, mert a nyomozás során gyakorlatilag nem érvényesül ez az alapelv, annak éppen ellentétpárja, a titkosság a főszabály. Ezért nevezhetjük ezt a fajta nyilvánosságot mikro-szintűnek, hiszen a nyomozási cselekményen az ügyészen, a nyomozó hatóság tagján, és a jegyzőkönyvvezetőn kívül csak az lehet jelen, akinek jelenlétét a Be. megengedi. Ezt a fajta nyilvánosságot az egyetemi tankönyvek szerzői „ügyfél-nyilvánosságnak” is nevezik. Amint említettem, a bírósági eljárási szakban pedig főszabályként a bíróság tárgyalása nyilvános. Ezt a fajta nyilvánosságot neveztem makro-szintű nyilvánosságnak, hiszen a tárgyaláson – bizonyos törvény szerinti kivételekkel – bárki megjelenhet, azon hallgatóságként részt vehet. A nyilvánosság alapvető követelmény, mely Király Tibor szerint már az 1840-es években a büntetőeljárás reformjára törekvők jelszava volt. Természetesen a nyilvánosság a bírósági eljárási szakban sem érvényesülhet feltétlenül, a törvény szerint kötelezően kizárható 14. életévüket be nem töltötteken kívül a Be. felsorol további eseteket is, amikor a tanács a nyilvánosságot kizárhatja, s ún. zárt tárgyalást rendelhet el. Az ilyen eseteket kivéve azonban elmondhatjuk, hogy a nyilvánosság alapelve a bírósági eljárási szaknak már az 1840-es évek óta.

3. A harmadik, és talán legátfogóbb hipotézis az volt, hogy *a társadalom, a sajtó és a büntetőeljárás kapcsolata, kölcsönhatása rossz*. Ezt a megállapítást kutatásiam, az előző kérdéshez hasonlóan igazolták. Ennek számos vonatkozása közül az alábbiakat emelem ki. Egyrészt a büntetőeljárás első szakában, a nyomozati szakban vizsgáltam a személyes adatok védelméhez és az ártatlanság védelméhez kapcsolódó kérdésköröket. Kutatásaim ennél a

kérdésnél főként a gyakorlati esetekre vonatkoztak, melyek alapján megállapítható, hogy a jogalkalmazó szervek, így tehát jelen esetben a *sajtó, több esetben is sértette a személyes adatok védelméhez való jogot, valamint az ártatlanság vélelmét*. Nem egy esetben fordult elő az, hogy a sajtóorgánumok tényként közölték az eljárás alá vont személy személyazonosságát, avagy bűnösségét, mintegy prejudikálva a büntetőeljárás eredményét, s ezzel befolyásolva a közvéleményt. Talán nem is kell hangoztatnom, mennyire rossz ez a fajta „híradás”. Nem is beszélve arról, hogy a sajtó alapelve a gyors, pontos, és hiteles tájékoztatás. Úgy vélem, ezek a megnyilvánulások visszavezethetők arra a megállapításra, mely újabb következtetésként vonható le vizsgálataim alapján. Ez a megállapítás pedig nem más, mint az, hogy *a sajtó járatlan a jog világában*, ennél fogva a megfelelő kézből kapott megfelelő információval sem tudnak oly módon bánni, hogy az ugyanabban a valóságtartalomban, de „ember nyelven” jusson el a társadalomhoz. Ennek alapvető okát abban találtam meg, hogy a sajtó munkatársai, amikor a nyomozó hatóság tagjától, az ügyésztől, avagy a bírósági szóvivőtől tájékoztatást kapnak, valójában nincsenek is tisztában azzal, hogy mit is hallottak. Sajnálatos az, hogy a kódoló (jelen esetben a felsorolt szervek tagjai) és a dekódoló (a sajtó) között *nincs* meg az *a kommunikációs közeg*, mely lehetővé tenné a jogi kérdések lefordítását mindenki számára érthető nyelvre. Hogy miről is beszélek? Arról, hogy amikor például a rendőrségi szóvivő az adott büntetőügyről elmondja a nyilvánosság számára is közreadható információkat, azokba óhatatlanul is belekerülnek jogi szakkifejezések, fogalmak. Ezeket a meghatározásokat a sajtó munkatársai több esetben is félreértik, nem tudják megfejteni annak mondanivalóját, ebből adódóan pedig az, amit ők a sajtóban később megjelentetnek, nem ugyanaz, mint amit a szóvivő elmondott.

VIII. Megoldási javaslatok

Végezetül, mintegy összefoglalásként, az elmondott hipotetikus kérdésekre, és az arra adott következtetésekre jövőbe mutató javaslatokkal élek.

1. Kutatásaim eredményeként arra a megállapításra jutottam, hogy a jogszabályok területén számos megoldatlan probléma van. Ezek közül érdemesnek tartom kiemelni azt, hogy egyrészt fontos volna, ha a jogalkotó a *10/1986 (IX. 1) IM-BM együttes rendelet megújítását* elvégezné, amely már a megváltozott társadalmi rend keretei között szabályozná a nyilvánosság tájékoztatásának kérdéseit. Erre azért is szükség volna, mert a Rendelet megfelelő szabályozást adott a nyilvánosság tájékoztatásáról, s mintegy keretbe foglalta az ide vonatkozó rendelkezéseket. Éppen ez miatt volna fontos, ha születne egy új Rendelet, mely pótolhatná a hézagokat.

2. A jogszabályok vonatkozásában fontos további előrelépés lehetne az, ha *a jogalkotó megszüntetné a meglevő törvények* (Rtv., Ütv., Bszi., Bjt.) *közötti ellentéteket*, egymásra utalásokat és hiányosságokat. Számos esetben előfordul ugyanis az, hogy ezek a törvények, sőt a hierarchiában lejjebb elhelyezkedő jogszabályok is, egymásra utalva igyekeznek a megfelelő szabályozást megadni, azonban a meghivatkozott jogszabály vagy semmit nem mond a kérdésről, vagy visszautal, esetleg utal egy újabb jogszabályra. Ez, mondanom sem kell, nem elégíti ki a követelményeket, miszerint a jogszabályoknak áttekinthetőnek és érdeminek kell lennie. A magam részéről éppen ezért alapvetően fontosnak tartom, hogy a jogalkotó végezze el az ehhez szükséges módosításokat, s még egyszer említem, új jogszabály megalkotásával pótolhatná a joghézagokat.

3. Jogalkalmazói oldalról úgy gondolom, mindkét résztvevőnek, tehát a sajtónak és az eljáró hatóságoknak is változtatniuk kell. *A sajtónak* mindenképpen abban, hogy a „gyors, pontos és hiteles tájékoztatás” valóban pontos és hiteles legyen. Ebben előrelépés lehetne a *bírósági tudósítói rendszer* újra életre hívása, mely, véleményem szerint, megoldást jelentene a kódoláskódolás problémáira. Amennyiben azonban *ez nem valósítható meg*, úgy elvárható lenne, hogy a *sajtó olyan munkatársai tudósítsanak a bűnügyekről, akik legalább alapfokú jogi ismeretekkel* rendelkeznek. Nem szabad természetesen csak a sajtó felelősségévé tenni ezt a problémát, az eljáró hatóságoknak is nagyobb szerepet kell adni a tájékoztatásnak. Amikor ugyanis az adott hatóság tagja tájékoztatást ad a közvéleménynek, nem szabadna elfelejtenie azt, hogy a társadalom igen szűk rétege érti csak azt a „bikkfanyelvet”, melyet ő használ. Éppen ezért tartom fontosnak, hogy a sajtósóvivői posztra olyan embert találjanak, aki legalább minimális kommunikációs készséggel rendelkezik.

4. A társadalom részéről is változtatásokra lenne szükség. Ameddig nincs társadalmi változtatás, nincs *szemléletváltás az igazságszolgáltatás irányában*, addig elképzelhetetlen az, hogy ne kapjanak hangot újra és újra azok a hangok, melyek az igazságszolgáltatás létjogosultságát alapjaiban megkérdőjelezzik. Véleményem szerint társadalmi rendezvényekkel, illetve a bíróságok oldaláról pedig a közvélemény felé nyitással igen komoly eredményeket lehetne elérni, s talán sokkal ember-közelibbé lehetne tenni az igazságszolgáltatást.

Az említett problémák véleményem szerint megoldhatóak, de úgy gondolom, hogy ahhoz, hogy eredményt érhessünk el, alapvető változtatásokra van szükség, mind jogszabályi, mind jogalkalmazói szinten, valamint a sajtó és a társadalom részéről is.

Jegyzetek

- ¹ A 74/B. § (3) bekezdéséhez mintegy kiegészítésként kötődik a 74/B. § (4) bekezdése: „A (3) bekezdés szerinti irat a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló törvény közlevéltári anyagban történő kutatására vonatkozó szabályai szerint az ott írt védelmi idő letelte előtt is kutatható.”
- ² Lásd a 26/2003 (VI. 26.) BM-IM együttes rendeletet.
- ³ További tilalmak: 1986. évi II. tv. 4. § (1) „Meg kell tagadni a felvilágosítást, ha az a 3. § (1) bekezdésében foglalt tilalmakba ütközik, illetőleg ha az állami, szolgálati, üzemi (üzleti) vagy magántitkot sért, és a titoktartási kötelezettség alól az arra jogosult szerv vagy személy nem adott felmentést.”
- ⁴ Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest – Pécs 2004. 92. o.
- ⁵ Fenyvesi – Herke – Tremmel: i.m. 98-99. o.
- ⁶ Be. 74/A § (3) bek., Stv. 3. § (1) bek. és 4. § (1) bek.
- ⁷ 7/1999. OIT Határozat 3. § (3) bek.: „A sajtótitkár az információk gyűjtésével, rendszerezésével, a sajtótermékek figyelésével és egyéb szervezési feladatok ellátásával segíti az elnök, illetve a sajtószóvivő munkáját.”
- ⁸ Sándor Zsuzsa: Igazságszolgáltatás és nyilvánosság, Kontroll 2004. 1. sz. 94. o.
- ⁹ Fenyvesi – Herke – Tremmel: i.m. 94. o.
- ¹⁰ A büntető eljárás magyarázata. Első kötet. (Szerk.: László Jenő) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1982. 55. o.
- ¹¹ A Be. 238. § (4) bekezdése szerint továbbá: „Ha a bíróság zárt tárgyalást rendel el, figyelmezteti a résztvevőket arra, hogy a tárgyaláson elhangzottakról tájékoztatást nem adhatnak, szükség esetén figyelmezteti őket az államtitok és a szolgálati titok megsértésének következményeire. A figyelmeztetést a jegyzőkönyvben fel kell tüntetni.”
- ¹² Fenyvesi – Herke – Tremmel: i.m. 96. o.
- ¹³ Be. 375. § (1) bek.: „... az eljárásban részt vevő személyek a törvényes jogukat nem gyakorolhatták, vagy ezek gyakorlását korlátozták”.
- ¹⁴ 1998. évi XIX. tv. 281. § (1) bek.: „A tárgyalást... a tanács elnöke nyitja meg, ezután a hallgatóságot a csend és rend megtartására és a rendzavarás következményeire figyelmezteti.”
- ¹⁵ 1998. évi XIX. tv. 245. § (1) bek.
- ¹⁶ 1998. évi XIX. tv. 245. § (4) bek.
- ¹⁷ Sándor: i.m. 94. o.
- ¹⁸ Majtényi László: A nyilvánosság és a bíróságok. Kontroll 2004. 1. sz. 86. o.
- ¹⁹ Természetesen felmentő ítélet esetén a terhelt igazát bizonyíthatná az ítélet sajtó általi közlése, azonban nem szabad elfelejteni, hogy esetenként nem a terhelt ártatlansága miatt mentik fel a hátrányos jogkövetkezmények alól.

Államtitoksértés és szolgálati titoksértés*

Alaptételként leszögezhetjük, hogy a magánszemélyek és a gazdasági társaságok mellett az államnak, a kormányszatnak, az állam külső és belső biztonsága felett őrködő szervezeteknek, a fegyveres erőknek és a közigazgatásnak békeidőben, háborús állapotok között pedig különösen, lehetnek titkai. Ezek a *titkok* olyan adatok, tények, információk, amelyek nyilvánosságra kerülve, vagy illetéktelen személyek kezébe jutva súlyosan veszélyeztethetik az állam érdekeit és létét, szerveinek folyamatos és biztonságos működését, és így az állam polgárainak biztonságát is hátrányosan befolyásolhatják. Ezért az *államnak létfontosságú érdeke* fűződik ahhoz, hogy – figyelemmel a nemzetközi elvárásokra és kötelezettségvállalásokra, valamint a jogállamiság és a jogbiztonság követelményeire – meghatározza ezeknek a kiemelkedően fontos titkoknak a körét, kezelésük és védelmük személyi, tárgyi és jogszabályi feltételeit.

A titokvédelem egyik legfontosabb *kérdése*, hogy a *jogalkotó a titokvédelmi előírások megszegését hogyan szankcionálja*. A szabályozás kialakítására sok megoldás lehetséges. A jogalkotó kialakíthat egy egységes titokfogalmat vagy külön jogszabályokkal ágazati titokfogalmakat hozhat létre. Ha több titokfajta létezik egy jogrendszerben, akkor lehetséges, hogy a jog csak bizonyos titokfajtáknak biztosít büntetőjogi védelmet. Az állam a titoksértéshez közigazgatási fegyelmi felelősségi, szabálysértési vagy büntetőjogi szankciókat fűzhet. Ha a jogalkotó a titoksértéshez *büntetőjogi szankciót* kapcsol, akkor a titok fogalmát meghatározhatja a büntetőjogban (általában büntető törvénykönyvben vagy más büntető jogszabályban) vagy külön jogi normában (formális titokfogalom). Büntetőjogi titokfogalom esetén az adat minősítését végső soron maga a büntetőbíróság végzi el, formális titokfogalom esetén azonban csak a titkossá minősített adat formális elemeit vizsgálhatja. Előfordul a két megoldás összekapcsolása is. Ilyenkor a büntetőjogban definiált és szankcionált titokfogalom mellett létezik egy, általában közigazgatási jogi normák által meghatározott általánosabb, szélesebb körű titokfogalom, melyhez a jogszabály *fegyelmi jellegű szankciókat* fűz. Erre a vegyes megoldásra példa a német Büntető Törvénykönyv (StGB) 93. §-ban meghatározott államtitok fogalom, mely alapján csak azok a titkok tartoznak a bün-

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Büntetőjog Tagozat III. - Különös Rész II.” szekcióban első helyezést ért el. Konzulens: Dr. Hornyák Szabolcs

tetőjogi értelemben vett államtitok fogalma alá, amelyeket a Német Szövetségi Köztársaság külső biztonsága érdekében egy idegen hatalomtól kell védeni, ezáltal a belpolitikai titkok kívül esnek a büntetőjogilag szankcionált államtitkok körén.¹

A jogalkotó határozza meg, hogy milyen elnevezés alatt, milyen elkövetési magatartásokat büntet, hogy bünteti-e a gondatlan elkövetést, hogy a titoksértési tényállásokat a büntetőjog rendszerében hol helyezi el. A *büntetőjog ultima ratio* jellegéből következik, hogy a büntetőjog csak a titokvédelem végső eszköze lehet. A titkoknak minősülő adatokat és információkat elsősorban a pénzügyi és technikai lehetőségeket szem előtt tartó, valamint az informatikai és a személyi biztonság követelményeinek *megfelelő ügykezelési és titokvédelmi előírásokat* tartalmazó jogszabályok megalkotásával kell védeni. Ezen előírások megszegéséhez pedig elsősorban szabálysértési és fegyelmi szankciókat kell fűzni.² Egy adott ország *titokvédelmi szabályozása függ* a fennálló politikai viszonyoktól, a jogtudomány fejlettségétől, valamint az állam földrajzi és katonai helyzetétől, ezért a szabályozásból következtetéseket lehet levonni az adott országban a hatalomgyakorlás liberális vagy konzervatív, demokratikus vagy antidemokratikus voltára.³

I. Elméleti alapvetés

Magyarországon a rendszerváltás következtében átalakult az államszervezet és demokratikus jogállami intézményrendszer épült ki. Az Alkotmányban megjelent az emberi jogok katalógusa, és létrehozták az érvényesítésükhöz szükséges garanciális intézményeket is. A jogállami berendezkedés egyik alapfeltétele az emberi jogok védelme és tiszteletben tartása. Az Alkotmány a közérdekű adatok megismeréséhez való jogot, mint a kommunikációs alapjogok egyik nevesített jogát a 61. § (1) bekezdésében szabályozza.⁴ Az Országgyűlés megalkotta a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvényt (adatvédelmi törvény), mely a 2. § 4. pontjában meghatározza a közérdekű adat fogalmát. Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezményt és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyvet az 1993. évi XXXI. törvény hirdette ki. Az Egyezmény 10. cikke szerint: „a véleménynyilvánítás szabadsága – mely jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát – csak törvényben meghatározott, olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások

jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.”⁵

Az adatvédelmi törvény hatálybalépésekor az államtitkot és a szolgálati titkot az *1987. évi 5. tvr. (Ttvr.) szabályozta*. Az Alkotmányból és az adatvédelmi törvényből, a ratifikált nemzetközi egyezményekből és a nemzetközi kötelezettségvállalásokból, valamint a demokratikus jogállami berendezésből fakadó elvárások, követelmények és előírások szükségessé tették a titokvédelmi jogszabályok *felülvizsgálatát*. A Ttvr. számos rendelkezése ugyanis összeütközésbe került az Alkotmánnyal és az adatvédelmi törvényvel, több jogintézménye kiüresedett.⁶ A felülvizsgálat elengedhetetlen voltát jelezte még, hogy a rendszerváltást követően egyre gyakoribbá váltak a titoksértési, különösen az államtitkokkal kapcsolatos bűnügyek, például a Pest környéki katonai létesítmény létezésének megírása a Reform c. hetilapban, a belügyminiszteri értekezlet iratainak nyilvánosságra kerülése, egy magyar katona kémkedése a NATO részére.⁷ Mindezekre figyelemmel az Alkotmánybíróság a *34/1994. (VI. 24.) AB határozatával* 1995. június 30. napjától alkotmánysértő volta miatt hatályon kívül helyezte a Ttvr.-t és a végrehajtására kiadott 17/1987. (VI. 9.) MT rendeletet (Tvhr.). Az Alkotmánybíróság a határozat indokolásában kimondta, hogy az információszabadság és ezáltal a titokvédelemmel összefüggő kérdések kizárólag csak törvényben meghatározott alakszerűségeknek, feltételeknek és korlátozásoknak vethetők alá, és az információszabadságot korlátozó törvényeket is csak megszorítóan szabad értelmezni. Az Alkotmánybíróság a határozatban kifejtette azokat az elveket, a korlátozással kapcsolatos formai és tartalmi követelményeket is, amelyeket az Országgyűlésnek szem előtt kell tartania az új titokvédelmi törvény megalkotásakor. A határozat indokolása szerint a közérdekű adatok megismeréséhez való jog – mint a szabad véleménynyilvánításhoz való jog gyakorlásának egyik előfeltétele – kitüntetett alkotmányos védelemben részesül.⁸

Az Alkotmányból, az adatvédelmi törvényből és az Alkotmánybíróság által kifejtett jogelvekből *következik*, hogy a korlátozással nem érintett közérdekű adatok nyilvánosak, a közérdekű adattal történő visszaélést a Büntető Törvénykönyv, az 1978. évi IV. törvény (Btk.) a 177/B. §-ban meghatározott tényállással bünteti. Azonban az információs alapjogok tiszteletben tartása és a közérdekű adatok nyilvánossága mellett, „az állam vitális érdekébe tartozó, alapvető biztonságához fűződő, törvényben meghatározott, és egy demokratikus társadalomban szükséges korlátozásnak minősülő, az európai normák szerinti titokkörökbe tartozó titkos adatok védelme”⁹ érdekében szükség van egy koherens és konzekvens, a törvényi szintű korlátozásokat szigorúan és pontosan körülíró titokvédelmi szabályozásra. Mindezekre tekintettel az

Országgyűlés megalkotta az *államtitokról és a szolgálati titokról szóló 1995. évi LXV. törvényt* (Ttv.).¹⁰

II. A titokvédelmi szabályozás rendszere a magyar jogrendszerben

Az *általános értelemben vett titok fogalmát* a következőképpen fogalmazhatjuk meg: „Titok mindaz az elvileg bárki által megismerhető adat, tény, körülmény vagy gondolat – s mindezek megtestesítői – amelyet azonban csak korlátozott számú egyén ismer, s amelynek titokban maradásához a titok ismerőinek méltányolható érdeke fűződik.”¹¹ A magyar jogrendszerre a legtöbb jogágban megtalálható, *heterogén titokfajta* a jellemző.¹² Az ágazati jogszabályokban a következő titokfajták találhatók meg: *üzleti titok* [a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (Ptk.), a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény (Mt.) 103. § (3) bekezdése a Ptk. 81. §-nak figyelembevételével kötelezi a munkavállalót a munkája során tudomására jutott üzleti titok megtartására]; *banktitok* [a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény (Hpt.)]; *értékpapírtitok* [a tőkepiacról szóló 2001. évi CXX. törvény (Tpt.)]; *biztosítási titok* [a biztosítókról és a biztosítási tevékenységről szóló 2003. évi LX. törvény (Bit.)]; *pénztártitok* [a magánnyugdíjról és a magánnyugdíjpénztárakról szóló 1997. évi LXXXII. törvény (Mny.) és az Önkéntes Kölcsönös Biztosító Pénztárakról szóló 1993. évi XCVI. törvény (Öpt.)]; *foglalkoztatói nyugdíjtitok* [a foglalkoztatói nyugdíjról és intézményeiről szóló 2007. évi CXVII. törvény (Fny.)]; *adótitok* [az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény (Art.)]; végül az *államtitok és a szolgálati titok* [az államtitokról és a szolgálati titokról szóló 1995. évi LXV. törvény (Ttv.)].¹³

A *magántitok* fogalmát a Btk. nem tartalmazza, azt a következőképpen lehet megfogalmazni: „Magántitok az olyan, csupán az emberek szűk körén belül, kevesek által ismert bizalmas tény vagy adat, amelynek a megőrzéséhez a jogosítottnak méltányolható érdeke fűződik, és amelynek a nyilvánosságra hozatala, ismertté válása sértene a jogosított személy családi, vagyoni, társadalmi és egyéb érdekeit.”¹⁴ Létezik még néhány *további titokfajta*, mint például az ügyvédi titok, az orvosi titok vagy a gyónási titok stb., azonban ezek mind a magántitok speciális alakzatai.

A Btk. a következő titoksértéssel összefüggő bűncselekményeket *szabályozza*: kémkedés (147. §), magántitok megsértése (177. §), visszaélés személyes adattal (177/A. §), visszaélés közérdekű adattal (177/B. §), levéltitok megsértése (178. §), magántitok jogosulatlan megismerése (178/A. §), államtitoksértés (221. §), szolgálati titoksértés (222. §), államtitoksértés felje-

lentésének elmulasztása (223. §), jogosulatlan titkos információgyűjtés (227/A. §), igazságszolgáltatással összefüggő titoksértés (242/C. §) és a gazdasági titok megsértése (300. §).¹⁵

Az adatvédelmi törvény korábban hatályos 19. § (5) bekezdése lehetővé tette az államtitokká és a szolgálati titokká minősítés mellett a közérdekű adatok megismeréséhez való jog korlátozását a belső használatra készült, illetve a *döntés-előkészítő iratok* tekintetében, ugyanis kimondta, hogy ezek az adatok a keletkezésüket követő harminc éven belül nem nyilvánosak. A korlátozás indoka az állami-közhatalmi szervek munkájának az illetéktelen külső befolyástól való védelme volt, mert ezeknek az iratoknak az idő előtti nyilvánosságra kerülése veszélyeztethette a jobbiztonságot és csökkenthette az állami-közhatalmi szervek működésébe vetett bizalmat, ugyanakkor indokolatlan lett volna ezeknek az iratoknak a nyilvánosságra kerüléséhez büntetőjogi szankciót fűzni. A szabályozás azonban több szempontból is aggályos volt, ugyanis az adatvédelmi törvény nem határozta meg, hogy milyen iratokat lehet döntés-előkészítő iratnak tekinteni és ki jogosult az iratok ilyen jellegének megállapítására, azaz nem volt szükség megfelelő minősítési eljárás lefolytatására. Ezért az Alkotmánybíróság – mivel a törvényhozó nem biztosította a megfelelő és szükséges jogállami garanciákat – *a 12/2004. (IV. 7.) AB határozatában mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet* állapított meg. Az Országgyűlés ezt a tárgykört a határozatban meghatározott követelményeknek megfelelően az adatvédelmi törvény 19/A. §-ban *újraszabályozta*. A módosítás szerint az adatvédelmi törvényben meghatározott szerv feladat- és hatáskörébe tartozó döntés meghozatalára irányuló eljárás során készített vagy rögzített, a döntés megalapozását szolgáló adat keletkezésétől számított tíz évig nem nyilvános. Egyes adatok tekintetében jogszabály lehetővé teheti, hogy azok korábban is megismerhetővé váljanak. Az adatok megismerését az azt kezelő szerv vezetője engedélyezheti. A döntés megalapozását szolgáló adat megismerésére irányuló igény a döntés meghozatalát követően akkor utasítható el, ha az adat megismerése a szerv törvényes működési rendjét vagy feladat- és hatáskörének ellátását veszélyeztetné.¹⁶

III. Az államtitok és a szolgálati titok szabályozása a Ttv. és a kapcsolódó jogszabályok alapján

1. Az adat fogalma

A Ttv. nem definiálja az adat fogalmát, azonban a jogrendszerben számos helyen előforduló kifejezést a jogirodalom és a jogtudomány sokszor értel-

mezte. A *köznapi szóhasználatban* az információ kifejezés alatt értelmezett ismeretet, míg az adat kifejezés alatt nem értelmezett vagy önmagában nem értelmezhető ismeretet értünk. Ezzel ellentétben a *magyar jog nem tesz különbséget az adat és az információ között*, és mivel nem iratról, aktáról, dokumentumról stb. beszél, hanem adatról, ezáltal elválasztja egymástól az adat és az adathordozó fogalmát. „Eszerint bármilyen módon rögzített ismeret (adat, adategyüttes, információ), az adathordozóra tekintet nélkül (például elektronikus módon, hagyományos okiraton vagy akár kopjafára székely rovásírással róva) a hazai törvény alapján adat.”¹⁷ Ezért amikor a Ttv. az értelmező rendelkezések között¹⁸ meghatározza a *minősített adat* fogalmát, akkor kiterjeszti azt az államtitkot vagy szolgálati titkot hordozó szóban közölt információra, objektumra, technikai eszközre, eljárási módra vagy más ismeretanyagra. Ezzel az iratközpontúsággal szemben az adatközpontúságot kifejezésre juttató meghatározással a *magyar adatvédelmi és titokvédelmi szabályozás korszerű*, technológia semleges és időtálló álláspontot tükröz, valamint megfelel az informatikai korszak által támasztott kihívásoknak is. *Érdeklőség*, hogy a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény (Rtv.) adatkezelési fejezetének 91. §-a az adat fogalma alá vonja a tényeken alapuló adatoktól megkülönböztetve a következtetésen, véleményen vagy becslésen alapuló adatokat is. A világ legtöbb, információszabadságot szabályozó törvénye az irat, akta, információ, dokumentum stb. kifejezést használja. Az USA információszabadság törvényében az információ kifejezés magában foglalja az adat és az adathordozó fogalmát, az adathordozó kifejezésre a törvény általános értelemmel a „record” szót használja. A törvény csak évtizedes fejlődés nyomán terjesztette ki az „irat” szó értelmét az elektronikus adathordozókra.¹⁹

2. Az államtitok fogalma

A Ttv. a 3. § (1) bekezdésében határozza meg az államtitok fogalmát: „Államtitok az az adat, amely e törvény 1. számú mellékletében (a továbbiakban: államtitokkör) meghatározott adatfajta körébe tartozik, és a minősítési eljárás alapján a minősítő megállapította, hogy az érvényességi idő lejárta előtti nyilvánosságra hozatala, jogosulatlan megszerzése vagy felhasználása, illetéktelen személy tudomására hozása, továbbá az arra jogosult részére hozzáférhetetlenné tétele közvetlenül sérti vagy veszélyezteti a Magyar Köztársaság törvényben meghatározott honvédelmi, nemzetbiztonsági, bűnüldözési vagy bűnmegelőzési, központi pénzügyi, külügyi vagy nemzetközi kapcsolataival összefüggő, valamint igazságszolgáltatási érdekeit.” A meghatározásból következik, hogy a Ttv. alapján államtitokról csak *négy konjunktív feltétel* teljesülése esetén beszélhetünk. Első feltétel, hogy adatot csak tör-

vényben arra felhatalmazott személy minősíthet államtitokká. Második feltétel, hogy az adat a Ttv. 1. számú mellékletében, a 151, valójában 157 pontból álló Államtitokkörü Jegyzékben meghatározott adatfajták valamelyikébe tartozzon. Az *Államtitokkörü Jegyzékben* az adatfajták két részre oszlanak: általános (1-25. pont) és különös (adatkezelőnként meghatározott) adatfajták (26-151. pont). Harmadik feltételként a minősítőnek kétséget kizáróan meg kell állapítania, hogy az Államtitokkörü Jegyzékben meghatározott valamelyik adatfajtába tartozó adat érvényességi idő lejártá előtti nyilvánosságra hozatala, jogosulatlan megszerzése vagy felhasználása, illetéktelen személy tudomására hozása, továbbá az arra jogosult részére hozzáférhetetlenné tétele közvetlenül sérti vagy veszélyezteti a Magyar Köztársaság törvényben meghatározott érdekeit (materiális feltétel). A negyedik feltétel formai követelményt fejez ki: a minősítőnek a Ttv.-ben meghatározott minősítési eljárásnak megfelelően kell minősítenie az adatot. Bármelyik feltétel hiánya esetén nem jön létre államtitok. Tehát a Ttv. államtitok fogalma *materiális és formális elemeket* foglal magában. Az Államtitokkörü Jegyzék az egyes adatfajtákra nézve, adatkezelőnként határozza meg az érvényességi idő²⁰ *speciális maximumát*, azonban az államtitok érvényességi ideje 90 évnél hosszabb nem lehet (*generális maximum*). A Ttv. az Államtitokkörü Jegyzék összeállításánál arra törekszik, hogy a titokköröket az adatvédelmi törvény 1. § (3) bekezdésében foglaltaknak megfelelően, adatkezelőre és az általa kezelt adatfajtákra együttesen sorolja fel, hogy az adott adatkezelő csak a „saját” titokkörében legyen jogosult a minősítésre. Az Államtitokkörü Jegyzék feladata a minősítő korlátozása azáltal, hogy meghatározza az államtitokká minősíthető adatok körét. Azonban a 157 pontból álló, átfedésektől sem mentes Államtitokkörü Jegyzék a *gyakorlatban sokszor túlminősítésekhez vezet*.²¹

A *nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló* 1995. évi CXXV. törvény (Nbtv.) 30. § (4) bekezdése, 42. § (1) bekezdése, 62. §-a és a 72. § (5) bekezdése „automatikusan” államtitokká minősíti az ott meghatározott adatokat és adatfajtákat. Korábban az Rtv. 63. § (2) bekezdése, valamint a 64. § (5) és (8) bekezdései is így rendelkeztek, azonban a 2/2007. (I. 24.) AB határozat okán módosították az Rtv. titkos információgyűjtésre vonatkozó rendelkezéseit. *Kérdésként* merül fel, hogy ezekre az adatokra a Ttv. előírásai mennyiben alkalmazhatók, mivel a törvény kifejezetten nem rendelkezik azokról az adatokról, amelyeket külön törvény minősít államtitokká. A legnagyobb kérdés az, hogy ezek az adatok meddig tekinthetők államtitoknak. Addig, amíg az alapul szolgáló törvényi rendelkezések hatályban vannak, vagy a Ttv. alapján minősítési eljárást kell lefolytatni, melynek keretében döntenek az érvényességi idő meghatározásáról. Mivel a Ttv. megalkotásakor a jogalkotó célja az volt, hogy egy törvényben meghatározza az állami-

tok fogalmát, az államtitokká minősíthető adatfajtákat, a minősítésre jogosultak körét és a minősítési eljárás rendjét, ezért a Ttv. azon rendelkezésére tekintettel, hogy az államtitkot, illetve a szolgálati titkot képező adatot minősíteni kell,²² valamint a jogállamiság és a jobbiztonság követelményeire figyelemmel a Nbtv. fenti rendelkezéseit hatályon kívül kell helyezni, és a fenti rendelkezések alá eső adatokat a Ttv. alapján kell államtitokká minősíteni.²³

3. A szolgálati titok fogalma

A szolgálati titok fogalmát a Ttv. a 4. § (1) bekezdésében határozza meg: „Szolgálati titok az e törvény 6. §-ának (1) bekezdése szerint minősítésre felhatalmazott által meghatározott adatfajták körébe (a továbbiakban: szolgálati titokkör) tartozó adat, amelynek az érvényességi idő lejárta előtti nyilvánosságra hozatala, jogosulatlan megszerzése és felhasználása, illetéktelen személy részére hozzáférhetővé tétele, továbbá az arra jogosult részére hozzáférhetetlenné tétele sérti vagy veszélyezteti az állami vagy közfeladatot ellátó szerv működésének rendjét, akadályozza a feladat- és hatáskörének illetéktelen befolyástól mentes gyakorlását, és ezáltal közvetve a Magyar Köztársaság törvényben meghatározott érdekeit hátrányosan érinti.” A szervezetek működési területének és az eltérő szervezeti érdekkörök sokfélesége miatt lehetetlen egy egységes szolgálati titokkörü jegyzéket összeállítani, ezért a Ttv. lehetőséget ad a törvényben meghatározott állami szervek vezetőinek²⁴ *szolgálati titokkörü jegyzék* létrehozására,²⁵ amelyet a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény (Jat.) 57. §-a alapján a Magyar Közlönyben, közlemény formájában közzé kell tenni, és naprakész állapotban kell tartani. A szolgálati titokkörü jegyzék összeállításakor ki kell kérni az adatvédelmi biztos véleményét. A szolgálati titok érvényességi ideje legfeljebb 20 év lehet.²⁶

A nemzetközi szerződés alapján átvett, vagy nemzetközi kötelezettségvállalás alapján készült *minősített adat védelméről* a Ttv. III. fejezete rendelkezik. A Magyar Köztársaság a nemzetközi partner minősítését elismeri, a minősített adatot nemzetközi kötelezettség alapján védi. Mivel más államok vagy nemzetközi szervezetek több vagy más titokkategóriákat használnak, ezért a megfeleltetést a Ttv. az információbiztonság tárgyában kötött nemzetközi szerződésre bízta. A külföldi minősítésű és jelölésű adatot a nemzetközi szerződés és a Ttv. előírásai szerint kell kezelni. A részletes szabályozást a nemzetközi szerződés alapján átvett, vagy nemzetközi kötelezettségvállalás alapján készült minősített adat védelmének eljárási szabályairól szóló 179/2003. (XI. 5.) Korm. rendelet tartalmazza. A kormányrendelet a hazai

minősített adatok kezelésére és védelmére vonatkozó szabályozáshoz képest sokkal szigorúbb és pontosabb előírásokat tartalmaz.²⁷

4. A minősítésre jogosultak, a minősítés és a minősített adatok megismerése

A Ttv. taxatív felsorolással²⁸ határozza meg a minősítésre jogosultak körét, a törvény érvényre juttatja azt az *alkotmányos követelményt*, hogy csak a közhatalmi jogosítványokkal felruházott közjogi és közigazgatási szervezetek vezetői számára ad minősítési jogkört a törvényekben és más jogszabályokban meghatározott feladat- és hatáskörök gyakorlása körében. A Ttv. lehetővé teszi a *minősítési jogkörök átruházását* a gyorsabb és zökkenőmentesebb ügyintézés érdekében, azonban csak a lehető legszűkebb körben, továbbá csak a minősítő részére adja meg az átruházás jogát, azaz érvényesül a szubdelegálás tilalma. A Ttv. az értelmező rendelkezések között meghatározza a minősítés fogalmát: „minősítés az a döntés, melynek meghozatala során az e törvény szerint felhatalmazott személy megállapítja, hogy egy adat megfelel a 3. §-ban vagy 4. §-ban meghatározott valamennyi feltételnek és megállapítja a minősítési jelölést”.²⁹ A Ttv. alapján az államtitkot képező adat hordozóján az „Államtitok!” megjelölést és a „Szigorúan titkos!” minősítési jelölést, a szolgálati titkot képező adat hordozóján pedig a „Szolgálati titok!” megjelölést és a minősítő döntésétől függően a „Titkos!”, a „Bizalmas!”, vagy a „Korlátozott terjesztésű!” minősítési jelölést, valamint az érvényességi időt, a minősítő nevét és beosztását, továbbá az adat magyar származását jelölő országjelet (MK/HU) kell feltüntetni. A minősítési jelölések alkalmazásához irányadó szempontokat a Ttv. 2. számú melléklete határozza meg.³⁰

A Ttv. szerint a minősítésre jogosult, a titokbirtokos, továbbá a titokvédelmi felügyelő³¹ a feladat- és hatáskörében engedély nélkül hozzáférhet a minősített adathoz. A felsoroltakon kívül más személy – ideértve az érintettet is – megismerési vagy betekintési engedély³² alapján jogosult minősített adat megismerésére. Ha törvény másként nem rendelkezik, az érintett korlátozás nélkül megismerheti a szolgálati titokká minősített adatot. Ezek a rendelkezések nem vonatkoznak azokra, akik minősített adatot törvényi felhatalmazás alapján, az ott meghatározottak szerint ismerhetnek meg.³³ A *szabályozásban a „csak akire tartozik” alapelv érvényesül*, ugyanis minősített adat megismerésére csak az jogosult, akinek az feladatának ellátásához vagy jogának gyakorlásához elengedhetetlenül szükséges. A Ttv. kimondja, hogy aki minősített adat birtokába nem e törvény szabályai szerint jutott, köteles azt a minősítőnek, ha ez számára ismeretlen vagy nem megállapítható, a legközelebbi rendőri szervnek haladéktalanul átadni. Az átvételről jegyző-

könyvet kell készíteni. A Ttv. a titokvédelemnek csak a legfontosabb szabályait foglalja össze, az államtitoknak és szolgálati titoknak minősülő adatok kezelésének a rendjét, valamint a titokvédelem adminisztratív, technikai, személyi és tárgyi feltételeit a minősített adat kezelésének rendjéről szóló 79/1995. (VI. 30.) Korm. rendelet tartalmazza. A kormány szintű szabályozás lehetővé teszi a titokvédelmi szabályoknak a folyamatosan változó körülményekhez történő igazítását.³⁴

5. A „Bős-nagymaros” és a „Kriminális” ügy

A Ttv. korábban hatályos szövege a minősítés fogalmát a következőképpen határozta meg: „az a döntés, melynek meghozatala során az e törvény szerint felhatalmazott személy megállapítja, hogy egy adat a tartalmánál fogva a nyilvánosságát korlátozó államtitokkörbe vagy szolgálati titokkörbe tartozik”. Ez a fogalom-meghatározás nyilvánvalóan *hiányos és pontatlan* volt, mert nem utalt az Államtitokkörüi Jegyzékre. *Felesleges* volt a „nyilvánosságot korlátozó” kitétel, ugyanis nem létezett „nyilvánosságot korlátozó” és „nyilvánosságot nem korlátozó” államtitokkör. A fogalom azt sugallta, hogy csak pozitív eredményű döntés születhet, pedig lehetséges volt az is, hogy az adatot az eljárás során nem minősítik titkossá. Ahhoz, hogy egy adatot államtitokká minősítsenek, nem elegendő, hogy az adott adat az Államtitokkörüi Jegyzékben meghatározott egyik adatfajta körébe tartozik, hanem az is szükséges, hogy a *minősítési eljárás alapján a minősítő kétséget kizáróan megállapítsa*, hogy az érvényességi idő lejárta előtti nyilvánosságra hozatala, jogosulatlan megszerzése vagy felhasználása, illetéktelen személy tudomására hozása, továbbá az arra jogosult részére hozzáférhetetlenné tétele sérti vagy veszélyezteti a Magyar Köztársaság törvényben meghatározott érdekeit. A minősítés fogalma viszont csak az első feltételt említette, a másodikról azonban nem rendelkezett. Végül a fogalom egy szóval sem utalt a minősítési jelölés feltüntetésére, ezért a törvény 9. § (1) bekezdésében található „minősítés alkalmával” kifejezés jelentése nem volt egyértelmű. Ezért *felvetődött a kérdés*, hogy a minősítési jelölés feltüntetése a minősítési eljárásnak, és ezen belül a konstitutív döntésnek szerves része, annak befejező aktusa, vagy csupán csak egy adminisztratív formáság, a már meghozott döntés megjelenítése, deklarálása. Az első esetben, amíg nem történik meg a minősítési jelölés feltüntetése, addig az adat nem államtitok, ezért az ilyen adatra nézve nem lehet az államtitoksértést elkövetni, mert hiányzik az elkövetési tárgy. A második esetben a minősítési döntés megszületése után az adat államtitokká vált, függetlenül attól, hogy az adathordozón feltüntették-e a minősítési jelölést vagy sem, azaz az ilyen adatra nézve megvalósítható az államtitoksértés.

Ez az értelmezési kérdés a gyakorlatban a *Bős-nagymaros ügyben* jelentkezett. A Népszava című napilap közzétette a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszerrel kapcsolatos tárgyalásokról készült jegyzőkönyvet. A jegyzőkönyv eredetileg nem volt minősített irat, ezért az eredeti, irattári és a többi, javarészt szabadon terjedő példányon nem tüntették fel a minősítési jelölést. Később azonban a minősítési eljárást a jogosult lefolytatta és az iratot államtitoknak minősítette, majd a minősítés tényét nyilvánosságra hozta. A napilap ezután tette közzé a dokumentumot. Az ügyben a Fővárosi Főügyészség az első álláspontra helyezkedett és a nyomozást bűncselekmény hiányában megszüntette.³⁵

1999 májusában a *Kriminális című hetilapban* megjelent egy „szigorúan titkos” jelzéssel ellátott jegyzőkönyv „a titkosszolgálat maszekolásáról”. A jegyzőkönyv a teljes névvel feltüntetett L. M. nevű törzsszászlósnak – aki a titkosszolgálat tagja volt – a Miniszterelnöki Hivatalban (a felügyelő tárca nélküli miniszter irodájában) történt meghallgatásáról készült. A Fővárosi Főügyészség az NF. 6922/1999. számú határozattal az államtitokértés miatt indult eljárást bűncselekmény hiányában megszüntette, mert az ügyben súlyos, az elkövetési tárgy megállapíthatóságát kizáró formai hibák történtek, ugyanis a jegyzőkönyvet nem az arra feljogosított személy minősítette titkossá, és az eljárása sem felelt meg a minősítésre vonatkozó törvényi előírásoknak. Az irat minősítője korábban az eredeti munkahelyén, a Nemzetbiztonsági Szakszolgálatnál delegált minősítési jogkörrel rendelkezett, azonban az ügy tárgyát képező iratot később a Miniszterelnöki Hivatalban minősítette, ahol átmenetileg, berendelés folytán dolgozott. A jogalkotó a minősítésre jogosultak körét a Ttv. 6. § (1) bekezdésében lévő felsorolásban határozta meg. A törvény 6. § (5) bekezdése szerint az (1) bekezdés p) pontjában meghatározott vezető a minősítési jogkörét belső szabályzatban az alárendeltségbe tartozó más személyre írásban átruházhatja. A 6. § (1) bekezdésében található felsorolást az 1997. évi XXXIV. törvény módosította, ugyanis a minősítésre jogosultak körét kiterjesztette az állampolgári jogok országgyűlési biztosaira is. Azonban a jogszabályi felsorolások általában „fontossági sorrendet” is mutatnak, ezért a felsorolást nem a végén, hanem az i) pontba történő beszúrással egészítették ki. Így a felsorolás eredeti i) és azt követő pontjainak a betűjele megváltozott, azaz a betűjelek eggyel lejjebb kerültek. Viszont a módosítás következményeit nem vonták le a felsorolásra visszautaló (5) bekezdésben, nem módosították q) pontra a p) pontot, amely így már nem a rendvédelmi szervek vezetőire (a határőrség, a rendvédelmi szerv központi szervének, a Megelőzési Szolgálatnak a vezetője, valamint az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal bünyügyi igazgatója), hanem a Miniszterelnöki Hivatal vezetőjére és politikai államtitkárára, valamint a Kormány ügyrendje szerint működő testület vezetőjére utalt vissza. Ezt a kodifikációs

hibát a törvényhozó az 1999. évi LXXXV. törvénnyel kiigazította. Végül a minősítést végző a következőket írta az iratra: „Javaslom az információk államtitokká minősítését.” Tehát a minősítésre jogosult nem döntött, hanem csak javasolt, és a javaslat sem tartalmazott indokolást. Ezután ütötte rá az iratra a „szigorúan titkos” bélyegzőt.³⁶

IV. Az államtitoksértés és a szolgálati titoksértés szabályozása a Btk. és a kapcsolódó jogszabályok alapján

A jogalkotó az államtitoksértés, a szolgálati titoksértés és az államtitoksértés feljelentésének elmulasztása bűncselekmények tényállásait a Btk. az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekményekről szóló XV. Fejezetének a III. címében helyezte el.

1. Államtitoksértés

Az államtitoksértés törvényi tényállását a Btk. 221. §-a határozza meg. A bűncselekmény jogi tárgya: „a Magyar Köztársaság külső és belső biztonsága, más fontos érdeke, az állami szervek, közhatalmi jogosítványokat gyakorló egyéb szervek zavartalan működése”³⁷, elkövetési tárgya az államtitok (Ttv., Nbtv.). A büntetőeljárásban eljáró szervek (nyomozó hatóságok, ügyészségek, bíróságok) joga és kötelessége az államtitokká minősített adat e minőségének a vizsgálata, hogy az adatot az államtitok fogalom formai elemeiben meghatározott feltételeknek, követelményeknek megfelelően minősítették-e (a minősítő minősítésre jogosult volt-e, az adat az Államtitokkörü Jegyzékben meghatározott valamely adatfajtába tartozik-e, a minősítésre a minősítési eljárásban előírt rendben került-e sor), azonban nem jogosultak felülbírálni az adat titkossá minősítését azon az alapon, hogy az államtitok fogalmának materiális eleme (a Magyar Köztársaság törvényben meghatározott érdekeinek sérelme vagy veszélyeztetése) hiányzik.³⁸ A tényállás az alábbi négy elkövetési magatartást tartalmazza.

Az *államtitok jogosulatlan megszerzése*³⁹ aktív tevékenységet jelent, amely kifejezetten a titok birtokbavételére vagy megismerésére irányul (pl. az államtitkot tartalmazó irat ellopása, lefénymásolása, digitalizálása, államtitok megismerésére jogosult személyek beszélgetésének kihallgatása stb.). A megszerzés megállapításához nem szükséges az államtitok tartalmának tényleges megismerése. A Ttv. pontosan meghatározza, hogy ki jogosult államtitok megismerésére, ezért ezzel az elkövetési magatartással államtitoksértést csak az valósíthat meg, aki az államtitok megismerésére, illetve birtoklására a Ttv. alapján vagy egyéb jogszerű módon nem jogosult. Nem mi-

nősül megszerzésnek, ha valaki véletlenül jut az államtitok birtokába (például, ha valaki államtitkot tartalmazó iratot talál). Befejezett a cselekmény, ha az elkövető az államtitkot birtokába vette vagy annak tartalmát megismerte.⁴⁰

Az *államtitok jogosulatlan felhasználása*⁴¹ esetén az elkövető a jogszerűen vagy legalább is nem „megszerzés útján” birtokába, illetve tudomására jutott államtitok információtartalmával a rendeltetésétől eltérő céllal, a saját vagy más érdekében felhasználva visszaél. Például, ha valaki a jelentősebb árfolyam-politikai döntés érvényesülésének napja és mértéke ismeretében köt tőzsdei ügyletet (Államtitokkörüi Jegyzék 30. pont; érdekesség, hogy az Államtitokkörüi Jegyzék többi pontjával ellentétben itt az érvényességi időt nem években határozzák meg, hanem az árfolyam-politikai döntésre vonatkozó kormánydöntés időpontjáig). A felhasználás befejezettsége független attól, hogy a haszon ténylegesen bekövetkezik-e vagy sem.⁴²

Az *illetéktelen személy részére történő hozzáférhetővé tétel*⁴³ az államtitkot a Ttv. alapján vagy egyéb jogszerű módon ismerő vagy birtokló személynek olyan tevékenységgel vagy mulasztással megvalósuló magatartása, melynek eredményeképpen illetéktelen személy államtitok birtokába kerülhet vagy államtitok tartalmáról tudomást szerezhet. Illetéktelen személy az, aki minősített adat megismerésére nem jogosult.⁴⁴ Tipikus elkövetési magatartás az államtitok nyilvánosságra hozatala,⁴⁵ az államtitok közlése vagy az államtitkot tartalmazó irat olyan helyen hagyása, ahol ahhoz illetéktelen személyek is hozzáférhetnek. A Legfőbb Ügyészség Nyomozás Felügyeleti Főosztálya és a Katonai Ügyészség Katonai Ügyek Főosztályának *NF. 226/2001/26. és F.IX 001/40/2002. számon kiadott állásfoglalásai* szerint önmagában a minősített irat hiányát eredményező magatartás nem minősül államtitoksértésnek, illetve szolgálati titoksértésnek, még az alapos gyanú megállapításához sem elegendő. Ezen bűncselekmények megvalósulásához szükséges annak bizonyítása is, hogy a minősített adatot illetéktelen személy is megismerte, vagy a minősített adat olyan helyen található, ahol azt illetéktelen személy megismerheti.⁴⁶ A hozzáférhetővé tétel megállapításához nem szükséges a tényleges birtokba vétel vagy a tudomásszerzés. A cselekmény befejeződik, ha illetéktelen személy olyan konkrét helyzetbe kerül, hogy államtitok birtokába juthat, vagy annak tartalmát megismerheti.⁴⁷

Az *illetékes személy részére történő hozzáférhetővé tétel*⁴⁸ az államtitkot a Ttv. alapján vagy egyéb jogszerű módon ismerő vagy birtokló személynek olyan tevékenységben vagy mulasztásban megnyilvánuló magatartása, mely következtében az államtitok megismerésére, birtoklására jogosult személy átmenetileg vagy végleg ki van rekesztve az államtitok megismeréséből vagy annak birtoklásából. Tipikus elkövetési magatartás, amikor az elkövető az államtitkot megsemmisíti, megváltoztatja, elrejtji, létezését leta-

gadja, közlését megtagadja vagy a számítástechnikai rendszerrel kezelt adatok esetében a belépési kódot megváltoztatja. A cselekmény befejezetté válik, ha a jogosultnak már nincs meg a reális lehetősége, hogy az államtitokhoz hozzáférhessen.⁴⁹

A bűncselekménynek *három minősített esete van*. Az első két minősített esetet, a különösen fontos államtitokra és a súlyos hátrányt okozva elkövetett államtitoksértést a 221. § (2) bekezdésének a) pontja határozza meg. Az államtitok különösen fontos jellegét mindig csak a konkrét eset összes körülményének a mérlegelése alapján lehet megállapítani. Különösen fontos lehet az az államtitok, amely a Magyar Köztársaság kiemelkedően fontos érdekeivel függ össze. A súlyos hátrány okozása a bűncselekmény eredménye, ezért az elkövetési magatartás és az eredmény között okozati összefüggésnek kell fennállnia. Az elkövetőt a súlyos hátrány okozása tekintetében legalább gondatlanságnak kell terhelnie (Btk. 15. §). Súlyos hátrány lehet a Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak vagy nemzetközi kereskedelmének a megzavarása vagy megszakadása. A harmadik minősítő körülmény, ha az államtitok illetéktelen külföldi személy részére válik hozzáférhetővé.⁵⁰ A Ttv. 2. § (1) bekezdésének 13. pontja szerint külföldi személy a nem magyar állampolgárságú személy. Az elkövető tudatának ki kell terjednie arra, hogy a magatartásának következményeképpen az államtitok illetéktelen külföldi személy részére válik hozzáférhetővé. A jogalkotó a 221. § (4) bekezdésében büntetni rendeli a minősített esetekre vonatkozó *előkészületet*. Államtitok jogosulatlan megszerzésének a kísérlete akkor valósul meg, amikor az elkövető magatartása közvetlenül az államtitok megszerzésére irányul, például, amikor behatol abba a helyiségbe, ahol államtitkot őriznek, hogy azt megszerezze. Államtitok jogosulatlan felhasználásának nincs kísérlete, a felhasználással a cselekmény befejeződik. Az illetéktelen személy részére történő hozzáférhetővé tétel és az illetékes személy részére történő hozzáférhetetlenné tétel esetében lehetséges a kísérlet, ilyenkor az elkövető cselekményének közvetlenül a hozzáférhetővé vagy a hozzáférhetetlenné tételre kell irányulnia, de az nem következik be.⁵¹

Az államtitok jogosulatlan megszerzése csak *egyenes szándékkal* követhető el, az elkövető tisztában van az adat államtitok jellegével, tudata átfogja az általa tanúsított elkövetési magatartást is, annak következményeit kívánja. A másik három elkövetési magatartás – a minősített eseteket is beleértve – *szándékosan és gondatlanul* is megvalósítható. Államtitok jogosulatlan felhasználása akkor állapítható meg gondatlanságból, ha az elkövető nem tudta, de a tőle elvárható figyelem vagy körültekintés kifejtése esetén tudhatta volna, hogy az általa felhasznált adat államtitok. Államtitok illetéktelen személy részére hozzáférhetővé vagy illetékes személy részére hozzáférhetetlenné tétele esetén a gondatlanság a hozzáférhetővé tétel, illetve a hozzáférhetet-

lenné tétel tekintetében állapítható meg. Azonos alkalommal több államtitok megszerzése vagy felhasználása *természetes egység*. Több államtitokra különböző alkalmakkal történő elkövetés – egységes akarat-elhatározás és rövid időköz esetén – *folytatólagos egység* lehet, egyébként *halmazat*. Az államtitok megszerzése és utána a felhasználása természetes egységet képez, a minősítés alapja a megszerzés, a felhasználás pedig büntetlen utócselékmeny. Ha a hivatalos személy a jogszerűen megismert államtitkot jogosulatlanul használja fel, akkor az államtitoksértés bűnhalmazatban áll a hivatali visszaéléssel. A hivatali vesztegetés is bűnhalmazatba kerülhet az államtitoksértéssel, ha az elkövető a hivatali vagy munkaköri kötelességét előnyért megszegve követi el az államtitoksértést. Aki hírszerző tevékenység keretében idegen hatalom vagy idegen szervezet részére államtitkot szolgáltat ki, az nem államtitoksértést, hanem a kémkedés minősített esetét⁵² valósítja meg.⁵³

A bírói gyakorlat: *Föv. Bír., 12. TB. 9606/1976/5. sz.*: A vádlott az egyik külföldi követségen dolgozott. Amikor hivatali szobát változtatott, államtitkokat tartalmazó iratokat vitt a lakására. A lakás egy többemeletes lakóházban volt, amelyet egy külföldi állampolgártól bérelt. Az iratokat az egyik szobában található üvegezett könyvszekrényben helyezte el. Így a bíróság megállapítása szerint az iratokat mások által hozzáférhető módon tárolta. Azt a körülményt, hogy az államtitkok nem jutottak illetéktelen személy tudomására, a bíróság a büntetés kiszabása körében értékelte. A bíróság szerint a hozzáférhetővé tétel mindaddig megvalósult, amíg a vádlott az iratokat a biztonsági előírásoktól eltérően tárolta. A bíróság szándékos bűnösséget állapított meg, mert „a vádlott tudata átfogta, hogy hozzáférhetőség objektíve lehetséges”.⁵⁴

Budapesti Katonai Bíróság, KB. II. 012/1984.: A bíróság hozzáférhetővé tétellel elkövetett államtitoksértésnek minősítette annak a vádlottnak a cselékmenyét, aki munkaviszonyának megszűnésekor államtitkokat tartalmazó iratokat „engedély nélkül a lakására szállította és lefoglalásukig az egyik szekrény felső polcán tárolta”. Az ügyben a fellebbvitel során a Legfelsőbb Bíróság is azonos módon foglalt állást (*Katf. III. 015/1984.*). Megállapította, hogy „az okmányok olyan titkokat tartalmaztak, amelyeknek illetéktelen személy tudomására jutása a Magyar Népköztársaság fontos érdekét veszélyeztetné”.⁵⁵

BH2007. 397. Az államtitoksértés megvalósulásának nem feltétele az adott dokumentum helyes vagy helytelen minősítése, és a titkosítás hosszabb vagy rövidebb idejének sincs jelentősége. Annak van jelentősége, hogy az irat titkos minősítését az ahhoz hozzájutó személyek, az iraton lévő jelzések, vagy az irat tartalma alapján felismerhették-e.

2. Szolgálati titoksértés

A szolgálati titoksértés törvényi tényállását a *Btk.* 222. §-a határozza meg. A bűncselekmény *jogi tárgya* az állami szervek és a közhatalmi jogosítványokat gyakorló egyéb szervek zavartalan működéséhez fűződő társadalmi érdek, *elkövetési tárgya* a Ttv. alapján meghatározott szolgálati titok. A 222. § (1) bekezdésének a) és b) pontja három elkövetési magatartást határoz meg: szolgálati titok jogosulatlan megszerzése, szolgálati titok jogosulatlan felhasználása és a szolgálati titok illetéktelen személy részére történő hozzáférhetővé tétele. Ezek az elkövetési magatartások megegyeznek az államtitoksértésnél tárgyalt elkövetési magatartásokkal, *különbség* csak az elkövetési tárgyban van, ezért az államtitoksértésnél elmondottak itt is megfelelően irányadóak. További eltérés, hogy a jogalkotó az államtitoksértéssel ellentétben a szolgálati titok illetékes személy részére történő hozzáférhetetlenné tételét – társadalomra való veszélyességének csekély foka miatt – nem bünteti. A 222. § (2) és (3) bekezdése három *minősített esetet* határoz meg: súlyos hátrány okozása, ha szolgálati titok illetéktelen külföldi személy részére hozzáférhetővé válik, és ha katonai szolgálati titok illetéktelen külföldi személy részére hozzáférhetővé válik. A súlyos hátrány okozása, illetve az illetéktelen külföldi személy részére történő hozzáférhetővé tétel esetében utalok az államtitoksértésnél elmondottakra. A katonai szolgálati titoknak minősülő adatok körét a honvédelmi vonatkozású szolgálati titokkörről szóló 11/1995. (XI. 14.) HM rendelet melléklete tartalmazza. Szolgálati titok jogosulatlan megszerzésével megvalósuló szolgálati titoksértés *tettese* csak olyan személy lehet, aki a szolgálati titok megismerésére, illetve birtoklására a Ttv. alapján vagy más jogszerű módon nem jogosult. Szolgálati titok jogosulatlan felhasználásával vagy illetéktelen személy részére történő hozzáférhetővé tételével elkövetett szolgálati titoksértést tettesként az követheti el, aki a szolgálati titok megismerésére a Ttv. alapján jogosult vagy a szolgálati titok birtokába egyéb jogszerű módon jutott. A bűncselekményt *csak szándékosan* lehet elkövetni. A bűncselekmény megvalósulási stádiumai tekintetében az államtitoksértésnél elmondottak itt megfelelően alkalmazandóak. Több szolgálati titoknak azonos alkalommal történő megszegése *természetes egységet* képez. Államtitok és szolgálati titok egy tevékenységgel való megszerzése esetén *valódi anyagi halmazat* létesül. A szolgálati titoksértés hivatali visszaéléssel és hivatali vesztegetéssel is *bűnhalmazatba* kerülhet.⁵⁶

A bírói gyakorlat: *BHI981. 127.*: Ha a gyári alkalmazott a külföldi partner vállalat ügyintézőjének a várható termelés volumenéről, a gyártmányok jellegéről, az üzletkötések irányáról stb. adatokat szolgáltat ki: a szolgálati titoksértés minősített esetet valósítja meg.

FBK 1993/24. A szolgálati titoktartás vétségének feltételei (Fővárosi Bíróság 16. B. 340/1993/2.).

BHI1994. 358.: A szolgálatititok-sértés vétségét nem valósítja meg, aki a szolgálati titkot tartalmazó iratot a lakásán olyan helyen tárolja, ahol azt hozzátartozói esetleg megszerezhették volna, de a szándéka nem irányult e titok hozzáférhetővé tételére.

BHI1999. 487.: Nem valósítja meg a szolgálatititok-sértés vétségét, ha a vádlott a tanúk zártan kezelt adatait tartalmazó borítékokat feltépi azért, hogy a tanúk személyi adatait megszerezze.

3. Államtitoksértés feljelentésének elmulasztása

Az államtitoksértés feljelentésének elmulasztása bűncselekmény törvényi tényállását a *Btk. 223. §-a* határozza meg. A jogalkotó az államtitok büntetőjogi védelmét kívánta teljesebbé tenni, amikor ezt a tényállást bűnkapcsolatként az államtitoksértéshez kapcsolta. A jelentéstételi kötelezettség az államtitoksértés előkészületére, illetve a még le nem leplezett, kísérleti vagy befejezett stádiumban lévő szándékos államtitoksértés alap- és minősített esetére terjed ki. A törvény tehát nem terjeszti ki a jelentéstételi kötelezettséget a gondatlanul elkövetett államtitoksértésre és a szolgálati titoksértésre, mert ezeknek a cselekményeknek kisebb fokú a társadalomra veszélyességük. A jelentéstételi kötelezettség jelenlegi megfogalmazása ahhoz a *lehetetlen helyzethez is vezethet*, hogy míg az államtitoksértés alapesetére irányuló előkészület nem, addig a hozzá kapcsolódó jelentéstételi kötelezettség elmulasztása büntetendő. Ezért a védett jogi tárgyra tekintettel *indokoltnak tartom* az előkészület büntetendőségének a kiterjesztését az államtitoksértés alapesetére is. A tudomásszerzés akkor minősül hitelt érdemlőnek, ha közvetlen személyes észlelésen, illetve közvetett – szóbeli, írásbeli – közlésen vagy tárgyi bizonyítékon alapul, és alkalmas arra, hogy az elkövetőben az államtitoksértés elkövetésére irányuló alapos gyanút alakítson ki. A *mihelyt teheti fordulat* arra utal, hogy a jelentést a tudomásszerzést követően haladéktalanul meg kell tenni. Az adott ügy összes körülményének figyelembevételével kell megvizsgálni azt, hogy az elkövetőnek volt-e lehetősége arra, hogy már korábban jelentést tegyen, vagy hogy valóban hitelt érdemlő információval rendelkezett-e. A hatóság elsősorban a büntetőügyekben eljáró hatóságokat jelenti, azonban adott esetben az államigazgatási szerveket és egyéb hatóságokat is ebbe a körbe lehet vonni. A jelentésen általában szabályszerű feljelentést vagy alakszerűtlen bejelentést kell érteni. A 223. § (2) bekezdése alapján az államtitoksértés feljelentésének elmulasztása miatt az elkövető hozzátartozója büntethetőséget kizáró ok miatt *nem büntethető*. Mivel a bűncselekmény tiszta mulasztási bűncselekmény, ezért a *kísérlete* fogalmilag

kizárt. A bűncselekmény bűnkapcsolati jellegéből következik, hogy a bűncselekményt az államtitoksértést tettesként vagy részesként megvalósító személyeken kívül bárki elkövetheti. A bűncselekmény *csak szándékosan* követhető el. Ha az elkövető az államtitoksértést megvalósító személynek előzetesen megígéri, hogy nem tesz jelentést, akkor az elkövető ezzel a szándékerősítő közléssel az államtitoksértés kísérletének vagy befejezett alakzatának részesévé – pszichikai bűnsegéddé – válik.⁵⁷ Az államtitoksértés alapesetére irányuló előkészület, a gondatlanságból elkövetett szolgálati titoksértés és a titokvédelmi szabályok egyéb megszegése nem bűncselekmény, hanem az *egyes szabálysértésekről szóló 218/1999. (XII. 28.) Korm. rendelet* 25. §-a alapján titokvédelmi szabálysértés.⁵⁸

Az ismertté vált államtitoksértés, szolgálati titoksértés és államtitoksértés feljelentésének elmulasztása bűncselekmények gyakorisága az elmúlt években a következőképpen alakult:⁵⁹

	ÁLLAMTITOKSÉRTÉS	SZOLGÁLATI TITOKSÉRTÉS	ÁLLAMTITOKSÉRTÉS FELJELENTÉSÉNEK ELMULASZTÁSA
1992	5	3	-
1993	4	6	2
1994	6	4	1
1995	6	9	1
1996	4	4	8
1997	10	3	2
1998	11	2	5
1999	5	2	1
2000	14	3	3
2001	11	6	-
2002	15	5	1
2003	6	1	1
2004	14	5	-
2005	5	1	1
2006	6	2	1
2007	6	2	-

Jegyzetek

- ¹ Hargitai József: Államtitok és sajtószabadság. Magyar Jog 1999. 12. sz. 726-727. o.
- ² Gömbös Sándor: Korkép a titokvédelem helyzetéről. Gondolatok az új titokvédelmi törvény előkészítéséhez. Belügyi Szemle 2005. 6. sz. 56., 61. o. és Tóth Mihály: Titkokkal átszótt büntetőjog. Iustum Aequum Salutare 2005. 1. sz. 57. o.
- ³ A bevezetést lásd Hargitai: i.m. 718. o.
- ⁴ Gömbös: i.m. 58-59. o.
- ⁵ Bócz Endre: Az államtitok fogalmáról és az államtitoksértésről. Magyar Jog 2000. 5. sz. 259. o., Hargitai: i.m. 724. o.
- ⁶ Gömbös: i.m. 58. o., Ocskovszky János: Az államtitokról és a szolgálati titokról szóló új jogi szabályozás sajátosságai. Belügyi Szemle 1996. 3. sz. 18. o.
- ⁷ Bócz: i.m. 257. o.
- ⁸ Gömbös: i.m. 58-59. o.
- ⁹ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat
- ¹⁰ Dudás Gábor: Az adatvédelem és a titokvédelem néhány gyakorlati kérdése. Belügyi Szemle 1999. 11. sz. 3-4. o., Majtényi László: Közérdekű adat – személyes adat – nyilvános adat – titok (történeti, logikai, fogalmi problémák). In: Tízéves az Adatvédelmi Biztos Irodája. Adatvédelmi Biztos Irodája, Budapest 2006. 76. o., Ocskovszky: i.m. 18. o.
- ¹¹ Tóth: i.m. 57. o.
- ¹² Ocskovszky: i.m. 19. o.
- ¹³ Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. Második kiadás I. (Szerk.: Berkes György) HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2007. 935-937., 940/1. o.; Balogh Agnes: Büntetőjog II. Különös Rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs 2008. 211. o., Dudás: i.m. 5-6. o., Tóth: i.m. 67-68. o.
- ¹⁴ Berkes: i.m. 483. o.
- ¹⁵ Berkes: i.m. 940-940/1. o., Tóth: i.m. 57-58. o.
- ¹⁶ Dudás: i.m. 6. o. és Kerekes Zsuzsa – Zombor Ferenc: Az információs jogok és a sajtó. A média lehetőségei és korlátai. INDOK, Budapest 1999. 25. o.
- ¹⁷ Majtényi: i.m. 77. o.
- ¹⁸ Ttv. 2. § (1) bek. 2. pont
- ¹⁹ Majtényi: i.m. 52-53., 73-77. o., Bócz: i.m. 262. o.
- ²⁰ Ttv. 2. § (1) bek. 9. pont
- ²¹ Berkes: i.m. 644. o., Gömbös: i.m. 62-63. o., Ocskovszky János: i.m. 20-21. o., Dudás: i.m. 6-7. o.; Bócz: i.m. 259-260. o. és a Ttv. indokolása
- ²² Ttv. 7. § (1) bek.
- ²³ Dudás: i.m. 9. o. és Gömbös: i.m. 62. o.
- ²⁴ Ttv. 6. § (1) bek.
- ²⁵ Például a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok szolgálati titokkörének megállapításáról szóló 3/1995. (XII. 19.) TNM rendelet
- ²⁶ Ocskovszky: i.m. 21-22. o. és a Ttv. indokolása
- ²⁷ Blaskó Béla – Miklós Irén – Pallagi Anikó – Schubauer László – Zentai Ágnes: Büntetőjog. Különös Rész I. Átdolgozott kiadás. Főiskolai jegyzet a Rendőrtiszti Főiskola hallgatói részére. Rejtjel Kiadó, Budapest 2004. 162., 164. o., A Büntető Törvénykönyv Magyarázata. II. kötet. Különös Rész (1). (Szerk.: Kis Norbert) A Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest 2006. 780., 784. o., Gömbös: i.m. 61. o., Ocskovszky: i.m. 22. o., a Ttv. indokolása
- ²⁸ Ttv. 6. § (1) bek. a)-z) pontok
- ²⁹ Ttv. 2. § (1) bek. 1. pont

- ³⁰ Dudás: i.m. 7. o., Kerekes – Zombor: i.m. 21. o., Ocskovszky: i.m. 22-24. o., a Ttv. indokolása
- ³¹ Ttv. 2. § (1) bek. 12., 10. pontok
- ³² Ttv. 2. § (1) bek. 7., 8. pontok
- ³³ Például az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló 1990. évi LV. törvény 8. §-a.
- ³⁴ Gömbös: i.m. 60-61., 68-70. o., Ocskovszky: i.m. 24-27. o., a Ttv. indokolása
- ³⁵ Fővárosi Főügyészség NF. 8300/1998. sz., Bósz: i.m. 259-263. o., Tóth: i.m. 63-67. o.
- ³⁶ Bócz: i.m. 264-265. o., Tóth: i.m. 63-65. o.
- ³⁷ Balogh: i.m. 205. o.
- ³⁸ Berkes: i.m. 644. o., Bócz: i.m. 262. o., Hargitai: i.m. 726. o.
- ³⁹ Btk. 221. § (1) bek. a) pont
- ⁴⁰ Berkes: i.m. 644-645. o., Kis: i.m. 780. o.
- ⁴¹ Btk. 221. § (1) bek. b) pontjának első fordulata
- ⁴² Balogh: i.m. 207. o., Kis: i.m. 780-781. o., A Büntető Törvénykönyv Magyarázata 2. (Szerk.: Jakucs Tamás) KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest 2004. 790. o.
- ⁴³ Btk. 221. § (1) bek. b) pontjának második fordulata
- ⁴⁴ Ttv. 2. § (1) bek. 5. pont
- ⁴⁵ Ttv. 2. § (1) bek. 6. pont
- ⁴⁶ Gömbös Sándor: Jelentés a Rendőrség Iratkezelési Szabályzatának érvényesüléséről, az ügykezelés és a titokvédelem helyzetéről. ORFK Tájékoztató 2003. 2. Különszám 9. o.
- ⁴⁷ Berkes: i.m. 645. o., Kis: i.m. 780. o.
- ⁴⁸ Btk. 221. § (1) bek. b) pontjának harmadik fordulata
- ⁴⁹ Balogh: i.m. 207. o., Belovics Ervin – Molnár Gábor – Sinku Pál: Büntetőjog. Különös Rész. Hatodik, átdolgozott kiadás. HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2007. 277. o., Berkes: i.m. 645. o., Kis: i.m. 780-781. o.
- ⁵⁰ Btk. 221. § (2) bek. b) pont
- ⁵¹ Balogh: i.m. 207. o., Berkes i.m. 646. o., Kis: i.m. 781-782. o.
- ⁵² Btk. 147. § (2) bek.
- ⁵³ Balogh: i.m. 207-208. o., Berkes: i.m. 645-646. o., Blaskó – Miklós – Pallagi – Schubauer – Zentai: i.m. 162-163. o., Jakucs: i.m. 791-792. o., Kis: i.m. 781-782. o.
- ⁵⁴ Pajcsics József: A titoksértés. Rendészeti Szemle 1991. 6. sz. 23. o.
- ⁵⁵ Uo.
- ⁵⁶ Balogh: i.m. 208-210. o., Berkes: i.m. 646-648. o., Blaskó – Miklós – Pallagi – Schubauer – Zentai: i.m. 163-165. o., Jakucs: i.m. 792-793. o., Kis: i.m. 783-785. o.
- ⁵⁷ Balogh: i.m. 208. o., Berkes: i.m. 649. o., Blaskó – Miklós – Pallagi – Schubauer – Zentai: i.m. 166. o., Jakucs: i.m. 794. o., Kis: i.m. 781. o.
- ⁵⁸ Berkes: i.m. 645-646., 648. o., Kis: i.m. 782. o.
- ⁵⁹ Tájékoztató az egységes rendőrségi és ügyészségi bűnügyi statisztika adataiból

Mucsi Brigitta

A gyermek védelme az európai büntetőjogokban*

A XX. század második felének egyik legnagyobb *vívmánya* a jog területén a gyermekek jogainak elismerése, hiszen ahhoz, hogy a gyermekek a társadalom teljes értékű tagjaivá váljanak, testi és lelki fejlődésüknek egyaránt teljesnek kell lennie. Ugyancsak a XX. században indultak el azok a *kutatások*, amelyek a gyermek- és fiatalkori bűnözés okait kezdték el vizsgálni. Az *Európa Tanács* felmérése szerint a gyermekkorúak és a fiatalkorúak bűnözése számos gazdasági és társadalmi folyamattal áll összefüggésben.¹ A különböző kutatások bizonyították, hogy a fiatalkorú és gyermekkorú bűnözők nagy része maga is áldozata volt valamilyen bűncselekménynek ezt megelőzően. Éppen ezért a gyermek- és fiatalkorú bűnözés egyik megelőző eszköze lehet e korosztály fokozottabb védelme az őket érő támadásokkal szemben. Ezt a védelmet a *korszerű gyermekvédelmi rendszer* mellett a *büntetőjog* tudja ellátni a maga eszközeivel. Habár a büntetőjog csak végső eszköz lehet, szerepe rendkívül jelentős, hiszen a súlyos sérelmekkel szemben a gyermekvédelem közigazgatási eszközei nem elegendőek. Ezt a nemzetközi konferenciák is felismerték, ezért számos *nemzetközi egyezményben* kötelezik az államokat arra, hogy a büntetőjog eszközével is lépjenek fel a gyermek- és fiatalkorúakat támadó személyekkel szemben. Az ENSZ égisze alatt született egyezmények közül a legfontosabb a *Gyermek jogairól szóló Egyezmény*, amelyet 1989. november 20-án írtak alá New York-ban, hazánkban pedig az 1991. évi LXIV. törvénnyel hirdettek ki. Az Egyezmény szerint az állam kötelessége, hogy megtegyen minden intézkedést annak érdekében, hogy megvédjék a gyermeket az erőszak, a támadás, a fizikai és lelki durvaság, az elhagyás, az elhanyagolás, a rossz bánásmód vagy a kizsákmányolás bármilyen formájától. Az állam ezt a kötelességét elsősorban speciális törvények megalkotásával, valamint szükség szerint a büntetőjog eszközével teljesítheti. Az Egyezmény nevesít néhány büntetőjogilag releváns részterületet, így a nemi kizsákmányolást és nemi erőszakot, valamint a gyermekrablást és -kereskedelmet. A Gyermekjogi Egyezmény mellett az ENSZ égisze alatt született fontosabb egyezmények a Nemzetközi szervezett bűnözés elleni Egyezménynek az emberkereskedelem, különösen a nők és gyermekek kereskedelme megelőzéséről, visszaszorításáról és büntetéséről

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Büntetőjogi Tagozat II. – Különös Rész I.” szekcióban második helyezést ért el. Konzulens: Dr. Hornyák Szabolcs

szóló *Jegyzőkönyve*, valamint a gyermekmunka legrosszabb formáinak betiltásáról és felszámolására irányuló azonnali lépésekről a *Nemzetközi Munkaügyi Konferencia* 1999. évi 87. ülészakán elfogadott, 182. számú *Egyezmény* szól, amelyet a 2001. évi XXVIII. törvény hirdetett ki Magyarországon. Az *Európai Unió* a gyermekek jogainak előmozdítása érdekében évek óta sokirányú tevékenységet folytat, amely különösen a következőkre terjed ki: a gyermekekkel szembeni erőszak minden formája elleni közdelemre, a gyermekkereskedelemre, a gyermekek szexuális kizsákmányolására. A jogharmonizáció jegyében készült az *Európai Unió Tanácsának 2002/629/IB kerethatározata a gyermekkereskedelem elleni küzdelemről*. Ebben meghatározzák, hogy a gyermekekkel szembeni erőszak – amely a kulturális környezettől, szociális helyzettől, oktatástól, jövedelmi helyzettől és etnikai származástól függetlenül jelentkezik – a gyermekek jogainak különösen széleskörű megsértését jelenti, és a gyermekek fejlődési szükségleteit is veszélyezteti.²

I. Az élet és testi épség elleni bűncselekmények

Az *újszülött megölésének* tényállása a magyar büntetőjog fejlődésében sajátos utat járt be, amely talán még nem lezárt és további változások is bekövetkezhetnek. Jelenleg az *emberölés minősített esetének* minősül, mint 14 éven aluli személy megölése. Korábban azonban megjelent mind az alapesetként, mind a privilegizált esetként történő szabályozás. Ezek a sajátosságok egész Európára érvényesek. Van, ahol alapesetként történik a szabályozás (például Franciaország, Törökország), van, ahol a jelenlegi magyar szabályozáshoz hasonlóan a minősített esetként (például Észtország, Lettország), de a legjellemzőbb a privilegizált esetként történő szabályozás (például Belgium, Norvégia). A privilegizált esetként történő szabályozás indoka a speciális elkövető, az anya különleges fizikai és pszichikai állapota, és ennek az elkövetés idejével, a szülés alatt illetve közvetlenül utána történő elkövetéssel való összefüggése. Bár a magyar Btk. a 14 éven aluli személy sérelmére elkövetett minősített emberölésen kívül más, kifejezetten a gyermekeket védő bűncselekményt nem tartalmaz e cím alatt, más kódexekben igen változatos bűncselekmények találhatók e kategórián belül. Általában minősített esetként jelenik meg a szabályozás, de megtalálhatók külön törvényi tényállásban szabályozott cselekmények is. Ilyen bűncselekmények a *testi sértés* és annak minősített esetei, valamint a *fertőző betegséggel, illetve HIV-vírussal megfertőzés*. Az *öngyilkosságban közreműködés* esetén a magyar dogmatika szerint, ha az elkövető a 14 éven alulit rábírja, vagy számára segítséget nyújt az öngyilkossághoz, akkor nem öngyilkosságban közreműködés, hanem emberölés közvetett tetteseként

felel. Az ukrán, a szerb, a román és a szlovén törvény emellett minősített esetként szabályozza a 18 éven aluli számára nyújtott segítséget vagy rábírást. Végül meg kell említeni, hogy a magyar szabályozásban a *gondozás elmulasztása* bűncselekmény tekintetében a magyar törvény kizárja a kiskorú sérelmére történő elkövetést. Ezt a miniszteri indokolás tartalmazza, amely szerint a kiskorú gondozásának elmulasztása esetén a kiskorú veszélyeztetésének első tényállása mint speciális tényállás alkalmazandó. Más országokban azonban nincs jelen ez a kizárás. Így a gondozás elmulasztásának minősített esete a gyermek sérelmére történő elkövetés, pl. Ukrajnában és Belgiumban.

II. A család és ifjúság elleni bűncselekmények

E társadalmi viszonyok büntetőjogi védelmének szükségessége nem kétséges, hiszen a család és az ifjúság társadalmi szerepe és funkciója ezt elengedhetetlenné teszi. A családvédelem jó megszervezése előmozdítja az ifjúság helyes irányú fejlődését, ennek pedig kriminológiai szempontból, a bűnözés csökkentése szempontjából van igen komoly jelentősége.³ Bár a gyakorlatban nehezen választhatók el egymástól, mégis érdemes két csoportba osztva tárgyalni ezeket a bűncselekményeket: vannak a család elleni bűncselekmények, és vannak az ifjúság elleni bűncselekmények. A *felosztás alapja*, hogy a család elleni bűncselekményeknél nem feltétlenül a gyermeket magát, hanem inkább az ő (és esetenként más nagykorú) családi érdekeit védi a törvény, míg az ifjúság elleni bűncselekményeknél a kiskorút a közvetlen környezetéből kiemelve, az ő fejlődését védi a törvényhozó.⁴

A *család elleni bűncselekmények* jellemzője, hogy azok általában nemcsak a gyermek sérelmére követhetők el, mégis ez a jellemző elkövetés. Az ENSZ Gyermekjogi Egyezménye is hangsúlyozza, hogy a *gyermeknek joga van ahhoz, hogy vér szerinti családjában nevelkedjen*, és csak súlyos veszélyeztetése esetén emeljék onnét ki. Ezek a bűncselekmények éppen ezt a jogot védik. A családvédelmet szolgáló intézmények egyidősek magával a család intézményével. A család büntetőjogi védelmének fontossága nem kérdőjelezhető meg. Már a római jog büntetőjogában is ismert volt család sérelmére elkövetett bűncselekmény.⁵ Éppen ezért napjaink büntető kódexeiben is fellelhetők ezek a tényállások, védve a családi állapotot, a gyermek és a szülők kapcsolattartási jogát, valamint a szülői felügyelet jogát is. Ilyen bűncselekmény a családi állás megváltoztatása, a tartás elmulasztása, a gyermek jogtalan elvitele és a kapcsolattartás akadályozása. Ezek azok a tényállások, amelyek a legegységesebben vannak szabályozva egész Európában, hasonlóan a magyar szabályozáshoz.

Az ifjúság ellen bűncselekmények már magának a kiskorúnak a testi, lelki, értelmi és érzelmi fejlődését védik. A kiskorúak általában nem tudnak maguk gondoskodni a szükségleteikről és a biztonságukról, ezek az őket gondozó, nevelő, felügyelő nagykorú személyek kötelességei. Az ifjúság elleni bűncselekmények az ezeket a kötelezettségeket megszegőkkel szemben jelentenek ultima ratioként végső megoldást. A magyar Btk.-ban egyedül a gyermek veszélyeztetése tekinthető ilyen bűncselekménynek, amelyet jellegénél fogva gyűjtő-bűncselekménynek tekinthetünk, hiszen az egyes szakaszok különböző tényállásokat, elkövetési magatartásokat tartalmaznak, amelyeket más törvénykönyvek külön-külön tárgyalnak. Így külön lehet választani a gyermek testi és értelmi fejlődését veszélyeztető bűncselekményeket, valamint a gyermek erkölcsi fejlődését veszélyeztető bűncselekményeket. A gyermek testi és értelmi fejlődésének veszélyeztetéséért az *elkövető* csak akkor felelős, ha az okozati összefüggésben áll a súlyos kötelességszegéssel. A testi fejlődést veszélyezteteti például a gyermek bántalmazása, éheztetése. Az értelmi fejlődést leggyakrabban a gyermek iskolába nem járatása veszélyezteteti. A bűncselekmény elkövetője minden országban csak a gyermek nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy lehet. Azonban itt sem minden törvény védi egészen 18 éves koráig a gyermeket. Ennek indoka abban is keresendő, hogy egy 16-17 éves fiatal adott esetben már képes a saját ellátásáról gondoskodni akár önállóan is, ezért nem számít már olyan fokú veszélyeztetésnek a szülői kötelezettség elhanyagolása, hogy ez büntetőjogi értékelést vonjon maga után.

A gyermek erkölcsi fejlődését veszélyeztető bűncselekmények közé sorolandó a gyermek rábírása bizonyos cselekmények elkövetésére. Itt általában sui generis felbujtó jellegű magatartásokat találunk. Kétségtelenül a gyermek erkölcsi fejlődését veszélyezteteti a gyermek rábírása vagy rábírti törekvése bűncselekmény elkövetésére. A magyar Btk.-ban a gyermek züllött életmód folytatására történő rábírása számít még bűncselekménynek, amelyet minden nagykorú elkövethet. A züllöttség olyan életfelfogást, eszmerendszert jelent, amely erős negatív erkölcsi megítélést vált ki. A züllött életmód folytatása pedig huzamosabb időn keresztül tanúsított, erkölcsileg igen súlyosan kifogásolható életvitelt jelent.⁶ A társadalmi felfogás szerint ilyennek számít a gyermek iszákos életmódja vagy a gyermek koldultatása. Bizonyos országokban azonban ennél szűkebben határozzák meg, hogy milyen erkölcstelen életvitelre történik a gyermek rábírása. Így például a lengyeleknél vagy a svájciaknál az *alkoholizáló, italozó életmódra* történő rábírás számít bűncselekménynek. A szlovénoknál, és a törököknél a *koldulásra történő rászoktatást* szankcionálják a gyermek erkölcsi fejlődését veszélyeztető magatartásként. A gyermekek erkölcsi fejlődését ezeken az elkövetési magatartásokon kívül *más módon* is lehet veszélyeztetni. A magyar és a francia büntetőjog

nyitott törvényi tényállást alkalmaz, vagyis minden olyan magatartás büntendő, amely veszélyezteti a kiskorú erkölcsi fejlődését. Más országok azonban nem minden esetben tartalmazznak ilyen nyitott törvényi tényállást, hanem kiemelnek egyes magatartásokat, amelyek mindenképpen veszélyesek a gyermek erkölcsi fejlődésére. A leggyakrabban ezek *szexuális cselekmények*. Az indok, ami miatt ezeket a cselekményeket nem a szexuális cselekmények közé sorolom, az az, hogy ezeknél a bűncselekményeknél az elkövető nem a gyermeket használja fel a bűncselekmény eszközéül, nem a gyermek kizsákmányolása a célja. Ebbe a kategóriába tartozik a gyermekeknek pornográf jellegű képek, rajzok, filmek vagy pornográf műsorok, előadások mutogatása, számukra ilyen ábrázolások hozzáférhetővé tétele. A másik ilyen típusú bűncselekmény a gyermekek előtti szexuális aktus, amelyre szintén azok a megállapítások igazak, mint a pornográf felvételek mutogatására. Ezeket a magatartásokat az osztrák, a német, a holland és a román törvény szankcionálja.

III. A gyermekek elleni szexuális bűncselekmények

A gyermekek elleni szexuális bűncselekmények egyik fontos jellemzője azok nemzetközisége, határokon átívelése. Nem véletlen, hogy az ebbe a körbe tartozó bűncselekmények egy részét *nemzetközi egyezmények is szabályozzák*, valamint, hogy az Interpol is kiemelten foglalkozik ezekkel a cselekményekkel, és e bűncselekmények valamennyi kódexben megtalálhatók. Az itt tárgyalandó bűncselekmények *három csoportba* oszthatók:

- a gyermekprostitúció, amely szoros kapcsolatban áll a gyermekkereskedelemmel és a szervezett bűnözéssel,
- a gyermekpornográfia, amelynek száma és jelentősége a mai technikai fejlődés következtében jelentősen megnőtt és felderítése sokszor komoly technikai akadályokba ütközik, valamint
- az egyéb, a gyermekekkel történő szexuális érintkezések, mint az erőszakos közöszlés súlyosabban minősülő esetei vagy a megrontás.

A *gyermekprostitúció* a fehér rabszolgaság legkegyetlenebb, legembertelenebb formája. Még a legszerényebb becslések szerint is a világon évente mintegy kétmillió gyermek válik prostituálttá. A gyermekprostitúció nagymértékben összefügg a szervezett bűnözéssel és az emberkereskedelemmel is, jelentős visszaszorítása csak nemzetközi összefogással valósulhat meg. A gyermekprostitúció az *Európa Tanács ajánlása* szerint a gyermek szexuális tevékenységekre való felajánlása, megszerzése, biztosítása, megvásárlása vagy használata pénz vagy egyéb ellenszolgáltatás fejében. A gyermekprostitúciós bűncselekményeket két kategóriára lehet osztani az elkövetési magatartás, és így az elkövetői kör tekintetében: egyrészt vannak a *kerítő jellegű*

magatartások, amik egy sui generis bűnsegédi és felbujtói magatartásoknak tekinthetők, mivel magát a gyermeket a büntetőjog eszközével sehol, és a fiatalkorút is csak esetlegesen közigazgatási eszközökkel szankcionálják az országok. Másrészt néhány ország büntetőjogában megjelenik a *kliensi kör szankcionálása*, vagyis azoknak a személyeknek a büntetendősége, akik igénybe veszik egy gyermek szexuális szolgáltatását ellenérték fejében.

A gyermekprostitúció mellett a másik gyakran kiemelt, és számos egyezmény tárgyaként kezelt téma a *gyermekpornográfia*, amelynek jelentősége és gyakorisága a technikai fejlődés következtében nagy mértékben megnőtt. *Nehéz* egyértelmű *fogalmat alkotni*, hiszen az, hogy mi számít pornográfának, meglehetősen szubjektív fogalom. A már idézett Európa Tanácsi ajánlás meghatároz egy gyermekpornográfia fogalmat, ezzel mintegy vezérfonalat ad a nemzeti szabályozásoknak. Eszerint a gyermekpornográfia magába foglalja azokat az anyagokat, melyek vizuálisan ábrázolnak nyíltan szexuális viselkedést tanúsító gyermeket, továbbá olyan személyt, aki nyíltan szexuális viselkedést tanúsító gyermeknek tűnik, illetve olyan valódinak tűnő képeket, melyek nyíltan szexuális viselkedést tanúsító gyermeket mutatnak be. A gyermekpornográfia mindenképpen magában foglalja továbbá az alábbi, szándékosan és jogtalanul elkövetett cselekményeket: gyermekpornográf anyagok

- terjesztési céllal történő létrehozása,
- anyagok felajánlása vagy hozzáférhetővé tétele,
- terjesztése vagy továbbítása,
- saját vagy más személy részére való beszerzése,
- birtoklása.

Az ajánlás alapján is látható, hogy a gyermekpornográfia fogalma a gyermeket ábrázoló pornográf anyagokkal való visszaéléseket foglalja magába. Nem tartozik viszont ebbe a körbe pornográf anyagoknak a gyermekek részére történő hozzáférés lehetővé tétele. Csak utalni szeretnék az előző fejezetben leírtakra, amikor ezt a fajta bűncselekményt az ifjúság elleni bűncselekmények körében az ifjúság erkölcsi fejlődésének veszélyeztetése körébe helyeztem el didaktikai okokból. Ezt a felosztást egyetlen törvénykönyv sem követi, általában a gyermekpornográfiával együtt szabályozzák ezeket a bűncselekményeket vagy pedig egyáltalán nem is szabályozzák.

Az *Európai Unió 2004/68/IB kerethatározata* (a továbbiakban *Kerethatározat*) kifejezetten a gyermekpornográfiával foglalkozik. Felismeri a Számítástechnikai Bűnözésről szóló Egyezmény által szorgalmazott egységes büntetőjogi védelem szükségességét, és ebben a körben meghatározza a tagállamok által büntetendővé nyilvánítandó, gyermekpornográfiával kapcsolatos magatartások körét, valamint definiálja a gyermekpornográfiát. A *Kerethatározat* az Unió tagállamainak 2006. január 20-i határidővel kötelezővé tette az

abban foglaltak átvételét és belső jogi implementációját. Ennek ellenére a valóságghú képi ábrázolások és kézi rajzok, valamint számítástechnikai animációk nem minden tagállamban képezik elkövetés tárgyát. Emellett, a paszszív alany életkorát sem minden tagállam a Kerethatározatban előírt 18. életévben határozza meg.⁷

A gyermekpornográfiával foglalkozó *törvényi tényállások* általában három elkövetési magatartás-típust szankcionálnak: az első az *ilyen felvételek készítése*, illetve gyermekek felhasználása felvétel készítéséhez vagy szerepléshez, a második az ilyen felvételekkel kapcsolatos *forgalmazói típusú magatartások*, a harmadik pedig az *ilyen felvételek birtoklása*. Az európai országok között a három elkövetési magatartás-típus közül az első két típus minden kódexben megtalálható, azonban *birtoklás nem minden esetben valószínűsíthető bűncselekményt*. A gyermekpornográf felvételek birtoklása nem valószínűsíthető bűncselekményt az ukrán, a török, a svájci, a szlovén, a holland, a moldovai, a cseh és a szerb törvénykönyvben.

A gyermekek sérelmére elkövetett *egyéb szexuális bűncselekményeket* többféleképpen lehet csoportosítani. Az egyik csoportosítási mód az *elkövetők szerinti csoportosítás*. A nemzetközi egyezmények is hangsúlyozzák, hogy a gyermeket különösen védeni kell a felügyeletére, nevelésére köteles személyek visszaélésétől. Ez alapján vannak a *bárki által elkövethető* szexuális bűncselekmények, és vannak a *speciális alanyú*, a gyermek felügyeletére, nevelésére, gondozására köteles személy által elkövethető bűncselekmények. Egy másik felosztási szempont lehet az *elkövetés módja*. Eszerint vannak *erőszakkal vagy fenyegetéssel* elkövetett szexuális bűncselekmények, és az *ezek nélkül* elkövetettek. Az erőszakos nemi bűncselekmények megkülönböztető ismérve, az *erőszak*, súlyosan traumatizálhatja egy gyermek személyiségét. Testileg és lelkileg éretlen lehet a szexuális kapcsolatra, amelyet rákényszerítenek. Az ilyen törések mélyen bevésődnek az idegrendszerbe, nehezen tudják meg nem történné tenni az erőszakot, ezért is fontos a fokozottabb büntetőjogi védelem.⁸

A megrontás jellegű bűncselekményeknek a legfőbb jellemzője ezzel szemben azok *erőszakmentessége*. Kriminlizációjának indoka, hogy a fiatal gyermekek személyiségére, erkölcsi arculatuk fejlődésére mindenképpen káros hatással vannak a nemi cselekmények, mivel az ilyen korban lévő személyek tudati és érzelmi világa állandó fejlődésben van.⁹

Az *életkor meghatározásával* a minősítés a legtöbb esetben szigorú, eltérést nem enged, vagyis az elkövető általában nem hivatkozhat sikeresen arra, hogy a gyermek sértett idősebbnek nézett ki koránál. Másrészt a sértett beleegyezése is irreleváns az esetek többségében, mert itt a fiatalokat önmaguktól is védik ezek a tényállások. Ennek oka, hogy az ő korukban könnyű őket manipulálni egy idősebb személy által saját maguk kárára is.¹⁰ Az életkori

szabályozás annak alapján történik, hogy az adott ország mit tekint a szexuális önrendelkezés alsó korhatárának. Ez a korhatár a 14. (például Magyarország, Németország) és a 18. életév (például Ausztria, Málta) közötti skálán helyezkedik el.

A magyar szabályozásban egy másik elkövetői alakzat is megtalálható, ide azok a cselekmények sorolhatók, amelyek más számára kívánják annak lehetőségét megteremteni, hogy a törvény által védett személlyel végezhesen nemi cselekményt. Ezt a *felbujtásszerű és előkészületi cselekményt* szabályozza szintén az osztrák, a máltai, a német, a svájci, a szerb és a macedón törvény.

IV. Egyéb bűncselekmények

Az európai törvénykönyvekben szétszórta egyéb, kifejezetten a kiskorúakat védő magatartásokat is találunk. Ezek közül az első a *gyermek személyi szabadságát védő bűncselekmények*. A magyar törvény súlyosabban rendeli büntetni azt, aki 18. életévét be nem töltött személyt foszt meg személyi szabadságától. Ennél a bűncselekménynél *nincs értékelve elkövetési módként az erőszak és a fenyegetés*, azaz bármilyen, a helyváltoztatáshoz szükséges feltétel megszüntetésével megvalósítható. Ugyanígy szabályoz a török, az orosz és a román törvény. Az erőszak és a fenyegetés alkalmazását a *magyar Btk.* az emberrablásban minősítette, amelynek minősített esete a gyermek sérelmére történő elkövetés. A magyar szabályozás sajátossága, hogy a törvényi tényállás eleme a követelés előterjesztése, ezáltal a bűncselekmény a *tűszéjtéshez* válik hasonlónvá. Az ukrán, az észt és a lett törvény szintén hasonló megoldást tartalmaz. A személyi szabadság korlátozásával összefüggő bűncselekmény a gyermekkereskedelem is. Az *ENSZ Nemzetközi szervezett bűnözés elleni egyezményének* a fakultatív jegyzőkönyve meghatározza az emberkereskedelem fogalmát. Eszerint az *emberkereskedelem* esetén elkövetési módként kell értékelni az erőszak, illetve a fenyegetés alkalmazását a személy kizsákmányolása céljából. Viszont egy gyermek kizsákmányolás céljából történő toborzása, szállítása, eladása, elrejtése vagy átvétele emberkereskedelemnek minősül akkor is, ha az nem jár az említett elkövetési módok alkalmazásával. Lényegében hasonlóan határozza meg az *Európai Unió 2002/269/IB kerethatározata* is.

A legtöbb ország meghatároz *speciális célzatot* arra vonatkozóan, hogy mire történik a kereskedelem. Ezek a célok a szexuális kizsákmányolás, a kényszermunka, a szervkereskedelem, a szervezett bűnözésben való részvétel, valamint a fegyveres konfliktusokban való felhasználása. A szervkereskedelem az utóbbi időkben vált a szervezett bűnözés újabb bevételi forrásává. Az illegálisan megszerzett szerveket elsősorban transzplantációkra hasz-

nálják fel, ahol a kínálat meglehetősen korlátozott. Ezt a szakadékot használják ki a bűnszervezetek, nyomást gyakorolva a rendkívüli szegénységben élőkre, hogy adják el saját, vagy gyermekeik szerveit.¹¹ A magyar törvény nem ezt a megoldást követi, ugyanis nem határozza meg alapesetben a kereskedelem célját. Ez a nemzetközi egyezményeknek jobban megfelelő megoldás, hiszen az egyezmények a gyermekkereskedelem tekintetében nem kívánnak meg sem speciális célzatot, sem speciális elkövetési módot. Ennél a bűncselekménynél különösen jelentős a szervezett bűnözés szerepe, ennek következménye, hogy a bűnszervezetben történő elkövetés a legtöbb esetben minősített eset (például a magyar, az ukrán, a szlovén törvény).

A kábítószer-kereskedelem szintén a *szervezett bűnözés egyik jellemző bevételi forrása*. Emellett számtalan ember függőségét és évente egyre több ember halálát okozza. Mindenképpen fontos, hogy kiemelten kezeljük ezt a jelenséget, és még inkább az, hogy a fiatalokat óvjuk ezen szerek élvezetétől és azoktól a veszélyektől, amiket magukban hordoznak. A gyermekeket többféle magatartástól kell megvédeni. Védeni kell azoktól, akik kábítószerhez juttatják őket, akik ráveszik e szerek használatára, valamint azoktól, akik kábítószerek előállításához és a forgalmazáshoz használják fel gyermekeket. A leggyakrabban a *fogyasztásra történő rábírást és az ehhez történő segítségnyújtást* büntetik a kódexek a gyermekek vonatkozásában. A *gyermek bevonását a kábítószer-kereskedelemben* már kevesebb törvény rendeli súlyosabban büntetni. A magyaron kívül csak az ukrán, a finn és a francia törvény tartalmaz ilyen tényállást. A franciák pedig szintén tartalmazzák a kiemelt helyeken, oktatási-nevelési helyeken történő elkövetést.

A *gyermekmunka* kérdése közel száz-százötven éve merült fel először. Ekkor jelentek meg azok a szabályozások, amelyek a legnehezebb fizikai munkák tekintetében bizonyos kor alatt tiltották a munkát.¹² Majd az ILO egyezmények és egyéb nemzetközi egyezmények kötelezték a tagállamokat arra, hogy tegyék meg a szükséges intézkedéseket a gyermekmunka legsúlyosabb formáinak szankcionálására. Ez a legtöbb esetben büntetőjogi tényállás megalkotásával valósult meg.

Az *ILO 182. számú egyezményének* alkalmazásában a gyermekmunka legrosszabb formái:

- a rabszolgaság vagy rabszolgasághoz hasonló gyakorlat valamennyi formája, úgymint a gyermekek adásvétele és a gyermekkereskedelem, az adórszolgaság és jobbágyság, valamint a kényszer- és kötelező munka, ideértve a gyermekek kényszer- vagy kötelező sorozását fegyveres konfliktusba való bevetésük érdekében;
- a gyermekprostitúció, pornográfia-készítés vagy pornografikus előadás céljára történő használat, vásárlás vagy felajánlás;

- egy gyermek illegális tevékenységre, különösen a vonatkozó nemzetközi szerződések szerint meghatározott kábítószerrel előállítására és az azokkal való üzérkedésre történő használata, vásárlása és felajánlása;
- olyan munka, amely jellegénél fogva, vagy azon körülményektől fogva, amelyek között azt végzik, valószínűleg veszélyezteti a gyermek egészségét, biztonságát vagy erkölcsét.

A gyermek- és kényszermunka tilalma valamennyi európai törvénykönyvben megtalálható tényállás.

V. Összegzés

Mint láthattuk, Európa országai mind kiemelten szabályozzák a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekményeket, és sok helyen ezt a védelmet a nemzetközi egyezmények által is szorgalmazott 18 éves korig terjesztik ki. A bűncselekmények a legtöbb helyen megfelelően változatosak, máshol azonban elegendő védelemnek ítélték meg a felnőttek számára biztosított védelmet. Összességében megállapíthatjuk, hogy az európai országok azonos bűncselekményekkel kívánják védeni a gyermekeket. Bizonyos bűncselekmények tekintetében már a kerethatárokat köszönhetően megkezdődött egyfajta jogharmonizáció (lásd a gyermekpornográfiát), de a többi bűncselekmény tekintetében sem találhatók nagy eltérések. Ez pedig megfelelő alap lehet egy majdani egységes európai büntetőjog kialakításánál.

Jegyzetek

- ¹ Ligeti Katalin: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója. Kézirat.
- ² A gyermekek jogainak előmozdítására és védelmére vonatkozó uniós iránymutatások.
- ³ Erdősy Emil – Földvári József – Tóth Mihály: Magyar büntetőjog. Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest 2005. 185. o.
- ⁴ Valérie Malabat: Droit pénal spécial. HyperCours Dalloz, Paris 1992. 243. o.
- ⁵ Hipp Katalin: A családi állás megváltoztatása bűncselekményének elméleti és gyakorlati kérdései. Ügyészek Lapja 1999. 3. sz. 34. o.
- ⁶ Erdősy – Földvári – Tóth: i.m. 197. o.
- ⁷ Az Európai büntetőjog kézikönyve. (Szerk.: Kondorosi Ferenc és Ligeti Katalin) Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2008. 588-600. o.
- ⁸ Vucskó Bernadett: Fiatalkorúak körében elkövetett nemi erkölcs elleni bűncselekmények a mai ítélkezési gyakorlatban. Budapest 1999. 27. o.
- ⁹ Erdősy – Földvári – Tóth: i.m. 213. o.
- ¹⁰ Conor Hanly: An introduction to Irish Criminal Law. Gill & Macmillan Ltd. 1999. 237. o.
- ¹¹ Szotyori Nagy Viktória: Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága által kijelölt különleges megbízott 2006-os jelentése gyermekek eladása, gyermekprostitúció és gyermekpornográfia ügyeiben. Család, Gyermek, Ifjúság 2007. 5. sz. 27. o.
- ¹² Pik Katalin: Gyermekvédelem és gyermekmunka – a két szempont első találkozása a százelőnl. Esély 1998. 1. sz. 108. o.